

Валентина Бойко, Микола Барановський,
Юстина Коваль, Тетяна Гринюк,
Людмила Атаман

Географія

9

клас

НОВА УКРАЇНЬСКА ШКОЛА

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

Підручник із географії містить багато цікавих відомостей про Україну та інші країни світу. Для кращого засвоєння матеріалу кожен параграф поділено на частини. Нові терміни і поняття в тексті виділено **напівжирним** шрифтом, а назви географічних об'єктів – *курсивом*.

Запитання перед текстом параграфа, які допомагають пригадати вже відоме з географії, зокрема те, що вивчали у 8 класі.

Спробуйте самі
Запитання і завдання для кращого розуміння тексту, виділення ключових ідей і формування логічних висновків.

Подорож у слово
Тлумачення слів іншомовного походження, а також визначення суспільно-географічних термінів і понять.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ
Запитання і завдання, які допоможуть розвивати вміння читати і розуміти карту, що ілюструє тему параграфа.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ
Завдання, які активують спільну діяльність для обміну ідеями і розвивають навички співпраці.

ПРАКТИЧНА РОБОТА
Завдання для практичних вправ і робіт на контурній карті, які є обов'язковими для виконання.

ЕКСКУРСІЯ
Акцентовано на питаннях, на які слід звернути увагу під час екскурсії, щоб пов'язати теоретичні знання з реальним світом.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА
Проблемно-пошукове завдання, що передбачає обчислення, розрахунки, аналіз даних для розуміння тематичної інформації.

Доповнює підручник електронний додаток з інтерактивними вправами, картами, відеосюжетами та 3D-сценами суспільно-географічних явищ і процесів. Для виконання практичних робіт і досліджень знадобляться зошит і контурні карти.

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ
Завдання для пошуку додаткових відомостей в інтернеті.

Рекорди світу / України
Наведено інформацію про визначні природні й суспільно-географічні об'єкти і явища України та світу.

Світ у просторі й часі
Додаткові тематичні цікаві, маловідомі, часом дивовижні географічні факти.

МОДЕЛЮЄМО
Пізнавальні завдання, що передбачають конструювання моделі – схеми, карти, креслення, графіка тощо, щоб наочно уявити і зрозуміти географічні явища та процеси.

ДОСЛІДЖУЄМО
Дослідницькі завдання, спрямовані на самостійне дослідження й пізнання суспільно-географічних явищ і процесів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ
Рубрика допоможе перевірити, як ви зрозуміли та засвоїли новий матеріал.
* Запитання підвищеної складності позначено зірочкою.

Тема 2. Просторова організація виробництва первинного сектору економіки

§ 22. РОСЛИННИЦТВО І ТВАРИНИЦТВО В УКРАЇНІ

• Пригадайте, у якому кліматичному поясі розташована Україна.
• Як сільськогосподарські культури належать до зернових, а які – до технічних?
В Україні частка рослинництва у виробництві аграрної продукції істотно переважає тваринництво – 78 % проти 22 % (2022 р.).

Спробуйте самі
Поміркуйте, чому в Україні рослинництво набуло значно більшого розвитку, ніж тваринництво.

ЯКОЮ Є СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ РОСЛИННИЦТВА? Україна – держава з давніми сільськогосподарськими традиціями, що записані на її території ще в V–IV тис. до н. е. У рослинництві частка технічних культур за останні роки суттєво зросла, натомість частка зернових зменшилася майже вдвічі.

Карти та схеми: **Кормові культури** (карта), **Зернові культури** (карта), **Технічні культури** (карта).

Спробуйте самі
За мал. 22.1 з'ясуйте, які культури займають найбільші площі в Україні. Поміркуйте, чому домінують посіви саме цих культур.

Подорож у слово
Фурмані культури – культури, що їх використовують для подовження тварин як сажими, так і висушеними (сено).

Мал. 22.1. Структура посівних площ в Україні, % (2024 р.)

Мал. 22.2. Виробництво пшениці (2024 р.)

Мал. 22.3. Виробництво кукурудзи (2024 р.)

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ
1. За мал. 22.2 назвіть області України з найбільшими: а) частотою посівних площ пшениці; б) обсягами виробництва її зерна. Чи збігаються лідери? Чому?
2. Якими є частини посівних площ пшениці й кукурудзи та області виробництва їх?

Мал. 33.2. Найбільші ТНК світу за доходами від реалізації електронної продукції, млрд дол. США (2025 р.)

Компанія	Доход
Apple	391
Microsoft	209
Amazon	204
Google	118
Facebook	88
Twitter	88
LinkedIn	82
Spotify	69
Netflix	69

Мал. 33.3. Частка прибутку ТНК у загальному виробництві комп'ютерів (2024 р.)

Компанія	Частка прибутку
Apple (США)	26,5 %
ASUS (Тайвань)	6,5 %
HP (США)	23,5 %
Dell (США)	15 %
Lenovo (Китай)	8,5 %

ПРАКТИЧНА РОБОТА
Тема: Позначення на карті центрів машинобудування

1. Позначте на контурній карті найбільші в Україні центри виробництва: а) комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; б) електроустановок; в) машин і установок; г) автотранспортних засобів і прилеглих транспортних засобів.

2. Позначте на карті, яку ви створили, визначте, які форми просторової організації виробництва машинобудівної продукції (райони, кластери, центри) сформувалися в Україні, зокрема й у вашій місцевості.

Розділ III

§ 51. КРАЇНИ ЄВРОПИ

Географічне положення
У Західній Європі. Має стратегічне розташування уздовж сходу в Балтійське море.

Природні умови і ресурси
Клімат помірно морський і континентальний.
Рельєф: рівнинний, на півдні – Балканський.
Річки: Рейн, Везер, Ельба, Дунай.
Ресурси: вугілля, уран, каїніни, солі, лісові.

ІНШЕ В МІСЦЕ НІМЕЦЬЧИНІ В ЄВРОПІ І СВІТІ? Німеччина – одна з найрозвиненіших і найвпливовіших у геополітичному просторі держав світу. Як федеративна парламентська республіка вона складається з 16 федеральних земель, які мають свої конституції, уряди, виборні законодавчі й судові органи і користуються широкою автономією в питаннях внутрішньої організації.

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ
Концерн «Фольксваген» – група підприємств автомобільної промисловості. Дізнайтеся, яких брендів легкових, позашляховиків, вантажівок та мікроавтобусів виробляє концерн.

МОДЕЛЮЄМО
Замалюйте секторальну структуру економіки Німеччини (непрямий, у вигляді діаграми). Визначте стадію суспільного розвитку країни.

Світ у просторі й часі
Ефективна демографічна політика. Демографічну ситуацію в країні поліпшили за рахунок ефективної підтримки сімей з дітьми. Так, існує кілька видів державної допомоги: виплати у зв'язку з народженням дитини, допомога для одного з батьків, який доглядає за дитиною, цільові допомоги на дитину до 18 років, додаткова допомога для сімей з низьким доходом.

Рекорди світу
Німецька Deutsche Bahn є найбільшою залізничною компанією у світі. Випуском залізничних вагонів займається швейцарська компанія Intercity Express, швидкість яких сягає 320 миль/год.

Мал. 51.1. Швидкісний німецький потяг «Інтерсіті-Експрес»

Мал. 33.2. Найбільші ТНК світу за доходами від реалізації електронної продукції, млрд дол. США (2025 р.)

Компанія	Доход
Apple	391
Microsoft	209
Amazon	204
Google	118
Facebook	88
Twitter	88
LinkedIn	82
Spotify	69
Netflix	69

Мал. 33.3. Частка прибутку ТНК у загальному виробництві комп'ютерів (2024 р.)

Компанія	Частка прибутку
Apple (США)	26,5 %
ASUS (Тайвань)	6,5 %
HP (США)	23,5 %
Dell (США)	15 %
Lenovo (Китай)	8,5 %

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ
1. За економічною картою (див. атлас) назвіть галузі спеціалізації прибережної промисловості Чилі.
2. Як наразі й галузі сільськогосподарського розвитку в Уругваї?
3. Назвіть найбільші промислові центри Аргентини. Як виробництво в них розвинене?

Найменш розвинені країни субрегіону – *Болівія* з сировинною спеціалізацією її економіки й аграрно-сировинний *Парагвай*, а також *Венесуела*, яка є прикладом країни з великим ресурсним потенціалом, але дуже низьким рівнем розвитку.

МОДЕЛЮЄМО
Створіть економічну «карту-мозаїку» Америки: визначте ключові види економічної діяльності для кожної великої території / штату / провінції. Наприклад: США, Аляска – нафтодобування, Каліфорнія – високі технології / кіно / виробництво, Бразилія – кава / соя / залізна руда.

ДОСЛІДЖУЄМО
Поміркуйте про експортні товари / послуги країн Америки

1. Дослідіть, чим відрізняється структура експорту країн Північної Америки (США, Канада) від більшості країн Латинської Америки (наприклад, Мексики, Перу, Бразилії, Домініканської Республіки).
2. Як природні ресурси впливають на економічну спеціалізацію цих країн?
3. Як різниця в економіці, що залежить від експорту одного-двох сільськогосподарських або сировинних товарів (наприклад, нафти або міді), впливає на розвиток країн?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ
1. Як спеціалізацію третинного сектору мають країни Північної Америки?
2. Назвіть провідні галузі промислового виробництва країн Північної Америки.
3. На які ресурси багаті країни Карибського басейну? Як це вплинуло на їхню міжнародну спеціалізацію?

ПОДИСКУТУЙТЕ
Проблемні теми для обговорення, що спонукають до висловлення власних думок, наведення аргументів і критичного аналізу різних поглядів.

Валентина Бойко, Микола Барановський,
Юстина Коваль, Тетяна Гринюк, Людмила Атаман

Географія **9** клас

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Літера ЛТД
2026

УДК 91(075.3)
Б72

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Відповідно до Модельної навчальної програми
«Географія. 6–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(автори: Запотоцький С. П., Карпюк Г. І.,
Гладковський Р. В., Довгань А. І., Совенко В. В.,
Даценко Л. М., Назаренко Т. Г., Гільберг Т. Г., Савчук І. Г.,
Нікитчук А. В., Яценко В. С., Довгань Г. Д.,
Грома В. Д., Горовий О. В.)

Бойко В. М.
Б72 Географія : підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти / В. М. Бойко, М. О. Барановський, Ю. О. Коваль, Т. А. Гринюк, Л. В. Атаман. – Київ : Літера ЛТД, 2026. – 304 с.
ISBN 978-966-945-574-1

УДК 91(075.3)

Інтерактивний електронний додаток:
<https://geografia-9k-2026.e-litera.com.ua/>

ISBN 978-966-945-574-1

© Бойко В. М., Барановський М. О., Коваль Ю. О.,
Гринюк Т. А., Атаман Л. В., 2025
© «Літера ЛТД», 2026

ШАНОВНІ ДЕВ'ЯТИКЛАСНИКИ І ДЕВ'ЯТИКЛАСНИЦІ!

У попередніх класах ви вивчали фізичну географію – оболонки Землі, материки й океани, природу і природні ресурси України. У 9 класі ви вивчатимете інший напрям географії – **суспільну географію**. Ви дізнаєтеся про таке: яким є населення України і світу; як працює економіка різних країн і на чому вони заробляють; які держави і завдяки яким чинникам стали дуже розвиненими, світовими лідерами, а які залишаються найбільш бідними; чому рішення, що їх ухвалюють у Європейському Союзі і США, можуть впливати навіть на віддалені країни. Ви дістанете уявлення, яким є місце України в геополітичному просторі.

Ітиметься також про суспільно-географічні особливості регіонів сучасного світу – Європи, Азії, Америки, Африки, Океанії – і окремих країн у них. Ви уявлятимете, який природно-ресурсний потенціал мають країни, як там живуть люди, що виробляють і що споживають.

Суспільна географія допоможе краще зрозуміти сучасний світ і ваше місце в ньому. Вона зорієнтує у складних процесах народонаселення, господарської діяльності, політики, культури, екології не тільки у світі, а й у вашому місті чи селі. Ці знання стануть у пригоді кожному з вас – і зараз, і в майбутньому, щоб зробити цей світ кращим.

ЗМІСТ

Шановні дев'ятикласники і дев'ятикласниці!	3
--	---

ВСТУП

§ 1. Що і як вивчає суспільна географія	6
§ 2. Карти суспільних явищ і процесів	10

Розділ I. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

14

Тема 1. Демографічні процеси

§ 3. Чисельність населення та її зміни	15
§ 4. Природний рух населення	18
§ 5. Статеві-віковий склад населення	22
§ 6. Міграції: показники, чинники, напрямки	27

Тема 2. Розселення

§ 7. Щільність населення	33
§ 8. Класифікація міст. Урбанізація	38
§ 9. Розвиток урбанізаційних процесів	44

Тема 3. Етнічний і релігійний склад

§ 10. Етнічний склад населення	49
§ 11. Світові релігії	55

Тема 4. Трудові ресурси

§ 12. Працездатне населення	60
---------------------------------------	----

Розділ II. НАЦІОНАЛЬНА І СВІТОВА ЕКОНОМІКА

64

Тема 1. Економіка

§ 13. Національна економіка	65
§ 14. Показники економічного розвитку	71
§ 15. Чинники розміщення виробництва	76
§ 16. Міжнародний поділ праці та світове господарство	81
§ 17. Глобалізація і транснаціоналізація	85
§ 18. Типи країн світу	89

Тема 2. Просторова організація виробництв первинного сектору економіки

§ 19. Сільське господарство	94
§ 20. Рослинництво світу	98
§ 21. Тваринництво світу	103
§ 22. Рослинництво і тваринництво в Україні	107
§ 23. Видобування паливних ресурсів	113
§ 24. Видобування рудних ресурсів	119

Тема 3. Просторова організація виробництв вторинного сектору економіки

Електроенергетика

§ 25. Електроенергетика світу	123
§ 26. Електроенергетика України	129

Металургія

§ 27. Чорна металургія світу	133
§ 28. Кольорова металургія світу	137
§ 29. Металургійне виробництво в Україні	141

Хімічне виробництво	
§ 30. Хімічні виробництва у світі	145
§ 31. Хімічне виробництво в Україні	149
Виробництво машин та устаткування	
§ 32. Машинобудування у світі	153
§ 33. Географія машинобудівних виробництв	157
§ 34. Машинобудування в Україні	161
Виробництво тканин, одягу, взуття	
§ 35. Текстильне, швейне, взуттєве виробництва у світі і в Україні	167
Виробництво харчових продуктів	
§ 36. Виробництво харчових продуктів у світі	172
§ 37. Виробництво харчових продуктів в Україні	177
Тема 4. Просторова організація виробництв третинного сектору економіки	
Транспорт	
§ 38. Транспорт як вид економічної діяльності	182
§ 39. Географія світового транспорту	186
§ 40. Особливості транспортної системи України	191
Торгівля	
§ 41. Торгівля й інфраструктура світового ринку	195
§ 42. Торгівля в Україні	199
Туризм	
§ 43. Туризм у регіонах і країнах світу	204
§ 44. Туризм в Україні	210
Наука	
§ 45. Просторова організація наукових досліджень у світі та Україні	215
Фінансові послуги	
§ 46. Фінансові послуги у світі й Україні	221
Комп'ютерне програмування	
§ 47. Комп'ютерне програмування як вид економічної діяльності	226
Розділ III. РЕГІОНИ І КРАЇНИ	230
Тема 1. Регіони світу	
§ 48. Геополітична карта світу	231
Тема 2. Європа	
§ 49. Типи країн Європи. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси	236
§ 50. Тенденції суспільного розвитку країн Європи	241
§ 51. Країни Європи	246
Тема 3. Азія	
§ 52. Особливості суспільного розвитку Азії	254
§ 53. Країни Азії	260
§ 54. Країни Азії (продовження)	267
Тема 4. Америка	
§ 55. Особливості економік країн Америки	275
§ 56. Країни Америки	281
Тема 5. Африка	
§ 57. Особливості суспільного розвитку Африки	289
Тема 6. Австралія та Океанія	
§ 58. Океанія	296

§ 1. ЩО І ЯК ВИВЧАЄ СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

- Пригадайте, що вивчає географія. На які основні наукові галузі її поділяють?
- Які методи географічних досліджень вам відомі?

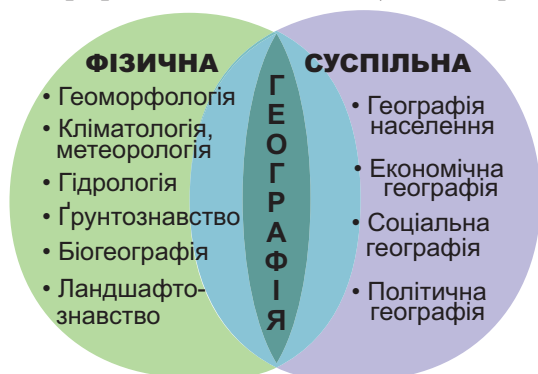
ЩО ВИВЧАЄ СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ? Вам уже відомо, що географія – це наука про поверхню Землі, її географічну оболонку. На земну поверхню постійно впливають не тільки природні процеси, а й результати взаємодії людини і природи.

Спробуйте самі

1. Пригадайте, на які наукові галузі поділяють фізичну (природничу) географію. Що є об'єктами вивчення кожної з них?
2. За мал. 1.1 з'ясуйте, які галузі розрізняють у суспільній географії.

Як ви вже знаєте, **фізична географія** вивчає природні компоненти, природні комплекси (ландшафти) та їхні відмінності залежно від території. Проте власне природних комплексів, не видозмінених людською діяльністю, у світі стає дедалі менше, а в багатьох країнах (зокрема і в *Україні*) їх майже не залишилося. Люди, які організовані в суспільство, своєю постійною діяльністю перетворюють природні ландшафти на природно-антропогенні. **Суспільна географія** вивчає територіальну організацію суспільства, різні сфери життєдіяльності людей (споживчу, трудову, соціальну, політичну), їхні територіальні відмінності. Ця наука досліджує, як люди впорядковують середовище свого проживання, які форми територіальної організації суспільства створюють на різних територіальних рівнях – світовому, наддержавному, державному (національному), внутрішньодержавному (регіональному і локальному). На кожному з цих рівнів утворюються різні форми територіальної організації суспільства, наприклад на локальному рівні – це підприємства, невеликий населений пункт, на державному – країни, на світовому (глобальному) – світова співдружність держав (ООН).

Мал. 1.1. Галузі географії

«...географії як мостові між природописними й гуманістичними науками належить центральне становище між всіма науками».

Степан Рудницький,
український географ. 1905 р.

Подорож у слово

Локальний (у перекладі з латинської – *місцевий*) – найменший щодо форми територіальної організації суспільства; розміщений на невеликій території, де поєднуються природа й діяльність людини (населений пункт, підприємство тощо).

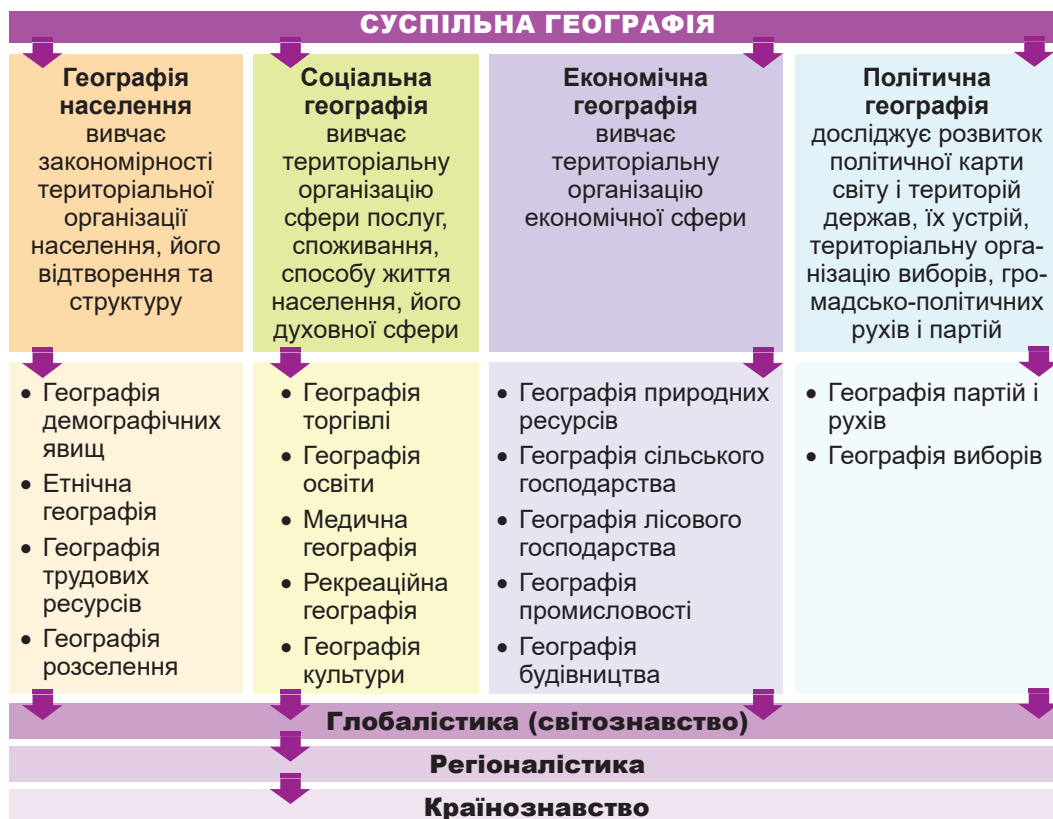
Територія – це обмежена частина поверхні Землі з характерними для неї природними і створеними людиною (антропогенними) особливостями та ресурсами, що має певну площу, географічне положення та інші характеристики. Це не просто фрагмент земної поверхні (суходільної чи водної), а певний **географічний простір (геопростір)**, що охоплює надра, води, повітряний простір.

Суспільна географія – складна система знань, яка охоплює багато галузей і підгалузей, що тісно переплітаються між собою (мал. 1.2). Разом із фізичною географією вона формує систему географічних наук і водночас взаємодіє із суспільними науками.

Світ у просторі й часі

Основне географічне поняття

Поняття «територія» є основним у системі понять географії – так само, як у фізиці основним є поняття атома, у хімії – молекули, а в біології – клітини.

Мал. 1.2. Галузі суспільної географії

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Розгляньте галузевий склад суспільної географії (мал. 1.2). Сформулюйте, що вивчають основні галузі та їхні підгалузі:

група 1 – географія населення;
група 2 – соціальна географія;

група 3 – економічна географія;
група 4 – політична географія.

Суспільно-географічні науки класифікують за галузевою і територіальною ознаками. Наприклад, складниками **галузі економічна географія** є географія промисловості, географія сільського господарства тощо. Їх, своєю чергою, поділяють на кілька «вужчих» дисциплін. Зокрема, до географії промисловості належать географія машинобудування, географія хімічної індустрії тощо. За територіальною ознакою виокремлюють **суспільну географію світу (глобалістику)**, **географію великих регіонів (регіоналістику)**, **географію країн (країнознавство)**, їхніх внутрішніх частин – області, району (**краєзнавство**) (мал. 1.2).

ЯКІ РЕГІОНИ ВИВЧАЄ СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ? У світі налічують 195 загально визнаних держав. Крім них, є країни, державність яких визнано не всіма країнами світу, а також залежні території. Усі країни і території, що є у світі, поділяють на шість географічних регіонів. У кожному з них виокремлюють менші субрегіони (мал. 1.3). Такий поділ зумовлений переважно потребою статистичного аналізу даних, а не політичними чи іншими мотивами. Водночас країни в межах одного субрегіону мають спільні риси історичного й економічного розвитку, політичної та соціальної організації.

Мал. 1.3. Регіони і субрегіони світу (за геосхемою ООН)

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. Який регіон світу є найбільшим за площею і кількістю населення?
2. Які показники має регіон, у якому розташована Україна?
3. До Східної Європи ООН зараховує азійську частину Росії, тобто Північну Азію. Поміркуйте, чи логічно це з погляду суспільної географії, особливо зважаючи на цивілізаційний вибір, що його нині демонструє РФ.

НАВИЩО ПОТРІБНІ ЗНАННЯ ІЗ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ? Суспільна географія дає людині знання про конкретні форми територіальної організації суспільства. Без цих даних неможливо планувати розвиток територій різних типів і розміщення підприємств у країні, складати генеральні плани розвитку міст, удосконалювати мережу адміністративно-територіального поділу території, організовувати комплексну охорону природи.

Суспільна географія допомагає з'ясувати місце України в багатогранному світі, порівняти соціально-економічне становище своєї країни з іншими, виокремити можливі зразки економічного розвитку для наслідування. Це особливо актуально для української держави, яка прагне стати частиною об'єднаної демократичної Європи. Також суспільно-географічні знання потрібні для розв'язання проблем взаємодії суспільства з природою на різних територіальних рівнях. Конкретній людині суспільна географія допомагає вибрати регіон для проживання, навчання, роботи чи відпочинку. Знання із суспільної географії стають у пригоді в туристичних подорожах, під час купівлі товарів – від продуктів харчування, одягу й медикаментів до побутової техніки, конструкційних матеріалів і автомобілів.

Спробуйте самі

Прочитайте цитату С. Рудницького і текст про його внесок у суспільну географію. Поміркуйте, які ідеї вченого дотепер не втратили актуальності.

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

У 2008 році Нобелівську премію з економіки отримав американський учений Пол Кругман, якого вважають автором «нової економічної географії». Використайте інтернет-ресурси і з'ясуйте, які нові відкриття він зробив в економічній географії.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що є об'єктом дослідження суспільної географії світу й України?
2. Як класифікують суспільно-географічні науки за галузевою ознакою?
3. Як пов'язані між собою фізична й економічна географії?

Світ у просторі й часі

Про значення географії

«Українській молоді треба новітнього землезнання, що вчить досліджувати і пізнавати всю землю і кожний її клптик як живий твір природи, а людину і її діла на землі – як ділянку всеземного життя. Географія потрібна кожному модерному громадянину, чи він учитель, чи інженер, адміністратор чи крамар, вояк чи дипломат».

Степан Рудницький. 1923 р.

Світ у просторі й часі

Внесок Степана Рудницького у суспільну географію

Відомий український учений Степан Рудницький (1877–1937) зробив вагомий внесок у суспільну географію й геополітику. Він розкрив особливості геополітичного положення України, обґрунтував її місце серед країн світу, довів необхідність організації Балтійсько-Чорноморського союзу країн за участю України. Його праці видавали в Австрії, Італії, Німеччині, Румунії, Угорщині, Франції, Швейцарії, Швеції, США. Наш співвітчизник здобув світову славу, став членом багатьох європейських географічних товариств.

§ 2. КАРТИ СУСПІЛЬНИХ ЯВИЩ І ПРОЦЕСІВ

- Пригадайте класифікацію карт. Як їх розрізняють за змістом?
- Якими способами на тематичних картах зображують об'єкти і явища?

ЧОМУ КАРТИ Є ІНСТРУМЕНТАМИ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ?

Ви вже знаєте, що карту називають «другою мовою географії». У 8 класі ви ознайомилися з тематичними картами, навчилися їх читати.

Спробуйте самі

Наведіть приклади тематичних карт природних об'єктів і явищ, з якими ви працювали у 8 класі. Про що може розповісти тематична карта?

У 9 класі ви навчитеся читати карти суспільних явищ, які відображають різноманітні сторони суспільного життя, тобто об'єкти і події, пов'язані з існуванням і діяльністю людини на певній території. За змістом карти суспільних явищ поділяють на кілька груп (мал. 2.1).

Спробуйте самі

За мал. 2.1 назвіть види карт суспільних явищ. Які об'єкти і явища відображає кожний вид? Пригадайте, у чому полягає картографічний метод дослідження.

Мал. 2.1. Класифікація тематичних карт суспільних явищ

Як вам уже відомо, карта фіксує різноманітну інформацію про географічне середовище. Карти суспільних явищ дають змогу досліджувати й аналізувати політичні, адміністративні, економічні та соціальні об'єкти і процеси. За картами ви можете описати об'єкти і процеси; проаналізувати, як вони розташовані у просторі та як взаємопов'язані; зробити вимірювання, щоб отримати кількісні показники. За їх допомогою ви отримуєте цілісне уявлення про об'єкт, який не можна дослідити іншими способами. Тому карти називають інструментом отримання нових знань і джерелом інформації.

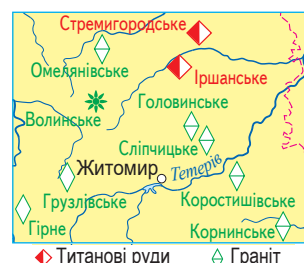
ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Які вимірювання ви вмієте робити за географічними картами? За політичною картою світу й адміністративною картою України (див. атлас) визначте: а) географічні координати міст Києва, Нью-Йорка, Сіднея; б) довжину державного кордону України зі Словаччиною; в) відстань від Харкова до Варшави; г) напрямом, у якому потрібно їхати зі Львова до Одеси.

У суспільній географії вчені за допомогою карт описують, аналізують і пізнають суспільні процеси, їхню структуру, встановлюють просторові взаємозв'язки, прогнозують розміщення та розвиток об'єктів у просторі й часі, виявляють закономірності. У практичній діяльності карти суспільних явищ використовують для планування й ухвалення рішень, пов'язаних із політичними, адміністративними, економічними і соціальними питаннями, регіональним розвитком.

ЯКИМИ СПОСОБАМИ ЗОБРАЖУЮТЬ ОБ'ЄКТИ НА КАРТАХ? Щоб використовувати карти, потрібно вміти їх читати, тобто відтворювати реальну дійсність за її зображенням на карті. Для цього важливо знати, як складають карти, якими способами на них відображають об'єкти, явища і процеси. Ви вже знаєте, що є різні **способи картографічного зображення**. Вони відрізняються залежно від типу об'єкта картографування, його поширення, вибраних показників і способу позначення. Також важливе значення мають форма, розмір і розташування умовних знаків на карті. На картах суспільних об'єктів застосовують усі відомі способи картографічного зображення.

Спосіб локалізованих значків використовують для зображення об'єктів точкової локалізації: значки вказують на їх розташування, але їхню площу на карті не відображають. Геометричними або наочними, які зрозумілі й без пояснень, простими або структурними значками позначають розташування родовищ корисних копалин, портів, аеропортів, електростанцій, центрів виробництва тощо (мал. 2.2).

Мал. 2.2. Спосіб локалізованих значків

Спробуйте самі

Поміркуйте, як відображено позначення локалізованими значками на картах – у масштабі чи без масштабу.

Спосіб лінійних знаків застосовують для позначення *лінійно витягнутих об'єктів*, ширина яких не відображається в масштабі карти. Це можуть бути кордони, межі політико-адміністративних одиниць, берегова лінія, річки, канали, шляхи сполучення тощо (мал. 2.3).

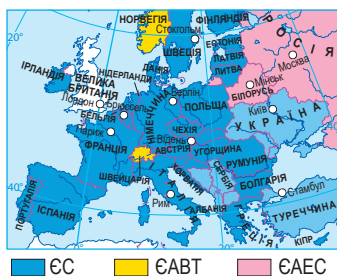

Мал. 2.3. Спосіб лінійних знаків

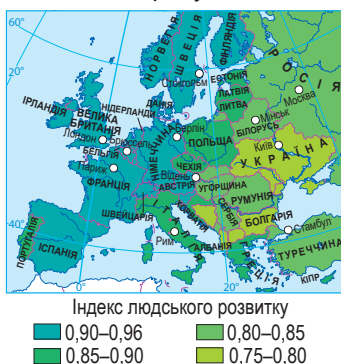
Спосіб ареалів (у перекладі з латинської *area* – площа, простір) – це зображення на карті об'єктів з обмеженою площею поширення, або ареалів. Ареали можуть мати *чіткі* або *нечіткі, приблизні* межі. Графічні засоби зображення доволі різноманітні. Це можуть бути межі, фонове зафарбування і штрихування, значки, написи, індекси. Ареали здебільшого передають якісні характеристики об'єктів, однак їх можуть супроводжувати кількісні показники (мал. 2.4).

Мал. 2.4. Спосіб ареалів

Мал. 2.5. Спосіб якісного фону

Мал. 2.6. Спосіб кількісного фону

Мал. 2.7. Точковий спосіб

Мал. 2.8. Спосіб знаків руху

Спосіб якісного фону використовують, щоб показати якісні відмінності між об'єктами, які мають суцільне поширення на великій території. На карті такі об'єкти позначають різними кольорами, штрихуванням, літерами, цифрами або написами. Так показують, наприклад, країни на політичній карті, поширення релігій, народів тощо (мал. 2.5).

Спробуйте самі

За мал. 2.5 і 2.6 порівняйте карти, на яких використано способи якісного та кількісного фону. У чому полягає їхня основна відмінність?

За допомогою **способу кількісного фону** відображають кількісні відмінності соціально-економічних об'єктів на різних територіях. Для цього змінюють насиченість кольору або густоту штрихування виокремлених територій відповідно до вибраної шкали. Наприклад, так показують, які країни мають вищий або нижчий рівень економічного розвитку (мал. 2.6).

Точковим способом, а саме позначками малого розміру (точками у вигляді маленьких кружечків, мініатюрними прямокутничками, рисочками тощо) з однаковим числовим значенням, зображують на карті масові розосереджені об'єкти. Кожна точка позначає певну кількість людей або гектарів посівів сільськогосподарської культури. Вагу точки найчастіше виражено в абсолютних одиницях. Щільність точок унаочнює місце концентрації (розосередження) об'єктів, а кількість точок дає змогу визначити кількість об'єктів. Зміною кольору точок передають динаміку об'єктів. Цей спосіб застосовують для характеристики розміщення населення в гірських районах, технічних засобів сільськогосподарського виробництва, поголів'я худоби тощо (мал. 2.7).

Способом знаків руху на картах відображають різні просторові переміщення соціально-економічних об'єктів, наприклад міграції населення, перевезення вантажів. Зображувальними засобами можуть бути стрілки або вектори, стрічки чи смуги різної ширини та кольору (мал. 2.8).

За допомогою **способу картограм** відображають на карті середню інтенсивність певного об'єкта в межах територіальних одиниць. Для наочності зображення кожен територіальну одиницю розфарбовують або штрихують так, щоб за насиченістю кольору чи штрихування можна було визначити інтенсивність явища. Картограми створюють за статистичними даними і використовують тільки відносні показники (мал. 2.9).

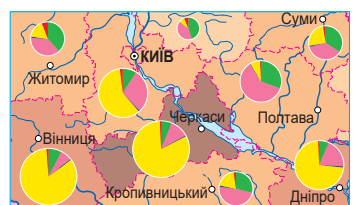
Спосіб картодіаграм застосовують для відображення абсолютних значень будь-якого явища, його структури чи динаміки на окремих територіях. Діаграми передають величезний обсяг кількісної інформації в легкій для сприйняття формі, їх розміщують на карті всередині кожної одиниці поділу (мал. 2.10). Діаграми відрізняються за формою, розміром і структурою. Колові діаграми використовують, якщо потрібно показати структуру об'єкта, наприклад етнічний чи віковий склад населення в розрізі регіонів. Стовпчикові діаграми краще відображають співвідношення категорій.

Сільськогосподарські землі
(% від площі суходолу країн)

75–93	30–50	5–10
50–75	10–30	до 5

Мал. 2.9. Спосіб картограм

Вирощування сільськогосподарських тварин (тис. т)

400–500	Велика рогата худоба	Птиця
200–400	Свині	Вівці та кози
100–200		Інші тварини
50–100		
до 50		

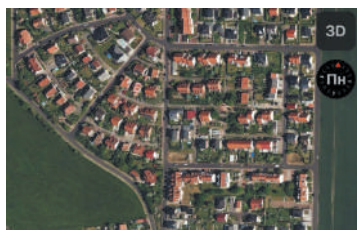
Мал. 2.10. Спосіб картодіаграм

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Ознайомтеся з картами, які вміщено в навчальному атласі для 9 класу. Зробіть перелік цих карт, що належать до різних видів:

група 1 – політичні й адміністративні; група 2 – економічні; група 3 – соціальні. Які способи картографічного зображення об'єктів і явищ на них використано? Доведіть, що карти, які ви згрупували, є інструментом отримання нової інформації.

Мал. 2.11. Фрагмент супутникової карти

Нині поширені новітні типи картографічних творів – електронні й супутникові тривимірні (3D) карти (мал. 2.11) та інші гео зображення, які, як і паперові карти, є інструментами досліджень для географів і інших спеціалістів. Карти – зменшені зображення реального світу. Вони показують, де розташовані географічні об'єкти, який вигляд має місцевість. Щоб читати карту, потрібно знати умовні позначення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Доведіть, що карта є засобом пізнання дійсності та джерелом інформації.
2. У чому полягає картографічний метод дослідження?
- 3*. Яке значення має карта для вас?

РОЗДІЛ І

НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

ТЕМА 1. Демографічні процеси

ТЕМА 2. Розселення

ТЕМА 3. Етнічний і релігійний склад

ТЕМА 4. Трудові ресурси

ПРО ЩО ЦІКАВЕ ДІЗНАЄТЕСЯ І ЧОГО НАВЧИТЕСЯ

- Природний рух населення: чому змінюються народжуваність і смертність?
- Міграції: хто, куди і як мігрує?
- Чому важливо уявляти статеві-віковий склад населення?
- Демографічна і міграційна політика: як її провадити?
- У яких типах населених пунктів ми живемо?
- Урбанізація: що це таке і як вона впливає на розселення людей?
- Етнічний склад: якою є географія розселення народів у світі й етнічних груп в Україні?
- Які релігії стали світовими?
- Як запобігти міжетнічним і міжконфесійним конфліктам?
- Яке населення вважають працездатним, трудовими ресурсами?
- Чому важливі грамотність і освіченість населення?

Населення відіграє особливу роль у розвитку будь-якої країни, тому що воно є одночасно і головним виробником, і головним споживачем усього того, що створило людство за тисячолітню історію його існування. Географічні аспекти чисельності та складу населення досліджує галузь суспільної географії – **географія населення**. Країни приділяють велику увагу демографічним процесам, тому що вони безпосередньо впливають на економіку, соціальну сферу, обороноздатність і культурний розвиток. У розвинених суспільствах дійшли розуміння, що найбільша цінність – це люди, які здатні розробити технології для перетворення сировини на супутники, комп'ютери, книжки, кавоварки тощо. Саме інтелектуально розвинена і творча людина є головним ресурсом у сучасному світі. Країна може бути багатого й високо розвинутою, навіть якщо не має покладів золота, нафти чи урану – потрібно лише створити умови для якісної освіти й розвитку талантів громадян. Ось чому важливо розуміти демографічні процеси, що відбуваються у світі і в конкретній країні.

Подорож у слово

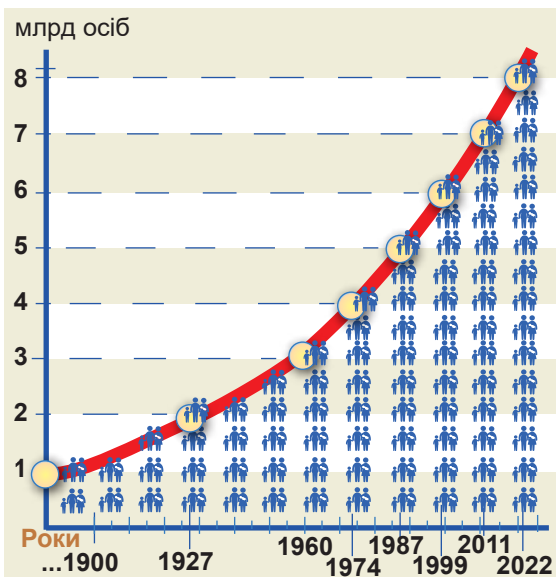
Демографія (у перекладі з грецької – *народоопис*) – наука, що вивчає населення: закономірності його відтворення, структуру, розміщення і зміни в часі.

§ 3. ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ТА ЇЇ ЗМІНИ

- Пригадайте, скільки людей живе на Землі.
- Які країни світу є найбільшими за кількістю населення?

ЧИ ЗМІНЮЄТЬСЯ ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ У СВІТІ? Нині у світі налічують понад 8 млрд осіб. Упродовж існування людства на Землі його кількість повсякчас змінюється (мал. 3.1). До XVII ст. чисельність населення світу зростала повільно через низький рівень життя, епідемії, брак їжі й часті війни. Із початком індустріального періоду (XVIII–XX ст.) темпи зростання пришвидшилися. Дуже швидко населення світу зростало у 1960-х роках у результаті різкого зниження смертності та збереження високих показників народжуваності у країнах, що розвиваються. Загалом за XX ст. населення Землі зросло у 3,7 разу. Згодом темпи приросту населення у світі уповільнилися і тепер становлять майже 1 % за рік.

Мал. 3.1. Зростання чисельності населення світу

Рекорди світу

Станом на січень 2026 року у світі налічувалося 8 271 811 674 особи. Фахівці запевняють, що за одну годину населення Землі зростає на 7500–8000 осіб.

Таблиця 3.1
«Роки мільярдів»
населення Землі

Рік	Кількість населення, осіб
820	1 млрд
1927	2 млрд
1960	3 млрд
1974	4 млрд
1987	5 млрд
1999	6 млрд
2011	7 млрд
2022	8 млрд

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

За *табл. 3.1* обчисліть, через яку кількість років населення світу щоразу збільшувалося на 1 млрд осіб. Яку ви помітили тенденцію? Чому змінюється чисельність населення?

Спробуйте самі

Проаналізуйте діаграму (*мал. 3.2*). Який регіон світу є найбільш людним, а який має найменшу чисельність населення? Спробуйте пояснити основні причини такого географічного розподілу кількості населення.

Рекорди світу

Країною з найбільшою кількістю населення є *Індія*, там проживають понад 1,44 млрд осіб – 17 % усього людства (2025 р.). У 2023 році Індія випередила Китай і нині є світовим демографічним лідером.

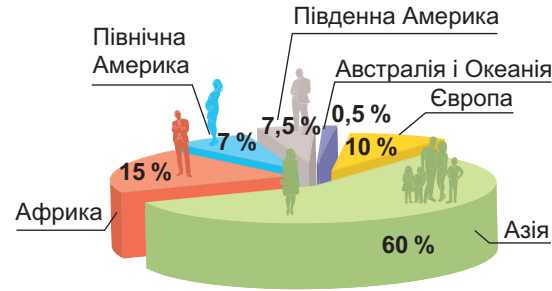

Рекорди світу

Країною з найменшою кількістю населення є *Ватикан*, там мешкають лише близько 800 осіб. Більшість ватиканців – священнослужителі й працівники Святого Престолу.

Більша частина населення Землі проживає в Азії. Там розташована більшість «країн-гігантів», у кожній з яких мешкають більш як 100 млн осіб (*мал. 3.2*). Водночас найшвидше збільшується кількість населення в Африці. Якщо в 1950 році на цьому континенті мешкав кожен 11-й житель Землі, то у 2024 році – уже майже кожен п'ятий. За прогнозами ООН, населення світу зростатиме й надалі, однак темпи приросту уповільняться. Винятками можуть бути лише Африка, де високий приріст збережеться, і Європа, де населення майже не зміниться.

За кількістю мешканців у світі розрізняють країни-гіганти і країни-карлики (*мал. 3.3*). Цей контраст між великими і крихітними державами ілюструє велику різноманітність у розподілі людства на планеті. Кількість населення кожної країни залежить від складної взаємодії історичних, соціальних, економічних і політичних чинників.

Мал. 3.2. Розподіл населення за регіонами світу, %

7 найбільших (млн осіб)		7 найменших (тис. осіб)	
220	Бразилія	0,8	Ватикан
237	Нігерія	10	Науру
254	Пакистан	12	Тувалу
285	Індонезія	22	Палау
342	США	32	Монако
1416	Китай	35	Сан-Марино
1440	Індія	40	Ліхтенштейн

Мал. 3.3. Країни з найбільшою і найменшою кількістю населення (2025 р.)

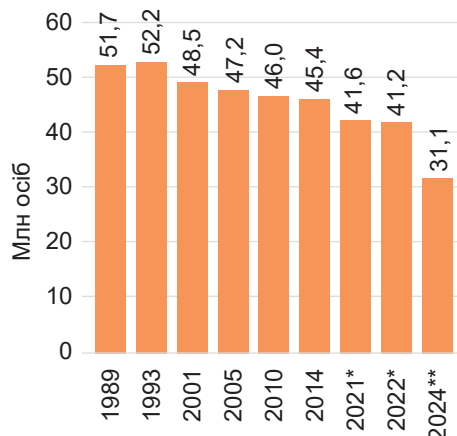
ЯКОЮ Є ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ? Найточнішу і найповнішу інформацію про кількість мешканців країни дають результати **переписів населення**. Досі єдиний у незалежній Україні повноцінний перепис проведено в 2001 році. За його результатами в Україні мешкали 48,5 млн осіб. Через фінансові й політичні проблеми проведення другого перепису неодноразово відкладали. У 2019 році в Україні було проведено **оцінювання населення**. Воно базувалося на даних різних державних реєстрів (адміністративних, податкових, банківських) і операторів мобільного зв'язку. За цими даними, в Україні проживали 37,3 млн осіб. Державна служба статистики України оцінювала кількість населення станом на 1 січня 2022 року в 41,2 млн осіб. За цим показником Україна посідала 34-те місце у світі і 7-ме в Європі.

Спробуйте самі

Використайте додаткові джерела інформації і з'ясуйте, якою є чисельність населення у вашій області.

У ХХ ст. чисельність населення України змінювалася нерівномірно. Значних втрат українці зазнали під час Першої світової війни (1914–1918 рр.), визвольних змагань (1917–1921 рр.), Голодомору (1932–1933 рр.), політичних репресій (1937–1938 рр.), Другої світової війни (1939–1945 рр.). Через ці жахливі події Україна втратила майже 21 млн своїх жителів. Найбільшою чисельність населення України була в 1993 році – 52,2 млн осіб. Відтоді вона невпинно скорочується внаслідок від'ємного природного приросту (мал. 3.4). Повномасштабна агресія Росії спричинила величезний виїзд українців за межі країни, окупацію значної території, загибель цивільного населення, погіршення демографічної ситуації. У 2024 році на підконтрольних Україні територіях проживали орієнтовно 31,1 млн осіб.

* Без урахування тимчасово окупованих територій у 2014–2015 рр.

** За оцінкою Інституту демографії та досліджень якості життя.

Мал. 3.4. Зміни чисельності населення України, млн осіб

Спробуйте самі

1. За мал. 3.4 установіть, у яких роках чисельність населення України була найбільшою, понад 50 млн осіб.
2. Яких змін зазнала чисельність населення після років із максимальними показниками? Перелічіть чинники, що вплинули на зміни чисельності населення в Україні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

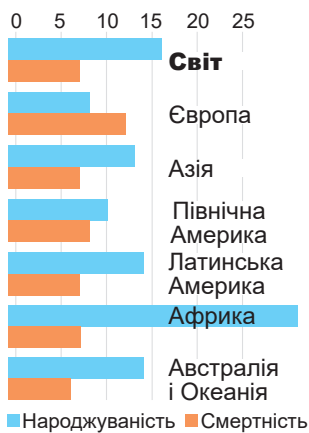
1. Які заходи дають достовірну інформацію про чисельність населення в країні?
2. Покажіть на карті п'ять країн, які є світовими лідерами за чисельністю населення.
3. Назвіть чинники, від яких залежить чисельність населення окремої території.
- 4*. Порівняйте, як змінювалася упродовж останніх десятиліть чисельність населення у світі та Україні.

§ 4. ПРИРОДНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ

- Пригадайте, які чинники впливають на зміну чисельності населення.

ЯК ВІДБУВАЄТЬСЯ ПРИРОДНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ? Чисельність населення змінюється в результаті його природного руху. **Природний рух** (або **відтворення**) **населення** – це сукупність демографічних процесів, що забезпечують безперервне відновлення і зміну людських поколінь. Його показниками є народжуваність, смертність і природний приріст. Ці показники виражають у величинах за рік: у *тисячах осіб* або *промиле* (‰, кількість осіб на 1 тисячу жителів). **Народжуваність** – це кількість дітей, які народилися, **смертність** – кількість осіб, які померли у світі / країні за рік у розрахунку на 1 тисячу осіб. На показники природного руху населення впливають багато чинників. Рівень народжуваності залежить від вікового складу населення, рівня

Мал. 4.1. Природний рух населення, ‰ (2022 р.)

Природний приріст
$H - P = PP$
H – кількість народжених
P – кількість померлих
PP – природний приріст / спад населення

Мал. 4.2. Формула природного приросту населення

добробуту, релігійних поглядів, залучення жінок до економічної діяльності тощо. Рівень смертності тісно пов'язаний із розвитком охорони здоров'я, харчуванням, способом життя, воєнними конфліктами та ін. Від середини ХХ ст. показники народжуваності й смертності у світі загалом скорочуються. За 1950–2022 роки народжуваність зменшилася удвічі, смертність – у 2,3 разу. Через різні причини у світі сформувалися значні відмінності між регіонами та країнами за величиною цих показників (мал. 4.1).

Спробуйте самі

1. За мал. 4.1 з'ясуйте, який регіон світу є лідером за народжуваністю. У скільки разів його показник вищий, ніж у Європі?
2. Який регіон має найвищий показник смертності?

За різницею між кількістю народжених і кількістю померлих визначають **природний приріст населення** (мал. 4.2). Природний приріст може бути додатним у разі перевищення народжуваності над смертністю або від'ємним, якщо смертність більша, ніж народжуваність.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Болгарія і Лівія мають приблизно однакову чисельність населення – по 7 млн осіб. Обчисліть природний приріст / спад населення в них, якщо у Болгарії народжуваність становить 7,9 ‰, смертність – 14,2 ‰, а в Лівії відповідно – 20,3 ‰ і 3,5 ‰ (2024 р.). Якою буде чисельність населення цих країн через 3 роки, якщо збережуться такі самі показники? Поміркуйте, у яких випадках чисельність населення країни зростатиме і за яких умов вона буде зменшуватися.

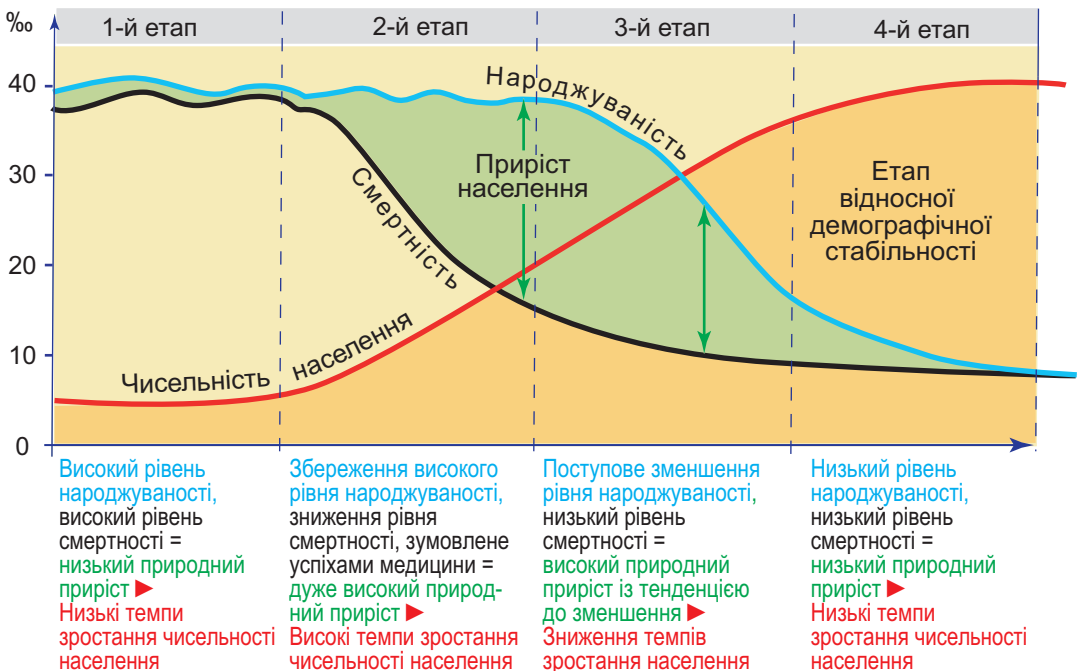
Народжуваність		Смертність	
Найвища	Найнижча	Найвища	Найнижча
Нігер – 46,6 ‰ Ангола – 41,1 ‰ Бенін, Малі – 40 ‰	Україна – 6* ‰ Монако – 6,5 ‰ Японія – 6,9 ‰ * Оцінкові дані.	Україна – 18,5* ‰ Литва – 15,2 ‰ Румунія – 15 ‰ * Оцінкові дані.	Катар – 1,4 ‰ ОАЕ – 1,7 ‰ Кувейт – 2,3 ‰

Мал. 4.3. Країни з найвищими й найнижчими показниками природного руху (2024 р.)

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Порівняйте найвищу та найнижчу народжуваність і смертність у країнах світу (мал. 4.3). Обчисліть, у скільки разів максимальні значення перевищують мінімальні. Поясніть, якими чинниками зумовлено ці відмінності.

Упродовж історії людства показники природного руху у світі суттєво змінювалися. Це відображає модель демографічного переходу, у якій розрізняють чотири послідовні етапи (мал. 4.4). На різних етапах, від високих до низьких показників і навпаки, суспільства переживають періоди швидкого зростання чисельності населення, зумовленого розривом між зниженням смертності й високої народжуваності. Нині населення в різних регіонах і країнах світу перебуває на різних етапах демографічного переходу. Цим і пояснюються неоднакові темпи приросту населення в *Африці* та *Європі*. Відповідно чисельність населення світу зростатиме й надалі і до 2037 року досягне 9 млрд осіб.

Мал. 4.4. Модель демографічного переходу

ЯКИМ Є ПРИРОДНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ? Упродовж ХХІ ст. показник народжуваності в Україні істотно зменшився. На це вплинули кризові процеси в економіці, труднощі поєднання професійної діяльності та виховання дітей. Упродовж 2001–2013 років показник народжуваності зріс до 11 ‰, а в наступні роки скорочувався і перед початком повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, становив лише 7,3 ‰ (мал. 4.5). До традиційних чинників, що впливають на народжуваність, додалися безпекові ризики, невизначеність

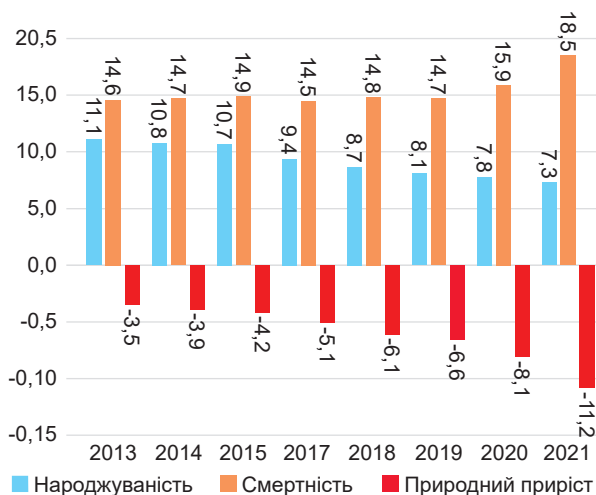
Світ у просторі й часі

Демографічна поведінка

Помітний вплив на народжуваність в Україні має зміщення фокусу з кількості дітей на якість їхнього утримання. Нині молоді люди створюють сім'ї у більш старшому віці – 28–30 років, свідомо відстрочують час народження дітей до кращих часів. Типовим явищем став громадянський шлюб.

майбутнього, розділення сімей, виїзд за кордон молодих жінок. В Україні є суттєві регіональні відмінності в показниках народжуваності, які сформувалися впродовж багатьох років: на заході країни, у *Закарпатській, Рівненській, Чернівецькій, Івано-Франківській областях*, – вони вищі (8–10 ‰), у *Чернігівській, Сумській, Харківській, Полтавській областях*, – нижчі (5–6 ‰).

Показник смертності населення зріс до 18,5 ‰ (мал. 4.5). За цим показником Україна посідає одне з перших місць у світі. Найвищі показники смертності (до початку війни з Росією) були в *Чернігівській, Сумській, Харківській, Полтавській, Кіровоградській областях* – до 22 ‰. На заході України – помітно менші значення. Показники смертності вищі в сільській місцевості, оскільки там більша частка літніх людей. Такі відмінності зумовлені багатьма чинниками: демографічним старінням населення, погіршенням екологічної ситуації низьким рівнем життя і медичної допомоги, шкідливими звичками, неправильним харчуванням тощо. Водночас війна з Росією спричинила численні смерті військових і цивільного населення. Відповідно до показників народжуваності й смертності в Україні з 1991 року спостерігаються від'ємні значення природного приросту. Саме вони впродовж багатьох

Мал. 4.5. Природний рух населення України, ‰

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

За мал. 4.5 проаналізуйте, як змінювалися упродовж зазначених років показники природного руху населення України: група 1 – народжуваність; група 2 – смертність; група 3 – природний приріст. Назвіть чинники, що вплинули на їхні зміни.

років були головною причиною скорочення чисельності населення – **депопуляції**. У 2021 році природний приріст становив -11,2 ‰. Кількість померлих у 2024 році перевищила кількість народжених у 2,8 разу.

Спробуйте самі

Україна перебуває на одному з останніх місць у світі за народжуваністю і серед лідерів за рівнем смертності. Поміркуйте, як запобігти обставинам, подіям і чинникам, що визначили таку ситуацію.

ЯКОЮ Є ОЧІКУВАНА ТРИВАЛІСТЬ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ? Важливим демографічним показником є **середня очікувана тривалість життя людей**, що засвідчує, скільки років у середньому проживе людина, якщо сучасний рівень смертності залишиться незмінним. Упродовж тисячоліть у світі вона становила тільки 30–35 років. Значне її зростання почалося лише з XVIII ст. У наш час середня тривалість життя у світі досягла 72 років. Цей показник також є індикатором рівня соціально-економічного розвитку країни. В Україні середня тривалість життя людей – 70 років. У жінок цей показник більший, ніж у чоловіків, – відповідно 74 і 65 років. Таке переважання середньої тривалості життя жіночого населення над чоловічим спостерігається майже в усіх країнах світу. Нині, у зв'язку з воєнними діями, що відбуваються на території України, середня тривалість життя помітно скоротилася.

Рекорди світу

Середня тривалість життя людей є найвищою в Японії, Сінгапурі, Італії, Іспанії – 83 роки; найнижчою – у країнах Екваторіальної Африки (Республіка Конго, Кенія, Сомалі) – 55 років.

Аналізуючи народжуваність і смертність, можна передбачити, скільки людей потребуватимуть медичної допомоги або вчитимуться у школах і університетах у майбутньому. Це допомагає планувати будівництво лікарень, шкіл, дитячих садків і забезпечувати добробут громадян.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Обчисліть, на скільки років довшою у середньому є тривалість життя жінок, ніж чоловіків. Жартома кажуть, що жінки живуть довше, бо їм потрібно більше розказати одна одній. Поміркуйте, якими насправді можуть бути причини такого дисбалансу.

ДОСЛІДЖУЄМО

Використайте додаткові джерела інформації та дослідіть, якими є демографічні показники населення вашої області (або населеного пункту): 1) чисельність; 2) народжуваність; 3) смертність. Обчисліть природний приріст населення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як ви розумієте, що таке природний рух населення?
2. До яких наслідків призводить від'ємний приріст населення, що довгий час відбувається в країні?
- 3*. Порівняйте показники середньої очікуваної тривалості життя людей у світі й в Україні. Якими є причини такої суттєвої розбіжності?

§ 5. СТАТЕВО-ВІКОВИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ

- Як ви вважаєте, кого у світі більше – жінок чи чоловіків? Свою думку обґрунтуйте.

ЯКИМ Є СТАТЕВИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ? Статевий склад – це співвідношення (у відсотках) кількості чоловіків і жінок, які проживають на певній території. У світі існує така закономірність: дівчаток

Світ у просторі й часі

«Чоловічі» країни

У країнах Перської затоки істотно переважає чоловіче населення: у Катарі 339 чоловіків на 100 жінок, в ОАЕ – 222 чоловіки на 100 жінок. Це пояснюється масштабним припливом чоловіків – трудових мігрантів, які їдуть працювати в нафтогазовій промисловості, на будівництві та в інших галузях без своїх сімей.

сульманські, у яких смертність жінок вища внаслідок традиційних ранніх шлюбів і багатодітних сімей. Також на їх смертність впливають соціальні традиції та обмежений доступ до медичного обслуговування. Але у світовому масштабі зберігається відносна рівновага між чоловічим і жіночим населенням. Чоловіки становлять більшість населення у країнах *Азії, Австралії та Океанії (табл. 5.1)*. Натомість жіноче населення переважає в більшості країн світу, особливо в *Європі*. Неоднорідність статевого складу населення свідчить про складну взаємодію біологічних, соціальних і культурних чинників, що формують демографічну картину планети.

Спробуйте самі

Визначте статевий склад вашого класу: полічіть кількість дівчат і хлопців та обчисліть їхнє співвідношення у відсотках.

Таблиця 5.1

Статевий склад населення регіонів світу (2022 р.)

Регіони світу	Кількість чоловіків на 1000 жінок
Світ загалом	1010,6
Європа	933,1
Азія	1035,8
Африка	997,4
Північна Америка	981,5
Латинська Америка	970,0
Австралія та Океанія	1005,5

Таблиця 5.2

Статевий склад населення світу й окремих країн (2023 р.)

Країна	Співвідношення чоловіків і жінок, %	
	Чоловіки	Жінки
Світ загалом	50,3	49,7
Індія	51,8	48,2
Китай	51,3	48,7
США	49,2	50,8
Велика Британія	48,5	51,5
Україна	46,4	53,6
Росія	46,1	53,9

Спробуйте самі

За *табл. 5.1, 5.2* й установіть: 1) яким є співвідношення чоловіків і жінок у світі загалом; 2) регіони світу, у яких переважають жінки у статевому складі населення; 3) країни з перевагою чоловіків у статевому складі; 4) країни, у яких помітно переважає жіноче населення. Спробуйте пояснити причини таких відмінностей.

Статевий склад населення *України* подібний до більшості розвинутих країн: переважають жінки, їхня частка – 53,6 % (на кожну 1000 чоловіків припадає 1157 жінок) (*табл. 5.2*). Значна перевага жінок сформувалася внаслідок вищої тривалості їхнього життя порівняно з чоловіками. На статевому складі населення позначається

російсько-українська війна, тому що активними учасниками бойових дій є чоловіки, з-поміж біженців за кордон переважають жінки, а склад внутрішньо переміщених осіб є різним.

МОДЕЛЮЄМО

Змодельуйте зміни статевого складу населення у вашій області, враховуючи наслідки війни з Росією.

ЯК НАСЕЛЕННЯ РІЗНИТЬСЯ ЗА ВІКОВИМ СКЛАДОМ? Віковий склад населення – це співвідношення кількості осіб різних вікових груп у відсотках (*мал. 5.1*). Співвідношення між віковими групами залежить від природного приросту населення. У країнах із високим природним приростом у *Африці, Азії та Латинській Америці* великою є частка дітей. Це свідчить про «молодий» віковий склад і значний демографічний потенціал. Якщо природний приріст низький або від’ємний, як у більшості країн *Європи, США, Японії*, то частка осіб старшого віку буде підвищеною, що створює виклики для соціальної сфери й економіки. Особливо важливою є вікова група жінок у віці від 15 до 49 років, коли жінка здатна народжувати дітей. Від кількості населення цієї групи значною мірою залежить рівень народжуваності в країні.

Основні вікові групи населення

Молодше від працездатного	Працездатне	Старше від працездатного
Діти віком 0–14 років	Люди віком 15–64 роки	Люди віком 65 років і більше
Майбутній потенціал країни	Є основною робочою силою, яка створює матері- альні блага і надає послуги	Потребує соціальної підтримки та медичного догляду

Мал. 5.1. Вікові групи населення

Унаслідок зниження природного приросту і зростання середньої тривалості життя частка дітей у віковому складі населення поступово зменшується, а літніх людей, навпаки, збільшується. Цей процес охоплює дедалі більше країн. Якщо частка людей віком понад 65 років у країні перевищує 12 %, говорять про **старіння населення**.

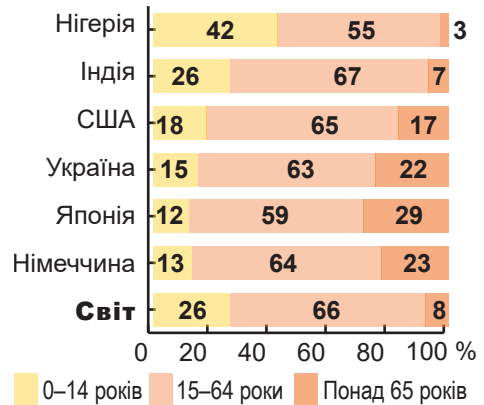
Віковий склад населення *України* подібний до більшості європейських країн (*мал. 5.2*). Упродовж останніх 30 років він погіршується: відбувається старіння населення й скорочення частки дітей. Унаслідок війни

в Україні диспропорції у віковому складі населення посилюються, зокрема внаслідок переважання серед біженців молодих жінок із дітьми. Скорочення частки працездатного населення негативно впливає на ринок праці та пенсійне забезпечення населення.

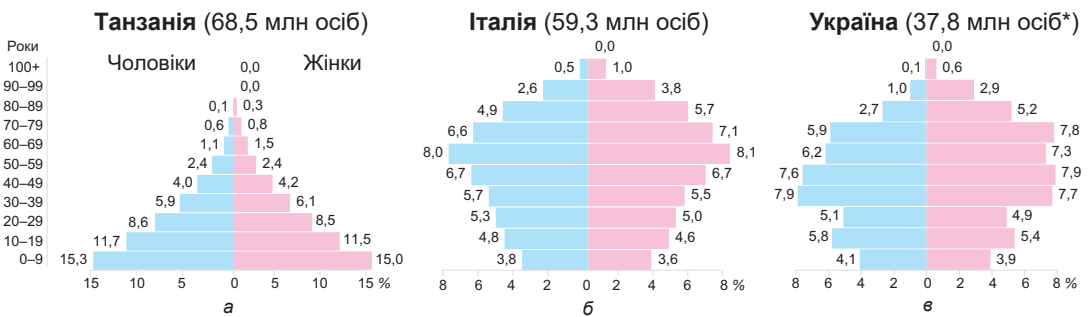
Спробуйте самі

Доведіть, що в Україні відбувається старіння населення. Для цього проаналізуйте дані по Україні на мал. 5.2: якою є частка дітей і людей, старших від працездатного віку? Які негативні наслідки це має?

Мал. 5.2. Віковий склад населення

ЩО ТАКЕ СТАТЕВО-ВІКОВІ ПІРАМІДИ? Щоб унаочнити співвідношення різних вікових груп чоловічого і жіночого населення, використовують своєрідні діаграми – **статеві-вікові піраміди** (мал. 5.3). За формою таких пірамід можна визначити демографічні процеси, що відбуваються. Наприклад, у країнах із високою народжуваністю піраміда має правильну форму: її основа широка (багато дітей), а потім вона поступово і плавно звужується до вершини (зменшується кількість людей старшого віку) (мал. 5.3, а). У країнах, де має місце старіння населення, піраміда набуває вигляду дзвона: частка молодого населення зменшується (основа піраміди стає вузкою), а кількість людей старшого віку, навпаки, зростає (середня частина стає ширшою) (мал. 5.3, б). Піраміда населення *України* має складнішу форму з помітними заглибинами (мал. 5.3, в). Заглибину вгорі для віку 75–80 років зумовлено

* За даними <https://www.populationpyramid.net/>

Мал. 5.3. Статеві-вікові піраміди країн: а – Танзанії, б – Італії, в – України (2024 р.)

Спробуйте самі

- За мал. 5.3 перелічіть відомості, що їх можна «зчитати» зі статеві-вікової піраміди.
- Порівняйте статеві-вікові піраміди населення країн. Чому вони мають неоднакову основу? У якій із зазначених країн рівень народжуваності найвищий?
- Спростуйте або підтвердьте тезу: «Кількість працездатного населення України зменшується, що в майбутньому створюватиме додаткові економічні труднощі».

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Аналіз статеві-вікових пірамід країн

1. Проаналізуйте статеві-вікові піраміди населення Італії і Танзанії (мал. 5.3). Поясніть, чим відрізняються форми пірамід і про що це свідчить.
2. Охарактеризуйте за пірамідами демографічну ситуацію в Італії і Танзанії. Результати характеристики подайте в табличній формі.
3. Зробіть висновок про те, у чому полягає відмінність демографічної ситуації двох країн. Яке спрямування в кожній з цих країн повинна мати демографічна політика?

зниженням народжуваності під час Другої світової війни, для віку 55–60 років – низькою народжуваністю покоління, що з'явилося на світ під час тієї війни. Демографічна «яма» для віку 20–22 роки стала наслідком різкого скорочення народжуваності під час соціально-економічної кризи 1990-х років. Вузька основа піраміди (1–2 роки) вказує на подальше падіння народжуваності під впливом несприятливих суспільних процесів. Заглибини ілюструють, як історичні й соціально-економічні потрясіння залишають глибокий слід на демографічній структурі країни, впливаючи на її майбутній розвиток.

ЯКИМИ БУВАЮТЬ ТИПИ ПРИРОДНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ? За співвідношенням основних демографічних показників і особливостями складу населення розрізняють два головні типи природного руху (відтворення) населення – сучасний і традиційний (мал. 5.4).

Сучасний (перший) тип	Традиційний (другий) тип
Невисока народжуваність, помірна смертність, низький природний приріст, висока середня тривалість життя, переважання жінок, висока частка осіб старшого віку – старіння населення. <i>Країни Європи, США, Канада, Бразилія, Японія, Австралія</i>	Висока народжуваність, стабільна (часто низька) смертність, високий природний приріст, середня тривалість життя збільшується, переважання здебільшого чоловіків, висока частка дітей – молоде населення. <i>Більшість країн Африки, Азії, Латинської Америки, Океанії</i>

Мал. 5.4. Типи відтворення населення

Деякі країни **сучасного типу** мають ознаки **демографічної кризи**: природний приріст дорівнює нулю або має від'ємне значення (смертність перевищує народжуваність), що призводить до значного зменшення чисельності населення. Основною причиною є низька народжуваність, яка не забезпечує простого відтворення поколінь. До прикладу, кризові демографічні ознаки мають *Болгарія, Литва, Латвія, Італія, Німеччина, Швеція, Японія*. Демографічна криза призводить до старіння населення, нестачі робочої сили. Збільшення навантаження на пенсійну систему може негативно впливати на економічний розвиток.

Протилежним явищем є так званий **демографічний вибух** – різке збільшення чисельності населення через стрибкоподібне зростання

його природного приросту за короткий проміжок часу. Він спостерігається в окремих країнах **традиційного типу відтворення** на етапі зниження смертності завдяки покращенню медицини, але за збереження

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому в окремих країнах Європи, попри високі стандарти життя й медицини, смертність вища, ніж у країнах Африки.

Україна має сучасний тип відтворення населення з вираженими ознаками демографічної кризи. Втрата населення, його старіння, дисбаланс між чоловіками і жінками – це виклики, які впливають на соціальну та економічну стабільність країни.

ЯКОЮ МАЄ БУТИ ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА? Кожна країна, усвідомлюючи важливість демографічних процесів, розробляє відповідну **демографічну політику** – сукупність економічних, адміністративних, виховних і пропагандистських заходів, за допомогою яких держава

Світ у просторі й часі

Одна сім'я – одна дитина

У Китаї з 1960-х років різко почав скорочуватися рівень народжуваності унаслідок обмежувальної політики планування сім'ї під гаслом «Одна сім'я – одна дитина», яку впроваджували десятиліттями, а також зростання витрат на догляд за дітьми.

високої народжуваності – наприклад, у *Нігерії*, *Бангладеш* у ХХ ст. Стрімке зростання кількості населення може створювати значне навантаження на системи освіти й охорони здоров'я та природні ресурси.

впливає на природний рух населення у потрібному напрямі. Така політика може бути спрямована як на стимулювання народжуваності (наприклад, виплати в разі народження дитини, пільги для сімей із дітьми, підтримка молодих сімей), так і на її обмеження. Вона може охоплювати заходи з покращення здоров'я населення, збільшення тривалості життя, регулювання

міграційних потоків тощо. Для подолання демографічних викликів в Україні розроблено низку заходів: підтримка сімей із дітьми, збереження репродуктивного здоров'я, поліпшення умов праці та якості медичних і соціальних послуг, створення стимулів для повернення мігрантів. Важливо приділяти увагу якості життя людей, створенню умов для їх економічної самореалізації.

МОДЕЛЮЄМО

Готуємо проєкт

Заходи для поліпшення демографічної ситуації

Використайте додаткові джерела інформації та дослідіть, які демографічні проблеми є у вашій області (або населеному пункті). Які демографічні показники потрібно поліпшувати? Змодельуйте конкретні заходи, що змінять на краще демографічну ситуацію у вашій місцевості.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, для чого особисто вам може знадобитися інформація про статевий і віковий склад населення.
- 2*. Поміркуйте, якою має бути демографічна політика в Україні, щоб демографічна ситуація в ній поліпшилася.

§ 6. МІГРАЦІЇ: ПОКАЗНИКИ, ЧИННИКИ, НАПРЯМКИ

- Поміркуйте, з яких причин люди можуть переміщуватися між окремими регіонами країни або до інших країн.

ЩО ТАКЕ МЕХАНІЧНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ? Скільки існує світ, стільки в людей виникає потреба переміщуватися з одного місця до іншого. Переміщення, переселення з однієї території на іншу, що супроводжується зміною місця проживання на тривалий час або назавжди, називають **механічним рухом населення**, або **міграцією**. Щоб охарактеризувати міграції, визначають сальдо міграції (механічний приріст) і міграційний обіг. **Сальдо міграції** – це різниця між особами, які прибули на певну територію за якийсь проміжок часу (наприклад, за рік), і особами, які вибули з неї, а **міграційний обіг** – це сума цих показників (мал. 6.1). Сальдо міграцій може бути **додатним** (якщо тих, хто в'їжджає до країни, більше) і **від'ємним** (якщо, навпаки, більше тих, хто виїжджає).

Подорож у слово

Міграція в перекладі з латинської означає *переміщення, переселення*.

**Сальдо міграції
(механічний приріст)**

$$СМ (МП) = I - E$$

I – кількість іммігрантів

E – кількість емігрантів

Міграційний обіг

$$МО = I + E$$

I – кількість іммігрантів

E – кількість емігрантів

Мал. 6.1. Обчислення показників міграції населення

ГЕОГРАФІЧНІ ЗАДАЧІ

1. Обчисліть сальдо міграції в районі, якщо відомо, що за рік кількість населення, яке прибуло, становила 3520 осіб, а кількість тих, хто вибув, – 3120 осіб. Якою стане чисельність населення в цьому районі, якщо на початок року в ньому проживало 65 000 осіб?
2. Чисельність населення країни на початок року становила 141,6 млн осіб. За рік прибули 78,8 тис. осіб, вибули 124,5 тис. осіб. Обчисліть сальдо й обіг міграції в цій країні, а також кількість населення в ній на кінець року.

У результаті міграцій може суттєво змінюватися не лише чисельність населення окремих країн і їхніх регіонів, а і його віковий і статевий склад. Унаслідок переміщення людей як колись, так і нині відбувається формування змішаних рас і народів.

Спробуйте самі

Пригадайте, у результаті яких географічно-історичних подій у XVI–XVII ст. відбувалися масові переселення народів з Африки до Америки. Які змішані расові групи і народи утворилися в Америці внаслідок міграцій?

Міграції позначаються також на освітньому рівні й культурі суспільства. Нові мови і традиції можуть збагачувати культури інших народів. Водночас у світі шириться й негативний вплив міграцій на культурне середовище основного населення країн.

ЯКІ Є ВИДИ МІГРАЦІЙ? Міграції розрізняють за багатьма ознаками (мал. 6.2). Нині найбільшого поширення у світі набули трудові міграції, «відплив умів» і міграції, пов'язані з воєнними й етнічними конфліктами.

Мал. 6.2. Види міграцій

Неконтрольований потік мігрантів може створювати соціальну на-

пругу навіть у розвинених демократичних країнах. Часто це пов'язано з конкуренцією за робочі місця та проявами етнокультурної чи релігійної нетерпимості. Саме тому багато країн почали впроваджувати доволі жорсткий контроль, спрямований на обмеження в'їзду. Масштаби, інтенсивність і напрямки міграційних процесів постійно змінюються. Від кінця XX ст. і нині

Світ у просторі й часі

Легальні й нелегальні мігранти

За правовою ознакою міграція може бути легальною (законною) і нелегальною (незаконною). Легальні мігранти перетинають кордони держав на законних підставах – мають візу на в'їзд до країни на певний термін, а нелегальні перетинають кордон без офіційного дозволу.

основні міграційні потоки йдуть із *Глобального Півдня* (країн Латинської Америки, Африки, Південної Азії) до *США, Канади, країн Європи й Перської затоки*, тобто переважно з бідніших країн до розвинених. У країнах Західної Європи, Північної Америки та Австралії осіла більшість із 304 млн осіб, які не живуть у країнах свого народження. Майже кожен сьомий мешканець цих регіонів народився за їхніми межами. Лідерами за часткою жителів, народжених за кордоном, є *Катар, ОАЕ та Кувейт*.

Світ у просторі й часі

«Витік інтелекту»

Міграції з такою назвою, або «відплив умів», виникли в 1960-х роках, коли британські науковці й інженери масово емігрували до США і Канади. Головними причинами відпливу інтелектуального капіталу були ліпші умови праці (сучасніше обладнання, кращі лабораторії та можливості для досліджень), вища заробітна плата, більші можливості кар'єрного зростання.

Сучасні міграційні процеси мають низку характерних рис:

- а) зростання масштабів переміщення людей;
- б) збільшення напрямків;
- в) переважання міграцій, зумовлених економічними чинниками;
- г) зростання «витоку інтелекту»;
- д) збільшення міграцій унаслідок конфліктів і війн;
- е) зростання кількості екологічних біженців;
- є) збільшення жіночої міграції;
- ж) поширення нелегальної міграції;
- з) збільшення масштабів тимчасової міграції.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За картою міграцій населення (див. атлас) визначте, у яких країнах світу найвищий міграційний приріст населення. Проаналізуйте розподіл загальної кількості емігрантів у країнах і регіонах світу. Емігранти – це ті, хто виїжджає до країни, чи ті, хто виїжджає з країни?
2. Назвіть країни, від яких пролягають найбільші міграційні коридори. До яких країн вони спрямовані? Які чинники визначають таку географічну картину міграцій?

ЯКИМИ Є МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ? Населення України в різні періоди її історії мало високу міграційну активність. Наприкінці XIX – на початку XX ст. була поширеною **заатлантична міграція** українців, зокрема до *США і Канади*, а також до східних регіонів *Росії*. У 1970–1980-х роках наймасовішими були **внутрішні міграції**, зокрема «село – місто». У 1990-х роках після здобуття Україною незалежності на історичну батьківщину повернулися українці, які проживали в *країнах Центральної Азії та Росії*. Одночасно відбувався і зворотний процес, коли Україну полишали представники інших народів. Найгірша міграційна ситуація була впродовж 1993–2003 років, тоді еміграція різко переважала над імміграцією. Від 2005 року й аж до повномасштабного вторгнення Росії Україна мала позитивне сальдо міграції (мал. 6.3).

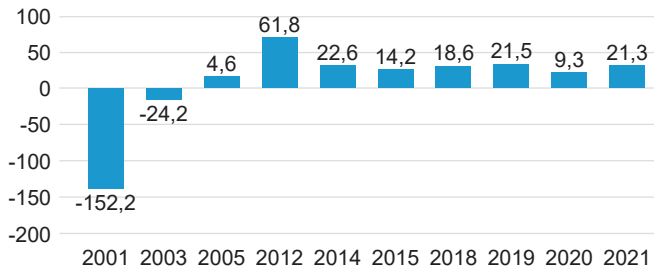
МОДЕЛЮЄМО

Змоделюйте продовження діаграми (мал. 6.3): яким буде сальдо міграції населення України?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Чисельність населення України на 1.01.2022 становила 41 167 336 осіб, кількість осіб, які прибули за рік, – 476 925, які вибули – 455 664. Обчисліть сальдо й обіг міграції у країні.

Мал. 6.3. Сальдо міграції населення України, тис. осіб

Місця свого проживання залишили 10 млн українців, за кордоном опинилися 7 млн українських мігрантів. 3-поміж біженців 60 % становлять жінки, 29 % – діти віком до 18 років.

Мал. 6.4. Біженці з України в країнах Європи, тис. осіб (2025 р.)

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому кажуть, що міграції – це діагноз сьогодишнього світу.

щення населення зі східних, північно-східних і частково південних регіонів на захід країни. В Україні зареєстровано 4,7 млн внутрішньо переміщених осіб (2024 р.), з-поміж яких 3,4 млн осіб – це вимушені мігранти після початку війни. Концентрація вимушених переселенців у західних регіонах України ускладнює їхнє працевлаштування, створює надмірне навантаження на освітні й медичні заклади. До місць свого попереднього проживання вимушені мігранти наразі не мають змоги повернутися через безпекову ситуацію, руйнування не лише їхнього житла, а й цілих міст.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. Покажіть на карті країни Європи, що з 2022 року прийняли найбільше українських біженців. Які з них мають кордони з Україною?
2. Поміркуйте, як еміграція вплинула на чисельність, статевий і віковий склад населення України.

ЯК УТВОРИЛАСЯ УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА? Тривалий процес виїзду українців із батьківщини сприяв утворенню української діаспори у багатьох країнах світу. **Діаспора** – це сукупність людей одного етнічного походження, які проживають в іншому етнічному довіллі за межами своєї історичної батьківщини і які утворили соціальні й культурні організації для збереження та розвитку своєї спільноти. Кількість осіб українського походження, які проживають за межами України, за різними оцінками, становить від 10 до понад 20 млн. Історично українська діаспора формувалася під впливом чотирьох основних міграційних хвиль.

Подорож у слово

Діаспора (у перекладі з грецької – розсіяння) – перебування частини того чи того народу (етносу) поза межами країни свого походження.

Спробуйте самі

Пригадайте з курсу історії події, що відбувалися у світі й Україні в період із другої половини XIX ст. до розпаду СРСР у 1991 році. Як вони пов'язані з міграційними хвилями населення України?

Українці за кордоном мають низку громадських об'єднань. Міжнародна організація *Світовий конгрес українців (СКУ)* об'єднує українські громади у більш ніж 80 країнах світу й представляє інтереси понад 20 млн українців у діаспорі. Його називають всесвітнім голосом українського народу, що лунає на підтримку України – демократичної та успішної. Активною міжнародною організацією є *Світова федерація українських жіночих організацій (СФУЖО)*, яка об'єднує українок і їхні організації у 33 країнах світу. Завданнями організацій українців в окремих країнах, як-от *Центральної спілки українців у Німеччині (ЦСУН)*, є захист прав та інтересів української громади, сприяння збереженню української культури, мови й ідентичності серед українців, які проживають у країні.

Світ у просторі й часі

Українська діаспора

Сучасну українську діаспору умовно поділяють на східну (у країнах колишнього СРСР) і західну (у країнах Європи і Західної півкулі). У східній діаспорі проживають щонайменше 5 млн українців (найбільше – у Росії, Казахстані, Молдові, Білорусі), у західній – приблизно стільки само (найбільше – у США, Канаді, Бразилії, Польщі).

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

Скористайтеся додатковими джерелами інформації та підготуйте презентацію про діяльність СКУ, СФУЖО, ЦСУН або іншої організації української діаспори.

Які заходи організовують і проводять українці за кордоном?

Як це допомагає Україні?

<https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/>

<https://wfuwooffice.wixsite.com/wfuwo-beta>

<https://www.zvud.de/uk>

ЯКОЮ МАЄ БУТИ МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА? Міграції мають значний вплив на соціально-економічне життя різних країн світу. Контроль і регулювання міграційних процесів здійснюють за допомогою **міграційної політики**. Вона охоплює нормативно-правові, адміністративні, економічні, соціальні й просвітницькі заходи. Розвинені країни світу, до яких спрямований великий потік мігрантів, запроваджують такі правила, які дають їм змогу відбирати переважно високоосвічених фахівців, професіоналів високого рівня (науковців, спортсменів), осіб молодого віку. Інколи заходи міграційної політики країн не дають можливості мігрантам стати постійними жителями (наприклад, у *Японії, ОАЕ*). У країнах із від'ємним приростом населення міграційна політика, навпаки, стимулює інтеграцію емігрантів.

Спробуйте самі

Як має бути спрямовано міграційну політику, якщо в країні тривалий час зберігається від'ємний приріст населення?

В *Україні* існує низка нормативних документів, що регулюють міграційні процеси. Проте вони потребують оновлення відповідно до тих викликів, що постали перед Україною від початку повномасштабної війни, що її розв'язала Росія. Щоб забезпечити стабілізацію демографічної ситуації, потрібно мати позитивне сальдо міграції. Для цього важливо, щоб українські біженці повернулися додому. Так само потрібно заохочувати повернення в Україну представників української діаспори, поглиблювати співпрацю з українцями за кордоном, створювати належні умови для їхнього повернення.

ДОСЛІДЖУЄМО

Використайте додаткові джерела інформації та дослідіть, у яких країнах і у яких галузях виробництва чи послуг працюють трудові мігранти з України. Наведіть приклади.

Для скорочення відтоку молоді необхідно покращувати освіту, запроваджувати сучасні програми навчання, інтегрувати навчання з бізнесом і створювати сучасні робочі місця. Питання залучення в Україну мігрантів-іноземців потребують зважених підходів.

МОДЕЛЮЄМО

Змодельуйте систему міграційних заходів, які має впровадити Україна, щоб стимулювати повернення біженців з інших країн.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як ви розумієте, що таке механічний рух населення?
2. Для стабілізації демографічної ситуації в Україні важливо забезпечити позитивне сальдо міграції. Що для цього потрібно зробити?
3. Як ви розумієте, що таке діаспора? Як вона утворилася?
- 4*. Поміркуйте, як міграції можуть впливати на чисельність, статевий, віковий і етнічний склад населення країни.

§ 7. ЩІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

- Пригадайте, які чинники впливають на розміщення населення.
- За якою формулою обчислюють щільність (густоту) населення?

Знання про розміщення населення є важливими для ефективного управління й планування розвитку територій, якнайкращого використання ресурсів, транспорту, мереж зв'язку, закладів освіти, охорони здоров'я, для створення належних умов життєдіяльності людей.

ЧОМУ НАСЕЛЕННЯ СВІТУ РОЗМІЩУЄТЬСЯ НЕРІВНОМІРНО? Ви вже знаєте, що населення на кожному материках розміщене нерівномірно. Це зумовлено впливом природних, господарських, історичних і демографічних чинників.

Спробуйте самі

1. Пригадайте, у якому регіоні світу зосереджена найбільша кількість населення.
2. Які місця суходолу на Землі залишаються незаселеними? Наведіть приклади безлюдних територій на материках.

Рекорди світу

На території, що становить лише 5 % усього заселеного суходолу, проживають 50 % людства. Водночас значні площі Землі, 15 % суходолу планети, лишаються майже безлюдними.

Від ранніх етапів розвитку люди вибирали найбільш сприятливі для проживання території. Не дивно, що перші осередки високої щільності населення виникли на рівнинах у долинах річок (*Індо-Гангська, Месопотамська низовини*) із родючими ґрунтами. Ці осередки зберігаються і тепер. Нині найбільше людей зосереджено в помірному, субтропічному й субекваторіальному кліматичних поясах. Значну перевагу мають рівнинні території до висоти 500 м над р. м., де проживають 80 % світового населення. Так само 200-кілометрова смуга уздовж узбереж морів і океанів є привабливою для розселення завдяки доступу до ресурсів і торгових шляхів. У цій зоні проживає більш як половина населення Землі.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. У межах 200-кілометрової смуги морських узбереж розміщені столиці більшості великих країн світу (за винятком Делі в Індії). Підтвердьте або спростуйте це, скориставшись політичною картою світу (*див. атлас*).
2. Поміркуйте, чому більшість населення Землі проживає в Північній півкулі.
3. За картами щільності населення світу та фізичною визначте щільність населення в тундрі й вологих екваторіальних лісах (басейн Амазонки). Чому при однакових показниках в обох зонах природні причини такого явища є абсолютно різними?

Із економічним розвитком концентрація населення почала відбуватися в районах видобутку корисних копалин, де згодом утворилися великі скупчення населених пунктів і великі індустріальні райони. На малозаселених територіях, у гірських районах населення розміщується переважно вздовж транспортних шляхів. Отже, сучасне розміщення населення на Землі є результатом тривалого процесу її заселення та господарського освоєння і має низку характерних рис (*мал. 7.1*).

1 Люди живуть в усіх частинах світу, навіть в Антарктиді. Проте основна частина людства зосереджена на рівнинних територіях зі сприятливими природними умовами для життя й господарської діяльності

2 Для розміщення населення характерні його **скупчення різних розмірів** – осередки високої щільності населення

3 Населення розміщено дуже нерівномірно: є густозаселені райони, а є майже безлюдні простори

4 Нерівномірність розміщення населення є нормою, а не аномалією, зважаючи на особливості природи Землі та розподіл її ресурсів

Мал. 7.1. Характерні риси розміщення населення світу

ЯК ВИЗНАЧИТИ ЩІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ? Важливим показником, що відображає розміщення населення у світі та в окремих регіонах, є його **щільність**. Ви вже знаєте, що її легко обчислити, якщо поділити кількість населення на площу території, на якій воно проживає. Отримаємо кількість осіб на 1 км² (мал. 7.2). Середня щільність населення на Землі постійно зростає і нині становить майже 60 осіб/км².

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

- Користуючись додатковими джерелами інформації, обчисліть щільність населення у вашій області у 2001 та 2021 роках. Які показники вам для цього знадобляться?
- Порівняйте отримані результати: а) визначте, на скільки відсотків вона скоротилася чи зросла за цей час; б) поясніть причини змін.

Щільність населення

$$\text{Щ} = \text{Н} : \text{П}$$

Щ – щільність населення (осіб/км²)

Н – кількість населення (осіб)

П – площа території (км²)

Мал. 7.2. Обчислення щільності населення

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

- Проаналізуйте карту щільності населення світу (див. атлас). Назвіть частини світу, у яких сформувалися найбільші осередки з найвищими показниками щільності населення. Поясніть причини їхнього утворення.
- У кожному з регіонів світу назвіть по три країни з найбільшою і найменшою щільністю населення.
- Такі країни, як Ісландія, Монголія, Австралія, Канада, мають надзвичайно низьку щільність населення. Які чинники це зумовлюють?

У світі сформувалося кілька осередків високої щільності населення. У **південній і східній частинах Азії** висока концентрація населення зумовлена сприятливими природними умовами для життя й зрошувального землеробства. Натомість у **Західній Європі** та **північно-східній частині США** висока щільність стала наслідком промислового розвитку, який спричинив формування великих міст і промислових районів.

Високою щільністю населення вирізняються також *долина нижнього Нілу в Африці та райони тропічного плантаційного господарства (острови Карибського басейну, узбережжя Південної Америки й Африки)*. На цих територіях середня щільність населення становить від 600 до 1000 осіб/км². У країнах-карликах і великих містах (*Париж, Мумбай та ін.*) цей показник може сягати 20 тис. осіб/км².

Рекорди світу

Найбільшу щільність населення зафіксовано в карликових і невеликих державах, державах-містах: Сінгапур, Гонконг – понад 6300 осіб/км², Аоминь – 18 тис., Монако – до 20 тис. осіб/км².

Водночас через несприятливі природні умови слабозаселеними є приполярні райони *Євразії та Північної Америки* (зони тундри й лісостундри), а також тайга – важкодоступні лісові масиви. У *пустельних районах Північної Африки, Центральної Азії та Австралії* головною причиною низької щільності населення є брак води. Натомість у вологих екваторіальних лісах *Африки, Азії, Південної Америки* низький рівень заселеності зумовлений надмірною густотою рослинності й високою вологістю повітря, а у *гірських районах* – складним рельєфом і перепадами висот. На слабозаселених територіях щільність населення становить менше ніж 1 особа/км².

ЯК РОЗМІЩУЄТЬСЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ? Населення України також розміщується нерівномірно. Середня його щільність (без урахування тимчасово окупованого Криму) – 71 особа/км². Висока щільність (майже 100 осіб/км²) – у *східних і західних областях*. У східних регіонах висока щільність склалася внаслідок переважання міського населення, у західних – сільського. Підвищену щільність має також *столична область*, якщо для її визначення враховувати населення Києва.

Щільність населення в Україні

Найвища – 3500 осіб/км² (Київ).

Середня – 71 особа/км².

Найнижча – 30 осіб/км² (Чернігівська область).

Основна смуга підвищеної щільності населення *охоплює лісостепові простори України*, особливо Правобережний лісостеп, зі сприятливими умовами для проживання людей та сільськогосподарської діяльності. Також високою щільністю вирізняються райони довкола великих міст – *Харкова, Дніпра, Запоріжжя, Кривого Рогу, Одеси*. Низька щільність населення в північних і південних областях. На півночі території Українського Полісся мають високу лісистість і заболоченість, низьку

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За картою щільності населення (див. атлас) назвіть області України, що мають високу щільність (вищу, ніж середня в країні). Де вони розташовані? Чим пояснюється їхня висока щільність?
2. Назвіть області, що мають найнижчі показники щільності населення. На скільки їхні показники нижчі за середню щільність в Україні? Де вони розташовані? Чим пояснюється низька щільність населення там?
3. Якою є щільність населення у вашій області? Порівняйте її з середньою в Україні.
4. Які способи картографічного зображення використано на цій карті?

якість ґрунтів. А на півдні степові простори потерпають від посушливого клімату й дефіциту прісної води.

Повномасштабна агресія Росії стала причиною змін у розміщенні населення України. Ще більше знелюдніли північні райони *Чернігівської і Сумської областей*, прикордоння *Харківської області*.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Аналіз просторових відмінностей щільності населення в регіонах світу

1. За даними *табл. 7.1* обчисліть щільність населення в різних регіонах світу в різні роки. Порівняйте отримані результати. Як змінився показник у кожному регіоні?
2. У якому регіоні щільність населення найвища, а в якому – найнижча? Чи збігаються результати вашого обчислення з відображенням показників щільності населення на карті світу (*див. атлас*)?
3. Поміркуйте, чому темпи зростання щільності населення в регіонах світу неоднакові.

Таблиця 7.1

Площа і чисельність населення регіонів світу

Регіони світу	Площа, млн км ²	1990 рік		2024 рік		Як змінилася густота населення
		Населення, млн осіб	Щільність, осіб/км ²	Населення, млн осіб	Щільність, осіб/км ²	
Європа	10,5	787	?	742	?	
Азія	43,9	3116	?	4785	?	
Північна Америка	24,3	278	?	381	?	
Латинська Америка	17,8	445	?	670	?	
Африка	30,3	633	?	1495	?	
Австралія та Океанія	8,9	26,2	?	46	?	
Світ загалом	133,7	5285	?	8119	?	

ЯК РОЗРІЗНЯЮТЬ НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ? Першими на обжитих людиною землях з'явилися **сільські населені пункти**. Упродовж багатьох століть саме вони були головним типом поселень у світі. Особливості природи й нерівномірність у розподілі її ресурсів зумовили появу в різних регіонах планети різних

Подорож у слово

Населений пункт – це місце постійного або тимчасового проживання людей разом із житловою, виробничою й обслуговувальною забудовою.

типів сільських поселень – *хуторів, станиць, висілків, аулів, кишлаків* тощо.

Міські населені пункти, на відміну від сільських поселень, формувалися як осередки ремесел і торгівлі.

Згодом міста стали осередками владних структур, концентрації релігійних споруд, центрами промислового виробництва, культури, освіти та ін. Для **міста** характерні велика кількість населення; споруди

і служби, що забезпечують функціонування поселення; переважно несільський спосіб життя його мешканців. Іноді до міських поселень також відносять **містечка**, що поєднують риси села і міста й збереглися в окремих країнах (*Велика Британія, Японія*). У світі немає єдиних підходів для визначення міст. Найчастіше їх виокремлюють за кількістю населення, його зайнятістю і типом забудови. Інколи до міст відносять поселення, що виконують адміністративні функції незалежно від кількості населення в них (у *Бразилії, Данії*), а також малі за людністю міста, які отримали цей статус багато років тому. У більшості країн, як і в *Україні*, для визначення міст використовують кілька ознак одночасно. В Україні місто – це населений пункт із компактною багатоповерховою забудовою і кількістю населення понад 10 тис. жителів.

Рекорди світу

В Ісландії та Швеції містом вважають поселення, що має лише 200–250 осіб, тоді як у Нідерландах і Нігерії – 20 тис., у Японії – 50 тис. осіб.

Спробуйте самі

1. Пригадайте, які типи населених пунктів поширені в Україні. За якими ознаками їх розрізняють?
2. Які ознаки має мати населений пункт в Україні, щоб його називали містом?
3. До якого типу належить ваш населений пункт?

В Україні найбільш поширеними є **сільські населені пункти** – селища й села. **Селища** – населені пункти, що мають не менше ніж 5 тис. осіб і переважно садибний тип забудови. Більша їх частина в Україні не відповідає чинним критеріям людності. **Села** – наймасовіший тип поселень в Україні, їх налічують 28,4 тис. (2022 р.). В Україні переважають малі села (до 500 осіб), однак більшість сільського населення проживає у великих (з людністю понад 1000 осіб) сільських населених пунктах. Війна Росії проти України пришвидшила деградацію сільських поселень у прикордонних територіальних громадах *Чернігівської, Сумської, Харківської областей*. Є загроза перетворення цих територій на «демографічну пустелю».

Спробуйте самі

1. За додатковими джерелами інформації, зокрема за докладною адміністративною картою, згрупуйте населені пункти вашої області за їх типами – міста, селища, села (приклад).
2. Яких населених пунктів у вашій області найбільше?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які основні чинники визначають розміщення населення світу?
2. Щільність населення у світі впродовж XX ст. зросла майже у 3,5 разу. Чому?
3. Покажіть на карті осередки найвищої щільності населення в Україні. Які чинники вплинули на концентрацію населення саме там?
4. Які населені пункти є найбільш поширеними в Україні? Якими ознаками вони відрізняються від інших населених пунктів?

§ 8. КЛАСИФІКАЦІЯ МІСТ. УРБАНІЗАЦІЯ

- Пригадайте, які є типи населених пунктів.
- Назвіть щонайменше три ознаки, за якими місто відрізняється від села.

ЯК КЛАСИФІКУЮТЬ МІСТА? Міста світу – як багатоманітні яскраві мозаїки на карті людства: кожне зі своїм розташуванням, площею і населенням, з унікальними історією і ритмом життя. Є міста, що виникли дуже давно, як, наприклад, *Пловдив* у Болгарії, *Єрусалим* в Ізраїлі, *Афіни* в Греції. Водночас є й такі, що були зведені нещодавно поряд із великими промисловими новобудовами (електростанціями чи заводами), як *Нетішин* в Україні, що виник лише пів століття тому. Планувальна структура, щільність забудови, висота будівель формують неповторний образ кожного міста, а унікальні архітектурні об'єкти роблять їх упізнаваними в усьому світі. Скажімо, Ейфелева вежа стала візитівкою *Парижа* у Франції, а статуя Свободи – *Нью-Йорка* у США.

Спробуйте самі

Розкажіть, чим привабливий і неповторний населений пункт, у якому ви проживаєте. Поміркуйте, який об'єкт міг би стати його візитівкою.

Існують міста-гіганти з мільйонами жителів, а є міста, у яких проживає небагато мешканців. Одні з міських поселень зосереджують багато видів діяльності, інші – лише один. Вплив одних міст поширюється тільки на довколишні приміські території, тоді як інших – на всю державу, а окремих – на увесь світ. Міста класифікують за кількістю населення (людністю) і функціями, які вони виконують.

В Україні 463 міста (враховуючи всі тимчасово окуповані території, 2025 р.). Серед них за **людністю** розрізняють міста малі, середні, великі, дуже великі й міста-мільйонники (табл. 8.1). Переважають **малі міста** – таких 80 %, проте в них мешкають лише 25 % міського населення країни. **Міст-мільйонників** три – *Київ, Харків, Одеса*. Міста *Дніпро* і *Донецьк* утратили статус міст-мільйонників і перейшли до групи **дуже великих міст**. Найбільше, майже 33 %, населення проживає у **великих містах**.

Світ у просторі й часі

Перші міста на теренах України

Міста з'явилися в VII ст. до н. е. на узбережжі Чорного моря, засновані давніми греками: Пантікапей, Ольвія, Тіра, Херсонес. Їхні залишки виявлені під час розкопок у Криму, Миколаївській і Одеській областях. У Подніпров'ї поява міст пов'язана з розбудовою Київської Русі. Київ, Чернігів, Новгород-Сіверський, Ніжин, Коростень мають тисячолітню історію.

У більшості міст чисельність населення скорочується. Тому більше сотні міст в Україні мають населення менше ніж 10 тис. осіб, але ще зберігають статус міст. Водночас є міста, у яких кількість населення зростає. Вони розташовані довкола Києва (*Бровари, Бориспіль, Вишневе, Буча, Ірпінь*) і Львова (*Дубляни, Винники*). Чисельність населення зростає і в низці обласних центрів – *Івано-Франківську, Чернівцях, Луцьку, Ужгороді,*

Таблиця 8.1

Класифікація міст України за людністю (станом на 1 січня 2022 року)

Міста за кількістю жителів	Критерій людності, осіб	Кількість міст	Міста
Малі	10–50 тис.	376	Вишневе, Ізюм, Білгород-Дністровський, Мирноград та ін.
Середні	50–100 тис.	43	Бориспіль, Бердичів, Ірпінь, Ковель, Єнакієве, Мукачеве, Ніжин, Ялта й ін.
Великі	100–500 тис.	36	Вінниця, Житомир, Миколаїв, Кременчук, Полтава, Сімферополь, Суми, Херсон, Чернігів, Ужгород та ін.
Дуже великі	500 тис. – 1 млн	5	Дніпро, Донецьк, Запоріжжя, Львів, Кривий Ріг
Мільйонники	> 1 млн	3	Київ, Харків, Одеса

Хмельницькому. В Україні є **мертві міста** – *Чорнобиль* і *Прип'ять*, жителів яких виселили після аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році.

Спробуйте самі

- 1. Чому зростає кількість населення в містах, які розміщуються поблизу Києва?
- 2. В Україні майже 100 міст, у яких стало менше ніж 10 тис. жителів. Поміркуйте, чому ці поселення не переходять у категорію селищ, а залишаються містами.

Світ у просторі й часі

Урбіцид українських міст

За роки повномасштабного вторгнення країна-агресор Росія здійснює **урбіцид** (у перекладі з латинської – *убивство міст*). Бомбардуваннями окупанти вже знищили міста Бахмут, Авдіївку, Вовчанськ та ін.

Тип міста за **функцією** визначають за зайнятістю населення в різних видах економічної діяльності. Відповідно, міста можуть бути адміністративними, промисловими, транспортними, курортними та іншими центрами. Залежно від кількості функцій, що їх виконують міста, вони бувають одно- та багатофункціональними (мал. 8.1).

Мал. 8.1. Типи міст за функціями

Є чітка залежність – що більше місто, то більше функцій воно виконує. Водночас є і винятки, коли великі міста виконують обмежену кількість функцій. Наприклад, *Лас-Вегас* (США) – центр розваг і туризму, *Кембридж* (Велика Британія) – центр освіти й науки, *Мекка* (Саудівська Аравія) – релігійний центр. **Багатофункціональними** центрами в більшості країн світу є зазвичай їхні столиці. Водночас столиці низки країн виконують лише одну функцію – адміністративну,

а провідними фінансово-економічними центрами в цих країнах є інші міста (мал. 8.2).

Мал. 8.2. Однофункціональні столиці окремих країн і їхні найбільші багатфункціональні центри

Спробуйте самі

За мал. 8.2 назвіть міста, які є багатфункціональними центрами. Яку роль у зазначених країнах виконують їхні столиці?

В Україні багатфункціональні переважно обласні центри, зокрема *Дніпро, Одеса, Харків, Львів*. Так само і столиця – *Київ*, яка є головним політичним, культурним, науковим, освітнім, фінансовим центром. Багато міст поєднують дві-три функції: *Кременчук і Жмеринка* – промислово-транспортні центри; *Ковель, Південне* – транспортно-промислові; *Кам'янець-Подільський, Умань* – промислові й освітньо-культурні; *Чорноморськ, Скадовськ* – транспортно-курортні; *Миргород, Хмільник* – курортно-промислові центри. Малі міста є «столицями» переважно для мешканців територіальних громад. Ці населені пункти виконують адміністративні, інколи промислові функції. Однофункціональні міста можуть бути промисловими центрами, що сформувалися на базі видобутку вугілля (*Добропілля, Тернівка*), інших ресурсів (*Соледар, Дніпрорудне*), обслуговування АЕС (*Варах, Нетішин, Південноукраїнськ*). Прикладом транспортного центру є місто *Чоп*, культурно-освітнього – *Острог*, релігійного – *Почаїв і Святогірськ*, курортного – *Трускавець, Моршин*.

Світ у просторі й часі

Дніпрорудне

Місто Дніпрорудне в Запорізькій області виникло завдяки розробці залізної руди Білозерського родовища. На відзначення цього факту в місті встановили пам'ятник залізній руді.

Спробуйте самі

Охарактеризуйте своє місто (або свій обласний центр): яким воно є за людністю і функціями?

СВІТОВІ МІСТА: ЯКА ЇХНЯ ГЛОБАЛЬНА РОЛЬ? Світові міста – це особливий тип міст, які мають глобальний вплив на світову економіку й суспільно-політичні процеси та є центрами ухвалення рішень міжнародного масштабу. У цих містах розміщено штаб-квартири міжнарод-

них організацій, світові фінансові установи, валютні біржі, центральні офіси ТНК, провідні медіаконцерни, найбільші аеропорти. Нині налічують до 150 світових міст. Лідерами за ступенем впливу на економіку є *Нью-Йорк, Лондон, Париж і Токіо* (мал. 8.3). Високі позиції займають також *Пекін, Лос-Анджелес, Гонконг, Чикаго, Шанхай, Сан-Франциско, Брюссель, Торонто*. В Україні на статус світового за певних умов може претендувати *Київ*. Для цього столиця має активно залучатися до різноманітних міжнародних процесів.

Нью-Йорк

Лондон

Париж

Токіо

Пекін

Гонконг

Брюссель

Мал. 8.3. Світові міста

Рекорди світу

Світові міста займають лише 2 % площі суходолу, проте в них проживає більш як 12 % населення світу, виробляється 30 % усіх товарів і послуг, концентрується 75 % фінансових ресурсів і 80 % світової інформації.

УРБАНІЗАЦІЯ: ЯКИМИ Є ПРИЧИНИ Й НАСЛІДКИ? Нині на рівні країн, регіонів і навіть у глобальному вимірі формується особливе міське середовище зі своєрідним стилем життя. Це середовище, багате на події та явища, стало привабливим не лише для міських мешканців, а й для жителів сільської місцевості. Процес, що відображає зростання значення міст і поширення міського способу життя, називають **урбанізацією**. Попри низку проблем, великі міста зберігають свою привабливість, адже забезпечують вищу якість життя, працевлаштування і доступ до якісної освіти. **Рівень урбанізації** – частка міського населення в загальній кількості жителів країни чи світу – зростає (мал. 8.4). Нині в містах мешкає 58 % населення планети. Прогнозують і подальше зростання кількості міського населення. Рівень урбанізації має неоднакові значення в різних країнах і регіонах. Найвищий рівень з-поміж регіонів світу має *Австралія* (90 %). Лише в *Африці* в містах проживає менше половини населення цього регіону – 48 % (табл. 8.2). Великі відмінності спостерігаються між країнами. За цим показником їх об'єднують у чотири групи: з дуже високим, високим, середнім і низьким рівнями урбанізації (табл. 8.3). Найбільш урбанізованими є мікродержави, такі як *Монако*, де майже все населення мешкає в містах. Найнижчий рівень

Подорож у слово

Урбанізація (у перекладі з латинської – *міський*) – це зростання значення міст, що супроводжується розвитком міських поселень, збільшенням частки міського населення та поширенням міського способу життя.

Мал. 8.4. Зростання кількості міського населення

урбанізації, попри швидкі темпи приросту міського населення, мають африканські країни – там у містах проживає менше ніж 25 % населення. Низький рівень і в деяких країнах Азії.

Таблиця 8.2

Рівень урбанізації в регіонах світу

Регіон	Частка міського населення, %
Австралія	90
Північна Америка	84
Латинська Америка	83
Європа	78
Азія	58
Африка	48

Таблиця 8.3

Рівень урбанізації в країнах світу

Рівень урбанізації, %	Країни	Частка міського населення, %
Дуже високий (76–100)	Монако, Сінгапур	100
	Бельгія, Ісландія, Нідерланди, Кувейт, Катар, Уругвай	95
	Ізраїль, Швеція, Японія, Аргентина	90
	Велика Британія, Греція, Франція, США, Канада	80
Високий (51–75)	Китай, Монголія, Казахстан	51–75
Середній (26–50)	Індія, Пакистан, Єгипет	26–50
Низький (0–25)	Малаві, Нігер, Чад, Бурунді, Ефіопія, Руанда, Непал	< 25 %

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому Австралія з її украй низькою середньою щільністю населення має найвищий рівень урбанізації.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За картою урбанізації у світі (див. атлас) назвіть регіони з дуже високим рівнем урбанізації.
2. Який регіон світу має найнижчий рівень урбанізації?
3. Які способи картографічного зображення використано на карті?

КОЛИ ВИНИКАЄ НЕСПРАВЖНЯ УРБАНІЗАЦІЯ? Урбанізаційні процеси відбуваються не тільки в розвинених країнах, а й у менш розвинених країнах Латинської Америки, Африки й Азії. Там поширене таке явище, як *хибна*, або «*несправжня*», *урбанізація*. У ході «справжньої», як у Європі чи Північній Америці, міста розвивалися поступово, поряд із промисловістю створювалася сфера послуг, формувався ринок праці, що забезпечував зайнятість сільських мешканців, які прибули. А «несправжня» урбанізація відбувається в умовах демографічного вибуху, коли сільське населення масово прибуває в міста за короткий проміжок часу. Темпи приросту міського населення такі швидкі, що цей процес назвали «урбанізаційним вибухом». Економічний розвиток міст не встигає за міграційним потоком і

Світ у просторі й часі

Урбанізація, але несправжня

Яскравим проявом хибної урбанізації є нетрі. Це бідні, густозаселені, почасти нелегальні райони поселень на околицях великих міст, які виникають унаслідок швидкого, неконтрольованого напливу сільського населення.

потребами новоприбулого внаслідок міграції «село – місто» населення. Не встигають створювати нові робочі місця, будувати житло, що спричиняє масове безробіття, перенаселення, формування **нетрів** – стихійних поселень із тимчасовим, нашвидкуруч збудованим малопридатним для життя житлом на околицях великих міст.

Спробуйте самі

Чим «несправжня» урбанізація відрізняється від справжньої?

ЯКИЙ РІВЕНЬ УРБАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ? Україна має нижчий рівень урбанізації, ніж більшість європейських країн. Частка міського населення лишається майже незмінною впродовж багатьох років – 70 %. Причиною повільного зростання частки міського населення були економічні проблеми та депопуляція населення. Частково цьому сприяє **деурбанізація** – переїзд мешканців міст у сільські поселення переважно неподалік від великих міст.

В Україні є значні територіальні відмінності в рівні урбанізації. У східних промислових регіонах – *Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій і Харківській областях* – у містах мешкало понад 75 % їхніх жителів (2022 р.). Натомість у західних – *Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій і Закарпатській областях* – переважало сільське населення.

Спробуйте самі

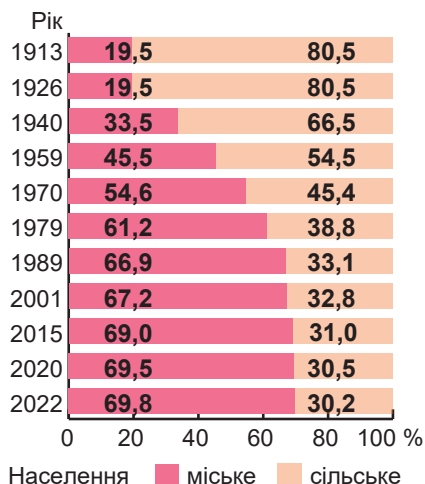
1. За мал. 8.5 визначте, як і у скільки разів змінився рівень урбанізації в Україні за сто років.
2. Упродовж яких років частка міського населення в Україні змінювалася малопомітно?
3. У яких роках простежується «урбанізаційний вибух» – найбільш різке збільшення частки міського населення?

Світ у просторі й часі

Реальний рівень урбанізації

У результаті адміністративної реформи селища в Україні стали сільськими населеними пунктами. Тому реальний рівень урбанізації в Україні може бути нижчим від 70 % орієнтовно на 7 %.

Мал. 8.5. Міське і сільське населення України

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Покажіть на карті України міста-мільйонники і дуже великі міста.
2. Назвіть чинники, що спричиняють «хибну» урбанізацію. Для яких країн за рівнем економічного розвитку вона характерна?
- 3*. В Україні є значні територіальні відмінності в рівні урбанізації. Доведіть або спростуйте це твердження.

§ 9. РОЗВИТОК УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

- Пригадайте, що називають урбанізацією.
- Назвіть регіони світу, які мають найвищий рівень урбанізації.

У ХХІ ст. планета людей стала планетою великих міст. Урбанізація – глобальний процес, тобто такий, що охопив усю планету. Вона змінює географію проживання населення, зумовлює утворення міст-гігантів, формування великих урбанізованих зон, визначає особливості розвитку приміських зон великих міст. Знання особливостей урбанізації важливі для ефективного планування міст і приміських територій.

Рекорди світу

Якщо чисельність населення Землі за минуле століття зросла в 4 рази, то кількість міського населення – більш ніж у 13 разів!

Спробуйте самі

Чи охопила урбанізація регіон вашого проживання? Якщо так, то в чому виявляються її ознаки?

МІСТА-МІЛЬЙОННИКИ: ЯК ВІДБУВАЄТЬСЯ ЇХ РОЗВИТОК?

Зростання кількості великих і надвеликих міст, а також посилення концентрації в них населення – характерна риса сучасної урбанізації. Особливо швидкі темпи зростання мають міста-мільйонники. На

Рекорди світу

Першим містом, населення якого досягло 1 млн осіб, стало Токіо (Японія) ще в 1800 році. Згодом до міст-мільйонників додалися Лондон, Пекін і Нью-Йорк. Однак такі великі міста були рідкістю для того часу.

початку ХХ ст. у світі налічували лише 10 міст-мільйонників, а через століття – майже 600. У них мешкає близько 22 % населення Землі. Найбільше таких міст у країнах із великою чисельністю населення (*Китай, Індія*) і регіонах зі швидкими темпами урбанізації (*Латинська Америка, Африка*). Міста-«гіганти», людність яких перевищує 10 млн осіб, – характерна риса глобального етапу розвитку урбанізації. Їх кількість постійно зростає й нині сягнула 40 (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Міста з найбільшою кількістю населення (2023 р.)

№ п/п	Місто	Населення, млн осіб
1	Шанхай	24,3
2	Шеньжень	17,5
3	Гуанчжоу	16,1
4	Кіншаса	16,0
5	Стамбул	14,8
6	Буенос-Айрес	13,1
7	Мумбаї	12,7
8	Сан-Паулу	12,4
9	Мехіко	12,3
10	Пекін	11,7

Спробуйте самі

За табл. 9.1 з'ясуйте, які країни є лідерами за кількістю найбільших міст. У якій частині світу найбільша їх концентрація?

Зростання великих міст відбувається як вертикально (у висоту), так і горизонтально (територіально). Міста ростуть ушир, поглинаючи навколишні передмістя,

Мал. 9.1. Хмарочоси Мангеттена – центрального району Нью-Йорка (США)

сільські поселення й нові території. Таке розширення створює як нові можливості, так і проблеми, пов'язані з міським плануванням і управлінням. Результатом вертикального розвитку є квартали багатоповерхової забудови, зокрема з хмарочосами. Зазвичай їх розміщують у центральній частині міст і використовують як офіси великих компаній, банків та інших установ, вони є осередками ділової активності (мал. 9.1).

СУБУРБАНІЗАЦІЯ: ЯК І ДЕ ВИНИКАЄ? Субурбанізація – одна з форм розвитку урбанізації, яка виникає у разі пришвидшеного розвитку приміської зони порівняно з центральною частиною міста. «Виштовхує» населення в передмістя висока вартість нерухомості в центрі міст, перенаселеність, погіршена екологічна ситуація і транспортні проблеми. Вагоме значення має також бажання людей жити у власному будинку, а не в багатоповерхівці. У передмістях з'являються **міста-супутники**, райони невисокої котеджної забудови, нові види економічної діяльності. Приміська зона перебирає на себе низку функцій, що їх раніше виконували центральні райони міста. Надійний зв'язок приміської зони і головного міста забезпечують швидкісні транспортні шляхи.

Субурбанізація виникла в США. Згодом вона поширилася і в країнах Європи. В Україні вона розвивається навколо найбільших міст. Її проявом є котеджні містечка довкола Києва, елітна забудова і великі торговельні центри, складські приміщення в передмістях.

Світ у просторі й часі

Хмарочос / хмародер / небосяг

Так називають височенні будівлі заввишки від 100 м (≈ 30 поверхів). Їх висота залежить від технологій і призначення будівлі. Цікаво, що колись хмарочосами вважали будинки від 6 поверхів, а нині вже є супер- (300–600 м, 70–130 поверхів) і мегахмарочоси (понад 600 м, 130+ поверхів). Найвищі зведено в Азії. Найвищою у світі є будівля «Бурдж Халіфа» в місті Дубай (ОАЕ) – 640 м (163 поверхи), а разом зі шпилем – 828 м.

Спробуйте самі

Чи є у вашому регіоні висотні будинки? Скільки поверхів вони мають?

Подорож у слово

Субурбанізація у перекладі з латинської означає: **суб** – *поряд* і **урбанус** – *міський*. Це процес пришвидшеного розвитку приміської зони порівняно з центром міста.

Подорож у слово

Місто-супутник – місто або селище, що розвивається поблизу великого міста і входить разом із ним у єдину систему групового розселення.

МІСЬКІ АГЛОМЕРАЦІЇ: ЯК ВОНИ ФОРМУЮТЬСЯ? Агломерація – це урбанізована територія, що виникає внаслідок злиття різних типів поселень, які тісно пов’язані з головним містом і між собою трудовими, культурно-побутовими, виробничими та іншими зв’язками. Більшість агломерацій мають подібну будову: ядро (буває і кілька ядер) – центральне місто, один чи два пояси міст-супутників і периферійний пояс (мал. 9.2). Перші агломерації виникли ще на початку ХХ ст., коли найбільші на той час міста «розповзлися» і захопили сусідні території.

За формою агломерації нагадують морську зірку, де кількість променів залежить від кількості транспортних шляхів. В агломераціях добре

Таблиця 9.2

Найбільші за людністю
агломерації (2025 р.)

Агло- мерація	Кількість жителів, млн осіб
Токіо – Йокогама	37,4
Джакарта	33,4
Делі	31,0
Маніла	27,9
Сеул – Інчхон	25,5
Шанхай	24,8
Мехіко	22,0
Нью-Йорк	21,8
Сан-Паулу	21,7
Лагос	21,0

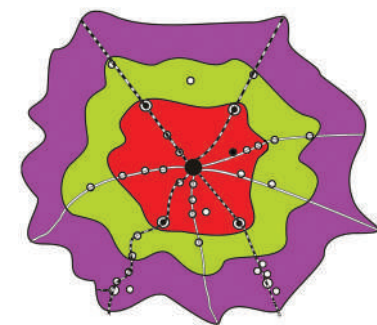
розвинена маятникова міграція, бо багато людей із передмість щоденно доїжджають на роботу чи навчання в центральне місто. Відповідно до кількості міських ядер, навколо яких формуються агломерації, розрізняють **моноцентричні** (Паризька, Лондонська, Чиказька у США, Сіднейська в Австралії), **двоцентричні** (Токіо – Йокогама, Гданськ – Гдиня у Польщі) і **поліцентричні** (Рурська в Німеччині, Верхньосілезька в Польщі, Рандстад у Нідерландах).

У світі налічують до 2000 міських агломерацій. Найбільше їх у *Китаї, Індії, США, Бразилії, Японії*. Там вони виникли навко-

Спробуйте самі

За табл. 9.2 назвіть п'ятірку найбільших агломерацій світу. У яких країнах вони виникли? У якому регіоні світу вони зосереджені?

- Ядро – центральне місто
- ==== Транспортні магістралі
- Міста-супутники
- 1-й пояс міст-супутників
- 2-й пояс міст-супутників
- Периферійний пояс

Мал. 9.2. Будова міської агломерації

Мал. 9.3. Київська агломерація

до великих і дуже великих міст. Найбільшою є агломерація *Токіо – Йокогама* (табл. 9.2). В Україні більшість, зокрема *Київська, Львівська, Харківська* й *Одеська*, є моноцентричними. *Дніпровсько-Кам'янська*, а також тимчасово окуповані *Донецько-Макіївська* і *Горлівсько-Єнакіївська* є двоцентричними. У *Київській агломерації* довкола ядра – *Києва* – активно розвиваються міста-супутники – *Бровари, Бориспіль, Вишневе, Вишгород, Ірпінь, Буча* (мал. 9.3). Чисельність населення в них збільшується, зростає також кількість функцій. У міста-супутники із столиці переводять промислові підприємства, там розміщують склади великих компаній. Щоденно з навколишніх міст і сіл сотні тисяч людей здійснюють трудові й культурно-побутові поїздки до *Києва*. Він як центр агломерації також зазнає змін: розбудовуються нові житлові комплекси, на території колишніх підприємств будують торговельні чи офісні центри.

МЕГАЛОПОЛІСИ: ДЕ УТВОРИЛИСЯ УРБАНІЗОВАНІ ЗОНИ? Найскладнішою формою міського розселення є **мегалополіси** – гігантські урбанізовані зони, які охоплюють кілька великих агломерацій, що злилися між собою і мають спільні транспортні шляхи. Площа таких зон сягає сотень тисяч квадратних кілометрів, протяжність їхньої головної осі – 500–800 км, а людність – кілька десятків мільйонів осіб. Вони мають здебільшого витягнутий характер забудови, тому що формуються вздовж транспортних магістралей, берегів річок чи морів. Мегалополіси не утворюють

Подорож у слово

Мегалополіс у перекладі з грецької означає: **мегал** – надвелике, **поліс** – місто. Так називали місто, що виникло ще в Давній Греції в результаті злиття більш ніж 35 поселень.

Таблиця 9.3

Найбільші мегалополіси світу

Назва / Країна	Протяжність, км	Кількість населення, млн осіб	Найбільші агломерації у складі
Токайдо (Японія)	700	70	Токіо, Йокогама, Нагоя, Осака, Кіото, Кобе
Босваш (США) (від Бостона до Вашингтона)	800	50	Бостон, Нью-Йорк, Філадельфія, Балтімор, Вашингтон
Чипіттс (США) (від Чикаго до Піттсбурга)	600	35	Чикаго, Детройт, Клівленд, Піттсбург
Сан-Сан (США) (від Сан-Дієго до Сан-Франциско)	800	25	Сан-Франциско, Сан-Хосе, Лос-Анджелес, Сан-Дієго
Лон-Лів (Велика Британія) (від Лондона до Ліверпуля)	350	30	Лондон, Бірмінгем, Манчестер, Ліверпуль
«Блакитний банан» (від Великої Британії через Бельгію, Нідерланди, Люксембург, Німеччину, Францію до Італії)	≈ 1500 км	110	Лондон, Брюссель, Амстердам, Франкфурт-на-Майні, Мілан, Рейнсько-Рурський район

суцільної забудови, у них багато лісових масивів, парків, окультурених ландшафтів. Їхні назви походять від початкових літер агломерацій, які розміщуються на початку та в кінці мегалополісу. **Босваш** – мегалополіс, який простягається від *Бостона* до *Вашингтона* в північно-східній частині США і охоплює 40 агломерацій. **Чипітте** простягається від *Чикаго* до *Піттсбурга*, **Сан-Сан** (Каліфорнійський) – від Сан-Дієго до Сан-Франциско.

У Європі мегалополіси розташовані один у *Великій Британії*, другий – одразу в кількох сусідніх країнах Західної Європи. **Лон-Лів** (Англійський) є частиною **Міждержавного європейського мегалополіса**,

Мал. 9.4. Урбанізована смуга «Блакитний банан»

що простягається через *Велику Британію*, *Бельгію*, *Нідерланди*, *Люксембург*, *Німеччину*, *Францію* і *Швейцарію* до півночі *Італії*. Ця смуга, у якій проживає майже 110 млн осіб, отримала назву «**Блакитний банан**» (мал. 9.4). Вона є головним каркасом розселення Європи, осередком високої концентрації населення, виробництва і фінансів. Найбільший мегалополіс світу в межах однієї країни – **Токайдо** (його назва історична), що простягається вздовж узбережжя Тихого океану на 700 км в Японії (табл. 9.3). Там проживають 70 млн осіб (55 % населення країни). Нині формуються нові мегалополіси в різних країнах світу. Потенційно вони можуть перевершити вже наявні як за розмірами, так і за кількістю населення.

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому поселення не розташовують більш-менш рівномірно, чому формуються мегалополіси – гігантські урбанізовані зони.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За картою (див. атлас) наведіть приклади мегалополісів, що розташовані в США.
2. Де сформувався найпотужніший мегалополіс світу?
3. Чи є у світі заселений людьми континент, на якому немає мегалополісів?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть процеси і явища, що їх спричиняє розвиток урбанізації на глобальному рівні. Як змінюється міський простір?
2. Які чинники сприяють виникненню міських агломерацій? Як їхнє формування позначається на суспільно-економічному розвитку територій?
- 3*. Поміркуйте, чому найбільші мегалополіси світу витягнуті по території лінійно. Покажіть їх на карті.

§ 10. ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ

- Пригадайте, які народи населяють країни на різних материках.
- Які народи називають корінними?

ЯК РОЗРІЗНЯЮТЬ ЕТНОС І НАЦІЮ? Кожен із нас належить до певної спільноти – ми говоримо однією мовою, святкуємо ті самі свята, маємо спільні традиції. Але чи замислювалися ви, чому це так? Як сформувалися такі групи людей, що відрізняються культурою, одягом, звичаями, а іноді – навіть способом мислення?

Етнос – це стійка сукупність людей, яка історично склалася на певній території, має спільне походження, мову, культуру, звичаї і часто – ту саму релігію. Наприклад, українці, поляки, грузини та ін. Етноси в процесі свого розвитку можуть набути найвищого рівня і стати нацією. **Нація** – це більше, ніж просто стійка сукупність людей. Це народ, який живе на своїй території, має спільну історію, економіку, політичне життя і часто державу (мал. 10.1).

Подорож у слово

Слово **етнос** у перекладі з грецької означає **плем'я, народ**.

Поняття	Основна ознака	Приклад
Етнос	Спільна культура, мова, традиції	Араби, англійці, китайці (хань), курди, українці
Нація	Спільна держава, політика, громадянська єдність	Українська нація, французька нація

Мал. 10.1. Ознаки етносу та нації

Усі **українці** – це етнос, бо мають спільну культуру і мову. Українці, об'єднані в одній державі, з єдиною політикою і правами, утворюють **українську націю**. Вона почала формуватися ще з часів *Київської Русі* (IX–XIII ст.). Важливим етапом в утвердженні української нації було проголошення України як незалежної держави в 1991 році.

Світ у просторі й часі

Нації без держави

Є народи, які мають спільну мову і культуру, але не мають власної країни. Наприклад, курди живуть у різних країнах (*Туреччині, Ірані, Іраку, Сирії*) і не мають своєї держави.

Спробуйте самі

1. Як ви вважаєте, чи потрібно кожному етносу мати свою державу? Чому?
2. Що спільного й відмінного може бути в людей, які живуть в одній країні, але належать до різних етносів?

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році загострило у громадян відчуття українськості. Російська агресія, хоч як це дивно, посилила єдність народу. Зросла роль і української мови: багато людей свідомо перейшли на українську. Зміцнилася національна ідентичність: люди більше цінують свою культуру, традиції, історію. Україна стала відомішою у світі, а українці довели, що вони – сильна, вільна і згуртована нація. Героїзм військових і звичайних громадян став прикладом для всіх і частиною нової національної свідомості.

ЯКІ ІСНУЮТЬ МОВНІ СІМ'Ї? Щоб уявити походження етносів і їхні історичні зв'язки, використовують карту народів та їх мовну класифікацію. У світі існують приблизно 7 тис. мов. Вони об'єднані в мовні сім'ї, у яких розрізняють мовні групи.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За картою «Народи» (див. атлас) визначте, яка мовна сім'я народів є найпоширенішою у світі.
2. Які народи населяють Європу? До яких мовних сімей і груп вони належать?

Світ у просторі й часі

Етнічна неоднорідність Швейцарії

У Швейцарії проживають представники кількох етнічних груп, тому країна має чотири офіційні мови: німецьку, французьку, італійську та ретороманську (романшську) – і офіційно не має столиці. Місто Берн виконує роль федерального центру, де розташовані урядові органи.

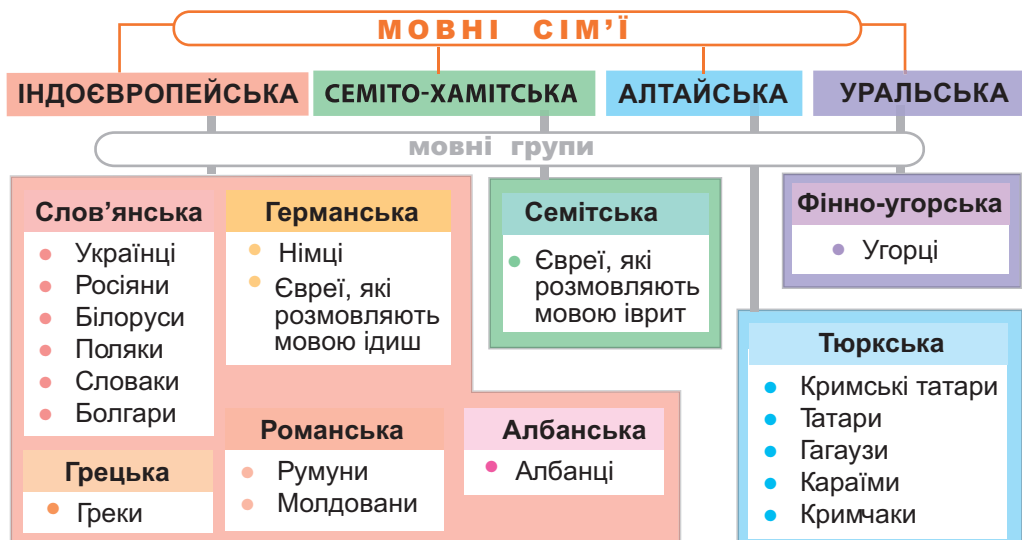
Рекорди світу

Українську мову вважають однією з наймилозвучніших мов світу. Вона налічує майже 256 тис. слів і має 7 відмінків, що є рідкістю серед слов'янських мов.

Спробуйте самі

До яких мовних сімей і груп належать народи, які проживають в Україні (мал. 10.2)?

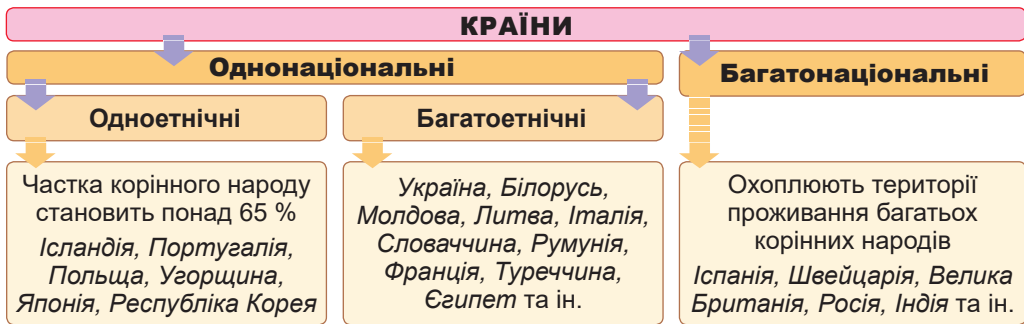

Мал. 10.2. Мовна класифікація народів, які проживають в Україні

У світі найбільше людей говорять **англійською мовою**. Це найпоширеніша мова, якщо враховувати всіх людей, для яких вона є рідною чи другою мовою спілкування. Китайська також має велику кількість носіїв (1,1 млрд осіб). В ООН офіційними робочими мовами є *англійська, французька, іспанська, арабська, китайська, російська*.

ЯК РОЗРІЗНЯЮТЬ КРАЇНИ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМ СКЛАДОМ?

Нація – це не завжди тільки один етнос. Вона може бути багатонаціональною, тобто охоплювати багато етносів. Наприклад, французька нація об'єднує не лише етнічних французів, а й бретонців, ельзасців, корсиканців, представників інших народів, які здавна проживають на території країни чи в минулих поколіннях приїхали туди. Усі вони є громадянами Франції, визнають її своєю державою і становлять французьку націю, яка є багатоетнічною. Залежно від національного складу розрізняють одно- і багатонаціональні країни (мал. 10.3).

Мал. 10.3. Поділ країн за національним складом

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому важливо зберігати толерантність у багатонаціональній країні.

Серед **однонаціональних країн** розрізняють: 1) **одноетнічні**, у яких націю майже повністю (80–90 %) творить один етнос; 2) **багатоетнічні**, у яких частка корінного народу кількісно переважає і становить більш ніж 65 %, а решта населення – етнічні й національні меншини. Меншини – це представники народів, які в певній державі чисельно в меншості порівняно з народом, який переважає, утворює цю державу і дає їй назву. **Національними меншинами** є ті народи, які з давніх часів історично проживають на своїй території, і вона для них є єдиною на Землі. Власних держав, які виражали б їхні інтереси, у них немає. Наприклад, кримські татари в Україні (іншої, своєї держави в них немає). **Етнічні меншини** – це групи людей певної національності, які проживають у країні, що не є їхньою національною державою, але така держава існує в іншому місці. Наприклад, угорці, поляки чи румуни можуть проживати в *Україні, Білорусі, Молдові, Литві, Словаччині* або інших державах. У цьому разі в зазначених країнах вони будуть етнічними меншинами. У країнах

Рекорди світу

Серед однонаціональних країн найвищу частку корінного народу (майже 90 %) мають Японія, Бангладеш, Саудівська Аравія, Єгипет, Лівія та ін.

Америку нації формувалися, немов у плавильному котлі, у результаті етнічного й расового змішання прийшлого і місцевого корінного населення, але з явною перевагою прийшлого (*США, Бразилія, Аргентина, Куба*). Те саме відбувалося в *Австралії, Новій Зеландії*.

Багатонаціональні країни охоплюють території проживання багатьох корінних народів, тобто є державами багатьох націй і національних меншин (*мал. 10.3*). Існують **двонаціональні країни**, наприклад *Бельгія і Канада*.

ЯКИМ Є НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ? Україна є однонаціональною державою з багатоетнічним складом населення. На її теренах живуть понад 130 різних народів. Українці є так званим титульним етносом, від назви якого називається й держава. Решта – представники етнічних і національних меншин. Національними меншинами є *кримські татари, гагаузи, караїми і кримчаки* (не мають власної держави), а етнічними меншинами – *росіяни, угорці, поляки, румуни, молдовани, євреї* та ін. (*табл. 10.1*). Українці становлять більшість населення України (майже 78 %), однак їхня частка неоднакова в різних регіонах. Найбільша – у західних областях, *Тернопільській та Івано-Франківській* (понад 97 %). У східних і південних областях, зокрема *Луганській і Донецькій, АР Крим*, частка українців нижча.

Таблиця 10.1

Етнічний склад населення України
(за переписом населення 2001 р.)

Етнос	Частка в заг. кількості населення, %
Українці	77,8
Росіяни	17,2
Молдовани	0,5
Білоруси	0,5
Кримські татари	0,5
Болгари	0,4
Угорці	0,3
Румуни	0,3
Поляки	0,3
Євреї	0,2
Вірмени	0,2
Греки	0,2
Татари	0,1
Цигани	0,1
Інші народи	0,4

Спробуйте самі

Поміркуйте, які етнічні групи в Україні можна називати «бездержавними націями».

Розселення народів сформувалося історично. Угорці мешкають на *Закарпатті (Берегівський район)*. Румуни проживають у *Чернівецькій*, частково в *Закарпатській областях* через близькість до сусідньої Румунії. Невелика кількість болгар проживає в *Одеській області*. *Крим* (особливо Бахчисарай, Сімферополь) історично є батьківщиною кримських татар. Після анексії АР Крим Росією у 2014 році багато з них переселилися до інших

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За картою етнічного складу населення України (*див. атлас*) назвіть області, у яких українці становлять більшість у складі населення.
2. У яких областях України помітною є частка кримських татар?

областей України. У Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській (поблизу кордонів із Польщею) і Житомирській областях живуть поляки. У Запорізькій, Дніпропетровській областях здавна проживають німці. Греки мешкають у Приазов'ї – райони поблизу Маріуполя (Донецька область). Євреї живуть у великих містах – Київ, Львів, Одеса, Дніпро, там зосереджені їхні історичні громади, релігійні й культурні центри. Різноманіття націй робить Україну багатою культурно і духовно. Важливо поважати представників кожної національності, тому разом ми створюємо єдину Українську державу.

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

Скористайтесь інтернет-джерелами й ознайомтеся зі статтями 10–12 Конституції України (1996 р.). Які права вона гарантує народам, які проживають в Україні?

У різних частинах України українці мають певні особливості, які виявляються в мові, одязі, житлі, звичаях, обрядах, фольклорі, декоративно-прикладному мистецтві. На основі цих відмінностей виокремлюють **етнографічні групи**. Раніше серед них були *севрюки, подоляни, литвини, пінчуки, черкаси, поліщуки, бойки, гуцули, лемки*. Через згладження специфічних рис цих груп окремі з них уже не існують. Найкраще зберегли свої традиції і говірку горяни Українських Карпат – гуцули, бойки і лемки (мал. 10.4).

Світ у просторі й часі

Географія

етнографічних груп українців

Гуцули заселяють територію на стику Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей і Румунії, бойки – мешканці передгір'їв Івано-Франківської та Львівської областей, частини гірського Закарпаття, лемки – західних областей.

Мал. 10.4. Етнографічні групи українців: бойки, гуцули, лемки

Джерело: вікіпедія

ДОСЛІДЖУЄМО

Готуємо проєкт

Культурні особливості етнічної або етнографічної групи

Дослідіть, представники яких етнічних груп проживають у вашому регіоні. Підготуйте презентацію про особливості культури однієї з них. Для цього з'ясуйте: 1) якою є чисельність цієї громади; 2) де переважно проживають її представники; 3) які мають національні традиції, свята, страви; 4) чи мають класи з національною мовою навчання, медіа, музеї тощо.

ЧОМУ ВИНИКАЮТЬ МІЖЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ? У світі, де живуть тисячі різних народів, кожен зі своєю мовою, культурою і традиціями, часто виникають ситуації, коли ці відмінності стають причиною непорозумінь і навіть конфліктів. **Міжетнічні конфлікти** можуть виникати

Подорож у слово

Слово **конфлікт** у перекладі з латинської означає **зіткнення**. Ідеться про зіткнення протилежних інтересів, поглядів, оцінок, цінностей.

між різними етнічними групами через історичні образи, боротьбу за територію, ресурси, політичний вплив або релігійні відмінності. Вони нерідко виникають у багатонаціональних країнах. У *Південно-Західній Азії* тривалий час існує курдська проблема, є проблеми Тибету в Китаї, Палестини і Сирії на Близькому Сході. Міжетнічні взаємини в таких країнах відіграють значну роль у політичному житті країни та її зовнішній політиці. У світі є конфлікти, які пов'язані з суперечками за територію або кордони (конфлікт між Індією і Пакистаном щодо території Кашміру).

Серйозними викликами можуть бути мовні бар'єри: люди розмовляють різними мовами і не завжди розуміють одне одного. В *Індії*,

наприклад, понад 20 офіційних мов. Конфлікт через мову мають фламандці й валлони в *Бельгії*. Виникають суперечки внаслідок культурних непорозумінь: через різні релігії, традиції. Проблемою є політичні конфлікти і сепаратизм.

Світ у просторі й часі

Без конфліктів

У Швейцарії, країні з кількома етнічними групами і чотирма офіційними мовами, ніколи не було міжетнічних воєн. У країні панують рівність, повага і чіткі правила співіснування.

Спробуйте самі

1. Чи існують прояви «етнічної несправедливості» у вашому регіоні? Яка їхня причина? У який спосіб, на вашу думку, можна їх уникнути або пом'якшити?
2. Поміркуйте, чому важливо зберігати толерантність у багатонаціональному суспільстві.

Міжетнічні конфлікти є серйозною проблемою сучасного світу. Вони виникають там, де бракує поваги до культурного різноманіття, рівності та діалогу. Розуміння причин таких конфліктів допомагає запобігати насильству й будувати мирне, справедливе суспільство.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягає відмінність між поняттями «етнос» і «нація»?
2. До яких мовних сімей належать українці й народи, які проживають у сусідніх з Україною державах?
3. Доведіть, що Україна має різноманітний етнічний склад.
4. За яких умов можуть виникати міжетнічні конфлікти? Наведіть приклади. Як можна уникнути міжетнічних конфліктів?
- 5*. Як ви розумієте твердження: «Народ – це моноетнічне утворення, а нація – поліетнічне»?

§ 11. СВІТОВІ РЕЛІГІЇ

- Пригадайте, які вам відомі релігії.
- Які релігійні громади є у вашій місцевості?

Релігія як система вірувань, уявлень і обрядів, які пов'язують людину з Богом або надприродними силами, посідає важливе місце в житті людей. Водночас релігія – це не лише віра, а й потужна частина культури людства, що формує традиції, мораль, мистецтво, поведінку і спосіб мислення людей. Сучасні релігії, залежно від їхнього поширення та ролі, поділяють на **світові** – тобто ті, що їх сповідують у багатьох країнах, і **національні**, притаманні одному або небагатьом народам (мал. 11.1).

Подорож у слово

Слово **релігія** в перекладі з латинської означає **святиня**.

Рекорди світу

Понад 80 % населення світу належать до якоїсь релігії, і це є одним із наймасовіших культурних феноменів.

Мал. 11.1. Класифікація релігій

Спробуйте самі

1. Розгляньте класифікацію релігій (мал. 11.1). Які релігії вважають світовими?
2. Поміркуйте, чому релігію вважають частиною культури. Чи завжди одна нація – це одна релігія?

ЯКІ РЕЛІГІЇ СТАЛИ СВІТОВИМИ? Основні світові релігії та вчення, що стали духовною основою найвідоміших сучасних цивілізацій, зародилися в Азії. **Християнство** – найбільша світова релігія, яка базується на вірі в **Ісуса Христа** як Сина Божого і Спасителя людства, виникла ще на початку I тис. н. е. у **Південно-Західній Азії**. Згодом

вона поширилася на всі регіони світу. Рік народження християнського бога встановлено як перший рік літочислення, яке прийняте в усьому світі. Нині у світі налічують близько 2,3 млрд християн. Через релігійні суперечки християнство розкололося на **православ'я**, **католицизм**, **протестантизм**. Ці три течії дуже близькі, проте різняться особливостями вірування, обрядами й організацією церкви. Найбільші святині, до яких спрямоване паломництво вірян, пов'язані із земним життєвим шляхом Христа: у містах *Єрусалимі*, *Назареті* (нині *Держава Ізраїль*), *Віфлеємі* (*Палестина*), річка *Йордан* (місце хрещення Ісуса Христа) та ін. Численні паломники відвідують також апостольську столицю *Рим*, чудотворні місця у *Сантьяго-де-Компостелі* (*Іспанія*), *Лурді* (*Франція*), *Фатімі* (*Португалія*).

Іслам (мусульманство) – наймолодша світова релігія, що виникла серед населення *Аравійського півострова*. Нині поширена в країнах *Африки*, *Азії*, а також *Європи* (*Албанія*, *Боснія і Герцеговина*, *Косово*), в окремих народів *Росії*. Учення ісламу (підкорення владі Аллаха, тобто Бога) проголосив після видіння **пророк Магомет** (570–632 рр.). Релігійні напрями мусульманства – **сунізм** (найпоширеніший), **шиїзм**. Священними місцями для кожного мусульманина, які він має відвідати хоча б один раз у житті, міста *Саудівської Аравії* – *Мекка* (місце народження пророка Магомета і виникнення ісламу) та *Медина* (місце поховання Магомета).

Буддизм – найстаріша світова релігія, що виникла в *Індії*. Поширений у країнах на сході й півдні *Азії*. Засновник учення – **Гаутама Будда** («Просвітлений», 560–483 рр. до н. е.) – провістив засади духовного життя, яке давало змогу просвітленим вірянам у спосіб праведної поведінки після згасання життя входити до нирвани (стан спокою). Буддизм навчає бути добрим, контролювати бажання, не шкодити іншим і прагнути гармонії з собою та світом. Святим місцем буддистів є місто *Бодд-Гая* (*Індія*), у якому з III ст. до н. е. існує храм на місці, де під деревом пізнання на Будду зійшло просвітлення. У буддизмі розрізняють два напрями: **хінаяна** (головна мета – досягнення особистого просвітлення – нирвани) і **махаяна** (головна мета – допомогти не лише собі, а й іншим досягти просвітлення).

Мал. 11.2. Релігійний склад населення світу, %

Спробуйте самі

За мал. 11.2 з'ясуйте, які регіональні релігії мають найбільшу кількість прихильників у світі. Чому деякі релігії мають вплив тільки в одній країні, а інші стають світовими?

ЯКІ РЕЛІГІЇ Є НАЦІОНАЛЬНИМИ? Національні релігії тісно пов'язані з традиціями, культурою і мовою конкретного етносу. **Регіональні**

релігії об'єднують вірування кількох народів, великих за чисельністю. Наприклад, **індуїзм** сповідують народи *Індії, Непалу, Шрі-Ланки, конфуціанство* – мешканці *Китаю і Кореї*.

Локальні релігії характерні для однієї нації (**юдаїзм** – релігія євреїв, **синтоїзм** – японців). **Місцеві релігії** – це вірування, культу й обряди, що склалися в народів різних континентів до появи там локальних і світових релігій. Їх і нині сповідують корінні народи *Африки, Америки, Азії та Океанії (табл. 11.1)*.

Таблиця 11.1

Поширення національних релігій і вірувань

Релігія / Вірування	Країна / Регіон	Головні ідеї	Особливості
Індуїзм	Індія	Багато богів, карма, переродження	Одна з найдавніших релігій, священна річка – Ганг
Синтоїзм	Японія	Віра в духів природи (камі), імператор – священний	У Японії багато синтоїстських святинь і воріт торії
Юдаїзм	Ізраїль	Віра в одного Бога, «обраний народ», Тора	Стародавня релігія, з якої виросло християнство
Даосизм	Китай	Життя в гармонії з природою, мінімум втручання	Символ – інь-янь: баланс добра і зла
Конфуціанство	Китай	Повага до старших, порядок, навчання	Це більше етика, ніж релігія
Анімізм	Африка, Океанія	Віра в духів дерев, річок, тварин	У кожного племені свої обряди й духи

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За картою релігій світу (див. атлас) з'ясуйте, які релігії поширені в Європі.
2. Прихильників яких релігій найбільше в Америці?
3. Яке віросповідання в мешканців Австралії?
4. Де зосереджені прихильники буддизму?

ЯКИМ Є РЕЛІГІЙНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ? Релігійний склад населення України відображає як історичні, так і культурні особливості країни. Найбільш поширеним є **християнство**, зокрема **православ'я** (мал. 11.3). Друга за чисельністю християнська течія – **греко-католицизм**, що поширений у західних областях України (*Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області*). **Римо-католицизм** – переважно в західних областях (*Закарпаття, Волинська область*) і частково в *Київській області*. **Протестантські** громади – **баптисти, п'ятидесятники, адвентисти** та інші – є в різних регіонах, особливо на півдні та в центрі України. **Іслам** сповідують здебільшого кримські татари (*АР Крим*). **Юдаїзм** історично є в Україні, його прихильники зосереджені в таких містах, як *Київ, Дніпро, Одеса, Умань*.

Зростає кількість **нерелігійних**, або **світських, громадян**. За різними оцінками, до 15 % українців не ототожнюють себе з жодною релігією.

Мал. 11.3. Структура вірян в Україні

Спробуйте самі

1. Які релігії сповідують люди у вашому регіоні?
2. Які місцеві храми та інші святині є у вашій області?

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

За допомогою інтернет-джерел підготуйте презентацію про найвизначніші релігійні святині України (місця масового паломництва вірян, собори, монастирі тощо): група 1 – православні; група 2 – католицькі; група 3 – ісламу; група 4 – юдейські.

ЧОМУ ВИНИКАЮТЬ МІЖКОНФЕСІЙНІ КОНФЛІКТИ? Релігія дає людині віру і підтримку. Проте іноді різні релігійні переконання стають причиною суперечок, ворожнечі й навіть воєн. Такі зіткнення між представниками різних віросповідань називають **міжконфесійними конфліктами**. Вони виникають, якщо немає поваги до чужої віри, якщо релігію використовують у політичних цілях або якщо одна конфесія прагне домінувати над іншою.

Подорож у слово

Слово **конфесія** в перекладі з латинської означає *визнання*, це певний релігійний напрям.

Світ у просторі й часі**Місто трьох релігій**

В Ізраїлі три релігії – юдаїзм, християнство, іслам – мають святині в одному місті – Єрусалимі. Це робить його не лише духовним центром, а й потенційною зоною конфлікту.

Мал. 11.4. Єрусалим – місто святинь трьох релігій

Спробуйте самі

Наведіть приклади, коли релігія може бути джерелом як миру, так і конфлікту.

В Україні міжконфесійні напруження виникли через розкол між *Православною церквою України (ПЦУ)* і *Українською православною церквою Московського патріархату (УПЦ МП)*. Нині, після агресії і повномасштабного вторгнення Росії до України, триває перехід парафій УПЦ МП до ПЦУ. Однак багато священників УПЦ МП залишилися лояльними до російської церкви навіть під час війни, що обурює українців і спричиняє загострення релігійної ситуації в багатьох громадах.

Спробуйте самі

Кажуть, що мир не можна підтримувати силою – його можна досягти лише розумінням. Поміркуйте, які сенси закладено в такий вислів.

Міжетнічні й міжконфесійні конфлікти – складні та болісні явища. Однак навіть найгостріші з них можна розв'язати мирним шляхом, якщо є бажання порозумітися і знайти спільні рішення. Так, переговори дають можливість сторонам висловити свої позиції, почути одне одного й дійти згоди. У них часто беруть участь нейтральні посередники – міжнародні організації, держави або громадські діячі. Кожній людині важливо вчитися бути толерантною – поважати інші культури, мови, релігії, у майбутньому це допоможе уникнути конфліктів.

Спробуйте самі

Уявіть себе представниками ООН. Як ви переконали б дві ворожі громади сісти за стіл переговорів?

Держави мають ухвалювати закони, що захищають права національних і релігійних меншин. Наприклад, це може бути право на навчання рідною мовою, свободу віросповідання, можливість проводити свої свята і обряди. Важливу допомогу у вирішенні конфліктів надає *Організація Об'єднаних Націй*. Ця міжнародна організація надсилає миротворців до зони конфлікту, допомагає в переговорах, надає гуманітарну допомогу та підтримку жертвам. Ще один шлях до порозуміння – це відкритий діалог між релігіями. Представники різних віросповідань можуть проводити спільні молитви за мир. Такий підхід допомагає зменшити упередження й навчитися бачити одне одного не як «чужих», а як партнерів.

Світ у просторі й часі**Шляхи подолання конфліктів**

У Південній Африці після скасування апартеїду було створено Комісію правди і примирення, яка допомогла людям визнати помилки минулого і пробачити одне одного. У Північній Ірландії католики й протестанти підписали Белфастську угоду (1998 р.), яка зупинила багаторічне насильство. У Руанді після трагічного геноциду розпочалася програма примирення та справедливості через діалог у громадах.

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

Ознайомтеся з інтернет-ресурсами «Глобальний трекер конфліктів у реальному часі» (<https://www.cfr.org/global-conflict-tracker>) і <https://warwatchlive.com>. У яких регіонах світу відображено конфлікти і війни?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які релігії мають найбільшу кількість прихильників у світі?
2. Наведіть приклади міжконфесійних конфліктів у світі. Яку роль у їх подоланні відіграють міжнародні організації?

3*. Чи може одна релігія бути кращою або більш правильною за іншу? Чому?

§ 12. ПРАЦЕЗДАТНЕ НАСЕЛЕННЯ

• Пригадайте віковий склад населення. Людей якого віку вважають працездатними?

ЯК ФОРМУЮТЬСЯ ТРУДОВІ РЕСУРСИ? Трудові ресурси – це частина населення країни, яка має належні фізичні й інтелектуальні якості для участі в суспільно корисній діяльності. До них належать особи працездатного віку, а також підлітки й пенсіонери, які працюють. Загальноприйнятими у світі межами працездатного віку є 15–65 років.

Водночас кожна з країн самостійно встановлює межі працездатного віку залежно від вікового складу свого населення, тривалості життя чоловіків і жінок, економічної ситуації, традицій. Наприклад,

Світ у просторі й часі

Пенсійний вік чоловіків і жінок

Країни по-різному підходять до визначення меж пенсійного віку для чоловіків і жінок. В одних країнах ці межі однакові, в інших – межа пенсійного віку чоловіків більша на 3–5 років.

у більшості країн діти віком до 16 років належать до непрацездатних. У низці країн світу верхня межа працездатного віку становить 50 років. Натомість у розвинених країнах ця межа висока – 67–68 років, що зумовлено демографічним старінням населення й великою тривалістю життя.

В *Україні* чоловіки й жінки мають однаковий працездатний вік – 16–60 років. Чимало людей, які досягли пенсійного віку, продовжують трудову діяльність. Чисельність працездатного населення в Україні в 2024 році скоротилася порівняно з довоєнним рівнем на 40 %.

ХТО НАЛЕЖИТЬ ДО РОБОЧОЇ СИЛИ? До робочої сили належать особи віком від 15 років і старші, які готові брати участь в економічній діяльності. Робоча сила охоплює зайняте населення і безробітних, які шукають роботу або намагаються організувати власну справу.

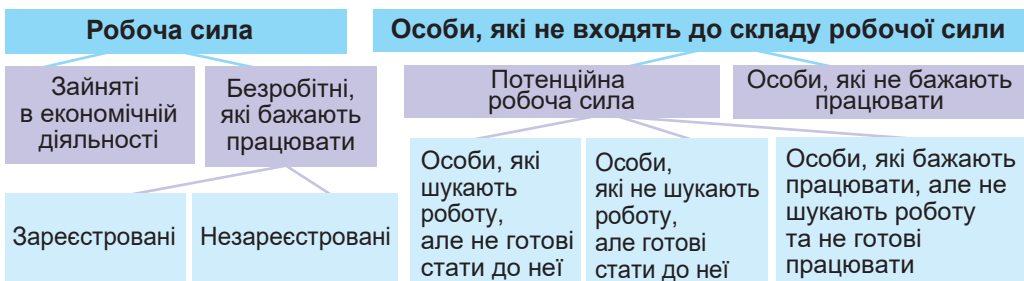

Спробуйте самі

Чи належиш ти і твої однокласники до трудових ресурсів? Хто з твоїх рідних є трудовими ресурсами, а хто – ні?

В *Україні* рівень зайнятості населення становив 49,3 %. Він неоднаковий для різних вікових груп: максимальні показники у віці 35–50 років. Решта населення віком від 15 років належить до осіб, які не

Населення у віці 15 років і старше

Мал. 12.1. Категорії працездатного населення

входять до складу робочої сили. До цієї категорії належать особи, які навчаються (учні, студенти), не мають можливості чи необхідності працювати (доглядають за дітьми, пенсіонери), не шукають роботи з різних причин (мал. 12.1). Вони перебувають на утриманні держави чи окремих осіб або ведуть специфічний спосіб життя (безпритульні, жебраки тощо).

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Обчисліть частку зайнятих і безробітних в Україні, якщо до робочої сили належать 17,4 млн осіб, до зайнятих – 15,7 млн, до безробітних – 1,7 млн осіб (2021 р.).

ЧОМУ ВАЖЛИВА КІЛЬКІСТЬ І ЯКІСТЬ РОБОЧОЇ СИЛИ? Загальна кількість робочої сили – це один із чинників, що впливає на розвиток і розміщення різних виробництв, зокрема таких, де задіяна велика кількість працівників. Наявність великої кількості робочої сили в *Китаї* є однією з причин успішного розвитку цієї країни в останні десятиріччя.

Із розвитком сучасних технологій посилюються вимоги до якості робочої сили, зокрема до рівня освіти, професійної кваліфікації, здоров'я працівників. Цінують здатність робітників адаптуватися до змін у виробництві, опановувати нові технологічні процеси. Ефективність використання робочої сили відображає такий показник, як **продуктивність праці**. Це кількість виробленої продукції або наданих послуг у розрахунку на одного працівника.

Робоча сила має неоднаковий якісний склад у країнах із різним рівнем розвитку й типом економіки. У країнах *Західної Європи, Північної Америки, в Японії, Австралії, Ізраїлі* є потреба в працівниках із високим рівнем професійної підготовки, які здатні швидко опановувати новітні технологічні процеси. Ці країни приділяють належну увагу навчанню працівників, систематичному підвищенню кваліфікації. Робоча сила має високий рівень оплати праці. Видатки на освіту збільшують і окремі *країни Латинської Америки, Західної та Східної Азії*, які швидко розвиваються. У багатьох країнах *Африки, Центральної Америки й Океанії* потреби у висококваліфікованій робочій силі обмежені, тому й вимоги до її якості значно менші.

Україна має доволі кваліфіковану робочу силу. Через низький рівень оплати праці й брак робочих місць чимало кваліфікованих працівників з України стали трудовими мігрантами.

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому якість робочої сили є важливим чинником соціально-економічного розвитку країни.

ЧОМУ ВАЖЛИВІ ГРАМОТНІСТЬ І ОСВІЧЕНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ?

Освітній рівень населення є важливою характеристикою не лише робочої сили, а й рівня соціально-економічного розвитку країни. Найнижчий рівень (65 %) **грамотності й освіченості населення** мають країни Тропічної Африки – *Нігер, Гвінея, Буркіна-Фасо, Чад, ЦАР*. У розвинених країнах він становить майже 100 %, в *Україні* – 99,8 %. **Освіченість** – ширше поняття, яке охоплює здатність критично мислити,

Світ у просторі й часі

Рівень грамотності

Показник грамотності (здатності читати, писати й розуміти текст рідною мовою) використовували для оцінювання освітнього рівня людей переважно в минулому столітті, тому що тоді у світі частка грамотних становила лише 56 %. У наступні роки рівень грамотності населення зростав на всіх континентах і до 2024 року сягнув 86 %.

володіти професійними знаннями і вміннями. Цей показник ООН використовує для визначення індексу людського розвитку. Лідерами світового рейтингу є *Австралія, Ісландія, Нова Зеландія, Фінляндія, Німеччина, Швеція*, у яких показник освіченості становить 0,96–0,99 од. Завдяки цьому ці країни мають сучасну економіку та найвищі стандарти життя людей. В *Україні* рівень освіченості населення – 0,785 (2021 р.).

У ЧОМУ ПОЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВОСТІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ?

Зайнятість населення – це його участь у трудовій діяльності. З різних причин не все населення може працювати. Це залежить не лише від його освіти чи кваліфікації, а й від потреб ринків праці. Ці потреби неоднакові в країнах із різним рівнем розвитку.

У розвинених країнах 67–75 % робочої сили зайнято в третинному секторі (зокрема в таких видах, як комп'ютерне обслуговування, фінансова, інформаційна діяльність, транспорт, зв'язок, торгівля та ін.), менше ніж 30 % – у вторинному (у промисловості), ще менше – 3–5 % – у первинному. У менш розвинених країнах частка зайнятих у первинному секторі значно більша, а у третинному – менша. Для низки країн з інтенсивним індустріальним розвитком (*Республіка Корея, Тайвань, Аргентина, Бразилія, Мексика*) характерний перехід робочої сили з первинного сектору до вторинного і третинного. Високу частку зайнятих у третинному секторі, зокрема в туризмі, мають *Туреччина, Єгипет, Таїланд, Кіпр*, острівні країни тропічних широт.

Світ у просторі й часі

Малий і середній бізнес в Україні

Дедалі більше робочої сили працює в невеликих кав'ярнях, перукарнях, крамницях, майстернях, а не на великих підприємствах. Держава підтримує малий і середній бізнес, який сприяє економічному розвитку країни.

В *Україні* майже 67 % робочої сили зайнято в третинному секторі (зокрема в таких видах, як комп'ютерне обслуговування, фінансова, інформаційна діяльність, транспорт, зв'язок, торгівля). Натомість у промисловості, сільському господарстві й будівництві працюють 33 % робочої сили. Значних масштабів в *Україні* набула неформальна зайнятість – 19,3 % (2021 р.). У *Рівненській* і *Чернівецькій областях* вона становить майже 45 %. Найбільше неформально зайнятих у сільському господарстві, будівництві й торгівлі. Через війну з Росією структура зайнятості населення змінюється.

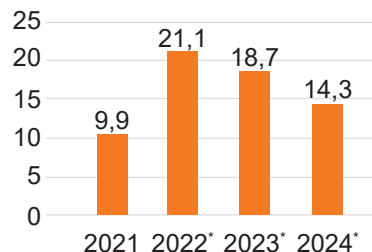
Подорож у слово

Неформальна зайнятість – особи, які не мають офіційного працевлаштування й перебувають поза системою оподаткування та соціального захисту.

ЧОМУ ВИНИКАЄ БЕЗРОБІТТЯ? У світі налічують мільйони безробітних. **Безробітні** – це особи працездатного віку, які не мають роботи,

однак шукають її і готові працювати. **Рівень безробіття** – це відношення кількості безробітних до робочої сили, виражене у відсотках. Безробіття виникає тоді, коли кількість робочих місць в економіці країни є меншою, ніж кількість робочої сили. Найвищий рівень безробіття мають країни з низьким рівнем економічного розвитку й швидкими темпами приросту населення, а також країни, у яких триває економічна криза. В економічно розвинених країнах рівень безробіття залежить від успіхів економіки, він коливається від 2 % до 10 %.

В Україні проблема безробіття гостро постала наприкінці ХХ ст. і була пов'язана з кризовими процесами в економіці. Для розв'язання цієї проблеми створено *Державну службу зайнятості*. Через війну Росії рівень безробіття зріс удвічі, а Україна потрапила до десятки країн світу з найгіршими значеннями цього показника (мал. 12.2). Надалі ситуація стабілізувалася, й у 2024 році рівень безробіття становив трохи більше ніж 14 %.

* За оцінкою Національного банку України.

Мал. 12.2. Рівень безробіття в Україні, %

Спробуйте самі

Проаналізуйте зміни частки безробітних в Україні (мал. 12.2). Поміркуйте, чому з 2022 року показник знижується.

Оскільки значна кількість громадян працездатного віку перебуває за кордоном та у війську, в Україні відчувається **дефіцит робочої сили**. На ринку праці склалася специфічна ситуація, коли за порівняно високого рівня безробіття бракує працівників. Така ситуація виникла через невідповідність між професійним складом робочої сили і потребами економіки, між кількістю робочих місць у регіонах і кількістю робочої сили в них. За оцінкою експертів, для повоєнного відновлення України додатково потрібно 4,5 млн працівників.

Подорож у слово

Рінок праці – сфера працевлаштування, формування попиту і пропозиції на робочу силу.

Спробуйте самі

Поміркуйте, які заходи потрібно впроваджувати, щоб запобігти безробіттю в Україні.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Порівняльна характеристика трудових ресурсів України й однієї з країн Європи

1. Охарактеризуйте трудові ресурси України.
2. Порівняйте їхні особливості з характерними рисами трудових ресурсів однієї з країн Європи (на вибір). У чому полягають відмінності? Чи є спільні риси?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що називають трудовими ресурсами?
2. Порівняйте зайнятість населення у розвинених і менш розвинених країнах світу. У чому полягають відмінності?
3. Наведіть приклади просторових відмінностей у кількості трудових ресурсів в Україні.

РОЗДІЛ II

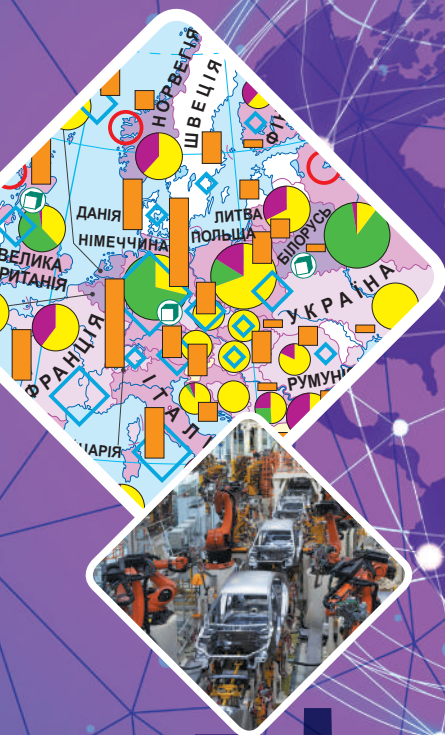
НАЦІОНАЛЬНА І СВІТОВА ЕКОНОМІКА

ТЕМА 1. Економіка

**ТЕМА 2. Просторова організація
виробництва первинного
сектору економіки**

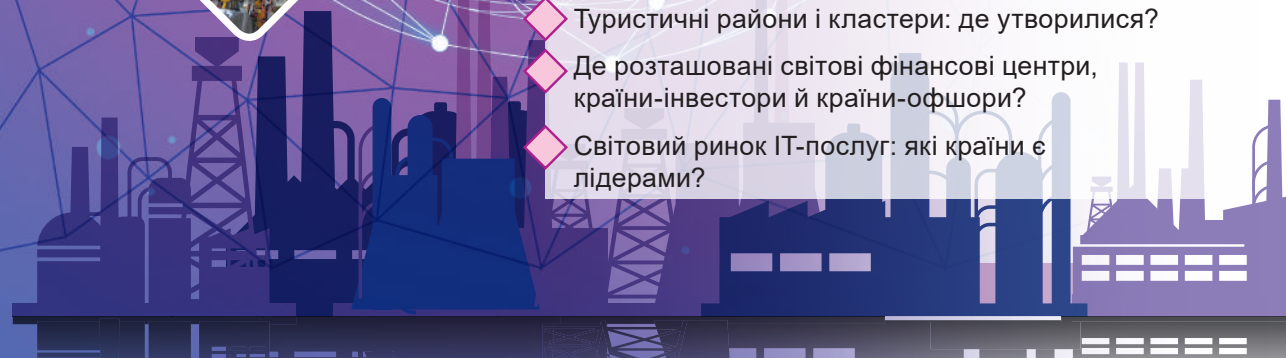
**ТЕМА 3. Просторова організація
виробництва вторинного
сектору економіки**

**ТЕМА 4. Просторова організація
виробництва третинного
сектору економіки**

ПРО ЩО ЦІКАВЕ ДІЗНАЄТЕСЯ І ЧОГО НАВЧИТЕСЯ

- ◆ Національна економіка і світове господарство: якими є їх складники й показники?
- ◆ Сільське господарство: на чому спеціалізується рослинництво і тваринництво в Україні та світі?
- ◆ Де розміщують ГЕС, ТЕС, АЕС, СЕС, ВЕС?
- ◆ Металургія: де зосереджено найбільші виробництва чорних і кольорових металів?
- ◆ Машинобудування: у чому полягає просторова організація виробництва автомобілів, суден, верстатів, комп'ютерів, смартфонів та іншої техніки?
- ◆ Виробництво тканин, одягу, взуття і харчових продуктів: якою є географія їх розміщення?
- ◆ Транспорт: як формується логістика?
- ◆ Туристичні райони і кластери: де утворилися?
- ◆ Де розташовані світові фінансові центри, країни-інвестори й країни-офшори?
- ◆ Світовий ринок IT-послуг: які країни є лідерами?

§ 13. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

- Чи знаєте ви, які види виробництв охоплює господарство країни?
- З якими видами діяльності пов'язана робота ваших батьків і родичів?

ЩО ТАКЕ НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА? У взаємодії з природою і між собою люди створюють різноманітні товари, послуги й духовні цінності, що призначені для власного споживання або обміну. Таку діяльність називають *господарською*, або *економічною*. Її здійснюють як окремі особи, так і сім'ї, колективи й суспільство загалом. Сукупність усіх форм господарської діяльності, що відбувається на певній території, формує її **господарство, економіку**. На рівні окремих країн утворюється національна економіка.

Національна економіка – це сукупність усіх видів господарської діяльності: виробництва, торгівлі, розподілу, споживання, обміну товарами й послугами, що формуються в межах певної країни. Національну економіку утворюють підприємства, організації, заклади, установи, а також домашні господарства, які виробляють різноманітну продукцію або надають послуги (мал. 13.1).

Національна економіка будь-якої країни має тісні внутрішні

Подорож у слово

Еконóміка в перекладі з грецької – мистецтво ведення господарства.

Подорож у слово

Товáр (у перекладі з англійської – продукт) – продукт природи і людської праці в матеріальній і нематеріальній формах, який виробляють не для власного споживання, а для купівлі-продажу та обміну.

Подорож у слово

Пóслуга (англійською *service*) – це чиясь діяльність на користь іншої особи, результат якої споживають під час її виконання: робота, яку виконують перукарі, лікарі, юристи, механіки, банківські працівники та ін.

Спробуйте самі

За мал. 13.1 назвіть, які підприємства, установи й організації виробляють продукцію, а які – надають послуги.

ЕКОНОМІКА КРАЇНИ

Мал. 13.1. Складники національної економіки

зв'язки через взаємні потоки сировини, палива, енергії, матеріалів, готової продукції, послуг, інформації між виробниками і споживачами, а також зв'язки з іншими національними економіками.

ЯКІ ІСНУЮТЬ ВИДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ? Економіку країни формують різні підприємства – від промислових комбінатів-гігантів до маленьких кав'ярень. Вони задовольняють різні потреби

Подорож у слово

Класифікатор – це систематизований перелік об'єктів, згрупованих за певними ознаками, де кожному з них надано код, який використовують для впорядкування інформації в різних сферах.

людей у товарах і послугах та належать до різних видів економічної діяльності. Їх упорядковану систему подано в **Класифікаторі видів економічної діяльності** (КВЕД). Цей перелік містить 21 секцію, що позначені англійськими літерами (табл. 13.1). Міжнародний класифікатор постійно оновлюють і урізноманітнюють (в Україні чинний КВЕД-2010, однак із 1 січня 2027 р. він буде замінений на сучасніший класифікатор).

Таблиця 13.1

Класифікатор видів економічної діяльності України (КВЕД ДК 009:2010)*

Секція	Назва	Секція	Назва
A	Сільське господарство, лісове господарство і рибне господарство	L	Операції з нерухомим майном
B	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	M	Професійна, наукова і технічна діяльність
C	Переробна промисловість	N	Діяльність у сфері адміністративного і допоміжного обслуговування
D	Постачання електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря	O	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування
E	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	P	Освіта
F	Будівництво	Q	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги
G	Гуртова і роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	R	Мистецтво, спорт, розваги і відпочинок
H	Транспорт, складське господарство, поштова і кур'єрська діяльність	S	Надання інших видів послуг
I	Тимчасове розміщення і організація харчування	T	Діяльність домашніх господарств
J	Інформація і телекомунікації	U	Діяльність екстериторіальних організацій і органів
K	Фінансова і страхова діяльність		

* За Міжнародною стандартною класифікацією всіх видів економічної діяльності (ISIC), яку розробила ООН.

Спробуйте самі

1. За класифікатором (табл. 13.1) визначте, якими літерами позначають такі види економічної діяльності, як освіта і будівництво.
2. До якої секції належить вид діяльності, яким займаються ваші близькі родичі?

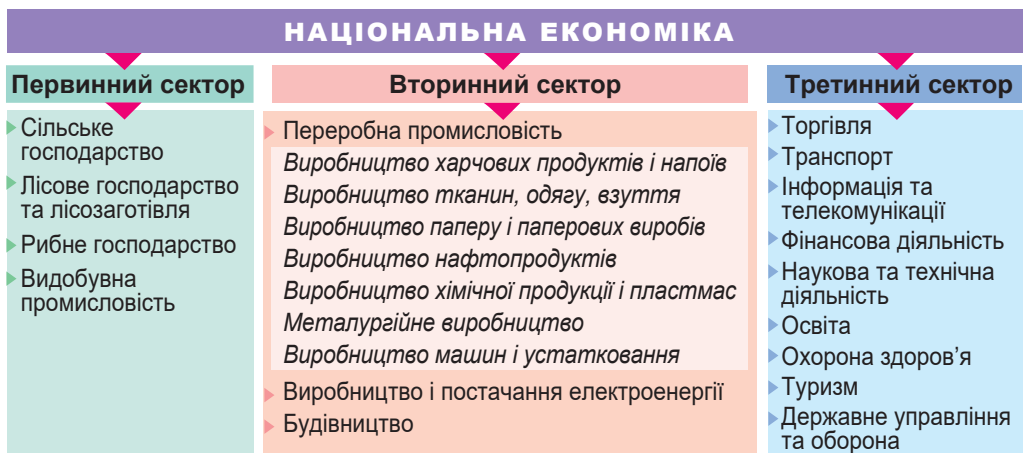
ЯКІ СЕКТОРИ РОЗРІЗНЯЮТЬ У СКЛАДІ ЕКОНОМІКИ? Усі види економічної діяльності об'єднують у більші групи – **сектори економіки** (мал. 13.2). До **первинного сектору** належать сільське, лісове та рибне господарство, видобувна промисловість. Це ті види діяльності, завдяки яким отримують первинну (створену природою) продукцію – сировину (промислову – наприклад, вугілля, руди; сільськогосподарську – пшениця, рис тощо) (секції класифікатора А–В).

Вторинний сектор охоплює переробну промисловість, електро-, газо-, водопостачання і будівництво. Це види діяльності, що переробляють первинну продукцію (сировину), видобуту чи вирощену в первинному секторі. У межах сектору різноманітні види діяльності об'єднують у групи, що охоплюють виробництва, які створюють однорідну продукцію або задовольняють однорідні потреби суспільства. Наприклад, найбільшою групою є переробна промисловість, у її межах вирізняють машинобудування, а в ньому виокремлюють виробництво транспортних засобів, яке поділяють на ще більш вузькоспеціалізовані – автомобіле-, судно-, літакобудування та ін. А кожне з них складається з багатьох підприємств, що виготовляють окремі деталі, складають вузли і зрештою збирають готові автомобілі, судна, літаки.

Третинний сектор об'єднує види діяльності, продукцією яких є послуги (секції G–U). Пасажирські перевезення різними видами

Світ у просторі й часі**Четвертинний і п'ятинний сектори**

Палітра послуг постійно розширюється, тому вже говорять про виокремлення нових секторів. До четвертинного пропонують відносити послуги, пов'язані з бізнесом, – фінансові, юридичні, банківські, страхові; до п'ятинного – інформаційні й наукові.

Мал. 13.2. Склад економіки України

транспорту, торгівля в супермаркетах, інтернет від провайдерів – це види діяльності третинного сектору. Отже, результатом діяльності первинного і вторинного секторів економіки є **товари**, а третинного – надання **послуг**.

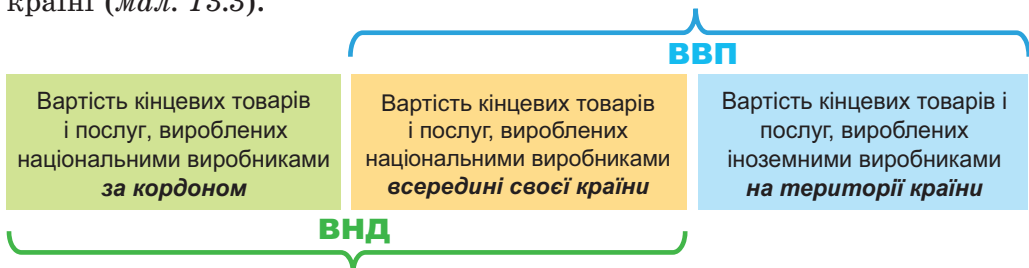
Спробуйте самі

1. Зіставте інформацію на *мал. 13.2* і в *табл. 13.1* і вкажіть, які секції КВЕД утворюють первинний, а які – вторинний і третинний сектори економіки.
2. Найбільшим складником вторинного сектору є переробна промисловість. За *мал. 13.2* назвіть виробництва, які вона охоплює.
3. Що є результатом діяльності первинного і вторинного секторів економіки – товари чи послуги?

ЯК ВИЗНАЧИТИ ПОТУЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ? Для характеристики національних економік використовують різноманітні показники. Проте найбільш універсальними, що відображають обсяги економік і дають змогу порівнювати їх між собою, є валовий внутрішній продукт і валовий національний дохід країни.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це сукупна вартість за ринковими цінами всього обсягу товарів і послуг, вироблених та реалізованих у країні за рік, разом із надходженнями від їх експорту (вивезення за кордон) й імпорту (ввезення з-за кордону). ВВП охоплює результати економічної діяльності підприємств, організацій, закладів і окремих осіб незалежно від їхньої державної належності й громадянства, які займаються підприємництвом на території цієї країни. Однак не всі доходи, отримані в межах країни, «працюють» на її мешканців. Частину з них (прибутки підприємств з іноземною власністю й іноземних працівників) виводять з держави за кордон. Водночас ВВП країни не враховує доходів тих її громадян чи фірм, створених за їхньої участі, які працюють за кордоном.

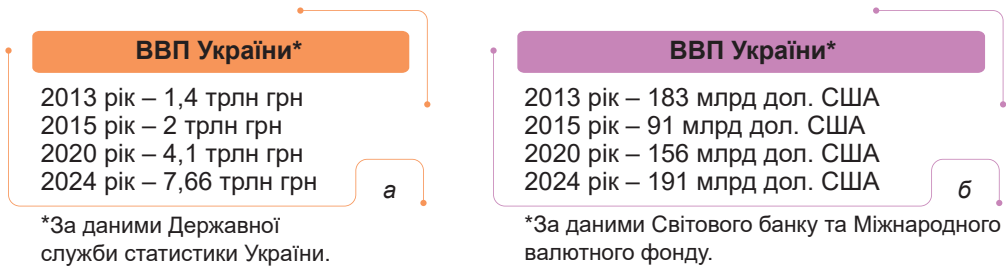
Валовий національний дохід (ВНД), який визначають загалом подібно до ВВП, відрізняється від нього тим, що враховує доходи фірм і громадян країни, які вони отримали за кордоном, проте не враховує доходи закордонних компаній та осіб, які займаються діяльністю в цій країні (*мал. 13.3*).

Мал. 13.3. Валовий внутрішній продукт і валовий національний дохід

ВВП і ВНД розраховують насамперед у **національній грошовій одиниці**. За *мал. 13.4*, а бачимо, що ВВП України впродовж десятиліття мав суттєве зростання у гривнях. Проте насправді ці числа порівнювати некоректно, тому що вони виражають ВВП у цінах різних років і не

враховують **девальвацію** (знецінення) національної грошової одиниці відносно головних світових валют (долара США, євро). Також за показником ВВП у гривнях не можна встановити місце України в рейтингу країн світу. Тому для порівняльних оцінок ВВП і ВНД різних країн обчислюють у єдиній валюті – **доларах США** (мал. 13.4, б). Наприклад, *Світовий банк* переводить розраховані в національній грошовій одиниці показники в долари США за середньорічним обмінним курсом валют і з урахуванням рівнів **інфляції** (зниження купівельної спроможності грошей у результаті загального зростання цін на товари і послуги) у цій країні та провідних країнах світу.

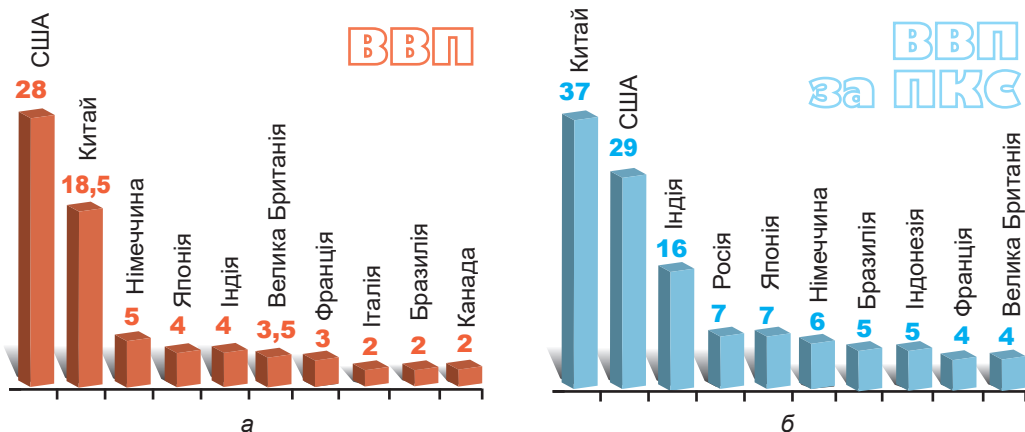
Мал. 13.4. Валовий внутрішній продукт України: а – у гривнях; б – у доларах США

Спробуйте самі

За мал. 13.4 проаналізуйте, як змінився ВВП (збільшився / зменшився) у 2015 році порівняно з 2013 роком у гривнях. А як змінився цей показник у ті самі роки в доларах США? Поясніть відмінності результатів за умови використання різних грошових одиниць.

У світі виокремилася група країн з найбільшими обсягами ВВП (ВНД) (мал. 13.5, а). Україна у світовому рейтингу посідає 55-ту сходинку. Показники ВВП і ВНД, розраховані за середньорічним курсом валют, не завжди достовірно відображають реальні можливості населення придбати у своїх країнах товари і послуги, тому що не

Мал. 13.5. Країни світу з найбільшим ВВП і ВВП за паритетом купівельної спроможності, трлн дол. США (за даними Світового банку, 2024 р.)

Рекорди світу

«Вибухове» зростання економіки демонструє Гаяна – на понад 62 % (2022 р.). За рахунок видобування нафти її ВВП на душу населення за ПКС протягом десяти років зріс на 484 %, досягнувши 70 тис. дол. США. Колись бідна країна перетворилася на рекордсмена Латинської Америки.

враховують «національних» цін на них. А ціни можуть суттєво відрізнятися в різних країнах. Тому для порівняння економік країн у цьому разі використовують показник **ВВП, обчислений за паритетом купівельної спроможності (ПКС)** національної валюти. Його розраховують у т. зв. міжнародних доларах з урахуванням вартості набору найнеобхідніших і життєво важливих

товарів і послуг («споживчого кошика») у певній країні та США. За обсягом ВВП, обчисленим за ПКС, *Китай* вийшов на перше місце у світі, обігнавши *США*, а *Індія* із сьомого місця перемістилася на третє (мал. 13.5, б). Нині *США* зберігають позицію економічного лідера у світовій економіці завдяки багатогалузевій та інноваційній економіці. *Китай* утримує друге місце, демонструючи динамічне зростання, хоч і з ознаками поступового уповільнення.

ДОСЛІДЖУЄМО

Готуємо проєкт

Обчислення індексу борщу

Для порівняння купівельної спроможності населення (змін цін на продукти харчування й інфляції) використовують неформальний показник – індекс Біг Мака. В Україні для такої оцінки визначають індекс борщу – вартість приготування традиційної української страви за класичним рецептом. Щоб його обчислити, визначають середню вартість кожного інгредієнта за цінами в супермаркетах або на ринках, а потім їх додають. Цю суму порівнюють із попередніми періодами і визначають, зросли ціни чи знизилися. Використайте додаткові джерела інформації та обчисліть показник індексу борщу у цьому році. Порівняйте його з таким індексом у минулому році (знайдіть показник в інтернеті). Як змінилася вартість борщу в Україні? Про які тенденції це свідчить?

Мал. 13.6. Формула обчислення індексу борщу

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що називають національною економікою?
2. Як підприємства розрізняють за формою власності?
3. Яким показником потрібно скористатися, щоб порівняти національні економіки?
4. Що таке ВВП? Яке місце України за цим показником у світі?
- 5*. Поміркуйте, чому у світових рейтингах країн, складених за показниками ВВП і ВВП за ПКС, їхні місця можуть не збігатися.

§ 14. ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

- Пригадайте, що таке національна економіка.
- Які показники дають уявлення про потужність, обсяги економіки країни?

Економічний розвиток будь-якої країни є неперервним, динамічним процесом, що відображає постійний перехід її економіки від одних етапів до інших. Основними індикаторами розвитку країни й рівня життя її населення є не лише ВВП, ВНД, а й низка інших показників.

ЩО ТАКЕ СЕКТОРАЛЬНА СТРУКТУРА ЕКОНОМІКИ? Співвідношення між секторами (у відсотках) відображає секторальну (галузеву) структуру економіки. Її можна визначити, наприклад, за часткою кожного із секторів у загальному обсязі ВВП країни або за часткою населення, зайнятого в тому чи

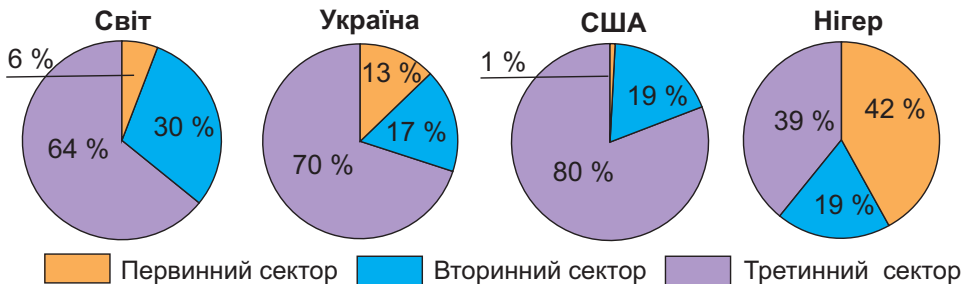
Подорож у слово

Секторальна структура показує частку секторів економіки у загальному обсязі виробництва ВВП.

тому секторі. У структурі ВВП усього світу частка первинного сектору становить лише 6 %, вторинного – 30 %, третинного – 64 % (мал. 14.1). Різні за рівнем економічного розвитку країни мають неоднакову секторальну структуру. У високорозвинених державах переважає третинний сектор, частка якого сягає 70 % і більше. Натомість в економічно менш розвинених країнах провідну роль відіграє первинний сектор – понад 25 %. В *Україні* унаслідок окупації окремих територій, руйнування підприємств частка первинного і вторинного секторів скоротилася, а третинного – зросла за рахунок такого виду економічної діяльності, як «Державне управління й оборона».

За секторальною структурою економіки можна визначити стадію суспільного розвитку країни (мал. 14.2).

Мал. 14.1. Структура економіки за секторами в загальному обсязі ВВП світу і країн, %

Доіндустріальна стадія Первинний сектор переважає над вторинним Первинний сектор – > 25 % (велика частка)	Індустріальна стадія Велика частка вторинного сектору Первинний сектор – 3–20 % (помірна частка) Вторинний сектор – 30–50 % (велика частка)	Постіндустріальна стадія Переважає третинний сектор Первинний сектор – 2–6 % (надзвичайно низька частка) Третинний – > 70 %
---	--	---

Мал. 14.2. Стадії суспільного розвитку країни за секторами у загальному обсязі ВВП, %

Типовими представниками доіндустріальних держав є низка країн Африки й Азії, індустріальних – Центральної і Східної Європи, Східної і Південної Азії, Латинської Америки, постіндустріальних – країни Західної Європи, Північної Америки, Японія. В Україні переважає третинний сектор економіки, проте його відсоток залишається нижчим, ніж у провідних постіндустріальних країнах світу.

Спробуйте самі

1. За мал. 14.1 і 14.2 визначте, якій стадії суспільного розвитку відповідає секторальна структура економіки України. Секторальна структура економіки якої країни на мал. 14.1 відповідає постіндустріальній стадії розвитку?
2. Визначте, на якій стадії суспільного розвитку перебуває Іспанія, частка третинного сектору якої становить понад 73 %, а первинного – 3 % (2024 р.).

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Групування країн за структурою економіки

Таблиця 14.1

Секторальна структура ВВП країн, % (2024 р.)

1. Проаналізуйте секторальну структуру економіки країн, що перебувають на різних стадіях суспільного розвитку (мал. 14.2).
2. Згрупуйте країни, що подані в табл. 14.1, за стадіями суспільного розвитку:

Доіндустріальні

Індустріальні

Постіндустріальні

3. Зробіть висновок, як взаємопов'язані секторальна структура економіки країни і рівень її суспільного розвитку.

Країна	Сектори		
	Первинний	Вторинний	Третинний
Бразилія	6	27	67
Бурунді	45	21	34
Ефіопія	33	22	45
Індія	17	26	57
Кенія	34	17	49
Китай	7	40	53
Непал	27	22	51
Нігерія	18	26	54
Німеччина	1	28	71
Польща	3	34	63
Росія	4	36	60
Туреччина	9	28	63
Україна	20	19	61
Франція	2	18	80
Японія	1	28	71

ЧОМУ ВАЖЛИВІ РОЗРАХУНКИ НА ОСОБУ? Показники ВВП і ВНД, розраховані на одну особу (на душу населення), використовують для точніших порівнянь країн щодо їхнього економічного розвитку, зокрема рівня добробуту, заможності в країні, економічної ефективності й загального рівня розвитку.

Подорож у слово

ВВП або ВНД на одну особу відображає середній обсяг створених товарів і послуг, що припадає на кожного мешканця країни.

Країни, які мають дуже близькі загальні валові показники, можуть мати різний рівень економічного розвитку, якщо цей показник перерахувати на одну особу. Наприклад, Індія має обсяги ВВП і ВНД, близь-

кі до показників *Італії*, однак за розрахунками на особу Індія поступається Італії майже у 20 разів. Це пояснюється тим, що кількість населення в Індії значно більша, ніж в Італії, і це «розмиває» валові показники на кожного громадянина. На основі показників ВВП і ВНД на одну особу країни світу поділяють на групи з низьким, середнім і високим рівнями доходів (*мал. 14.3*).

КРАЇНИ ЗА РІВНЕМ ДОХОДІВ (ВВП на особу, тис. дол. США)					
Низький (< 1046)		Середній (1046–12 695)		Високий (> 12 695)	
Дуже низький (< 500)	Низький (500–1046)	Нижчий (1046–4096)	Вищий (4096–12 695)	Високий (12 695–25 000)	Дуже високий (> 25 000)
4 країни Бурунді Ємен Афганістан Південний Судан	18 країн Чад Гамбія Малі Ліберія Сомалі Нігер Нігерія Мозамбік Судан Мадагаскар ЦАР та ін.	43 країни Іран Узбекистан Індія Єгипет Камбоджа Киргизстан Зімбабве Мавританія Бангладеш Кенія Конго Гвінея та ін.	53 країни Бразилія Грузія Вірменія Перу Колумбія Молдова Таїланд Монголія Еквадор ПАР Україна Ірак та ін.	23 країни Польща Словаччина Греція Латвія Угорщина Болгарія Сербія Туреччина Казахстан Китай Аргентина Чилі та ін.	54 країни Люксембург Швейцарія Австралія Австрія Швеція Бельгія Ізраїль Німеччина Фінляндія Канада Франція Японія та ін.

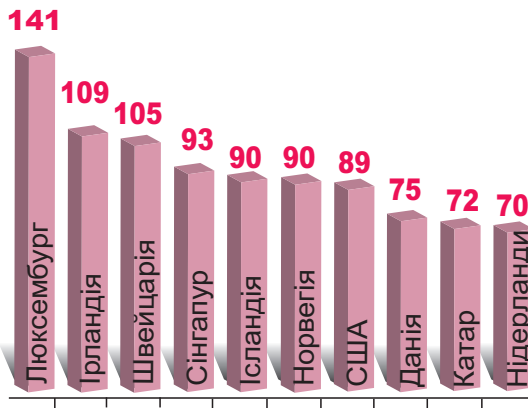
Мал. 14.3. Класифікація країн за рівнем економічного розвитку (рівнем доходів – за ВВП на одну особу, дол. США) (за даними МВФ, 2025 р.)

Спробуйте самі

1. Країн із яким рівнем доходів населення найбільше у світі (*мал. 14.3*)?
2. До якої групи країн за рівнем доходів належить Україна? Який показник ВВП на одну особу в дол. США мають країни цієї групи?

Найбільша кількість найбагатших країн, із найвищим рівнем доходів населення, зосереджена в **Європі**, менше – в **Америці** (США, Канада, деякі острівні країни Карибського моря). В Азії до них належать Японія, Гонконг, Сінгапур, Республіка Корея, Ізраїль, а також країни-лідери з видобутку нафти й газу – Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Катар, Кувейт. До цієї групи також увійшли Австралія і Нова Зеландія. На протилежному боці рейтингу – 22 країни з низьким рівнем доходів населення, і всі вони в **Африці**. У переліку найбідніших країн світу найнижчий показник в Південному Судані (313 дол. США на особу). Україна – на 130-й позиції із 221 країни і залежних територій за ВВП на особу населення з показником 6,3 тис. дол. США (2025 р.). Водночас у Європі Україна

Мал. 14.4. Країни з найвищими показниками ВВП на особу, тис. дол. США (МВФ, 2025 р.)

і *Косово* посідають, на жаль, два останні місця за цим показником. Однак в Україні є значний потенціал для подальшого економічного розвитку.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Обчисліть, у скільки разів показник ВВП на особу в Україні більший за такий показник найбіднішої країни Південного Судану і менший за показник найбагатшої країни Люксембургу.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Групування країн за рівнем економічного розвитку

1. Проаналізуйте показники, за якими класифікують країни за рівнем економічного розвитку (рівнем доходів) (мал. 14.3).
2. Згрупуйте країни, подані в табл. 14.2, за рівнями економічного розвитку: низький / середній / високий / дуже високий.

Таблиця 14.2

ВВП на особу в країнах (за даними МВФ, 2025 р.)

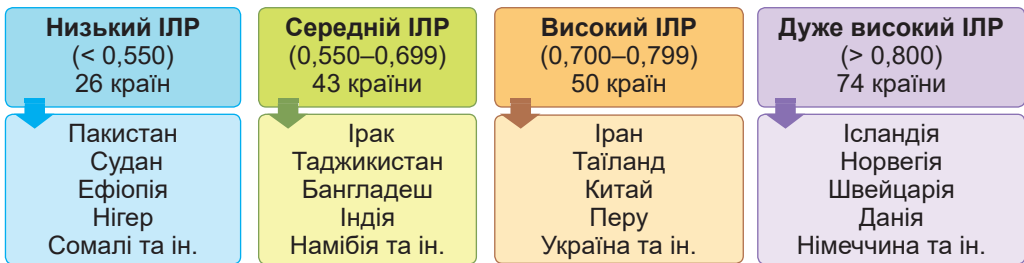
Країна	ВВП на особу, тис. дол. США	Країна	ВВП на особу, тис. дол. США	Країна	ВВП на особу, тис. дол. США
Албанія	10 527	Іспанія	36 192	Республіка Корея	34 642
Алжир	5691	Кувейт	29 951	Румунія	21 421
Афганістан	409	Лівія	6801	Сьєрра-Леоне	916
Велика Британія	54 949	Малаві	580	Танзанія	1280
В'єтнам	4806	Непал	1458	Туркменістан	13 337
Естонія	32 760	Оман	18 966	Уругвай	22 693
Ємен	417	Пакистан	1581	Чехія	33 039
		Панама	20 080		

ЩО ТАКЕ ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ? Щоб усебічно оцінити рівень життя, використовують індекс людського розвитку (ІЛР). Його розраховують за 50 показниками, які охоплюють і доступ до харчування, знань, якісної медицини, і дотримання прав людини. Людський розвиток полягає у розширенні можливостей людини у трьох вимірах: 1) прожити довге і здорове життя, а це – доступ до якісної охорони здоров'я, сприятливі умови для життя і загальний рівень добробуту, що впливає на **тривалість життя**; 2) **доступ до освіти**, інформації, культурних цінностей; 3) **матеріальне забезпечення**, доступ до ресурсів і можливості для гідного життя. Зведений ІЛР для кожної країни обчислюють на основі трьох основних показників (мал. 14.5).

Цікаво, що не завжди країни-лідери за ВВП посідають перші позиції у рейтингу за ІЛР. Наприклад, економічні гіганти *США, Китай, Японія* за ІЛР займають 18-те, 83-тє і 17-те місця відповідно. Залежно від значення ІЛР розрізняють чотири групи країн (мал. 14.6). Найвищі показники ІЛР мають країни, що традиційно є лідерами з соціально-економічного розвитку: *Швеція, Австралія, Нідерланди*. Ці держави є прикладом комплексного підходу до розвитку, де високі доходи поєднуються з якісною освітою і довгою тривалістю життя. Найнижчі показники ІЛР у країн, що мають серйозні виклики в соціально-економічній сфері (мал. 14.6).

Мал. 14.5. Основні показники, за якими обчислюють індекс людського розвитку

Мал. 14.6. Групування країн за значенням ІЛР (2023 р.)

ІЛР *України* за останні роки значно погіршився: якщо у 2010 р. країна посідала 69-те місце у світі, то у 2020-му – 74-те, а у 2023 р. опустилася аж на 87-ме місце. Попри це Україна все одно входить до групи країн із високим ІЛР, і найбільшою мірою тому, що належить до перших трьох десятків країн світу за рівнем освіти. Помітно гірша ситуація з тривалістю життя, що вказує на потребу покращувати систему охорони здоров'я і умови життя. Найгіршим показником є рівень доходів, що підкреслює потребу у підвищенні матеріального добробуту населення та економічному зростанні.

Рекорди світу

Найвищий показник ІЛР – 0,972 – має Ісландія, яка у 2023 р. випередила Норвегію, що була лідером у рейтингу країн з 1999 р. (крім 2005–2006 рр., коли лідером також була Ісландія). До того часу, у 1992–1998 рр., сім років поспіль першою була Канада.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, який існує взаємозв'язок між рівнем суспільного розвитку країни та її структурою ВВП.
2. Який показник відображає рівень добробуту в країні? Покажіть на карті найбільш багаті країни світу, що мають дуже високий рівень економічного розвитку.
3. Яким показником потрібно скористатися, щоб порівняти в країнах рівень життя, освіченості й довголіття людей?

§ 15. ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА

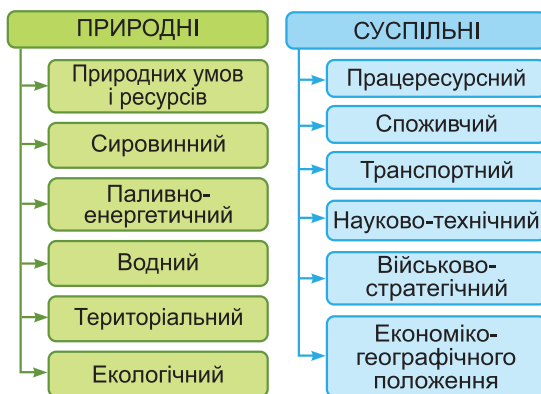
- Пригадайте, як природні умови, зокрема рельєф і клімат, впливають на життя й діяльність людини.

Сучасна географічна картина економіки окремих країн і світу загалом є результатом складної взаємодії різних чинників. **Чинники розміщення** – це сукупність причин і умов, які зумовлюють свідомий вибір оптимального місця для розташування окремих підприємств або видів економічної діяльності.

ЯК ДІЮТЬ ПРИРОДНІ ЧИННИКИ?

Під час планування розміщення господарських об'єктів важливо враховувати всі наявні природні умови й ресурси території. Використання земель для сільськогосподарської діяльності неможливе без знання рельєфу, кліматичних умов і ґрунтів території. Рельєф і геологічна будова (склад порід, сейсмічна активність) важливі для вибору ділянок для будівництва підприємств, шляхів чи житлових будинків. Кількість і якість корисних копалин, геологічні умови їхнього залягання визначають можливості розвитку видобувної промисловості. Наявність водних, лісових, рекреаційних ресурсів є важливою для розвитку туризму й відпочинку.

Сировинний чинник пов'язаний із матеріалоемністю виробництва – обсягом витрат сировини і основних матеріалів на одиницю виготовленої продукції. Найбільш матеріалоемними (коли на виробництво 1 т продукції витрачають понад 1,5 т сировини) є виробництва чорних і кольорових металів, фанери, цементу, калійних добрив, цукру, целюлозно-паперове. Їх розміщують переважно поблизу сировини. Якщо власної сировини немає, такі виробництва розміщують у портах чи в інших зручних для її імпорту місцях.

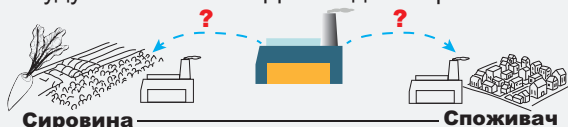

Мал. 15.1. Чинники розміщення виробництва

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Населення міста споживає 15 т цукру на місяць. Для виробництва 1 т цукру необхідно переробити 7 т цукрових буряків. Обчисліть, якими будуть обсяги перевезень у разі розміщення цукрового заводу: а) поблизу сировини; б) поблизу споживача. За яких умов транспортні витрати будуть більшими? Де вигідніше розмістити цукровий завод: біля споживача чи ближче до сировини? Можливо, є ще якийсь варіант розміщення?

Паливно-енергетичний чинник передбачає врахування того, скільки виробництво споживає палива й енергії. У **паливоекмних виробництвах** маса використаного палива істотно перевищує масу готової про-

дукції (виробництво цементу, скла, чавуну та ін.), а тому їх потрібно розміщувати поблизу паливних ресурсів. До **електроємних** належать виробництва алюмінію, титану, соди, хімічних волокон, а також електрометалургія. Їх розміщують поблизу джерел дешевої електроенергії, біля ГЕС і АЕС. Сучасні способи виробництва передбачають скорочення споживання палива й енергії, що згодом може змінити вплив паливно-енергетичного чинника.

Водний чинник відіграє суттєву, а іноді й вирішальну роль у розміщенні підприємств хімічного, целюлозно-паперового, текстильного виробництв. У їхніх технологічних процесах використовують багато води, а тому виробництва розміщують поблизу річок, озер або водосховищ. ГЕС використовують лише енергію води (річок), вони не належать до водоемних виробництв.

Спробуйте самі

1. Наведіть приклади електроємних виробництв. Де їх вигідно розміщувати?
2. Під час розміщення яких виробництв важливо враховувати водний чинник?

Чинник території має комплексний вплив. Зазвичай що більші розміри країни, то багатші й різноманітніші її природні ресурси і то більше різних варіантів для розміщення підприємств. Територія визначає можливості та обмеження для різних виробництв. Наприклад, недоцільно розміщувати виробництва, яким потрібно багато води, у вододефіцитних регіонах.

Дія **екологічного чинника** полягає у врахуванні природоохоронних вимог, сприятливих екологічних умов для життя населення і комплексного використання ресурсів. Значущість цього чинника стає дедалі актуальнішою, оскільки зростають економічні втрати від забруднення довкілля, погіршується стан здоров'я населення. Посилюють вимоги до обсягів викидів забруднювальних речовин і розміщення «брудних» виробництв, які переносять у менш заселені райони чи навіть демонтують. У розвинених країнах світу діють

Спробуйте самі

Які виробництва у своєму розміщенні враховують екологічний чинник?

жорсткі екологічні вимоги, стимулюють будівництво безвідходних, ресурсо- й енергозбережних підприємств.

ЯК ДІЮТЬ СУСПІЛЬНІ ЧИННИКИ? Суспільні чинники – це причини й умови соціально-демографічного, економічного, науково-технічного й історичного характеру, що впливають на розміщення виробництва. **Працересурсний чинник** передбачає врахування витрат праці на виготовлення продукції. В одних випадках велике значення має кількість робочої сили – у трудомістких видах сільськогосподарської діяльності, виробництві електротехніки, деталей тощо. В інших випадках важливим є статевий склад працівників, наприклад виробництва тканин і швейне традиційно потребують здебільшого жіночих робочих рук. У точному машинобудуванні, електроніці й інших високотехнологічних виробництвах ключове значення має якість робочої сили. Відповідно, одні підприємства розміщують у великих містах і мегалополісах, де зосереджені кваліфіковані кадри,

Світ у просторі й часі

Вартість робочої сили

Важливе значення має вартість робочої сили. Переміщення із розвинених країн до країн Південної Азії та Латинської Америки працевістих виробництв (деталі, складальні підприємства) зумовлено наявністю дешевшої робочої сили.

інші – в усіх регіонах, де є достатня кількість робочої сили. Нині в майже всіх видах діяльності постійно зростають вимоги до освітнього рівня і кваліфікації працівників.

Важливо враховувати і **споживчий чинник**. Споживачем може бути як населення, яке купує товари й послуги, так і виробництва, що використовують сировину,

паливо, енергію, напівфабрикати й матеріали. На населення як споживача орієнтуються під час розміщення більшості закладів третинного сектору економіки, а також підприємства, продукція яких має короткий термін зберігання (хліб, молоко, свіжі овочі й фрукти тощо), великі габарити або яку важко транспортувати (устаткування для гірничодобувної промисловості).

Спробуйте самі

Поміркуйте, який чинник має визначальний вплив на розміщення виробництва кондитерських виробів. Чому?

Оскільки одні підприємства тяжіють до сировинних баз, а інші – до місць споживання готової продукції, то **транспортний чинник** так чи так впливає на розміщення усіх виробництв. Його роль особливо зростає для тих виробництв, що мають «розкидані» на великих відстанях (зокрема і в інших країнах) окремі ланки виробничого процесу (нафтопереробна, нафтохімічна, алюмінієва промисловість, виробництво азотних і фосфатних добрив), а також для підприємств, які виробляють багато продукції / сировини (вугільні копальні, збагачувальні фабрики) чи багато її споживають (теплові електростанції). Характерним стало наближення виробництв до основних міжнародних транспортних магістралей, наприклад, уздовж річки *Рейн* у Європі чи *Великих озер* у Північній Америці.

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому для роботи залізорудних кар'єрів і теплових електростанцій транспортний чинник має важливе значення.

Світ у просторі й часі

Вплив роботизації

Роботизація виробництва дає змогу будувати підприємства в районах із невеликою кількістю робочої сили. Використання 3D-принтерів може кардинально змінити розміщення підприємства, на якому раніше деталі виробляли традиційним способом.

Науково-технічний чинник зумовлює тяжіння багатьох підприємств до наукових центрів – великих міст із науковими, науководослідницькими й освітніми закладами. Цей чинник визначає географію літакобудування, виробництв робототехніки, електроніки, ліків та ін. Швидко впровадження науково-технічних досягнень у

господарство суттєво змінює характер розміщення різних виробництв, забезпечує зниження праце- і матеріаломісткості виробництва, ефективніше використання всіх видів ресурсів. У *Західній Європі, США, Японії, Китаї, Індії* навколо великих міст сформувалися спеціалізовані «міста науки», «технополіси», «технопарки», «кремнієві» території.

Спробуйте самі

Як враховують науково-технічний чинник у розміщенні господарських об'єктів?

Суспільно-географічне положення визначає розміщення підприємств на густозаселених територіях, у приміських зонах агломерацій, поблизу транспортних вузлів тощо. Завжди була значною роль центрального (чи столичного) і приморського положення. Під впливом цього чинника на морських узбережжях сформувалися потужні **портово-промислові комплекси**: *Роттердам* (Нідерланди) – *Антверпен* (Бельгія), *Гамбург* (Німеччина), *Марсель* (Франція) – у Європі; *Токіо – Йокогама* (Японія) та **промислові пояси** (*Східнокитайський* (Китай), *Тихоокеанський* (Японія), *Приатлантичний, Каліфорнійський і Мексиканської затоки* (США)).

Багато держав враховують **військово-стратегічний чинник**, тому розміщують підприємства, що мають стратегічне значення, у внутрішніх районах подалі від потенційної загрози. Це особливо проявилось в *Україні* після повномасштабного вторгнення Росії. Чимало виробництв у східних регіонах було зруйновано чи пошкоджено країною-агресором. Частина з них опинилася тепер на тимчасово окупованих територіях. У повоєнній відбудові України військово-стратегічний чинник має стати одним із головних – як для військових виробництв, так і для об'єктів критичної інфраструктури.

Спробуйте самі

На прикладі України поясніть, як потрібно враховувати військово-стратегічний чинник у повоєнному розвитку України.

Чинник ринкової кон'юнктури характеризує вплив на розміщення виробництва попиту, пропозиції, цін, споживчих уподобань населення тощо. Цей чинник може швидко зумовити зміну географії виробництва. Наявність попиту на ту чи ту продукцію в країні (регіоні) є стимулом для розміщення там нових виробництв. Наприклад, будівництво автомобільних заводів у *Китаї* відомими європейськими компаніями пов'язане не лише з дешевою робочою силою, а й зі зростанням доходів населення цієї країни, яке може купити ці автомобілі. Поява попиту на продукцію органічного землеробства стимулювала розвиток екофермерських господарств поблизу великих міст.

Отже, кожний вид господарської діяльності має властивий саме йому набір чинників розміщення. Навіть ті самі чинники впливають на різні виробництва з неоднаковою силою: для одних

Подорож у слово

Кон'юнктура (з латинської означає *з'єднувати*) – це сукупність умов, що характеризують співвідношення попиту і пропозиції на певні товари й послуги на певний момент часу.

вони є вирішальними, для інших можуть мати другорядне значення (мал. 15.2).

Види господарської діяльності Чинники розміщення	Сільське господарство	Лісове господарство	Рибне господарство	Будівництво	Видобувна промисловість	Електроенергетична	Чорна металургія	Кольорова металургія	Виробництво хімічної продукції	Важке машинобудування	Точне машинобудування	Електронна промисловість	Виробництво будматеріалів	Деревообробна промисловість	Легка промисловість	Харчова промисловість	Сфера послуг
Природних умов і ресурсів	+	+	+	+	+												
Сировинний						+	+	+	+	+			+	+	+	+	
Водний							+	+									
Енергетичний						+			+								
Екологічний							+	+	+								
Працересурсний	+										+	+			+		
Споживчий	+			+		+			+	+			+	+	+	+	+
Транспортний							+	+	+								
Науково-технічний											+	+					

Мал. 15.2. Основні чинники розміщення деяких видів господарської діяльності

Спробуйте самі

За мал. 15.2 проаналізуйте взаємозв'язок видів господарської діяльності і чинників їх розміщення. З'ясуйте:

- які виробництва у своєму розміщенні орієнтуються на енергетичний чинник;
- які чинники визначатимуть розміщення виробництва хімічної продукції;
- які з чинників можна назвати чинниками найбільш поширеної дії.

ЧОМУ ЗМІНЮЄТЬСЯ ВПЛИВ ЧИННИКІВ НА РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА? Загальний напрям змін – послаблення ролі традиційних і зростання значущості нових чинників. Наприклад, поява консервантів суттєво змінила вплив споживчого чинника: наявність у магазинах *Чернігова* молочної продукції з віддаленого *Тернополя* або *Кракова (Польща)* стала звичним явищем, хоча раніше таку продукцію не перевозили на великі відстані. Високий рівень роботизації дав змогу побудувати завод із виробництва електромобілів компанії «Тесла» в передмісті *Сан-Франциско (США)*, попри дорогу робочу силу в цій країні. Старі промислові райони біля вугільних і залізрудних басейнів (*Рур у Німеччині, Мідленд у Великій Британії, Лотарингія у Франції*), які орієнтувалися на власну сировину, перемістили виробництва до морських портів, куди доставляють імпорту дешеву сировину. Нові технології видобутку сировини сприяють освоєнню важкодоступних районів у *Канаді (Північ), Бразилії (Амазонія), Австралії (центральна)*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Навіщо враховують природні й суспільні чинники, коли планують розташування підприємств і установ?
- Наведіть приклади впливу нових чинників на розміщення підприємств.

§ 16. МІЖНАРОДНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

- Пригадайте з курсу історії, що називають суспільним поділом праці. Що таке господарська спеціалізація?

ЩО ТАКЕ МІЖНАРОДНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ? Національні економіки взаємодіють у світовому господарстві за законами географічного поділу праці. **Географічний поділ праці** – це господарська спеціалізація окремих територій на випуску певного виду продукції. Це основний принцип розміщення економіки, коли замість того, щоб робити все, обирають певний напрям і вдосконалюються саме в ньому. За такого підходу ефективно використовують наявні природні ресурси, історично сформовані навички людей, забезпечують високу якість продукції.

Спеціалізація може стосуватися як виробництва готової продукції (наприклад, автомобілів), так і окремих частин (деталей, агрегатів тощо), сировини (як-от залізної руди, чавуну, сталі). Території можуть спеціалізуватися і на послугах – ремонтних, будівельних, транспортних, комунікаційних, фінансових, науково-технічних, рекламних, інформаційних, страхових, туристичних та ін. Важливо, що обсяги виробництва за умов його спеціалізації значно перевищують власні потреби. Тому спеціалізація веде до обміну товарами й послугами між територіями. Товарний обмін полягає в експорті (вивезенні) продукції, яка є результатом роботи галузей спеціалізації певної території, та імпорті (ввезенні) продукції інших галузей. Продукцію імпортують у випадках, якщо її виробництво на певній території або взагалі неможливе через природні особливості, або недостатнє для задоволення власних потреб, або ж просто недоцільне, тому що дешевше її ввозити з інших територій, аніж виробляти.

Географічний поділ праці може бути як внутрішньодержавним (між окремими територіями в межах однієї держави), так і міжнародним (між державами). **Міжнародний поділ праці** – це спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів продукції і послуг та подальший обмін ними на світовому ринку. **Світовий ринок** – це сфера товарно-грошових відносин між країнами. Він сформувався на основі розвитку міжнародної торгівлі. На світовому ринку діє особлива система світових цін, які формуються під впливом попиту і пропозиції.

Для формування спеціалізації потрібні певні умови. Насамперед у країни мають бути переваги над іншими виробниками продукції, яку вона пропонує, наприклад вона має дешеву сировину, більш кваліфіковану робочу силу або ж секрети унікальних технологій. Одночасно на світовому ринку має бути попит на цю продукцію, а витрати на транспортування – обопільно вигідними для країни-виробника і споживача. Кожна країна, яка має переваги у виробництві певних товарів і послуг,

Подорож у слово

Спеціалізація виробництва – це зосередження підприємств, населених пунктів, районів або країн на виготовленні певного виду продукції чи наданні послуг, у яких досягнуто найбільшої ефективності.

отримує можливість експортувати їх в обмін на продукцію, якої вона не виробляє. Отже, міжнародний поділ праці зменшує або й повністю усуває проблеми, спричинені нестачею ресурсів у будь-якому регіоні світу.

Проілюструємо міжнародний поділ праці на прикладі виробництва смартфонів Apple. Щоб створити iPhone, потрібні скоординовані зусилля економік більш ніж 30 країн, розташованих у різних частинах світу (мал. 16.1). Зокрема, *США* спеціалізуються на розробленні чипів і проектуванні процесорів, країни Європи виробляють гіроскопи, датчики руху, сенсори, чипи управління, країни Азії – камери, сенсори зображення, велику кількість дрібних компонентів, корпуси, батареї, дисплеї, пам'ять, кабелі й пакування. Збирають смартфони в *Китаї* та *Індії*.

Мал. 16.1. Виробництво смартфонів Apple – приклад міжнародного поділу праці

Спробуйте самі

1. За мал. 16.1 з'ясуйте, скільки країн зі скількох регіонів світу беруть участь у виробництві одного конкретного товару – iPhone.
2. Які країни спеціалізуються на постачанні продукції первинного сектору економіки?
3. Поміркуйте, чому iPhone називають міжнародним конструктором. Чому жодна країна не може його самостійно виготовити?

Ще один приклад міжнародного поділу праці – виробництво популярної американської ляльки Barbie. Виробник іграшок Mattel розробив її дизайн. Перша Barbie з'явилася на світ у *Японії*. Згодом, через подорожчання японської робочої сили, виробництво перемістили до інших країн Азії – *Китаю*, *Індонезії*, *Малайзії*. Пластик для ляльки постачають із *Тайваню*, нейлонове волосся – з *Японії*, пакування – зі *США*. Безпосередні виробники ляльки отримують лише близько 35 % її експортної ціни – приблизно 2 долари, тоді як у США роздрібна ціна Барбі може сягати 10 доларів. Цю іграшку продають в усьому світі з

неймовірною швидкістю – 2 ляльки за секунду, що яскраво ілюструє ефективність міжнародного поділу праці.

Спробуйте самі

Як міжнародний поділ праці може зменшувати або повністю усувати проблеми, спричинені нестачею ресурсів?

ЯКІ ЧИННИКИ ВИЗНАЧАЮТЬ МІЖНАРОДНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ? На географічний поділ праці впливають різноманітні чинники.

Природні чинники (природні умови і ресурси) визначають спеціалізацію країн на виробництвах видобувної промисловості, сільського, лісового і рибного господарства, відпочинку й туризму. Саме завдяки багатим ресурсам *Саудівська Аравія й ОАЕ* є великими експортерами нафти; *Бразилія й Австралія* – залізної руди; *США, Канада і Україна* – зерна; *Індія і Шрі-Ланка* – чаю; *Швеція* – продукції лісової та деревообробної промисловості; *Ісландія, Норвегія, Перу* – рибних продуктів. *Країни Середземномор'я* спеціалізуються на відпочинку й міжнародному туризмі. Географічне положення країн також відіграє важливу роль у визначенні їхньої спеціалізації. Скажімо, приморські «вузлові» країни, розташовані на перетині важливих морських шляхів, спеціалізуються на обслуговуванні морської торгівлі (наприклад, *Сінгапур, Панама*).

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

За політичною картою світу (див. атлас) назвіть країни Середземномор'я, що мають сприятливі природні умови для відпочинку. У чому полягає сприятливість їхніх природних умов?

До **соціально-економічних чинників** спеціалізації країн належать: національні й релігійні традиції населення (що може стосуватися унікального виробництва); наявність кваліфікованої робочої сили; рівень розвитку виробництва і його технологічна оснащеність; особливості структури господарства; науково-технічний прогрес; упровадження нових технологій. Завдяки цим чинникам *країни Західної Європи, США і Японія* стали світовими лідерами, спеціалізуючись здебільшого на високотехнологічних, нематеріалоемних видах продукції і різноманітних послугах. При цьому природні ресурси в багатьох із них обмежені, а то й зовсім незначні, що підкреслює значення людського капіталу та інновацій.

Україна спеціалізується на виробництві залізної руди, продукції сільського господарства (зокрема, пшениці й кукурудзи, ріпаку, сої) та продуктів харчування (соняшникової олії, меду), що свідчить про її інтеграцію в міжнародний поділ праці.

Спробуйте самі

Поміркуйте, які з чинників відіграють вирішальну роль у розвитку міжнародної спеціалізації України.

ДОСЛІДЖУЄМО

Дізнайтеся, які види господарської діяльності (виробництва і послуги) визначають економічну спеціалізацію вашої області в масштабах країни. Дослідіть, які чинники вплинули на їхній розвиток.

ЯК ФОРМУЄТЬСЯ СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО? Перед вами підручник – книжка з певною кількістю друкованих аркушів. Щоб отримати папір для його виготовлення, заготовляли ліс, імовірно, у *Фінляндії* або *Швеції*, потім переробляли деревину на целюлозно-паперовому підприємстві. В Україні у друкарні має бути обладнання: офсетні машини, брошурувальні верстати, інші пристрої. Для їх виробництва потрібен не лише метал, виплавлений, наприклад, з української руди та оброблений на машинобудівних підприємствах десь в *Італії*, а й знання, втілені в технології. А ще необхідні фарба, хімічні препарати, які виготовляють у *Німеччині*, *Канаді*, *Китаї*, і тисячі робочих рук... Цей приклад показує, що сучасне виробництво будь-якої продукції –

Спробуйте самі

Чому, щоб створити підручник в Україні, знадобилися економічні зусилля багатьох країн?

це результат роботи великої кількості людей, які працюють у різних країнах на різноманітних підприємствах, пов'язаних між собою численними виробничими зв'язками.

Нині жодна держава світу не може бути відокремленою від інших та ізольованою від світових процесів. Країни взаємодіють в економічній, політичній, військовій, культурній, гуманітарній, екологічній та інших сферах. Для здійснення цих відносин вони налагоджують дипломатичні зв'язки, укладають угоди, що регулюють різні напрями співробітництва. Такі численні міжнародні зв'язки об'єднують національні економіки у світове господарство. **Світове господарство (світова економіка)** – складна суспільно-географічна система, утворена національними господарствами всіх країн, які взаємопов'язані міжнародними економічними зв'язками – потоками (рухом) товарів, послуг, капіталів, робочої сили й інформації між ними (мал. 16.2).

Спробуйте самі

Яку основну рису світового господарства відобразив ШІ на мал. 16.2? Спробуйте згенерувати свою ілюстрацію світової економіки. Що демонструє така візуалізація?

Мал. 16.2. Ілюстрація світового господарства, згенерована штучним інтелектом (ШІ)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як ви розумієте, що таке міжнародний поділ праці?
2. Чому світову економіку називають складною суспільно-географічною системою?
- 3*. Наведіть приклади спеціалізації території на виробництві певної продукції чи послуги. Які чинники вплинули на виникнення саме такої спеціалізації?

§ 17. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ

- Пригадайте, як сформувалося світове господарство.
- Наведіть приклади міжнародних організацій і економічних об'єднань.

Головними ознаками сучасного світового господарства є глобалізація, інформатизація і транснаціоналізація.

ЩО ТАКЕ ГЛОБАЛІЗАЦІЯ? Глобалізація – це процес усесвітнього економічного, політичного і культурного взаємопроникнення (інтеграції) та встановлення єдиних стандартів і норм (уніфікація) у країнах світу. Формуються загальносвітові принципи життєвого устрою, що об'єднують усі країни світу, усіх мешканців планети. Економічна глобалізація веде до розвитку ринкової економіки в усьому світі, посилення міжнародного поділу праці та інтеграції, створення розгалуженої системи міжнародних банків і фондів. Вона пов'язана зі створенням світових ринків усіх видів товарів, валют, цінних паперів, інтелектуальної власності, робочої сили, послуг транспорту, зв'язку й енергетики, обігу реклами, інформаційних послуг. Усе це пришвидшує матеріальні, фінансові, інформаційні, людські потоки. Отже, загалом глобалізація означає формування спільного загальносвітового економічного простору. Вона супроводжується формуванням однорідного міжнародного споживчого ринку. Цьому сприяє поширення масової культури в усіх країнах світу: мода на однакову продукцію (автомобілі, джинси, спортивне взуття, напої, засоби гігієни, іграшки тощо), однакових видів послуг (ресторани швидкого харчування, кінофільми, музика і література, туризм та ін.). Яскравим прикладом такого явища є поширення мережі закладів американської корпорації «McDonald's» у майже 70 % країн світу.

Подорож у слово

Глобаліза́ція (з лат. *globus* – куля, земна куля) означає перетворення певного явища на світове, планетарне, що стосується всієї Землі.

Світ у просторі й часі

Культурна глобалізація

Це поширення ідей і культурних цінностей по всьому світу через інтернет, масову культуру і міжнародні подорожі. Наприклад, повсюдне захоплення творами британської письменниці Джоан Роулінг про пригоди чаклуна Гаррі Поттера, що стали світовим бестселером і які перекладено та видано у більш ніж 60 країнах світу.

Глобалізація – це процес скорочення світу, наближення речей. Ідеться про дедалі більшу легкість, з якою хтось на одному кінці світу може взаємодіяти з кимось на іншому кінці світу.

Шведський журналіст Томас Ларссон

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому McDonald's вважають символом глобалізації, яку часто навіть називають «макдональдизацією глобального суспільства».

Спробуйте самі

Поміркуйте над смислом цитати. Чому глобалізацію розглядають як «скорочення світу» і «наближення речей»?

Спробуйте самі

Про який процес ідеться, коли кажуть, що нині відбувається становлення «світу без кордонів»?

Світ у просторі й часі**Економічний стрибок**

Республіка Корея, яка ще до середини ХХ ст. була економічно відстаюю, поставила за мету побудувати сучасну економіку на основі інформації та знань і за дуже короткий історичний термін вийшла на передові позиції у світовій економіці. Як доказ – південнокорейська компанія «Samsung» є світовим лідером у сфері мобільного зв'язку, інформаційних технологій, телекомунікаційного й цифрового медіаобладнання.

Основою економічної взаємопов'язаності й взаємозалежності країн є стрімкий розвиток світового фінансового й інформаційно-комунікаційного простору на базі новітніх високих технологій. Інтернет, який залучає в єдиний інформаційний простір мільйони людей незалежно від їхнього місцезнаходження, став важливим рушієм глобалізації. Ті країни, які визначили своїми пріоритетами інтелектуальні ресурси, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), досягли надзвичайно високих результатів. Нині розвинені країни світу переорієнтували виробництво на нову технологічну основу із запровадженням інформаційних технологій. Науково-технічні досягнення спрямовують на подальше

зниження ресурсо- й енергоємності виробництва і побуту.

Країни світу беруть участь у міжнародних організаціях, які формують загальні вимоги щодо доступу на світові ринки товарів і послуг (мал. 17.1). Також у світі формуються міждержавні регіональні об'єднання економічного та військово-політичного характеру. Решта країн, і Україна також, співпрацюють із цими організаціями в межах підписаних угод. Україна уклала угоди про асоціацію і зону вільної торгівлі з ЄС та угоду про вільну торгівлю з державами ЄАВТ.

Світові економічні організації

Світова організація торгівлі (СОТ)
Міжнародний валютний фонд (МВФ)
Світовий банк (СБ)
Продовольча й сільськогосподарська організація (ФАО)
Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО)
Міжнародна агенція з атомної енергетики (МАГАТЕ)

Міждержавні регіональні організації

Європейський Союз (ЄС) (27 держав)
Організація Північноатлантичного договору (НАТО) (32 країни)
Бенілюкс = Бельгія, Нідерланди, Люксембург
Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ) (Норвегія, Ісландія, Швейцарія, Ліхтенштейн)
Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)
Угода між США, Мексикою та Канадою про вільну торгівлю (USMCA)
Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР) та ін.

Мал. 17.1. Світові економічні та міждержавні регіональні організації

ЩО ТАКЕ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ? Цим терміном позначають розширення діяльності компаній (корпорацій) за межі національних територій. **Транснаціональна корпорація (ТНК)** – це підприємства

(материнське і його закордонні філії), що утворюють систему виробництва, яка розподілена між кількома країнами, однак контролюється з одного центру (материнської компанії). Країною базування є та, у якій розташована штаб-квартира материнської ТНК. Наприклад, штаб-квартира відомої компанії «Microsoft» розміщена в *місті Редмонт*, країною її базування є *США*, а корпорації «Philips», розташованої в *Амстердамі*, – *Нідерланди*. Країнами, що приймають, є ті, у яких ТНК розміщує дочірні підприємства або філії.

У світовому господарстві відбувається перехід економічного лідерства від національних економік до ТНК. Ядро світової господарської системи становлять близько 500 корпорацій, кожна з яких має економічну потужність, співмірну з ВВП окремих країн (мал. 17.2). Сучасні корпорації – це не лише виробничі підприємства (як-от Siemens), а й транснаціональні банки, телекомунікаційні, страхові й аудиторські компанії, інвестиційні та пенсійні фонди. ТНК спрямовують значні інвестиції в наукові дослідження й технічні розробки. На корпорації припадає більш як 80 % зареєстрованих патентів і ліцензій на нову техніку і технології виробництва. ТНК, які володіють великими коштами, здійснюють помітний вплив на громадськість, мають своїх прихильників серед політиків.

Подорож у слово

Слово **транснаціональний** означає міжнаціональний, пов'язаний із кількома країнами.

Рекорди світу

Загалом на ТНК припадає понад 50 % світового промислового виробництва і 70 % міжнародної торгівлі. Вони контролюють 90 % світового ринку пшениці, кави, кукурудзи, лісоматеріалів, тютюну, джуту, залізної руди, 75–85 % ринку міді, чаю, бананів, натурального каучуку і сирої нафти.

США Walmart 681 млрд \$	 United Health Group 400 млрд \$	 Apple 391 млрд \$	 State Grid 548 млрд \$	Китай China National Petroleum Corporation 412 млрд \$ Sinopec Group 407 млрд \$
 amazon 638 млрд \$	 CVS Health 373 млрд \$	 Berkshire Hathaway 371 млрд \$	Саудівська Аравія Saudi Aramco 480 млрд \$	

Сукупно 10 найбільших компаній світу за виручкою генерують більш як 4,7 трлн дол. США, що співмірно з ВВП таких країн, як Японія чи Німеччина.

Мал. 17.2. Найбільші ТНК світу за загальним доходом, млрд дол. США (Fortune, 2025 р.)

Впливають ТНК й на економіку *України*. Найбільше їх працює у виробництві продуктів харчування. Однією з перших (у 1992 р.) в Україні почала працювати американська компанія «Coca-Cola» – найбільший у світі виробник безалкогольних напоїв. Шведська компанія «AB SKF» –

Подорож у слово

Інвестиція (у перекладі з латинської – *вкладення*) – вкладення капіталу (коштів, устаткування) з метою отримання доходу.

один із найбільших у світі виробників підшипників – уже близько пів століття працює на українському ринку. Ці та інші ТНК викупили або побудували виробничі потужності в регіонах України й зорієнтовані здебільшого на внутрішній

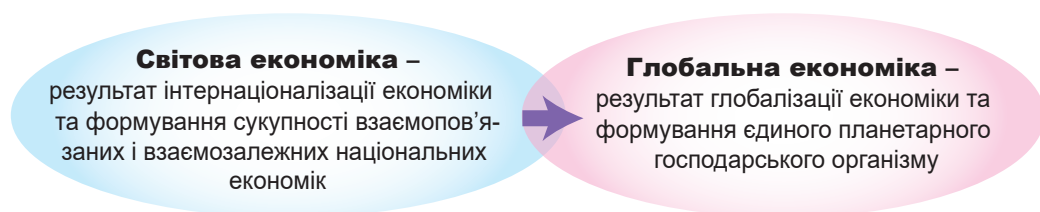
український ринок. Їхня діяльність сприяє залученню іноземних інвестицій, інноваційних технологій, розвитку інфраструктури. Вони створили тисячі робочих місць, запроваджують стандарти праці, сучасні методи управління, які є типовими для розвинених країн світу. Працюють в Україні й інші корпорації – *H&M, Inditex (Zara)*. Попри війну, Україна лишається привабливою для ТНК в аграрному виробництві й експорті, фармацевтиці, виробництві харчових продуктів і напоїв, IT-секторі, оборонній сфері.

Спробуйте самі

1. Чи доводилося вам або вашій родині користуватися продукцією / послугами ТНК в Україні? Що вони продукують?
2. Які позитивні надбання має країна від діяльності в ній ТНК? Поміркуйте, чи існують негативні впливи ТНК.

Розвиток світової економіки привів до формування глобальної економіки, що стало закономірним результатом розвитку в умовах глобалізації (мал. 17.3).

Мал. 17.3. Світова економіка і глобальна економіка

Спробуйте самі

Оцініть вплив глобалізації на економічну діяльність населення у вашій області, зокрема на трудову міграцію та діяльність ТНК.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

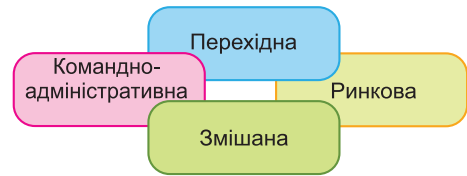
1. Поясніть, як на світовому господарстві позначилася глобалізація.
2. Наведіть приклади, що ілюструють формування однорідності (уніфікації) міжнародного споживчого ринку.
- 3*. Поміркуйте, чому у світовому господарстві відбувається перехід економічного лідерства від національних економік до ТНК.

§ 18. ТИПИ КРАЇН СВІТУ

- Пригадайте, як групують країни світу за рівнем доходу.
- Як розрізняють країни за секторальною структурою економіки?

ЯКІ СФОРМУВАЛИСЯ ТИПИ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ? Суспільство, об'єднане в державу, функціонує в межах певної економічної системи. **Економічна система** – це спосіб організації економічного життя людей, яку визначають відносини власності й господарський механізм. Більшість країн світу має одну з чотирьох економічних систем (мал. 18.1). Від стану економіки значною мірою залежать умови життя населення в країні, рівень її соціально-економічного розвитку, авторитет на міжнародній арені.

Мал. 18.1. Типи економічних систем

В умовах **ринкової економічної системи** переважає приватна власність на ресурси і панує ринковий господарський механізм. Її ознаками є особиста свобода всіх виробників товарів, однаковий доступ для них до ресурсів, науково-технічних досягнень, інформації. Усі економічні процеси (розподіл ресурсів, ціноутворення, формування доходів тощо) регулюються ринковим механізмом на основі вільної конкуренції, яка є рушійною силою розвитку країн. Втручання держави в економічні процеси є мінімальним і виваженим. Риси ринкової економічної системи мають *Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт* та ін.

Подорож у слово

Конкуренція (у перекладі з латинської означає *стикатися*) – це суперництво між учасниками ринку за кращі умови виробництва, збуту товарів і послуг, більший прибуток.

У **командно-адміністративній економічній системі** (централізовано-плановій) панує державна власність на ресурси. Вирішальну роль у розв'язанні економічних питань відіграє держава і здійснює це шляхом централізованого планування й адміністративного розподілу ресурсів. Втручання держави в усі економічні процеси на всіх рівнях і відсутність приватної ініціативи призводять до низької ефективності господарювання, неконкурентоспроможності виробленої продукції на міжнародних ринках, постійного дефіциту споживчих товарів. Таку економіку мали *СРСР* (а в його складі й *Україна*), а нині мають *Куба, Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР)*.

Перехідна економіка – це перетворення командно-адміністративної моделі на економіку, у якій поєднуються ринкові механізми і гнучкі методи державного регулювання. Таку систему мають більшість постсоціалістичних країн колишнього СРСР – *Білорусь, Молдова, Росія, Грузія, Вірменія, Казахстан* та ін. Перехідна економіка передбачає докорінні зміни всіх економічних відносин: роздержавлення і приватизацію, появу ефективного власника, розвиток малого і середнього підприємництва, обмеження втручання держави в економічні процеси, але вміле управління цими процесами з її боку.

Змішана економічна система притаманна багатьом країнам, зокрема економічно розвиненим. Вона поєднує ринкове саморегулювання економіки, можливість задоволення особистих потреб і державне управління, необхідне для задоволення соціальних потреб суспільства. Основним регулятором економічних процесів є ринковий механізм, а державне регулювання його доповнює. Така система орієнтована на посилення соціальної спрямованості економіки через збільшення витрат на освіту, охорону здоров'я. Змішаний тип економіки мають країни Європи: *Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Румунія, Болгарія, Китай, Монголія, В'єтнам* та ін.

Україна має статус країни з ринковою економікою. Вона належала до колишніх соціалістичних країн, тому мала перехідну економічну систему. На жаль, економічні перетворення проводили надто повільно й непослідовно. Сучасна її економічна система поєднує старі й нові елементи. Держава ще не викоринила «тіньову» економіку, неформальну зайнятість, хабарництво і корупцію чиновників, від яких залежать економічні перетворення. Вступ України до ЄС передбачає проведення важливих реформ, що пришвидшить модернізацію економіки.

Спробуйте самі

Які риси вказують на те, що Україна – держава з ринковою економікою? Поміркуйте, яких заходів потрібно вжити в Україні, щоб досягти успіхів у розвитку економіки.

ЯКІ РОЗРІЗНЯЮТЬ ТИПИ КРАЇН? У світі налічують 195 загальновизнаних держав. Крім них, учасниками світового господарства є економіки країн, державність яких визнано не всіма країнами світу, а також економіки залежних територій. ООН вирізняє три типи країн (*мал. 18.2*). Така типізація враховує характер їхніх економічної і політичної систем, досягнутий рівень економічного і соціального розвитку, особливості секторальної структури економіки, стабільність фінансових ринків, ступінь залучення до міжнародного поділу праці, історичні особливості розвитку.

Розвинені країни цього типу посідають провідні місця у світовому господарстві за багатьма показниками. Вони давно мають ринкову економіку, що нині трансформувалася в економічну систему змішаного типу, сформовані демократичні політичні системи, високий рівень життя населення (середньодушові доходи – понад 25 тис. доларів США), дуже високий індекс людського розвитку. Це держави з розвиненим третинним сектором економіки, розгалуженим промисловим виробництвом, інтенсивним сільським господарством і дієвим соціальним захистом. Вони мають найвищий рівень розвитку науки, наукоємних і високотехнологічних виробництв, стійкі фінансові ринки, значні експортно-імпортні можливості. Більшість із

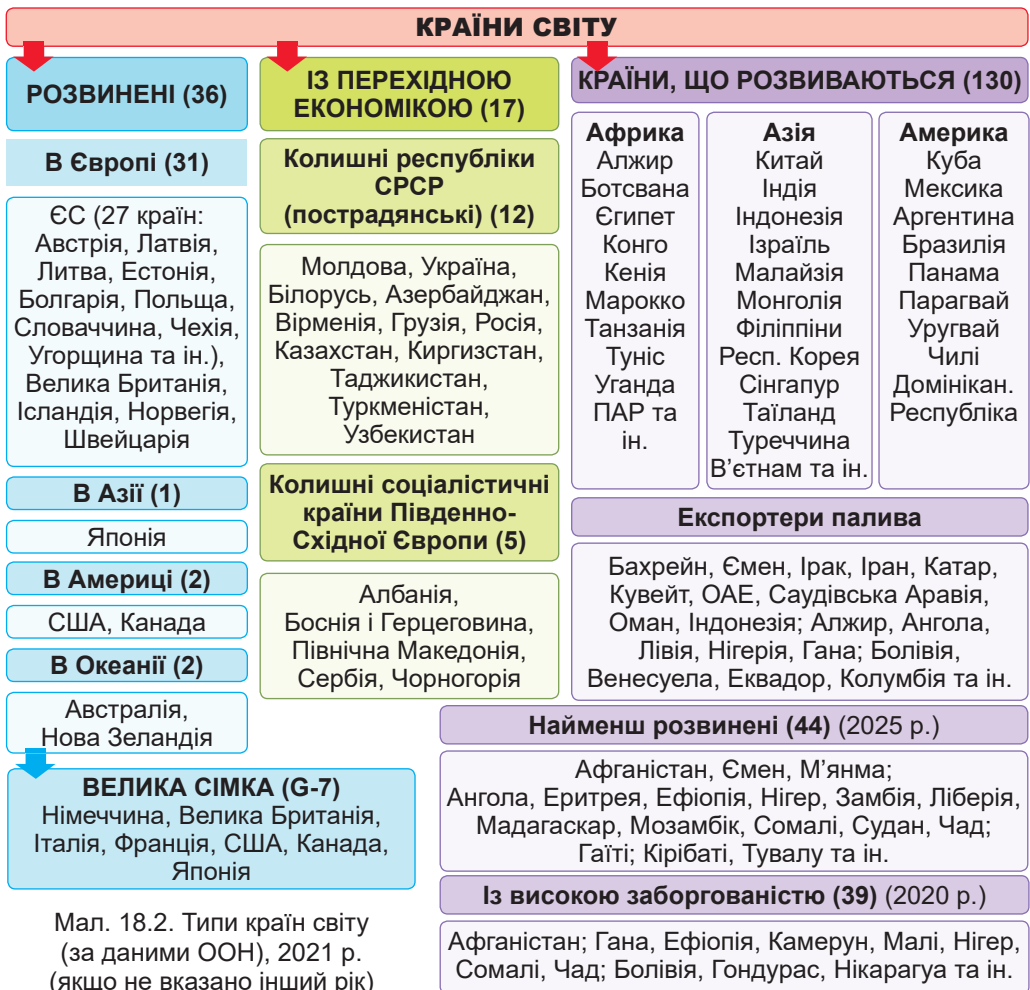
них вступила в постіндустріальну стадію суспільного розвитку. До цього типу належить 36 країн, серед яких виокремлюють кілька груп.

Головні економічно розвинені країни, або «*Велика сімка*» (G-7), – США, Японія, Німеччина, Велика

Рекорди світу

В економічно розвинених країнах проживає лише 14 % населення світу, однак вони виробляють понад 60 % світового ВВП.

Британія, Франція, Італія, Канада. Вони мають потужні економіки (з обсягами ВВП більш як 1,5 трлн дол. США кожна), що виробляють понад 47 % світового ВВП. Від узгоджених рішень лідерів цих країн залежить розвиток світових економічних процесів.

«Малі» економічно розвинені країни Західної Європи – це справді невеликі за площею території та кількістю населення країни (скандинавські – Данія, Ісландія, Норвегія, Швеція, Фінляндія; альпійські – Австрія, Швейцарія і Бенілюксу – Бельгія, Нідерланди, Люксембург).

Світ у просторі й часі

«Група двадцяти» (G-20)

Її утворюють країни G-7 та інші країни з потужною економікою – Австралія, Аргентина, Бразилія, Індія, Індонезія, Китай, Республіка Корея, Мексика, Південна Африка, Росія, Саудівська Аравія, Туреччина, а також ЄС як колективний учасник. На G-20 припадає 85 % світового ВВП, 75 % світової торгівлі та 60 % населення світу. Від міністрів фінансів і керівників центральних банків цих країн залежить чимало питань розвитку світової економіки.

Усі вони за показниками рівня економічного розвитку належать до лідерів світової економіки.

Країни переселенського типу – країни, високому розвитку яких сприяли переселення мігрантів і переміщення капіталів із розвинених держав та використання зразків їхніх економічної й політичної систем. До *Австралії* і *Нової Зеландії*, що тривалий час розвивалися як колонії Великої Британії, імміграція і запозичення суспільних основ розвитку відбувалися насамперед із метрополії. Подібний шлях розвитку пройшла також *Канада*. Натомість *Ізраїль* формувався як держава з розвиненою ринковою економікою у більш стислі терміни і на ширшій переселенській основі.

Інші західноєвропейські країни – «окраїнні» країни ЄС (*Греція, Португалія, Іспанія, Ірландія, Мальта*) – лише після Другої світової війни перетворилися з аграрних на індустріально-аграрні, а тому поступаються за показниками економічного розвитку. Середні доходи на особу населення в них (за винятком Ірландії) дещо нижчі серед західноєвропейських країн ЄС. **Європейські мікродержави** – *Андорра, Монако, Ліхтенштейн, Сан-Марино, Ватикан*. З огляду на особливості їхнього соціально-економічного розвитку, обсяги і структуру виробництва до економічно розвинених країн їх можна зарахувати умовно. Колишні соціалістичні **країни Центральної Європи** – *Словаччина, Словенія, Чехія, Латвія, Литва, Естонія, Угорщина, Польща, Хорватія* – впровадили економічні реформи, суттєво підвищили показники доходів та індексу людського розвитку і стали членами ЄС.

Спробуйте самі

1. Які ознаки вказують на те, що країна є економічно розвинутою?
2. Які країни з групи економічно розвинених є лідерами світових рейтингів за показниками ВВП і ВВП на особу населення?

До типу **країн з перехідною економікою** належать окремі держави Європи й ті, що були у складі *колишнього СРСР* (мал. 18.2). Наприкінці ХХ ст. вони розпочали реформування суспільних відносин і перехід від централізовано-планової до ринкової економіки. Перебудову в багатьох із них часто ускладнювали внутрішні політичні, етнічні й релігійні протистояння, а подеколи й кровопролитні конфлікти і війни. За структурою економіки вони належать до індустріальних. Ці країни зосереджують 6 % населення світу і 5 % виробництва світового ВВП. Найбільшою за обсягом ВВП у цій групі є *Росія*. Найнижчі показники доходів у *Киргизстані* й *Таджикистані*.

Спробуйте самі

Чому тип країн дістав назву «країни з перехідною економікою»? Звідки й куди вони переходять?

Країни, що розвиваються, – найчисельніша група, яка охоплює всі країни Латинської Америки, Африки, більшість країн Азії та Океанії. Чимало з них є «молодими» державами, що стали на шлях незалежного розвитку після Другої світової війни, решта – здобули незалежність раніше. У країнах, що розвиваються, проживають понад 80 % людства,

проте виробляють вони менш як 40 % ВВП світу. Унаслідок позитивних змін в економіці (індустріалізація, експортна орієнтація, розвиток третинного сектору) у цій групі з'явилися індустріальні й індустріально-аграрні держави. Особливе місце належить *Китаю*, тому що він суттєво випереджає інші країни за показниками економічного розвитку: посідає перші місця у світі за обсягом ВВП, ВВП за ПКС та експортом товарів. Потужну економіку також мають *Індія, Індонезія, Бразилія, Мексика*: сучасну промисловість, новітні наукомісткі виробництва, високі темпи розвитку. Однак показники середньорічних доходів населення в них і в Китаї суттєво нижчі, ніж в економічно розвинених країнах. Великі обсяги ВВП й високий рівень економіки мають *Таїланд, Малайзія, Філіппіни, Туреччина, Аргентина, Чилі, Колумбія*. Значних економічних успіхів досягли й *Республіка Корея, Сінгапур, Тайвань і Гонконг*.

Спробуйте самі

1. Поміркуйте, чому Китай, який має одні з найвищих у світі показники ВВП і темпів розвитку, не відносять до групи економічно розвинених країн.
2. Назвіть країни, що розвиваються, які входять до першої десятки найпотужніших економік світу за обсягами ВВП.

Найвищі показники середньодушових доходів мають **країни – експортери палива** (нафти, природного газу) західного узбережжя Перської затоки (мал. 18.2). Нині вони урізноманітнюють структуру своєї економіки іншими промисловими виробництвами і третинним сектором.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

За картою (див. атлас) назвіть країни Перської затоки, що видобувають нафту й газ. Яка з них має найвищий ВВП на особу населення? З якими розвиненими країнами світу він зіставний?

Доволі високі доходи мають **малі острівні країни** – *Бермудські Острови, Кайманові Острови, Багамські Острови* та ін. Їх зростання відбулося здебільшого завдяки розвитку туристично-курортного й банківського бізнесу та створенню так званих офшорних зон із надзвичайно вигідними податковими умовами. Решта країн, що розвиваються, відстають у розвитку й мають низькі доходи населення. Понад 40 країн належать до бідних, **найменш розвинених**. Найбільше їх – в Африці (мал. 18.2). Це країни з відсталими доіндустріальними економіками, залежними від природних умов, низькими темпами економічного зростання й дуже високим приростом населення.

Спробуйте самі

Які з країн, що розвиваються, мають найвищі показники ВВП на особу населення? Поміркуйте, чому ці країни не відносять до групи розвинених країн світу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які економічні системи переважають у сучасному світі? Які їхні ознаки?
2. За якими показниками розрізняють країни та об'єднують їх у групи?
3. До якого типу країн належить Україна? Які риси властиві країнам цієї групи?

§ 19. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

- Пригадайте, які ресурси відносять до земельних.
- Назвіть чинники, від яких залежить розвиток сільського господарства.

ЯКИМИ Є СКЛАДНИКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА? Сільське господарство – найдавніший вид виробничої діяльності людини. Першими примітивними його виявами були рибальство, полювання і збиральництво. Справжнє сільське господарство з'явилося понад 10 тис. років тому, коли люди окультурили дикорослі рослини і приручили диких тварин. Упродовж усієї історії існування людства сільського-

сподарське виробництво було й залишається головним заняттям багатьох жителів Землі. У більшості країн, що розвиваються, цей показник становить 40–50 % і більше, тоді як у розвинених країнах – 2–5 %.

Рекорди світу

У виробництві сільгосппродукції задіяно близько 20 % населення Землі. Водночас його частка в країнах, що розвиваються, у рази вища: Бурунді – 86 % загальної кількості працевлаштованого населення, Сомалі – 80 %, Малаві і Чад – понад 75 %. Натомість у Сінгапурі – 0,03 %, Люксембурзі – 0,7 %, Ізраїлі, Бельгії, Бахреїні – 0,9 %.

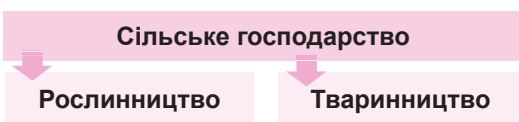
Спробуйте самі

Пригадайте, якими є частки первинного сектору економіки у структурі ВВП високорозвинених країн і країн, що розвиваються (мал. 14.1).

Подорож у слово

Агро... (з грец. – *поле*) – частина складних слів, що відповідає поняттям «земля», «землеробський». **Агрáрний** – земельний, пов'язаний із землеволодінням, землекористуванням.

Мал. 19.1. Склад сільського господарства

Сільське господарство, або **аграрне виробництво**, – вид економічної діяльності, пов'язаної з вирощуванням культурних рослин і розведенням домашніх тварин. Воно забезпечує населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною. Сільське господарство охоплює **рослинництво** – вирощування сільськогосподарських культур і **тваринництво** – розведення свійських тварин (мал. 19.1). Їх поділяють на вузькі види виробничої діяльності.

За вартістю виробленої продукції у світі переважає рослинництво. Водночас для економічно розвинених держав характерна перевага тваринництва або рівновага між ним і рослинництвом. У більшості країн, що розвиваються, провідне місце посідає рослинництво, а тваринництво є допоміжним. Але є і винятки.

Спробуйте самі

Покажіть на карті Монголію і Мавританію. Поміркуйте, чому в цих країнах тваринництво домінує над рослинництвом. У якій природній зоні розташовані ці країни?

Сільське господарство тією чи тією мірою розвивається в усіх країнах світу (крім кількох міст-держав). Потужними виробниками

сільськогосподарської продукції є найбільші за площею й кількістю споживачів країни: *Китай, Індія, США, Індонезія, Бразилія, Нігерія, Мексика, Франція*. У країнах, що розвиваються, переважає внутрішнє споживання продукції, а економічно розвинені країни – найбільші експортери сільськогосподарських товарів і продовольства. Водночас вони і найбільші імпортери, оскільки мають надзвичайно великий внутрішній споживчий ринок. Найменш розвинені країни виходять на міжнародні ринки з однією-двома продовольчими культурами, які є основою їхнього експорту.

Спробуйте самі

Наведіть приклади сільськогосподарських товарів і продукції, що є в найближчому магазині: 1) яку виробили в Україні; 2) яку привезли з інших країн.

ЯКІ ЧИННИКИ ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА? Розвиток сільського господарства залежить від природно-географічних і соціально-економічних передумов. **Природно-географічними чинниками** є земельно-ґрунтові (обсяги і структура земельного фонду, типи ґрунтів) та агрокліматичні ресурси (забезпеченість рослин теплом і вологою). Тому сільське господарство має зональну спеціалізацію: у світі розрізняють сільськогосподарські пояси, яким притаманні певні набори видів сільськогосподарського виробництва, насамперед рослинництва.

Соціально-економічні чинники – це аграрні відносини, форми земельної власності, характер землекористування, аграрна політика держави тощо. Від рівня енергозабезпечення, технічного оснащення, хімізації сільського господарства, впровадження наукових досягнень залежить ефективність виробництва. Інтенсивний розвиток сільського господарства характерний переважно для економічно розвинених країн, *країн Європи* з перехідною економікою і *Східної Азії*. У багатьох країнах, що розвиваються, сільське господарство йде шляхом екстенсивного розвитку, що вже давно вичерпав свої можливості. Тому значна кількість населення цих країн голодує або перебуває на межі голоду.

Подорож у слово

Аграрні відносини – це економічні відносини у сільському господарстві щодо володіння й використання землі, виробництва, розподілу, обміну і споживання сільськогосподарської продукції та послуг. Основою аграрних відносин є власність на землю.

ЯКОЮ Є СТРУКТУРА ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ СВІТУ? Основою сільського господарства є земля. **Земельні ресурси** – це землі, що їх систематично використовують або які придатні до використання для певних господарських потреб. Забезпеченість людства земельними ресурсами визначає світовий земельний фонд, що становить 13,4 млрд га. Загалом у світі для сільського господарства використовують лише 35 % земель, решта зайняті лісами, поселеннями, промисловими і транспортними об'єктами, непродуктивними землями (*мал. 19.2*).

Рекорди України

Україна, 44 % площі якої зайнято чорноземами, є беззаперечним світовим лідером серед країн, що мають найбільші площі цих ґрунтів.

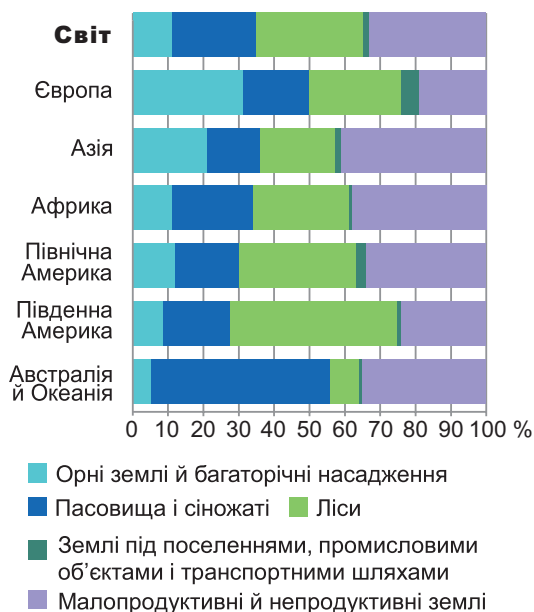
Спробуйте самі

1. За мал. 19.2 з'ясуйте, у якому регіоні світу частка орних земель і багаторічних насаджень є найбільшою.
2. Який регіон світу вирізняється найбільшою часткою пасовищ і сіножатей? Спрогнозуйте, який вид сільськогосподарської діяльності там розвиватиметься.
3. Одна з найбільших часток площі орних земель припадає на Азію (близько 20 %), а найменша – на Австралію та Океанію (4 %). Водночас розподіл цих площ на одного жителя діаметрально протилежний – відповідно 0,13 га і 1,8 га. Поясніть причини такого розподілу орних земель.

Спробуйте самі

Пригадайте, у яких випадках структура земельного фонду може змінюватися.

Мал. 19.2. Структура земельного фонду світу та його регіонів

Сільськогосподарські угіддя охоплюють орні землі (рілля) і багаторічні насадження, пасовища та сіножаті. **Орні землі й багаторічні насадження** (сади, виноградники) становлять 11 % земельного фонду планети. Проте саме ці землі найцінніші й забезпечують близько 90 % необхідних людству продуктів харчування. Найбільші масиви орних земель і садів зосереджено в лісових, лісостепових і степових природних зонах планети. Найвища родючість у чорноземних ґрунтів, що займають лише 6 % площі суходолу. Найбільш розораними є території *Бангладеш*, *України* (70 %), *Данії*, *Угорщини* (60 %). Натомість в *Австралії*, *Новій Зеландії*, *Аргентині* 50 % площі країн становлять сіножаті й пасовища.

ЯКОЮ Є РОЛЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ? В усі часи сільське господарство відігравало особливу роль у розвитку України, формуванні нації, збереженні її культури. Нині завдяки ринковим реформам сільське господарство стало багатокладним, а селяни є власниками земельних паїв. Його частка у структурі ВВП країни становить 7 %, а зайнятість робочої сили – 14 % (2024 р.). Ще вагомішою є роль сільського господарства в експорті товарів, тому Україна – важливий гравець на світовому ринку продовольства (експортує кукурудзу, пшеницю, сою, мед, горіхи, ягоди, м'ясо птиці, яйця).

До виробників аграрної продукції належать сільськогосподарські підприємства (фермерські й колективні господарства – товариства, агрохолдинги) і селянські господарства (їхня частка поступово знижується). Нині виробники аграрної продукції використовують найсучасніші агротехнічні методи обробітку землі й сільськогосподарську техніку, якісні мінеральні добрива, а у тваринництві – продуктивну худобу. До початку

повномасштабної агресії Росії сільське господарство було одним із лідерів української економіки.

Спробуйте самі

1. Які чинники сприяли перетворенню сільського господарства України на рушійну силу її економіки?
2. Доведіть, що Україна є важливим гравцем на світовому ринку продовольства.

Частка орних земель у структурі сільськогосподарських угідь України становить 79 % (мал. 19.3). Найбільш розораними є лісостепова і степова зони. Натомість пасовища зосереджені в лісовій зоні (на Поліссі) і Карпатах, сіножаті – у долинах річок лісостепової та лісової зон. Надмірний рівень розораності земель негативно впливає на якість ґрунтів.

Унаслідок російської агресії Україна втратила контроль над частиною земель сільськогосподарського призначення – 21 % угідь (2024 р.). Це не лише тимчасово окуповані, а й заміновані території, райони бойових дій та ін. Прямі збитки – це і знищена сільськогосподарська техніка, зруйновані елеватори і зерносховища, вкрадене зерно й насіння. Їх оцінюють у десятки мільярдів доларів США.

Унормування використання земель, зростання рентабельності стимулювали надходження до сільського господарства приватних інвестицій. Аграрне виробництво стало прибутковим бізнесом. Однак вирощували переважно ті культури, що давали найбільший прибуток і мали попит на світовому ринку (кукурудзу, соняшник, ріпак, сою). Натомість занепало льонарство, значно скоротилося вирощування цукрових буряків та інших культур.

Спробуйте самі

1. Оцініть сприятливість природних умов України для сільськогосподарської діяльності: рельєф, кількість тепла й вологи, ґрунти.
2. Яких втрат завдала сільському господарству України російська збройна агресія?

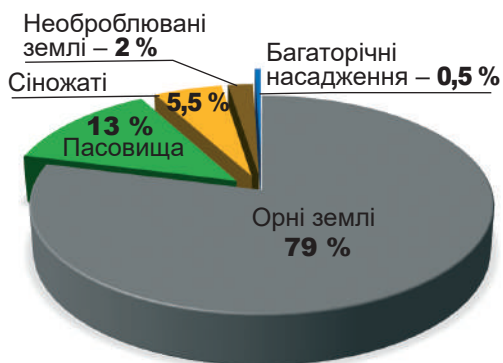
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які галузі охоплює сільське господарство? Яке його значення в сучасному світі?
2. Які чинники впливають на розвиток сільського господарства?
- 3*. Наведіть приклади країн, що є потужними виробниками сільськогосподарської продукції. Які чинники забезпечили в них розвиток сільського господарства?

Подорож у слово

Агрохолдинг (від грец. *агро* – поле і англ. *холдинг* – утримання, зберігання) – велике господарство товарного типу, у підпорядкуванні якого перебувають сотні тисяч гектарів сільськогосподарських угідь.

Мал. 19.3. Структура сільськогосподарських угідь України, % (2021 р.)

Спробуйте самі

Порівняйте частку сільськогосподарських угідь в Україні, у світі та Європі (мал. 19.2 і 19.3).

§ 20. РОСЛИННИЦТВО СВІТУ

- Пригадайте, у яких регіонах світу зосереджено найбільше орних земель.
- Які сільськогосподарські культури вирощують у вашій місцевості?

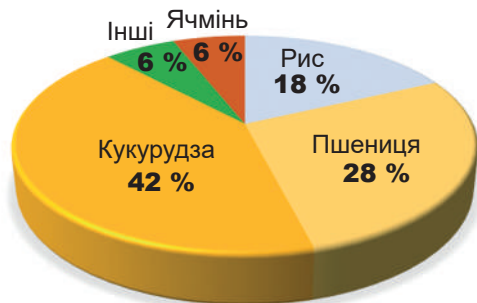
ЯКИМ Є СКЛАД РОСЛИННИЦТВА? Рослинництво (землеробство) на 80 % задовольняє потреби людей у продуктах харчування. Воно також забезпечує промисловість сировиною: бавовник і льон використовують для виробництва тканин, джут і агаву – мішків, канатів і мотузок, ріпак – для біодизельного палива, сою – для мила, із соку гевеї виготовляють каучук. Розрізняють два основні типи рослинництва – неполивне і зрошувальне. Зрошувальне поширене в тропіках, сухих субтропіках і субекваторіальних широтах. Найбільші площі зрошувальних земель мають *Китай, Індія, США, Пакистан*.

У рослинництві культивують понад 6 тис. видів рослин, але найбільш поширеними є кілька сотень (мал. 20.1).

Мал. 20.1. Структура рослинництва світу

ЗЕРНОВІ КУЛЬТУРИ. Основою рослинництва (і сільського господарства загалом) є вирощування зернових культур (зернове господарство). Світове виробництво зерна становить мільярди тонн на рік. Більша частина з них припадає на три основні «хліби людства» – пшеницю, кукурудзу і рис (мал. 20.2). Серед зернових культур розрізняють дві групи: хлібні й зернобобові. **Хлібні культури** вирощують на всіх заселених континентах. Північні й південні межі ареалів їхнього поширення збігаються з межами землеробства. Найбільші посіви **пшениці** зосереджено в Північній Америці, Європі, Азії та Австралії. *Україна* входить до першої десятки світових виробників пшениці. Перші позиції належать *Китаю* та *Індії* (мал. 20.3). Ці країни є також світовими лідерами за валовими зборами **рису** – головної хлібної культури для половини землян. Рису потрібні тепло й волога, тому його посіви поширені у тропічних й екваторіальних широтах, областях мусонного клімату, на поливних землях у субтропічному і помірному поясах. Головні посівні площі рису розташовані в *Азії*.

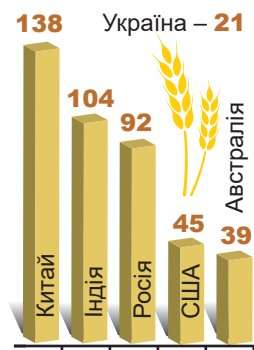

Мал. 20.2. Структура світового виробництва зернових культур (2024 р.)

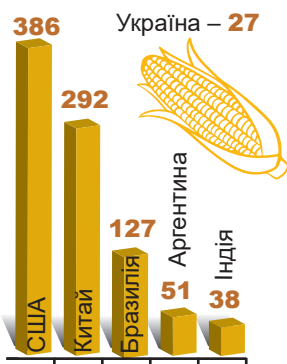
Спробуйте самі

Поміркуйте, чому не завжди країни – лідери з виробництва пшениці є лідерами і з її експорту.

Найбільші виробники **кукурудзи** – *США* і *Китай* (мал. 20.4). Ці світові «зернові» держави вирощують зерно для внутрішнього ринку, а *США* є водночас світовим лідером з експорту пшениці й кукурудзи. Значні обсяги цих хлібних культур постачають на світовий ринок *Україна*, *Росія*, *Аргентина*, пшеницю – також *Канада*, *Австралія*, *Франція*, кукурудзу – *Бразилія*. Рису найбільше експортують *Індія*, *Таїланд*, *В'єтнам*.

Мал. 20.3. Лідери з виробництва пшениці, млн тонн (2023 р.)

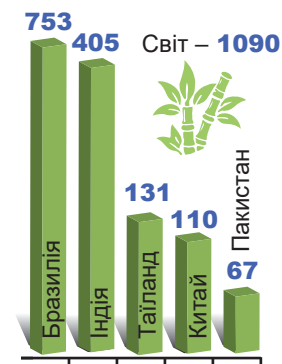

Мал. 20.4. Лідери з виробництва кукурудзи, млн тонн (2023 р.)

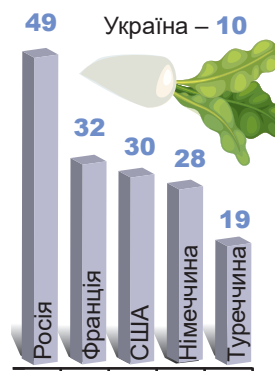
ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За ареалами поширення зернових культур у світі (див. атлас) визначте, яка з них є найбільш холодостійкою, а яка – найбільш теплолюбною.
2. Назвіть країни, у яких вирощують усі три «хліби людства».

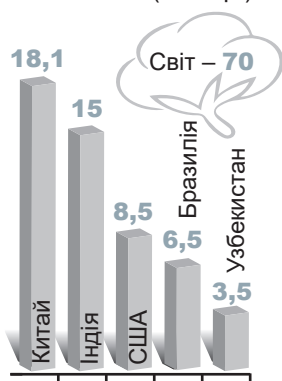
Серед зернобобових культур важливою є **соя**, яка має вагоме продовольче, кормове й технічне

Мал. 20.5. Лідери з виробництва цукрової тростини, млн тонн (2020 р.)

Мал. 20.6. Лідери з виробництва цукрового буряку, млн тонн (2022 р.)

Мал. 20.7. Лідери з виробництва бавовнику, млн тонн (2022 р.)

значення. Здебільшого соєве зерно переробляють на олію, а рештки перероблення (шрот і макуху) використовують у тваринництві як високобілкові добавки до кормів. У харчовій промисловості із соєвого борошна виготовляють крупи, хлібобулочні й кондитерські вироби. Соєву олію застосовують у миловарному, лакофарбовому, паперовому, парфумерному, фармацевтичному виробництвах. Світовими лідерами з її вирощування є *Бразилія* (третина світових зборів), *США*, *Аргентина*.

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому сою вважають універсальною культурою. Які країни є світовими лідерами з її виробництва?

ТЕХНІЧНІ КУЛЬТУРИ. Технічними називають сільськогосподарські рослини, які здебільшого використовують як сировину для промисловості (харчової, текстильної, миловарної, лакофарбової, фармацевтичної тощо). Головними **цукристими культурами** світу є цукрова тростина і цукровий буряк. Із цукрової тростини щорічно отримують понад 3/4 виготовленого у світі цукру. *Цукрова тростина* поширена в тропічних широтах, найбільшими її виробниками є *Бразилія*, *Індія* і *Таїланд* (мал. 20.5). *Цукровий буряк* – одна з головних технічних культур помірного й частково субтропічного поясів Північної півкулі. До «десятки» світових лідерів з вирощування солодких коренеплодів входить й *Україна* (мал. 20.6).

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому не збігаються світові лідери з виробництва різних цукристих культур.

Король-бавовник – так називають головну **волокнисту культуру**, що посідає чільне місце у світовому рослинництві. *Бавовник* – рослина, що потребує багато тепла, вологи і сонячного світла. Його найбільші виробники – *Китай*, *Індія* і *США* (мал. 20.7). У холодніших районах помірного поясу та в передгір'ях вирощують *льондовгунець*, головними виробниками якого є *Китай*, *Франція*, *Польща*, *Росія*. *Джут* вирощують здебільшого в тропічному поясі (*Індія*, *Китай*, *Бангладеш*). Важлива технічна культура – дерево гевея, сік якого слугує основною сировиною

для виробництва натурального каучуку. Найбільші плантації гевеї розташовані в Південно-Східній Азії, насамперед у *Таїланді* та *Індонезії*.

Серед **олійних культур** провідні позиції посідають маслина, соняшник і ріпак. Основний район вирощування **маслин** (оливок) – Середземномор'я, яке дає близько 90 % їхнього світового збору (мал. 20.8). Найбільшим виробником маслин та оливкової олії є *Іспанія*. Найкращі умови для вирощування **соняшнику** – у помірних широтах і субтропіках. Світовими лідерами у збиранні насіння соняшнику, а також у виробництві й експорті соняшникової олії є *Україна* (понад 25 % збору), *Росія* й *Аргентина*. У світі зростає виробництво **ріпаку**. Ріпакова олія за обсягами виробництва є третьою після пальмової та соєвої, а за смаковими якостями прирівнюється до оливкової. Її використовують і як сировину для виробництва палива – біодизелю. Провідний світовий виробник ріпаку – *Канада*, вона випередила *Китай* та *Індію*. *Китай* та *Індія* тримають світову першість із виробництва ще однієї олійної культури – **арахісу**.

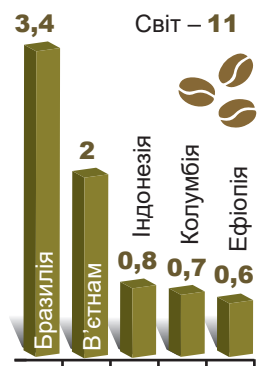
Мал. 20.8. Середземномор'я – основний район вирощування маслин у світі

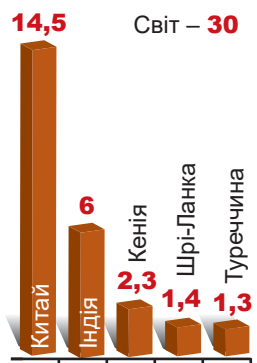
ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. Чим різняться ареали поширення цукрової тростини і цукрового буряку у світі? З чим це пов'язано?
2. У яких кліматичних поясах зосереджено вирощування маслин і тонізувальних культур?

Одним із провідних виробництв рослинництва багатьох країн, що розвиваються, є вирощування **тонізувальних рослин**. Головні виробники **кавових зерен** розташовані в Латинській Америці (*Бразилія*, *Колумбія*), Південно-Східній Азії (*В'єтнам*, *Індонезія*) (мал. 20.9). З **какао-бобів** (насіння шоколадного дерева) отримують какао-порошок, з якого виготовляють шоколад. Найбільші райони вирощування шоколадного дерева зосереджені в Африці, Південно-Східній Азії, Америці. Дві африканські країни – *Кот-д'Івуар* і *Гана* – виробляють майже половину какао-бобів у світі. Південна і Південно-Східна Азія та Африка – головні регіони вирощування **чаю** (мал. 20.10). За обсягами зборів чайного листа світове лідерство утримують *Китай*, *Індія*, *Кенія*, *Шрі-Ланка*.

Мал. 20.9. Лідери з виробництва зеленої кави, млн тонн (2023 р.)

Мал. 20.10. Лідери з виробництва чаю, млн тонн (2022 р.)

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Визначення основних зернових і технічних культур, які вирощують у помірному й тропічному кліматичних поясах

1. Визначте основні зернові й технічні культури (за групами), які вирощують у помірному й тропічному кліматичних поясах.

Сільськогосподарські культури		Помірний пояс	Тропічний пояс
Зернові	Хлібні		
	Зернобобові		
Технічні	Цукристі		
	Волокнисті		
	Олійні		
	Тонізувальні		

2. Користуючись картами атласу, з'ясуйте, у чому полягають відмінності територіального поширення: 1) зернових хлібних культур; 2) технічних культур.
3. Назвіть чинники, які впливають на поширення вирощування сільськогосподарських культур.

КАРТОПЛЯРСТВО. Картоплю вирощують на всіх заселених континентах. Найбільший район її виробництва – у Європі (Франція, Німеччина, Польща, Білорусь, Україна, частина Росії). До провідних виробників належать *Китай, Індія та США*. Більша частина щорічних валових зборів картоплі у світі припадає на країни, що розвиваються. Суттєве зростання ролі країн Азії у виробництві картоплі – головна зміна у світовому картоплярстві.

Спробуйте самі

Пригадайте, який материк є прабатьківщиною картоплі. Які країни є найбільшими виробниками картоплі? Чи розташовані ці країни на прабатьківщині картоплі? Чому?

ВИНОГРАДАРСТВО. Виноградарство – вид господарської діяльності, що потребує високої культури виробництва. Розрізняють два його напрями: вирощування столових і технічних (винних) сортів. Найбільші площі виноградників поширені в субтропіках обох півкуль і південній частині помірного поясу Північної півкулі. До традиційно найбільших світових виробників винограду – *Італії, Франції, Іспанії* – додалися *Китай і США*. Також великими виробниками є *Туреччина, Іран, Аргентина, Південна Африка*. *Україна* належить до країн, у яких на виноградарстві спеціалізуються окремі райони.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яке значення для людини має рослинництво?
2. Які культури називають «трьома хлібами» людства? Покажіть на карті, де їх вирощують.
3. На які групи поділяють технічні культури? Яке їхнє призначення?
4. Які культури належать до тонізувальних? Назвіть світових лідерів із виробництва тонізувальних культур.

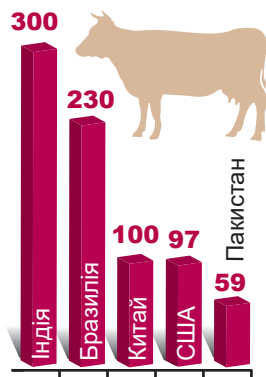
§ 21. ТВАРИННИЦТВО СВІТУ

- Пригадайте, якими продуктами харчування забезпечує людину тваринництво.
- Вирощування яких культур може бути тісно пов'язане з розвитком тваринництва?

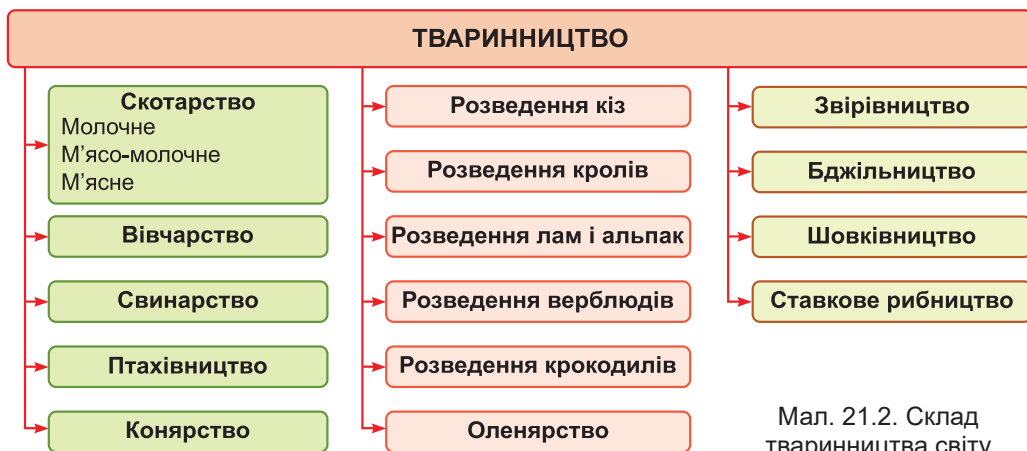
ЯКИМ Є СКЛАД ТВАРИННИЦТВА? Тваринництво відіграє важливу роль у забезпеченні людей цінними висококалорійними продуктами харчування, а промисловість – сировиною (вовною, шкірами, пір'ям та ін.), яку використовують для виробництва одягу, взуття, інших товарів.

Його склад різноманітний (мал. 21.2). Тваринництво нерідко є показником рівня розвитку економіки країни. Для економічно розвинених країн характерне інтенсивне, механізоване тваринництво, що базується на вироблених кормах; головними напрямками є скотарство, свинарство і птахівництво, які тісно пов'язані з переробними виробництвами харчової промисловості. У більшості країн, що розвиваються, тваринництво орієнтується на природні пасовища, має м'ясний напрям розвитку. Кормовою базою для вирощування худоби і птиці є зернофуражні культури, природні сіножаті й пасовища, відходи харчового виробництва – висівки, жом, меляса, макуха, шрот, білково-вітамінні добавки.

Мал. 21.1. Країни з найбільшим поголів'ям великої рогатої худоби, млн голів (2022 р.)

Скотарство (розведення великої рогатої худоби) є одним з основних видів у тваринництві. Його продукція – молоко і м'ясо. Світовими лідерами з найбільшим поголів'ям великої рогатої худоби є і розвинені країни, і країни, що розвиваються (мал. 21.1). Водночас особливості господарювання в них суттєво відрізняються. Інтенсивне **молочне** і **м'ясо-молочне скотарство** поширене в лісовій, лісостеповій і степовій зонах помірного поясу (США, Канада, Франція, Велика Британія, Німеччина, Польща, Україна). **М'ясний екстенсивний напрям** розвивається в посушливих районах помірного, субтропічного й субекваторіального поясів (Казахстан, Аргентина, Мексика, Австралія,

Мал. 21.2. Склад тваринництва світу

Ефіопія). Світовим лідером із поголів'я великої рогатої худоби є *Індія*, де з релігійних міркувань розвивається лише молочне скотарство (корова в індуїзмі – священна тварина, м'ясо якої вживати заборонено).

Спробуйте самі

У чому полягає відмінність розвитку скотарства в розвинених країнах і країнах, що розвиваються?

Мал. 21.3. Світовим лідером за поголів'ям свиней є Китай

Мал. 21.4. Лідерами за поголів'ям овець є Китай, Індія, Австралія

рідна тонка вовна) напрям характерний для посушливих районів Азії, саван, степових і напівпустельних просторів *Аргентини, Австралії*. За поголів'ям овець лідерами у світі є *Китай, Індія і Австралія* (мал. 21.4).

Птахівництво – найбільш індустріалізоване виробництво у тваринництві. Його продукцією є м'ясо, яйця, перо і пух. Для розвинених країн *Європи і Північної Америки* характерне високотехнологічне і продуктивне птахівництво. Його головні виробничі потужності розташовані навколо великих міст і міських агломерацій.

Високий рівень розвитку має **конярство**. Табунне конярство, що переважає в країнах із великими площами пасовищ (*Китай, Монголія, Казахстан, Мексика*), спрямоване на виробництво м'яса і молока. У країнах *Європи та США* конярство здебільшого орієнтоване на організацію спортивних змагань, туристичних подорожей тощо.

Мал. 21.5. Світове виробництво м'яса (2022 р.)

Спробуйте самі

Виробництво якого виду м'яса переважає у світі?

Обсяг виробництва м'яса у світі стрімко зростає (мал. 21.5). Серед регіонів світу лідерами у цій галузі є Азія, Європа і Північна Америка, а серед країн – *Китай, США, Бразилія* (мал. 21.6). У світовому експорті свинини першість тримають *Китай і США*, м'яса птиці – *США і Бразилія*, яловичини (м'яса великої рогатої худоби) – *Австралія і Бразилія*.

Найбільшу кількість **молока** виробляють в *Індії, США та Китаї* (мал. 21.7). Щорічні середні надой молока від однієї корови свідчать про рівень розвитку молочного скотарства в країні: США отримують понад 10 тонн молока, у країнах ЄС – близько 7, тоді як в *Україні* – 4,6, *Китаї* – 2, *Індії* – 1,2 тонни.

Спробуйте самі

1. Поясніть, як за щорічними середніми надоями молока можна визначити рівень розвитку молочного скотарства. Наведіть приклади.
2. Поміркуйте, чи завжди країни – найбільші виробники сільськогосподарської продукції є її експортерами.
3. Якою продукцією забезпечує людину бджільництво?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

За діаграмою на мал. 21.7 обчисліть, якою є частка у світовому виробництві молока: а) найбільшого його виробника; б) першої п'ятірки виробників.

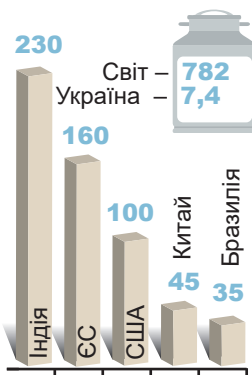
ЯКОЮ Є ЗОНАЛЬНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СВІТУ?

Значний вплив на розвиток сільського господарства мають природно-географічні чинники. Відповідно до земельно-грунтових й агрокліматичних особливостей території розрізняють сільськогосподарські пояси світу, кожному з яких притаманний певний набір рослинницьких і тваринницьких виробництв.

Холодний пояс охоплює великі простори на півночі *Євразії* і *Північної Америки*, зайняті вічною мерзлотою. Рослинництво там можливе лише в теплих районах. Провідним у тваринництві є оленярство. **Прохолодний пояс** охоплює великі території півночі *Євразії, Північної Америки*, вузьку смугу *Анд* на півдні *Південної Америки*. Незначна кількість тепла і ґрунти з низькою природною родючістю дають змогу вирощувати ранні, невибагливі сорти картоплі, овочів, жита, ячменю, вівса. Землеробство має осередковий характер, його доповнюють скотарство та звірівництво. **Помірний пояс** – головна сільськогосподарська зона світу. Орні землі, частка яких становить 60–70 % у сільськогосподарських угіддях, займають більшість придатних за рельєфом територій. На ґрунтах із високою і середньою природною родючістю вирощують багато видів культур. У межах зони розвинені майже всі галузі тваринництва.

Мал. 21.6. Лідери з виробництва м'яса, млн тонн (2024 р.)

Мал. 21.7. Лідери з виробництва коров'ячого молока, млн тонн (2023 р.)

Теплий пояс, або **пояс субтропічного землеробства**, збігається з відповідним кліматичним поясом і простягається на всіх заселених материках. Головна його особливість – можливість вирощувати два врожаї на рік: узимку – культури помірного поясу (зернові, овочі), улітку – тропічні (бавовник, цукрову тростину, цитрусові, чай, оливки). У тваринництві переважає скотарство.

Жаркий, або **тропічний**, **пояс** охоплює великі простори *Африки, Південної Америки, Австралії, Південну Азію*. Там вирощують цукрову тростину, кавове і шоколадне дерева, фінікову пальму, батат, маніок. У тваринництві переважає скотарство.

МОДЕЛЮЄМО

Змодельуйте зональну рослинницьку і тваринницьку спеціалізацію сільського господарства світу. Для цього:

- 1) на контурній політичній карті світу позначте межі сільськогосподарських поясів (див. атлас) і підпишіть їхні назви;
- 2) позначте кордони і підпишіть назви країн – лідерів із виробництва видів сільськогосподарської продукції (див. діаграми на мал. 21.5–21.7);
- 3) у межах поясів підпишіть назви сільськогосподарських культур, що там вирощують, і поширені види тваринництва (або скористайтеся умовними знаками);
- 4) у якому поясі сконцентровані країни-лідери. Які чинники вплинули на це?

РИБНЕ ГОСПОДАРСТВО. Рибне господарство охоплює річкове й морське рибальство та марикультуру. Обсяги вилову морської риби (оселедця, сардини, тріски, анчоуса, камбали, кефалі, лосося тощо) та морепродуктів (кальмарів, креветок, крабів, омарів, устриць, гребінців) із екологічних міркувань встановлено на рівні 100 млн тонн, з яких на *Тихий океан* припадає 2/3 і на *Атлантичний* – 1/4. До найбільших риболовних держав світу належать *Китай, Індонезія, Індія (мал. 21.8)*. Одним із великих виробників морської риби є острівна *Ісландія*, яка свого часу залучила майже всі матеріальні, фінансові й людські ресурси для вилову тріски – виду діяльності, що в минулому столітті став основою економіки цієї країни, а нині відіграє ключову роль.

Мал. 21.8. Лідери з вилову риби, млн тонн (2022 р.)

Марикультура – це вирощування риби і морепродуктів людьми у природному середовищі. На морських фермах – спеціально обладнаних і відгороджених сітками прибережних морських ділянках – розводять цінні породи риби, моллюсків, креветок, крабів, водорості. Основну частину обсягів марикультури забезпечують країни Азії – *Китай, Індонезія, Індія, В'єтнам, Бангладеш*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Перелічіть основні продукти харчування, що ними людину забезпечує тваринництво. Яку сировину дає тваринництво для галузей промисловості?
2. Наведіть приклади впливу природних чинників на спеціалізацію тваринництва.
3. У чому проявляється зональність світового сільського господарства? У якому поясі розташована Україна?

§ 22. РОСЛИННИЦТВО І ТВАРИННИЦТВО В УКРАЇНІ

- Пригадайте, у якому кліматичному поясі розташована Україна.
- Які сільськогосподарські культури належать до зернових, а які – до технічних?

В Україні частка рослинництва у виробництві аграрної продукції істотно переважає тваринництво – 78 % проти 22 % (2022 р.).

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому в Україні рослинництво набуло значно більшого розвитку, ніж тваринництво.

ЯКОЮ Є СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ РОСЛИННИЦТВА? Україна – держава з давніми землеробськими традиціями, що виникли на її теренах ще в V–IV тис. до н. е. У рослинництві частка технічних культур за останні роки суттєво зросла, натомість частка кормових зменшилася майже у шість разів (мал. 22.1).

Мал. 22.1. Структура посівних площ в Україні, % (2024 р.)

Спробуйте самі

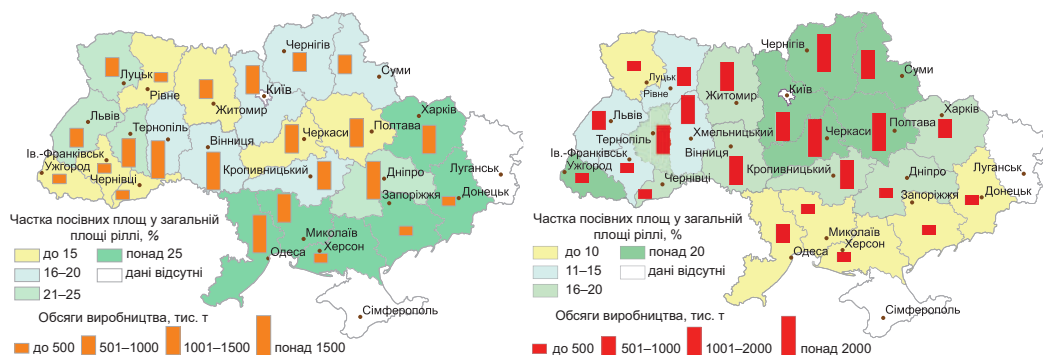
За мал. 22.1 з'ясуйте, які культури займають найбільші посівні площі в Україні. Поміркуйте, чому домінують посіви саме цих культур.

Подорож у слово

Фура́жні культу́ри – культури, що їх використовують для годування тварин як свіжими, так і висушеними (сіно).

Із **зернових культур** вирощують продовольчі (пшеницю, жито), круп'яні (гречку, просо, рис), фуражні (кукурудзу, ячмінь, овес) і зернобобові (горох, квасолю). За виробництвом і експортом зерна Україна посідає одне з провідних місць у світі. Головна зернова культура – **пшениця**. Озиму пшеницю (яку сіють восени, щоб зерно перезимувало під снігом і дало врожай наступного року) вирощують переважно у степовій і лісостеповій зонах. На сході України, де клімат більш континентальний і є ймовірність вимерзання озимини, вирощують яру пшеницю (її сіють навесні). Найбільші валові збори пшениці дають *Одеська, Дніпропетровська, Вінницька і Хмельницька області* (мал. 22.2). **Жито** невибагливе до ґрунтово-кліматичних умов, тому його вирощують на півночі України, в окремих районах лісостепу і на *Прикарпатті*. Через вищу порівняно з пшеницею урожайність лідером за валовими зборами серед зернових культур стала **кукурудза**. Основний район її вирощування – лісостепова зона. Водночас унаслідок глобальної зміни клімату посіви кукурудзи поступово зміщуються північніше. Найбільше кукурудзи збирають у *Чернігівській, Полтавській, Черкаській областях* (мал. 22.3).

Круп'яні культури мають важливу продовольчу цінність. **Гречку** вирощують у північних регіонах України і правобережному лісостепу.

Мал. 22.2. Виробництво пшениці (2024 р.) Мал. 22.3. Виробництво кукурудзи (2024 р.)

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За мал. 22.2 назвіть області України з найбільшими: а) часткою посівних площ пшениці; б) обсягами виробництва її зерна. Чи збігаються лідери? Чому?
2. Якими є частки посівних площ пшениці й кукурудзи та обсяги виробництва їх зерна у вашій області?
3. Які способи картографічного зображення використано на картах на мал. 22.2, 22.3?

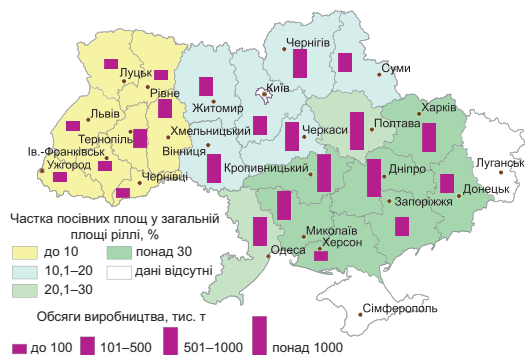
Просо – посухостійка, теплолюбна культура, тому його культивують здебільшого у степовій зоні.

Зернобобові культури – горох, квасолю, вику – вирощують у лісостепу та на *Поліссі*. З-поміж них найбільші посівні площі й валові збори має **горох** (Миколаївська, Одеська, Дніпропетровська області).

Основними **технічними культурами** в Україні є соняшник, ріпак, соя, меншою мірою – цукровий буряк. Усі вони мають високу рентабельність (прибутковість), що зумовило збільшення посівних площ під ними. Лідером є **соняшник** – посухостійка олійна культура. За його валовими зборами Україна посідає друге місце у світі, а за його експортом – перше. Соняшник вирощують у степовій і лісостеповій зонах. Через зміни клімату його почали культивувати на півночі й заході України, де його врожайність вища. Найбільші валові збори соняшнику забезпечують Кіровоградська, Дніпропетровська, Полтавська, Харківська, Вінницька області (мал. 22.4).

Помітно збільшилися посівні площі й під ріпаком і соєю. Ці культури мають високу рентабельність і водночас великий попит на світових ринках. **Ріпак** вирощують у різних природних зонах (мал. 22.5). Його насіння містить понад 50 % олії, яку використовують у маргариновому, лакофарбовому, миловарному виробництвах, а також для виробництва біопалива. За експортом ріпаку Україна посідає перше місце серед світових лідерів (2024 р.). **Соя** є цінною білково-олійною культурою, з якої виробляють крупи, борошно, молоко, олію. За її виробництвом Україна посідає перше місце в Європі. Соя потребує достатньо тепла й вологоти, тому основними регіонами її вирощування є Хмельницька, Житомирська, Львівська, Полтавська і Вінницька області.

У лісостеповій зоні сформувалися надзвичайно сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для вирощування **цукрового буряку**. У ХХ ст.

Мал. 22.4. Виробництво соняшнику (2024 р.)

Мал. 22.5. Виробництво ріпаку (2024 р.)

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За мал. 22.4 з'ясуйте, де розміщена смуга з найбільшими посівами соняшнику.
2. Чому в Полтавській області показник обсягів виробництва соняшнику найбільший, а частка його посівних площ не найбільша серед областей України?
3. Назвіть області, що мають найбільші обсяги виробництва ріпаку (мал. 22.5).
4. Охарактеризуйте виробництво соняшнику й ріпаку у вашій області.

Україна посідала провідне місце у світі за валовими зборами цієї культури. Проте високі витрати на вирощування, зменшення попиту на український цукор спричинили різке скорочення посівних площ. Найбільше цукрових буряків збирають у *Вінницькій, Хмельницькій, Тернопільській, Полтавській і Черкаській областях*. До технічних культур належить *хміль*, який використовують у пивоварінні й фармацевтичному виробництві (*Житомирська, Львівська, Хмельницька області*).

Картоплярство – традиційна галузь рослинництва. Картопля є продовольчою, кормовою і технічною культурою. Із неї виробляють харчові продукти, крохмаль, спирт. Найсприятливіші умови для вирощування сформувалися на *Поліссі* та на півночі лісостепової зони. Найбільшими виробниками є *Житомирська, Львівська, Вінницька та Київська області*. **Овочівництво** розвинене повсюдно, але загалом під овочевими культурами відкритого ґрунту зайнято менше ніж 2 % посівних площ. Їх різноманітність у тих чи тих регіонах залежить від їхніх природних умов. На півночі України і в центральних її районах переважають капуста, морква, столові буряки, огірки. На півдні вирощують переважно помідори, перець, баклажани, цибулю.

Спробуйте самі

Якими є відмінності в спеціалізації овочівництва північних і південних регіонів України?

Завдяки м'якому клімату і родючим ґрунтам в Україні розвинене **садівництво**. Зерняткові породи дерев (яблуні, груші) найкраще родять у лісостеповій зоні й на Поліссі, а кісточкові (вишня, черешня, слива, абрикос, персик) – у степовій зоні. Горіхоплідні культури (волоський горіх, ліщина, мигдаль) вирощують у *Чернівецькій, Вінницькій,*

Рекорди України

Україна – один зі світових лідерів за експортом замороженої малини, дикорослих ягід, волоських горіхів.

Площі під садами і ягідниками зросли, ці види аграрного виробництва стали прибутковим бізнесом. Україна повністю задовольняє внутрішні потреби і є значним експортером плодів і ягід на ринки ЄС. **Виноградарство** розвивається переважно в південних регіонах України і на *Закарпатті*. Виноград – теплолюбна і працемістка культура. Найбільші площі виноградників в *Одеській, Миколаївській, Херсонській, Закарпатській областях*, а також у тимчасово окупованій *АР Крим*.

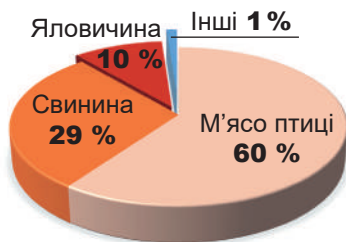

Спробуйте самі

Яку спеціалізацію має рослинництво у вашій області? Які сільськогосподарські рослини вирощують у вашій місцевості?

ЯКІ РОЗВИНЕНІ ВИДИ ТВАРИННИЦТВА? Провідним у тваринництві є **скотарство**. Лідерами за поголів'ям великої рогатої худоби є *Хмельницька, Полтавська, Вінницька і Черкаська області*. Ці регіони мають найбільші обсяги виробництва молока (*мал. 22.7*). Виробництво яловичини – м'яса великої рогатої худоби – постійно скорочується (*мал. 22.6*). Найбільше її виробляють господарства *Київської, Хмельницької, Івано-Франківської, Тернопільської, Полтавської областей*. За співвідношенням вартості основної продукції – молока і м'яса – розрізняють кілька напрямів спеціалізації скотарства. В Україні переважає **молочно-м'ясне скотарство**, яке поширене переважно в лісостеповій зоні й зоні широколистяних лісів з інтенсивним землеробством і кормовиробництвом. У південних регіонах країни переважає **м'ясо-молочне скотарство**. На півночі країни, де великі площі пасовищ, а також навколо великих міст поширене **молочне скотарство**. Водночас загальне поголів'я великої рогатої худоби в Україні постійно скорочується.

Свинарство – традиційна для України галузь тваринництва, продукцією якої є м'ясо, сало і шкіра. Воно має широку кормову базу, а тому розвинене в усіх регіонах країни. Лідерами за поголів'ям свиней є *Київська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська області*. Ці регіони є найбільшими виробниками свинини (*мал. 22.6*). Поголів'я свиней теж постійно скорочується.

Мал. 22.6. Виробництво м'яса в Україні (2024 р.)

Спробуйте самі

За *мал. 22.6* порівняйте частки виробництва різних видів м'яса. Якого виду виробляють найбільше? Поміркуйте чому.

Птахівництво – найбільш динамічна галузь тваринництва України. Завдяки будівництву сучасних потужних птахофабрик поголів'я птиці та виробництво м'яса і яєць суттєво зросли. У птахівництві переважають

Мал. 22.7. Виробництво молока (2024 р.)

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. Назвіть області, у яких скотарство забезпечує найвищі надоя молока на одну корову, та області з найвищими обсягами його виробництва. Чи збігаються ці регіони?
2. У яких областях України обсяги виробництва молока найменші? Поясніть чому.
3. Якими є надоя молока і обсяги його виробництва у вашій області? Порівняйте ці показники з іншими регіонами.

кури, частка яких становить 93 %. Найбільшими виробниками м'яса птиці є *Вінницька, Київська, Дніпропетровська і Черкаська області*. Значну частину продукції птахівництва експортують: Україна посіла п'яте місце у світі за експортом м'яса птиці і четверте – за експортом яєць (2024 р.).

Вівчарство в Україні не втратило своєї значущості лише в окремих господарствах *Карпат, Одеській, Закарпатській і Чернівецькій областях*. Його спеціалізацію визначають особливості кормової бази і природні умови: у степовій зоні переважає *вовняна*, у лісостепових, лісових і гірських районах – *м'ясо-вовняна*. Україна має давні традиції **бджільництва**, яке нині стало галуззю міжнародної спеціалізації. За виробництвом та експортом меду Україна увійшла до п'ятірки найбільших світових виробників (2024 р.). Лідерами є *Хмельницька, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська області*. У спеціалізованих господарствах різних регіонів України розвивається кліткове **звірівництво**. Розводять сріблясто-чорну лисицю, норку, голубого песця, нутрію. У лісостепових і лісових зонах поширене **кролівництво**.

Спробуйте самі

1. Які галузі тваринництва забезпечують місце Україні серед найбільших світових експортерів тваринницької продукції?
2. Які галузі тваринництва дістали розвиток у вашій області? Які природні передумови сприяють їхньому розвитку?

ЯКІ СФОРМУВАЛИСЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ЗОНИ? Зональна спеціалізація сільського господарства в Україні склалася під впливом переважно природних чинників. Відповідно до агрокліматичних умов і ґрунтово-земельних ресурсів в Україні розрізняють три сільськогосподарські зони і два гірські райони.

Спробуйте самі

У чому полягає зональний розподіл агрокліматичних і ґрунтових ресурсів України? Які їхні особливості у вашому регіоні?

Поліська сільськогосподарська зона охоплює зону мішаних лісів і частини зони широколистяних лісів. Землеробство там спеціалізується

Світ у просторі й часі

Кліматичні зміни в Україні

Дедалі більший вплив на розвиток сільського господарства мають зміни клімату. В Україні помітно зріс рівень теплозабезпеченості. Сума активних температур на півночі країни досягла величин, що дають змогу вирощувати там низку нетипових для цих територій культур. Змістилися на північ зони вирощування кукурудзи і сояшнику. Їх посівні площі й валові збори там зросли в кілька разів.

на виробництві жита, вівса, гречки, картоплі і хмелю. Через потепління клімату суттєво збільшилися посівні площі під кукурудзою, сояшником і ріпаком, особливо на лівобережному Поліссі. Розвивається молочно-м'ясне скотарство і свинарство.

У **лісостеповій зоні**, що займає майже третину України, сформувалася переважно зерново-сояшникова спеціалізація з розвинутим молочно-м'ясним скотарством. Там вирощують пшеницю, кукурудзу, ячмінь, сояшник, ріпак, сою, цукровий буряк. Зростають посівні

площі під овочевими й баштанними культурами. У правобережному лісостепу розвинене садівництво. Лісостепова зона належить до найбільш сприятливих для розвитку сільського господарства регіонів світу.

Степова зона має зерново-сояшникову спеціалізацію: вирощують пшеницю, кукурудзу, ячмінь, просо, сояшник, ріпак, льон-кучерявець. Важливе значення мають овочівництво, баштанництво, садівництво і виноградарство. У тваринництві переважає м'ясо-молочне скотарство і свинарство, в *Одеській області* – вівчарство. Через зміни клімату степова зона стає дедалі посушливішою. Стабільні врожаї багатьох сільськогосподарських культур можливі лише за умови зрошення.

У **Карпатському гірському районі** провідними є молочно-м'ясне скотарство і вівчарство. У передгір'ях Карпат вирощують зернові культури і картоплю, на Закарпатті – кукурудзу, овочі, фрукти, ягоди і виноград. Через тимчасову окупацію Росією українських територій спеціалізацію **Кримського гірського району** можна характеризувати лише за даними попередніх років. У гірських районах поширене вівчарство і скотарство, у передгір'ях – овочівництво, виноградарство й вирощування ефіроолійних культур. Навколо великих міст утворилися **приміські сільськогосподарські райони**. Вони зорієнтовані на споживача – задоволення потреб населення в малотранспортабельній продукції. Головними там є овочівництво, вирощування плодів і ягід, молочне скотарство, свинарство і птахівництво.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Охарактеризуйте спеціалізацію рослинництва і тваринництва сільськогосподарських зон і гірських районів України: *група 1* – поліської зони; *група 2* – лісостепової зони; *група 3* – степової зони; *група 4* – гірських районів Карпат і Криму.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Якими є природні передумови розвитку сільського господарства в Україні?
2. Які культури займають найбільші посівні площі в Україні? Де їх вирощують?
- 3*. Оцініть місце України на світових ринках сільськогосподарської продукції.

Видобувна промисловість займається вилученням мінеральної сировини із земних надр. Розміщення її підприємств і обсяги розробок корисних копалин залежать від територій їхнього поширення, величини та якості запасів, умов видобування й транспортування, наявності технологій видобутку і споживачів сировини. Вигідними для освоєння є родовища копалин із великим обсягом запасів, потужними пластами, що лежать близько до поверхні, високим вмістом корисної речовини. Тривале видобування копалин спричиняє виснаження родовищ. Саме через вичерпання ресурсів було закрито видобувні підприємства в економічно розвинених країнах. Тому видобувну промисловість зміщують у райони зі складними природними умовами – на крайню північ, у зону вічної мерзлоти (*Канада, Росія*), у пустелі (*Китай, Австралія, країни Африки*), гірські райони, а також на шельф Світового океану.

Світ у просторі й часі

Припинено видобування

Німеччина і Велика Британія майже повністю припинили видобувати кам'яне вугілля, Франція і Німеччина – залізну й алюмінієву руди. У залишках цих ресурсів мало корисних речовин, тому вигідніше завозити необхідну мінеральну сировину з інших регіонів світу.

Спробуйте самі

Чому видобувну промисловість зміщують у зону вічної мерзлоти, пустелі та на шельф Світового океану?

§ 23. ВИДОБУВАННЯ ПАЛИВНИХ РЕСУРСІВ

- Пригадайте, які мінеральні ресурси належать до паливних.
- Що таке ресурсозабезпеченість? Як її обчислюють?

Паливні ресурси мають велике значення для економіки, тому що є основними джерелами енергії. Вугілля, нафта і природний газ – це три «енергетичні кити» сучасного світового господарства.

ВУГІЛЛЯ: ДЕ І СКІЛЬКИ ВИДОБУВАЮТЬ? Вугілля має велике значення як енергетичний ресурс і сировина для різних галузей промисловості. Достовірні запаси кам'яного і бурого вугілля на Землі оцінюють у сотні мільярдів тонн, із яких більша частина припадає на *Азію (54 %)* і *Північну Америку (28 %)*. Вугільні басейни й родовища розміщені в межах двох планетарних широтних смуг – північної та південної (*мал. 23.1*).

Північна смуга

Північна Америка, Євразія

Вугільні басейни потужні
Канада, США (*Аппалацький*),
Велика Британія, Німеччина,
Польща (*Верхньосілезький*),
Україна (*Донбас*), Росія (*Кузнецький*),
Казахстан (*Карагандинський*),
Китай (*Північно-Східний*), Індія (*Східний*)

Південна смуга

Південна Америка, Південна Африка, Австралія

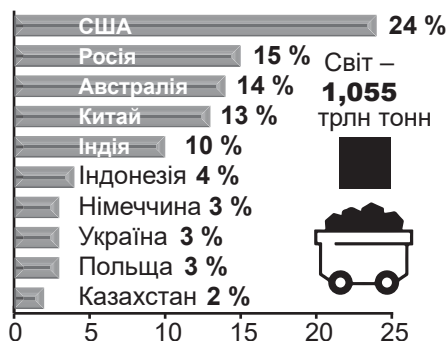
Вугільні басейни менш потужні
Колумбія, Чилі, Бразилія,
Південна Африка,
Індонезія,
Австралія (*Південно-Східний*),
Нова Зеландія

Мал. 23.1. Найбільші вугільні басейни і родовища світу

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Покажіть на карті (див. атлас) найбільші вугільні басейни і райони, що розташовані в різних регіонах світу північної та південної планетарних вугільних смуг.

Мал. 23.2. Частка країн у світових запасах кам'яного вугілля (2020 р.)

Основні світові запаси вугілля (понад 90 %) зосереджені в надрах 10 країн (мал. 23.2). У світі видобуток вугілля підземним способом (у шахтах) зростає, а відкритим (у кар'єрах) – збільшують.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

За мал. 23.2 обчисліть, яка частка світових запасів кам'яного вугілля зосереджена у першій п'ятірці країн-лідерів. Скільки це в тоннах? Обчисліть, якою є частка запасів усіх інших країн світу, не зазначених на діаграмі.

Мал. 23.3. Країни – лідери з видобування вугілля, млн тонн (2023 р.)

Світовим лідером із видобування є *Китай*. Він є і найбільшим його споживачем, і водночас імпортером – додатково ввозить з інших країн (мал. 23.3). *Індія* використовує цей ресурс для власних потреб, *США* і *Росія* – частково експортують, а *Індонезія* й *Австралія* – здебільшого експортують. Найбільші імпортери вугілля – *Японія* і країни *ЄС*.

Спробуйте самі

1. У якому регіоні світу розташована трійка світових лідерів із видобування вугілля (мал. 23.3)?
2. Яку частку від світового видобутку вугілля видобуває Китай?
3. Чому Китай, який має один із найбільших у світі видобуток вугілля, ще й імпортує його?

НАФТА: ЧОМУ ЦЕ РЕСУРС ГЕОПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ? Нафта є важливим джерелом енергії та сировиною для різноманітних галузей промисловості. Вона слугує основою для виробництва палива, мастил, а також сировини для хімічної промисловості, зокрема для

Рекорди світу

Загальні прогнозовані запаси нафти у світі становлять 220–240 млрд тонн (1,6–1,7 трлн барелів). А за всю історію нафтовидобування з надр уже видобуто близько 100 млрд тонн цієї сировини. Нині світовий річний видобуток перевищив 4,2 млрд тонн (2022 р.).

виробництва пластмас, косметики, медикаментів, добрив та ін. У загальносвітовому споживанні енергоресурсів частка нафти становить понад 30 %. Задля контролю над нафтовими родовищами і потоками її експорту спалахують війни, відбуваються політичні конфлікти. Нафта перетворилася на інструмент геополітичного впливу.

Майже половина світових розвіданих запасів нафти припадає на **Південно-Західну Азію**. П'ять країн світу – *Венесуела, Саудівська Аравія, Іран, Канада, Ірак* – володіють майже 2/3 світових її запасів (мал. 23.4).

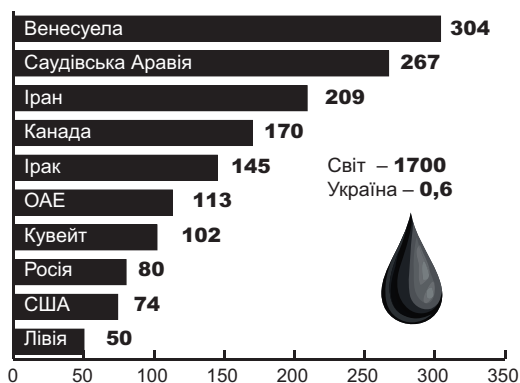

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

За мал. 23.4 обчисліть, якою є частка країни з найбільшими запасами нафти у її світових запасів.

Більшість родовищ зосереджена на внутрішньоматерикових тектонічних прогинах і окраїнах материків та шельфових зон (мал. 23.5). Найбільші нафтовидобувні країни – *США, Росія, Саудівська Аравія* (мал. 23.6). Водночас ці самі країни є і найбільшими експортерами нафти, а *США* – ще й найбільшим у світі споживачем. Великими імпортерами є також *Китай, Індія, Японія, країни ЄС*.

Значний приріст світових запасів нафти відбувся завдяки долученню

Мал. 23.4. Країни з найбільшими запасами нафти, млрд барелів (2021 р.)

Світ у просторі й часі

Шельфові поклади нафти

У багатьох країнах частина розвіданих запасів нафти зосереджена в родовищах на шельфі Світового океану: у *США* – понад 50 %, *Анголі* й *Австралії* – понад 80 %, *Бахреїні* – 90 %, у *Норвегії* та *Великій Британії* – майже 100 % запасів.

10 НАЙБІЛЬШИХ НАФТОВИХ БАСЕЙНІВ

Перської затоки (Саудівська Аравія, Іран, Ірак, Кувейт, ОАЕ)

Мексиканської затоки і Карибського моря (прибережні райони США, Мексики, Венесуели)

Гвінейської затоки (Нігерія, Габон)

Зондський (Індонезія, Малайзія, Бруней)

Західносибірський (Росія)

Сахарський (Алжир, Лівія)

Північноморський
(Норвегія, Велика Британія)

Техаський (США)

Західноканадський (Канада)

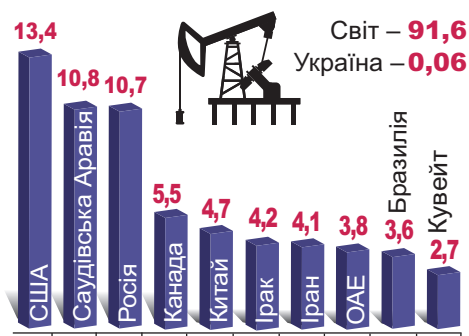
Нафтоносні піски
(провінція Альберта в Канаді)

Мал. 23.5. Найбільші нафтові басейни світу

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

За мал. 23.6 обчисліть, яка частка світового видобування нафти припадає на країни Євразії та на країни Америки (у %). Визначте, який із регіонів має більший нафтовидобуток.

Мал. 23.6. «Велика нафтова десятка»: країни – лідери з видобування нафти, млн барелів / день (2024 р.)

ресурсів, що містяться у нафтових пісках *Канади* і *Венесуели*. Удосконалення технології отримання такої нафти (видобуток у кар'єрах нафтового піску і подальше вилучення з нього рідкої нафти) дало змогу розглядати його як додаткове джерело енергоресурсів.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Запаси нафти в усьому світі оцінюють приблизно у 240 млрд тонн. Світовий її видобуток становить 4 млрд тонн щороку. Обчисліть, на скільки років вистачить світових запасів нафти: а) за умов збереження сучасного рівня її видобутку; б) з урахуванням зростання видобутку на 2 % за рік.

$$\text{Ресурсо-забезпеченість (роки)} = \frac{\text{Запаси (тонн)}}{\text{Видобуток (за рік)}}$$

Спробуйте самі

Поясніть, чому через поклади нафти виникають глобальні конфлікти у світі.

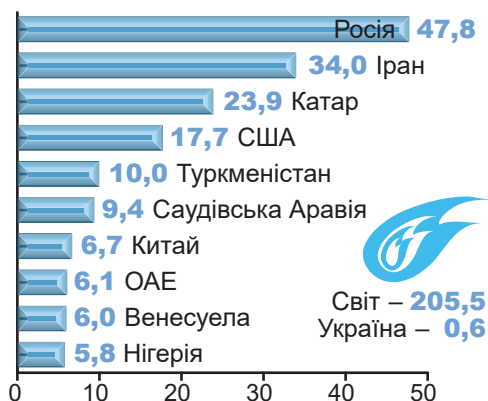
ПРИРОДНИЙ ГАЗ: ЯК ВИКОРИСТОВУЮТЬ, ДЕ ВИДОБУВАЮТЬ?

Природний газ є важливим джерелом енергії та хімічною сировиною. Його використовують для опалення житла, приготування їжі, виробництва електроенергії та як паливе для транспорту. Він є сировиною для виробництва багатьох хімічних продуктів, зокрема пластмас. Межі нафто- і газоносних басейнів зазвичай збігаються, але видобувають нафту і природний газ із порід різного геологічного віку і різних глибин – газ залягає значно глибше, ніж нафта. Майже 80 % розвіданих запасів газу припадає на країни Азії (мал. 23.7). Видобування газу у світі постійно зростає. Світовими лідерами є *США* і *Росія* (мал. 23.8). *США*, *Росія*, *Катар*, *Норвегія* і *Австралія* є найбільшими експортерами газу, а *країни ЄС*, *Японія* і *Китай* – його імпортерами.

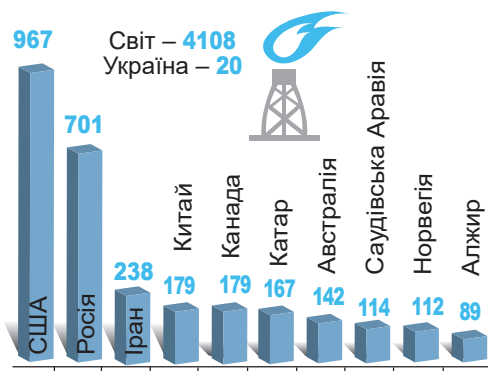

Рекорди світу

Найбільшим у світі газовим родовищем є Північний / Південний Парс, що у Перській затоці, у територіальних водах Катару й Ірану, у якому зосереджено 13 % світових запасів газу.

Мал. 23.7. Доведені запаси природного газу в країнах світу, тис. км³ (2021 р.)

Мал. 23.8. Країни – лідери з видобування газу, млрд м³ (2023 р.)

Найбільше у світі паливних ресурсів використовують **США**. Ця країна для виробництва електроенергії споживає 25 % загальносвітового обсягу нафти, що більше, ніж використовує вся Європа; 22 % природного газу, що трохи менше від спожитого обсягу газу в усій Азії; майже 20 % вугілля, що у 6 разів більше, ніж використовує вся Африка.

Спробуйте самі

Уявіть, що Україна почала активно видобувати сланцевий газ. Які економічні й екологічні наслідки це може мати?

Світ у просторі й часі

Сланцева революція

На початку XXI ст. у США відбувся технологічний прорив у видобутку газу й нафти, який назвали сланцевою революцією. Завдяки горизонтальному бурінню сланцевих порід і розриву їх за допомогою закачаної під високим тиском спеціальної рідини стало можливим видобувати сланцевий газ і сланцеву нафту. Це суттєво розширює географію видобутку цих енергоносіїв у США та світі.

ЯКІ ПАЛИВНІ РЕСУРСИ ВИДОБУВАЮТЬ В УКРАЇНІ? В Україні є всі основні види паливних ресурсів, однак рівень забезпеченості ними неоднаковий.

Спробуйте самі

Пригадайте, які паливні ресурси є в надрах України. Покажіть на карті, де зосереджені основні басейни й райони їх видобування.

Значними є запаси **кам'яного вугілля**. Упродовж майже 200 років головним районом видобутку вугілля був *Донецький басейн (Донбас)*. Саме запаси вугілля стали економічною основою для формування там, на південному сході України, потужного промислового району. Деградація вугільної промисловості на Донбасі розпочалася наприкінці минулого століття. Через велику глибину залягання вугілля, незначну потужність пластів, високу вибухонебезпечність багато шахт стали збитковими. А прибуткові були приватизовані й увійшли до складу Донецької паливно-енергетичної компанії (ДПЕК). Війна Росії проти України у 2022 році майже зупинила видобування вугілля в *Донецькій області*. Основним осередком вуглевидобування тепер є *Західний Донбас* (Дніпропетровська область), де функціонують 10 шахт. У *Львівсько-Волинському басейні* (9 шахт) вугілля гіршої якості, його використовують для виробництва електроенергії та побутових потреб населення. Видобуток вугілля в Україні скоротився майже втричі порівняно з 2013 роком. Останнім часом Україна імпортує вугілля.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Охарактеризуйте запаси й видобування кам'яного вугілля на Донбасі. Якими є перспективи експлуатації цього басейну?

Нафту й природний газ видобувають у трьох нафтогазоносних районах України. Через виснаження запасів їхні обсяги значно скоротилися.

Нині родовища *Західного нафтогазоносного району* (Долинське, Битків-Бабчинське, Богородчанське) значною мірою вичерпані, однак

там іще видобувають 20 % нафти і майже 6 % газу. Вичерпані родовища використовують як сховища газу. Основним осередком видобування нафти й газу зараз є **Східний нафтогазоносний район**. Нафту видобувають із *Анастасіївського (Сумська область)* і *Глинсько-Розбишівського (Полтавська)* родовищ, газ – із *Єфремівського, Шебелинського (Харківська)* і *Західнохрещищенського (Полтавська область)* родовищ. Перспективним щодо видобування газу є **Південний нафтогазоносний район**. Поклади там пов'язані з шельфом Чорного й Азовського морів – *Голіцинське, Штормове, Казантипське родовища*. Унаслідок окупації Криму Росія захопила газові родовища і бурові платформи. Україні вдалося відновити контроль над частиною інфраструктури, однак обсяги видобування газу є невеликими.

Світ у просторі й часі

Де починалося нафто- й газовидобування в Україні

Найстаріші нафтовидобувні свердловини розташовані на Прикарпатті. У промислових масштабах нафту там почали видобувати на Бориславському родовищі ще в XIX ст. (третє місце у світі за видобуванням). Прикарпаття було також першим регіоном, де розпочали промисловий видобуток газу (Дашавське родовище).

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Доведені запаси природного газу в Україні – 600 млрд м³, а щорічні обсяги його видобування – 19 млрд м³. Обчисліть, на скільки років вистачить запасів газу за умови збереження сучасного рівня його видобутку.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. У яких басейнах видобувають кам'яне вугілля (див. атлас)? Чому в багатьох шахтах його видобування припинено?
2. Який із нафтогазоносних районів є основним осередком видобування нафти й газу? Назвіть найбільші газові й нафтові родовища цього району.
3. Які переваги та ризики для України може мати розроблення родовищ на шельфі Чорного моря?
4. Які способи картографічного зображення застосовано на карті для відображення басейнів і родовищ?

Спробуйте самі

Чи є родовища паливних ресурсів у вашій області? Якщо є, то де вони розташовані і які мають назви? Як їх використовують?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть країни світу, що є лідерами з видобутку кам'яного вугілля.
2. У яких регіонах світу зосереджено найбільші запаси природного газу? Які країни світу видобувають його найбільше?
3. Які види паливних ресурсів видобувають в Україні? Чи достатні їхні запаси для забезпечення енергетичною й іншою сировиною галузей промисловості?
- 4*. Поміркуйте, чому для Норвегії шельфові родовища нафти стали «ключем до багатства», а для деяких африканських країн – причиною бідності.

§ 24. ВИДОБУВАННЯ РУДНИХ РЕСУРСІВ

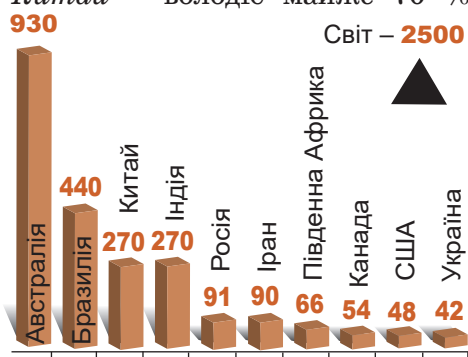

- Пригадайте, які корисні копалини належать до рудних.
- Із видобування яких руд Україна є одним зі світових лідерів?

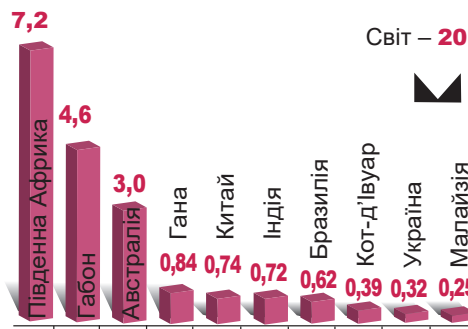
Рудні корисні копалини (руди) мають велике значення як джерело металів, необхідних для різних промислових виробництв. Їх видобувають здебільшого відкритим (кар'єрним) і підземним (шахтним) способами.

ДЕ ВИДОБУВАЮТЬ РУДИ ЧОРНИХ МЕТАЛІВ? Руди чорних металів – це мінеральні утворення, що містять переважно залізо, марганець, хром, які використовують для виплавлення чавуну і сталі.

Перша п'ятірка країн із найбільшими покладами залізних руд – *Росія, Австралія, Україна, Бразилія, Китай* – володіє майже 70 % світових запасів. У цих країнах, а також у *США, Канаді, Індії, Болівії* розташовані найбільші залізорудні родовища і басейни. У видобутку перевагу віддають високоякісним (із вмістом металу понад 60 %) і багатим рудам (> 47 %). Водночас подекуди розробляють і руди низької якості (із вмістом заліза < 20 %). За видобуванням лідирують *Австралія і Бразилія (мал. 24.1)*. *Китай* водночас є найбільшим і споживачем, і покупцем залізної руди. Значними покупцями-імпортерами також є *Японія, Республіка Корея, країни ЄС*. Натомість *Австралія, Бразилія, Індія, Південна Африка, Росія, Канада, Україна* – найбільші постачальники залізної руди на міжнародні ринки.

Мал. 24.1. Країни – лідери з видобування залізних руд, млн тонн (2024 р.)

Мал. 24.2. Лідери з видобування марганцевої руди, млн тонн (2024 р.)

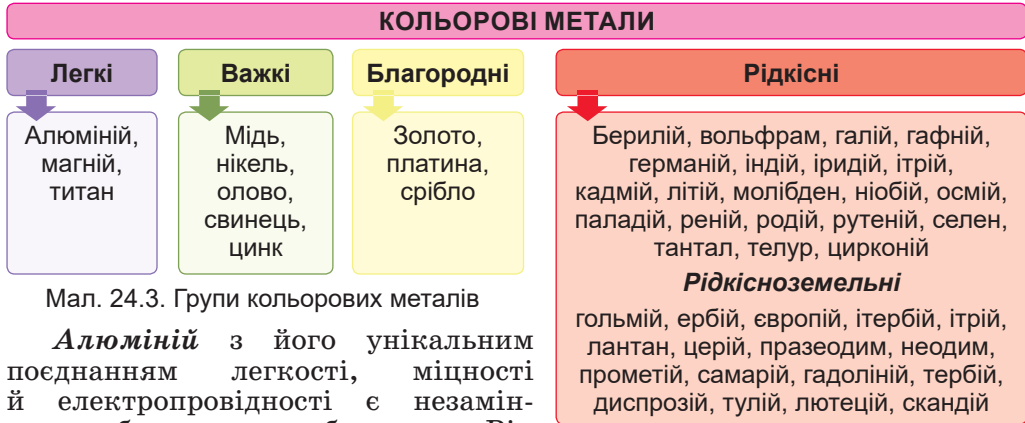
ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Скільки потрібно видобути залізної руди, щоб забезпечити функціонування металургійного комбінату потужністю 5 млн тонн сталі на рік, якщо вміст заліза в руді становить 40 %?

Марганцеві руди використовують для поліпшення якості чавуну і сталі. Марганець надає залізу твердості й стійкості до стирання. Найбільшим видобувником та експортером цих руд на світовий ринок є *Південна Африка (мал. 24.2)*.

Тугоплавкий метал **хром** – один із головних компонентів нержавійної жаростійкої, кислотостійкої сталі та сплавів. Понад 70 % загальносвітових запасів хромітових руд припадає на *Південну Африку*. Великі запаси мають *Казахстан, Зімбабве, США, Гренландія*, які є найбільшими виробниками і постачальниками хрому на світові ринки.

ДЕ ВИДОБУВАЮТЬ РУДИ КОЛЬОРОВИХ МЕТАЛІВ? Кольорові метали мають унікальні властивості, як-от висока електропровідність, пластичність, стійкість до корозії та висока міцність, тому вони є важливими матеріалами для створення різноманітних продуктів і конструкцій. Вони незамінні в електроніці, авіації, космічній техніці, автомобілебудуванні, виробництві верстатів, будівництві, медицині й багатьох інших сферах. Кольорові метали за сукупністю характеристик, особливостей видобутку і виробництва поділяють на групи (мал. 24.3).

Мал. 24.3. Групи кольорових металів

Алюміній з його унікальним поєднанням легкості, міцності й електропровідності є незамінним у багатьох виробництвах. Він міститься в різних гірських породах, проте найвищий його вміст – у бокситах. Найбільші родовища бокситів розташовані у вологих тропіках і субтропіках. Понад 50 % світових запасів бокситів зосереджено у двох країнах – *Гвінеї* та *Австралії*. Великі поклади також є у надрах *В'єтнаму*, *Індонезії*, *Бразилії*, *Ямайки*. Лідери з видобутку – *Гвінея*, *Австралія* і *Китай* (мал. 24.4).

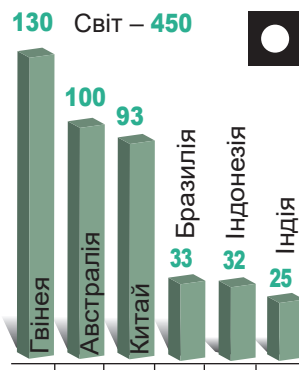
Сучасний світ неможливо уявити без *міді*: машинобудування, будівництво, ювелірна справа, медицина – це далеко не повний перелік сфер її застосування. Найбільші її поклади зосереджені в країнах Америки, у так званому *Тихоокеанському рудному поясі* – у *Чилі*, *Перу*, *США*, *Мексичі*, *мідному поясі Африки* – *ДР Конго*, *Замбії*, а також в *Азії* та *Австралії*. Лідером з видобутку є *Чилі* (мал. 24.5).

Олово використовують у сплавах, найбільш відомим серед

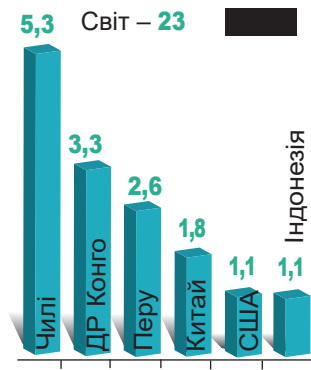

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

За мал. 24.5 обчисліть, який відсоток світового видобування мідної руди припадає на країну-лідера.

Мал. 24.4. Країни – лідери з видобутку бокситів, млн тонн (2024 р.)

Мал. 24.5. Країни – лідери з видобутку мідної руди, млн тонн (2024 р.)

яких є бронза (сплав із міддю), а також як антикорозійне покриття. Більш як 50 % його світових запасів припадає на Азію. Найбільші родовища олов'яної руди розміщені в межах **Східноазійського олов'яного поясу**, що простягається східними територіями *Росії, Китаю* через *Таїланд, Індонезію, Малайзію*, та в межах **Тихоокеанського рудного поясу** – у *Перу, Болівії, Бразилії*. Найбільшими виробниками олов'яних руд є *Китай, Індонезія, Перу, Болівія*.

Титан – метал, незамінний в авіаційному виробництві. Видобувають його з ільменіту й рутилу. Майже 50 % світових запасів ільменіту міститься в надрах *Китаю* і *Південної Африки*, а такий самий відсоток рутилу – у надрах *Австралії*. Значні запаси титановмісних ресурсів мають також *Мозамбік, Канада, Україна* і *Норвегія*. **Уран** належить до радіоактивних металів. Перероблення 1 кг урану дає змогу отримати таку саму кількість енергії, яка виділяється в разі спалювання 5,4 тис. тонн кам'яного вугілля. Перероблений уран використовують як паливо в атомній енергетиці. Найбільші запаси уранових руд мають *Австралія* (понад 25 % світових), *Казахстан, Росія, Канада* і *Південна Африка*.

Унікальним металом із групи благородних є **золото** – найважливіший елемент світової фінансової системи. Воно майже не зазнає корозії і може зберігатися тривалий час. До наших днів у злитках і ювелірних виробках дійшло не менш як 90 % цього металу, видобутого людиною за весь історичний період. Золото має широке застосування не тільки в ювелірній справі, а й у промисловості, фармакології. Найбільше золота в надрах *Австралії, Росії, Південної Африки, Індонезії, Канади, Китаю, США*. Нині лідерами з видобутку цього металу є *Китай, Австралія, Росія*. Світові запаси **срібла** значно більші, ніж золота. До головних країн, що видобувають срібло, належать *Мексика, Перу, Китай*.

Рекорди світу

Світові запаси золота становлять близько 50 тис. тонн, а світові банківські резерви золота оцінюють у майже 40 тис. тонн. Щорічно виробляють 3300 тонн.

Багато металів, які не поширені або дуже розсіяні в земній корі, об'єднують у групу **рідкісних металів** (мал. 24.3). Зазвичай вони в незначних кількостях входять до складу різних мінералів і гірських порід, тому отримання їх у чистому вигляді пов'язане з чималими труднощами. Рідкісноземельні метали є підгрупою рідкісних, їх 17 (мал. 24.3). Усі вони мають важливе значення для промисловості – без них важко уявити сучасну високотехнологічну продукцію електроніки, приладобудування, автомобілебудування. Вони – необхідні компоненти смартфонів, планшетних комп'ютерів, сучасних телевізорів. Найбільша частина світових запасів рідкісноземельних металів міститься в родовищах *Китаю, В'єтнаму, Бразилії, Росії, Індії, Австралії, США, Гренландії*. Значні перспективи має й *Україна*. Водночас 68 % світового видобутку цих металів зосереджено в *Китаї*, тому, власне, від нього й залежить розвиток усієї сучасної світової електроніки (2024 р.).

Спробуйте самі

Чи всі рідкісні метали є рідкісноземельними? Чому вони такі важливі?

ЯКІ РУДИ ВИДОБУВАЮТЬ В УКРАЇНІ? Україна посідає одне з провідних місць у світі за покладами залізної та марганцевої руд. Промисловий видобуток **залізної руди** ведуть із 1870-х років. Основним є *Криворізький басейн*, у якому руду видобувають у шахтах (25 %) і кар'єрах (75 %). Потужним є і *Кременчуцький басейн (Полтавська область)*. Руду там видобувають лише в кар'єрах. У *Білозерському басейні (м. Дніпрорудне Запорізької області)* сконцентровані високоякісні руди, які видобувають у шахтах, що нині опинилися на тимчасово окупованій території. Україна посідає вагоме місце у світі за видобутком та експортом залізної руди. Поклади **марганцевих руд** зосереджені в *Придніпровському марганцеворудному басейні*. До повномасштабного вторгнення Росії видобуток руди здійснювали в *Нікопольському родовищі (міста Покровськ, Марганець)*. Не використовують також одне з найбільших у світі *Великотокмацьке родовище (Запорізька область)*.

З-поміж руд **кольорових металів** в Україні найбільше видобувають **титанових**. На *Іршанському (Житомирська область) родовищі* добувають і збагачують ільменітові руди, на *Малишівському (Дніпропетровська область)* – ільменіт-рутил-цирконієві піски. В Україні є родовища **уранових руд** (в *Кіровоградській і Дніпропетровській областях*). Їх видобуток ведуть у *Новокосянтинівському, Смолінському й Інгульському родовищах*. Україна покриває власні потреби в уранових рудах лише на 30–35 %.

Надра України багаті на **рідкісні метали** – цирконій, гафній, ніобій, літій, тантал, молибден, берилій. У світі їх активно використовують у виробництві акумуляторів для електроавтомобілів, електроніки та ін. Це дуже перспективні види рудних ресурсів, видобуток яких потребує значних інвестицій.

Рекорди України

Україна входить до першої десятки світових виробників титанових руд. Загальний обсяг видобування – майже 130 тис. тонн (2024 р.).

Світ у просторі й часі

Угода про використання ресурсів

У 2025 році Україна підписала угоду про мінеральні ресурси із США, яка охоплює 55 мінералів, зокрема рідкісноземельні, титан, літій і уран. Передбачено створення американсько-українського інвестиційного фонду відбудови, куди надходитимуть кошти від майбутнього використання надр.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Оцініть місце України на світових ринках руд чорних і кольорових металів. Назвіть і покажіть на карті басейни та райони їхнього видобування, порівняйте обсяги видобутку руд із показниками провідних їхніх виробників у світі та спрогнозуйте перспективи розвитку в Україні цих видобувних виробництв: група 1 – залізних руд; група 2 – марганцевих руд; група 3 – титанових руд.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Покажіть на карті країни з найбільшими обсягами видобування залізних руд.
2. У чому полягають особливості розміщення родовищ руд кольорових металів? Які країни входять до «кольоровометалічних» поясів світу?

3*. Розроблення родовищ яких копалин є перспективними?

Вирощену сільськогосподарську продукцію, видобуті з надр копалини, заготовлену деревину не використовують як кінцевий продукт. Здебільшого їх спрямовують для подальшого перероблення на промислові виробництва, що разом із будівництвом утворюють **вторинний сектор економіки** (мал. 13.2). Він є важливим складником світового господарства і впливає на розвиток усіх інших видів діяльності – від виробництва харчових продуктів до високих технологій, які не можуть функціонувати без його продукції. Загалом вартісна частка вторинного сектору у світовому ВВП становить 30 % (мал. 14.1).

§ 25. ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА СВІТУ

- Пригадайте, які мінеральні ресурси використовують для виробництва електроенергії.

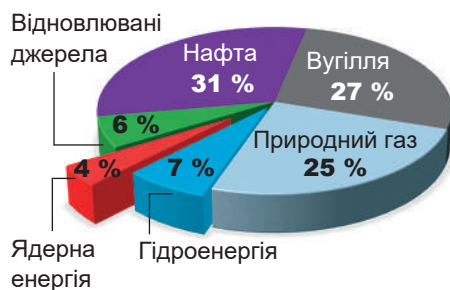
ЩО ТАКЕ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИЙ БАЛАНС? Щорічно людство потребує величезних обсягів первинних джерел енергії – мінеральних (вугілля, природний газ, нафта, горючі сланці, торф, уран), біологічних (дрова, енергетична рослинна сировина), гідравлічних (енергія текучої води річок, припливів), кліматичних і космічних (енергія вітру, Сонця), геотермальних (енергія земних надр). Із них отримують електричну й теплову енергію, паливо для транспорту, паливо для побутових потреб, а також технологічне паливо для промисловості.

Світове виробництво й споживання первинної енергії протягом останнього століття суттєво змінювалося. «Вугільний» етап розвитку (коли у виробництві переважало вугілля) у другій половині ХХ ст. змінився «нафтовим» у результаті відкриття великих запасів нафти і її вищої енергоефективності. Водночас суттєве підвищення цін на нафту наприкінці ХХ ст. спричинило зменшення її частки в структурі світового енергоспоживання. Це стало початком «перехідного» етапу, коли розпочалося використання атомної енергії, зросло значення природного газу, місцевих паливних ресурсів, відходів деревооброблення і рослинництва, нарощування обсягів споживання відновлюваних джерел енергії. Цьому сприяло, зокрема, й запровадження у багатьох країнах світу більш жорсткого екологічного законодавства. Проте частка відновлюваних джерел енергії є невеликою, однак темпи її зростання надзвичайно високі (мал. 25.1).

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

За мал. 25.1 визначте, які первинні джерела енергії є основними енергоносіями. Обчисліть, який відсоток сукупно становлять викопні види палива.

Мал. 25.1. Споживання первинної енергії у світі за видами джерел (2020 р.)

Виробництво і споживання енергії характеризує її паливно-енергетичний баланс. **Паливно-енергетичний баланс** – це співвідношення між **надходженням** (видобутком різних видів палива, виробництвом і імпортом енергії), з одного боку, і **витратами** (використанням палива й енергії у господарстві, їхнім експортом), з іншого (мал. 25.2).

На це впливають запаси і якість паливно-енергетичних ресурсів у країні, можливість їхнього використання, затрати на видобуток.

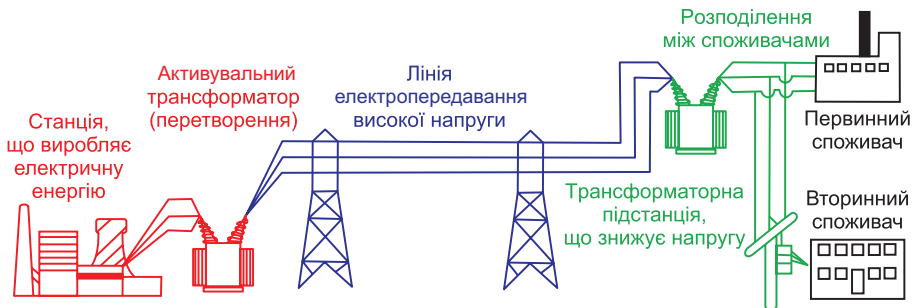
Мал. 25.2. Паливно-енергетичний баланс

Спробуйте самі

За даними *табл. 25.1* установіть, у яких країнах домінує вивезення електроенергії у структурі їхнього паливно-енергетичного балансу, а в яких – увезення.

ЯК ФУНКЦІОНУЄ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА? Електроенергетика – це галузь промисловості, що охоплює виробництво, передання, розподіл і використання електроенергії (*мал. 25.3*). Виробництво (генерування) електроенергії – це процес перетворення різних видів енергії на електричну на підприємствах, які називають **електростанціями**.

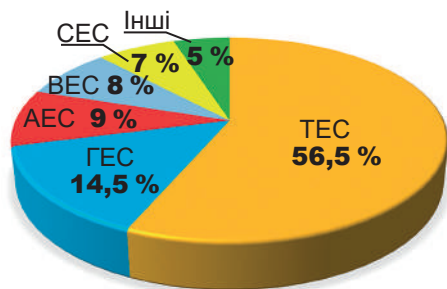

Мал. 25.3. Схема виробництва електроенергії та забезпечення споживачів

Нині поширені різні види генерування, відповідно – й різні види електроенергетики та електростанцій (*мал. 25.4, 25.5*). До об'єктів електроенергетики належать також електромережі, якими електрична енергія надходить до споживача. Особливістю електроенергетики є

Мал. 25.4. Склад електроенергетики

Мал. 25.5. Структура виробництва електроенергії у світі (2024 р.)

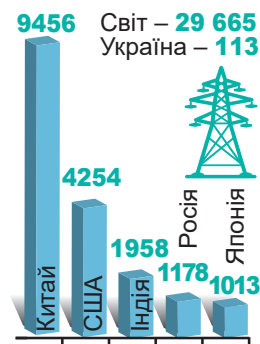
Подорож у слово

Енергетика – це вся система забезпечення енергією (її виробництво, перетворення, транспортування, зберігання й розподіл).

Електроенергетика – це галузь енергетики, яка займається виробництвом, переданням, розподілом і споживанням *електричної енергії*.

неможливість накопичення електроенергії у значній кількості, тому час її виробництва і споживання має збігатися. Електроенергетика забезпечує енергією усі сфери діяльності й життя. Електроенергія «працює» в побуті, промисловості, сільському господарстві, сучасних видах транспорту, засобах зв'язку, інформаційно-комунікаційній сфері, науці. Широкому застосуванню електроенергії сприяє можливість її перетворення на інші види енергії (теплову, механічну, звукову, світлову) і простота миттєвого передавання на великі відстані.

Найбільшими світовими виробниками електроенергії є *Китай* і *США* (мал. 25.6). Сумарно вони генерують майже 46 % світової електроенергії. Ці країни є також лідерами за її споживанням (табл. 25.1). За виробництвом електроенергії на одну особу провідні позиції посідають порівняно невеликі країни Північної Європи (*Ісландія, Норвегія, Швеція*), нафтовидобувні країни Перської затоки (*Катар, ОАЕ*) та *Канада* (2024 р.).

Мал. 25.6. Лідери з виробництва електроенергії, млрд кВт·год (2023 р.)

Спробуйте самі

Поміркуйте: що більшим є споживання електроенергії, то рівень розвитку економіки країни вищий чи нижчий? Свою думку обґрунтуйте.

ТЕПЛОВА ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА. Теплова електроенергетика є провідною у світі: частка теплоелектростанцій (ТЕС) у загальносвітовому виробництві електроенергії становить понад 56 % (мал. 25.5). Струм там виробляють у результаті використання теплової енергії, яка утворюється під час спалювання палива – вугілля, природного газу, мазуту (продукту перероблення нафти). ТЕС можуть використовувати торф і горючі сланці, проте таке паливо є низькокалорійним. Теплові електростанції здатні виробляти електроенергію незалежно від сезону. Є країни, у яких майже всю електроенергію виробляють ТЕС, – *Південна Африка, Польща, Австралія, Казахстан* (використовують власне вугілля), *країни Перської затоки* і *Північної Африки* (власні нафтопродукти і газ). ТЕС розміщують поблизу вугільних басейнів, на шляхах транспортування вугілля й

Спробуйте самі

1. Назвіть першу трійку світових лідерів із виробництва і споживання електроенергії. У яких регіонах вони розташовані?
2. Які країни світу виробляють більше електроенергії, ніж споживають? Поміркуйте, куди вони її спрямовують.
3. Які країни мають дефіцит електроенергії? Де вони її беруть, щоб покрити споживання?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Оцініть величину виробництва електроенергії першою трійкою світових лідерів. Для цього обчисліть їхню сукупну частку у світовому виробництві.

нафти або неподалік від споживача (у США, Казахстані, Україні та ін.). Водночас у Японії, Республіці Корея, Італії великі ТЕС розміщують на морських узбережжях, орієнтуючись на порти, куди привозять паливо. Чимало ТЕС одночасно з електричною виробляють і теплову енергію. Їх називають **теплоелектроцентралями (ТЕЦ)**. Там воду, нагріту в процесі вироблення електроенергії, використовують для опалювання теплиць, будинків, потреб виробництва. Тепло можна передавати на обмежену відстань – 20 км, тому ТЕЦ будують поблизу споживачів – промислових підприємств та у великих містах.

Спробуйте самі

1. Наведіть приклади країн, у яких майже всю електроенергію виробляють ТЕС.
2. Які чинники визначають розміщення ТЕС і ТЕЦ?

Таблиця 25.1

Виробництво і споживання електроенергії ТВт·год (млрд кВт·год) (2023 р.)

Світ / Країни	Виробництво	Споживання
Світ	29 665	29 664,6
Китай	9456	9443
США	4254	4273
Індія	1958	1957
Росія	1178	1162
Японія	1013	1013
Бразилія	710	725
Канада	633	606
Республіка Корея	618	618
Франція	518	468
Німеччина	497	506
Україна	113	113,6

АТОМНА ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА. Атомна, або ядерна, енергетика виробляє електроенергію в результаті перетворення ядерної енергії. На

Рекорди світу

Нині у 32 країнах світу діють понад 436 атомних реакторів (2023 р.).

Світ у просторі й часі**МАГАТЕ**

Міжнародна агенція з атомної енергії забезпечує науково-технічну співпрацю в галузі мирного використання ядерної технології та атомної енергетики, а також гарантує ядерну безпеку (і радіаційний захист) у світі.

атомних електростанціях (АЕС) на електричну перетворюють теплову енергію, що вивільняється внаслідок реакції поділу атомних ядер деяких важких хімічних елементів, насамперед урану. Для АЕС, на відміну від ТЕС, не потрібні великі обсяги палива. Використовують збагачений уран, який у формі твелів (тепловидільних елементів) завантажують в атомний реактор на тривалий час. Тому АЕС розміщують переважно в районах із великим споживанням електроенергії. Водночас виробни-

цтво електроенергії на АЕС потребує багато води. Великою проблемою атомної енергетики є накопичення відпрацьованого ядерного палива, яке є радіоактивним і потребує зберігання в спеціальних місцях. Лідерами за обсягами виробництва електроенергії на АЕС є *США, Франція, Росія, Японія, Республіка Корея*, а за її часткою в країні – *Франція* (близько 70 %), *Бельгія, Словаччина, Угорщина, Україна* (50–60 %). *Китай* має програму з будівництва великої кількості нових атомних реакторів.

Світ у просторі й часі

Чому закривають АЕС

Бурхливий розвиток світової атомної електроенергетики розпочався в 1970-х роках, однак аварія на Чорнобильській АЕС в Україні (1986 р.) загальмувала його. Чимало країн переглянули плани розвитку атомної галузі також після аварії на японській АЕС «Фукусіма-1» (2011 р.). А в Італії, Бельгії, Австрії, Данії, Німеччині, Швеції ухвалено закони про заборону цього виду електроенергетики.

Спробуйте самі

1. Якою є частка атомної енергетики у світовому виробництві електроенергії (мал. 25.5)? Поміркуйте, чи може будь-яка країна світу розвивати атомну електроенергетику. Які передумови потрібні для розвитку цієї галузі?
2. Як ви вважаєте, атомна енергетика – це майбутнє людства чи помилка минулого? У чому полягають її переваги й недоліки?

ГІДРОЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА. Гідравлічні електростанції (ГЕС) перетворюють на електричну течучу (механічну) енергію води річок. Їх будують на водотоках зі швидкою течією і водоспадами, здебільшого в гірських районах, у вузьких ущелинах річок. ГЕС виробляють найдешевшу за собівартістю електроенергію, використовують відновлювані ресурси і не забруднюють довкілля. Проте їхнє будівництво є доволі тривалим та коштує значно дорожче, ніж ТЕС. Створені при ГЕС водосховища затоплюють великі території, порушують гідрологічний режим річки, завдають шкоди живим організмам. Вироблення енергії на таких електростанціях залежить від кліматичних умов і сезонності. За обсягами виробництва електроенергії на ГЕС світовими лідерами є *Китай, Бразилія, США, Канада*. Майже всю

Мал. 25.7. Найпотужніша у світі ГЕС «Три ущелини» (Китай)

Рекорди світу

Китайська ГЕС «Три ущелини» («Сан-Ся») – найбільша у світі за потужністю (17,7 млн кВт) і річним виробництвом електроенергії. Її збудовано на річці Янцзи. Бетонна гребля завдовжки 2,3 км і заввишки 185 м утворює водосховище площею понад 1000 км². Його водами було затоплено два міста, майже 28 тис. га оброблюваних земель, відселено 1,2 млн осіб і навіть перенесено історико-архітектурні пам'ятки.

свою електроенергію генерують на ГЕС *Парагвай, Норвегія (99,5 %), Мозамбік, Замбія, Демократична Республіка Конго, Таджикистан.*

Спробуйте самі

1. Поясніть, як робота ГЕС може залежати від кліматичних умов і сезону року.
2. Які чинники визначають спеціалізацію країн – лідерів з виробництва гідроелектроенергії на гідроенергетиці?

АЛЬТЕРНАТИВНЕ ВИРОБНИЦТВО ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ. Альтернативна електроенергетика, також відома як відновлювана, або зелена, – це виробництво електроенергії з джерел, які не вичерпуються, на відміну від вугілля, нафти, газу, – енергія вітру, Сонця, земних надр, біомаси, морських припливів і відпливів, течій і хвиль (мал. 25.8). «Чисте» виробництво електроенергії на вітрових, сонячних та інших електростанціях має переваги над «брудним» виробництвом на ТЕС і АЕС, що завдають шкоди довкіллю. Розвитку альтернативної енергетики сприяють державні програми із запровадження так званого **зеленого тарифу** – високих закупівельних цін на електроенергію з відновлюваних джерел для заохочення її виробників.

Мал. 25.8. Альтернативна електроенергетика: ВЕС, СЕС, геоТЕС, ПЕС, ХЕС

Найбільшого поширення в країнах світу (зокрема й *Україні*) набуло будівництво **вітрових (ВЕС) і сонячних (СЕС) електростанцій**. Виробництво електроенергії на них досягло найбільших обсягів у *Китаї, США, Німеччині, Індії, Іспанії*. **Геотермальні електростанції** використовують енергію підземних вод, нагрітих глибинним теплом Землі. Лідерами з виробництва енергії на геоТЕС є *США, Філіппіни, Індонезія, Ісландія, Нова Зеландія, Туреччина*. **Біоелектростанції** виробляють електроенергію з деревини, соломи, твердих побутових відходів та ін. **Припливні електростанції (ПЕС)** перетворюють на електричну енергію морських припливів і відпливів. Найбільші ПЕС побудовано в *Республіці Корея, Франції, Великій Британії, Канаді, Китаї, Індії, США*. **Хвильові електростанції (ХЕС)** використовують кінетичну енергію хвиль (*Іспанія, Португалія, Данія*). Високу частку відновлюваних джерел енергії в загальному виробництві електроенергії мають країни Північної Європи – *Ісландія (100 %, враховуючи ГЕС), Данія (майже 50 %, найбільший у світі розвиток вітрової енергетики), а також Нова Зеландія, Португалія, Іспанія, Німеччина.*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, чому електроенергетику називають одним із найважливіших складників економіки.
2. Які типи електростанцій розрізняють за джерелом енергетичних ресурсів?
- 3*. Які альтернативні джерела для виробництва електроенергії нині використовують у світі? Які переваги має зелена електроенергетика?

§ 26. ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА УКРАЇНИ

- Пригадайте, як Україна забезпечена паливними мінеральними ресурсами.
- Які альтернативні джерела енергії вам відомі?

ЯКОЮ Є СТРУКТУРА ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ? Україна забезпечує свої потреби в первинній енергії на 75 %, решту доводиться одержувати ззовні (імпортувати). У структурі спожитої енергії нині домінують природний газ і атомна енергія (мал. 26.1), хоча до 2014 року провідну роль відігравало вугілля. Причиною цих змін є втрата контролю над вугільними шахтами і ТЕС унаслідок російсько-української війни.

Спробуйте самі

1. Порівняйте розподіл споживання первинних джерел енергії в Україні з таким у світі (мал. 26.1 і 25.1). Чим схожі й чим різняться показники?
2. Як змінилася структура виробництва електроенергії в Україні за останні роки? Чим зумовлені ці зміни?

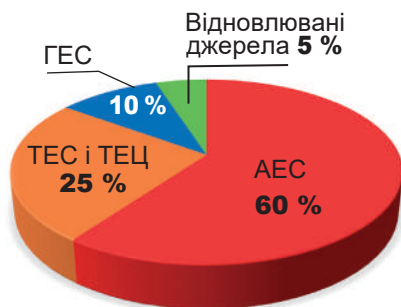
Мал. 26.1. Структура споживання первинної енергії в Україні за видами джерел (2023 р.)

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну сталося величезне падіння виробництва електроенергії. Частина електростанцій опинилися на окупованих територіях. Через масовані атаки на енергетичну інфраструктуру країна втратила третину генерувальних потужностей. Завдяки під'єднанню до європейської енергосистеми Україна може імпортувати електроенергію з країн Європи. Це дає змогу уникнути масового вимкнення електроенергії.

Спробуйте самі

1. Порівняйте структуру виробництва електроенергії в Україні з такою у світі (мал. 26.2 і 25.5). У чому полягає відмінність?
2. Електростанції якого типу нині є провідними виробниками електроенергії в Україні?
3. Ще донедавна частка електроенергії, яку генерували ТЕС, становила 75 % (1990 р.). Як і на скільки змінилася їхня частка у 2024 році?

Мал. 26.2. Структура виробництва електроенергії в Україні (2024 р.)

ТРАДИЦІЙНА ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА.

Теплові електростанції в Україні працюють на вугіллі, природному газі й мазуті (продукт нафтоперероблення). Їх розміщено поблизу джерел палива і споживачів. У великих містах розташовані **ТЕЦ**, що виробляють електроенергію й тепло. Найпотужніші ТЕС розташовувалися на Донбасі та у Придніпров'ї. Через російську агресію та бомбардування найбільше постраждали саме ТЕС. На тимчасово окупованих територіях розташовані *Запорізька* (м. Енергодар), *Вуглегірська*, *Курахівська*,

Зуївська, Старобешівська і Луганська (Донецька і Луганська області) ТЕС. Частину з них пошкоджено внаслідок бойових дій. Загалом в Україні зруйновано майже 80 % теплової генерації.

Нині **атомні електростанції** є провідними у виробництві електроенергії в Україні: Рівненська (м. Вараш), Хмельницька (с. Нетішин) і Південноукраїнська (м. Південноукраїнськ, Миколаївська область) АЕС. Найбільша в Європі Запорізька АЕС (м. Енергодар) розташована на тимчасово окупованій території й електроенергії не виробляє. Чорнобильську АЕС вивели з експлуатації ще у 2000 р. Загалом нині працюють дев'ять атомних енергоблоків, і Україна є одним із лідерів у Європі за їхньою кількістю та часткою електроенергії, виробленою на АЕС. Гідравлічні електростанції збудовано на Дніпрі, Дністрі й Південному Бузі. Основний каскад ГЕС розташований на Дніпрі – Київська, Канівська, Кременчуцька, Середньоукраїнська та Дніпровська (Дніпрогес). Каховську ГЕС знищили у 2023 р. російські війська. Дністровська ГЕС – одна з найпотужніших в Україні. Олександрівська ГЕС на річці Південний Буг входить до складу Південноукраїнського енергетичного вузла. Окрім ГЕС, в Україні функціонує кілька гідроаккумуляторних електростанцій (ГАЕС), зокрема Київська, Дністровська, Ташилицька.

Світ у просторі й часі

Чорнобильська катастрофа

Аварію на Чорнобильській АЕС вважають найбільшою техногенною, екологічно-гуманітарною катастрофою за всю історію світової ядерної енергетики (узято до уваги кількість загиблих і потерпілих від її наслідків людей та економічні збитки). Радіоактивного ураження зазнали близько 600 тис. осіб. Радіоактивний викид за потужністю порівнювався до вибуху 300 бомб, скинутих на Хіросіму в 1945 р.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Покажіть на карті (див. атлас), де побудовані АЕС в Україні. Чи відчуваєте ви себе в безпеці, знаючи, що за 100 км розташована АЕС?

ПОДИСКУТУЙТЕ

Що вибрати Україні: розвиток АЕС чи пошук альтернатив? Об'єднайтеся в команди, які аргументовано обстоювали б ту чи ту позицію. Хто, на вашу думку, має ухвалювати рішення про будівництво АЕС – держава, громада, науковці?

ВІДНОВЛЮВАНА ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА. Відновлювана енергетика почала стрімко розвиватися в Україні з 2010-х років після запровадження так званих зелених тарифів на електроенергію. Її частка в структурі виробництва електроенергії зростає.

Спробуйте самі

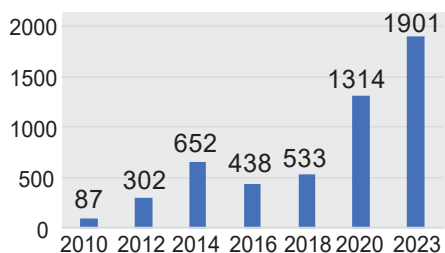
Оцініть, яку частку електроенергії в Україні генерують за рахунок відновлюваних джерел (мал. 26.2).

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

Що таке «зелений тариф»? Як він впливає на виробництво електроенергії з альтернативних джерел? Дізнайтеся, що про це сказано в чинному Законі України «Про електроенергетику» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80#Text>).

Мал. 26.3. Динаміка потужностей вітрової енергетики в Україні, МВт (2023 р.)

У цьому виді електроенергетики лідерство тримають сонячні й вітрові електростанції. Найкращі умови для розвитку **сонячної енергетики** мають південні регіони України. Від початку повномасштабного вторгнення Росії Україна втратила майже 30 % потужностей сонячної енергетики, однак має значні перспективи для її розвитку. Перевагами СЕС є можливість майже повсюдного розміщення, значний попит із боку бізнесу і домогосподарств, порівняно швидке введення в експлуатацію.

Вітрова електроенергетика в Україні веде свій початок від 1992 р., коли було введено в експлуатацію першу *Донузлавську ВЕС* (АР Крим). Відтоді збудовано чимало таких електростанцій переважно в південних регіонах України на узбережжі Чорного й Азовського морів. Через війну та окупацію окремих територій Україна втратила 90 % потужностей вітрової енергетики. Зараз активізувалося будівництво ВЕС у західних регіонах України. Збудовано *Дністровську, Сколівську, Островську ВЕС*, запущено *Тилігульську ВЕС*.

Україна має значний потенціал для розвитку **біоенергетики**. Сировиною для неї є біопаливо, яке отримують на основі використання біомаси – лушпиння соняшнику, соломи, кукурудзи, ріпаку тощо. *Іванківська біоелектростанція* в Київській області стала першою порівняно великою електростанцією цього типу в Україні. Для виробництва електроенергії використовують також біогаз. Його отримують у результаті метанового бродіння відходів діяльності сільського господарства (кукурудзяного силосу, біологічних залишків із птахофабрик і свинокомплексів) і підприємств із перероблення аграрної продукції (жом, меляса). Найбільшими в Україні є біогазові комплекси «Екопрод» (с. Калинівка Київської області), «Сяйво Біоенерджі» (Львівська область), «Гнідавський цукровий завод» (Волинська область), «Глобине» (Полтавська область), «Теофіопольський цукровий завод» (Хмельницька область). Розвиток відновлюваної енергетики є ключовим завданням для відмови від використання викопних видів палива і здобуття Україною енергонезалежності.

Для забезпечення стійкості енергосистеми в Україні триває розбудова **розподіленої генерації** – системи виробництва і передавання

Спробуйте самі

За мал. 26.3 простежте, як змінювалися потужності вітрової електроенергетики в Україні. Чому після 2014 р. потужності зменшилися? Скільки електроенергії в МВт виробили ВЕС у 2023 р.? Порівняйте цей показник із таким у 2020 р.

Рекорди України

Першу СЕС в Україні було збудовано в 2011 році в Криму. Згодом такі станції з'явилися і в інших регіонах. Упродовж 2011–2021 рр. збудовано майже 200 СЕС, а їхня потужність зросла у 35 разів. В Україні налічують 47 тис. приватних СЕС (2023 р.).

електроенергії, що налічує багато невеликих локальних енергооб'єктів – сонячних панелей, вітряків, газових турбін тощо.

Спробуйте самі

1. Електростанції яких типів розміщені у вашій області? За рахунок яких джерел вони працюють? Чи безпечні вони для довкілля?
2. Поміркуйте, чи можливе використання у вашій місцевості альтернативних джерел енергії. Яких?

ОБ'ЄДНАНА ЕНЕРГОСИСТЕМА УКРАЇНИ. Єдність енергосистеми України забезпечують лінії електропередавання, які з'єднують між собою всі типи електростанцій. Це дає змогу забезпечувати безперебійне постачання електроенергії до споживачів. Об'єднана енергосистема показала свою стійкість під час масових обстрілів російським агресором енергетичних об'єктів України.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За картою (див. атлас) з'ясуйте, у яких регіонах України сконцентровано ТЕС. Чим це пояснюється?
2. На яких річках в Україні збудовано ГЕС?
3. Назвіть АЕС України. Який чинник вплинув на їхнє розміщення?
4. Наведіть приклади електростанцій, що використовують відновлювані джерела енергії. Які це типи електростанцій?

Нині роботу об'єднаної енергосистеми порушено через бойові дії і тимчасову окупацію окремих регіонів України. У 2022 р. Україна приєдналася до європейської мережі операторів системи передавання електроенергії ENTSO-E, яка об'єднує 36 країн Європи. Пріоритетними завданнями розвитку енергетики України є захист енергооб'єктів, відновлення і модернізація зруйнованої інфраструктури, розвиток «зеленої» генерації, введення в експлуатацію нових енергетичних потужностей, підтримка атомної енергетики, декарбонізація і кліматична нейтральність, залучення інвестицій і міжнародної допомоги.

Спробуйте самі

Поміркуйте, яке значення мають заходи з енергозбереження, особливо в часи нестабільного електрозабезпечення внаслідок ворожих дій російського агресора. Наведіть приклади, як можна ощадливо використовувати електроенергію вдома і в навчальному закладі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Електростанції якого типу генерують найбільшу частку електроенергії в Україні? Чим це зумовлено?
2. Назвіть чинники, що впливають на розміщення великих ТЕС і ТЕЦ в Україні.
3. Які види альтернативної електроенергетики дістали розвиток в Україні?
- 4*. Що собою являє об'єднана енергосистема України? Як в умовах воєнного часу можна забезпечити її стійкість?

МЕТАЛУРГІЯ

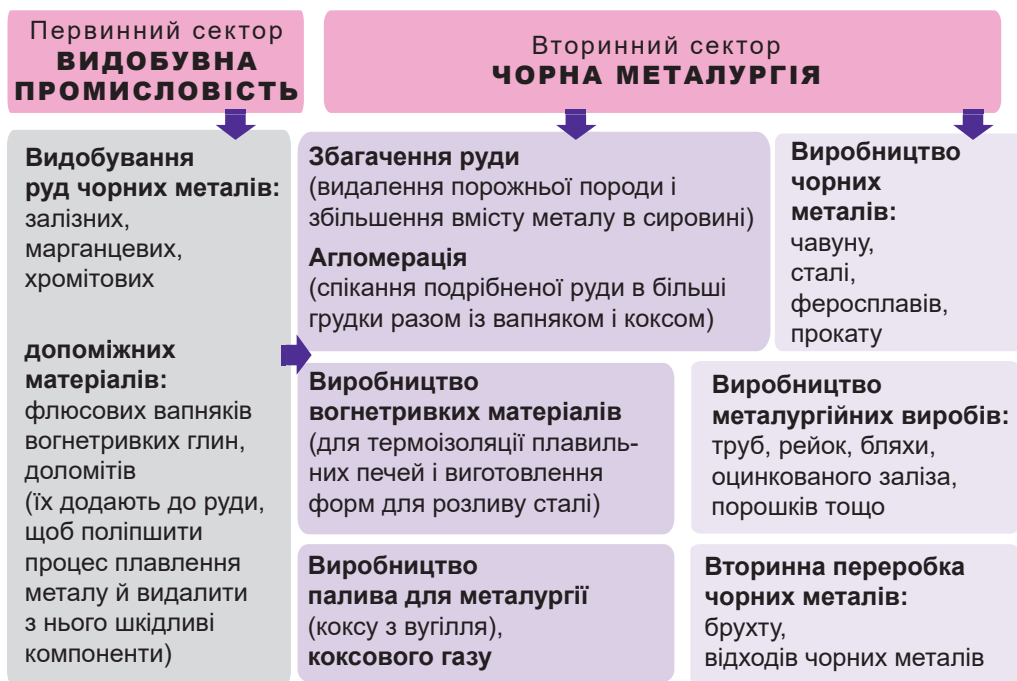
Металургійне виробництво охоплює чорну і кольорову металургію. Воно є одним із базових галузей промисловості. Виробляти залізо й деякі кольорові метали людина навчилася в давнину, а становлення власне металургії відбулося наприкінці XVIII ст. Металургія об'єднує підприємства, що здійснюють металургійне перероблення руд металів і нерудної сировини, виробництво чавуну, сталі, кольорових металів, сплавів, прокатне виробництво, перероблення вторинної сировини (брухту). Основними споживачами продукції металургії є машинобудування, будівництво, транспорт. Металургійне виробництво належить до енергомістких, матеріаломістких і екологічно небезпечних.

§ 27. ЧОРНА МЕТАЛУРГІЯ СВІТУ

- Пригадайте, які корисні копалини належать до руд чорних металів.
- У чому полягає спеціалізація виробництва?

ЯКИМ Є СКЛАД ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ? Чорна металургія – це сукупність видів промислової діяльності від підготовки сировини, палива, допоміжних матеріалів до випуску прокату та виробів подальшого перероблення. Її продукція – сталь і сплави заліза з іншими металами – належить до основних конструкційних матеріалів (*мал. 27.1*).

Мал. 27.1. Склад чорної металургії

Спробуйте самі

1. За *мал. 27.1* проаналізуйте склад чорної металургії. З якими виробництвами первинного сектору економіки пов'язане виплавляння чавуну?
2. У чому полягає збагачення руди? Що таке агломерація руди?
3. Які чорні метали виробляє металургія?
4. Наведіть приклади металургійних виробів промислового призначення.

Основу чорної металургії становить металургійне перероблення: чавун – сталь – прокат. Чавун виплавляють у доменних печах. Як метал він має невисокі механічні властивості, оскільки містить чимало домішок. Понад 90 % чавуну переробляють на сталь: з чавуну видаляють домішки, додають феросплави й отримують сорти сталі різних хімічних, фізичних і механічних властивостей. Виплавляння сталі здійснюють кількома способами: у мартенівських печах (спосіб минулого століття), конверторах (сучасний киснево-конверторний спосіб), електроплавильних печах. Прокат (сталі листи, пруті, балки, кутники, труби тощо) отримують на спеціальних установках – прокатних станах.

Подорож у слово

Концентрація (з латинської – *об'єднання в центрі*) – скупчення в одному місці або навколо одного центру. Концентрація виробництва продукції – це створення великих підприємств, що дає змогу більш ефективно використовувати устаткування і підвищити продуктивність праці.

Подорож у слово

Комбінування (з латинської – *з'єднання*) – це поєднання на одному підприємстві всіх стадій переробки певної сировини аж до виготовлення готової продукції, а також інших виробництв, що або переробляють продукцію основного виробництва, або використовують його відходи.

Рекорди світу

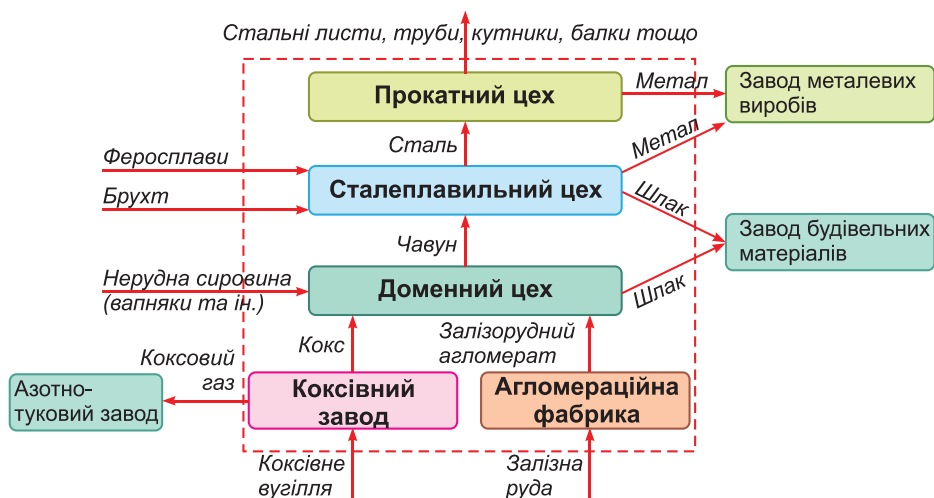
Чорна металургія є сировинноємним виробництвом: для виплавляння 1 т чавуну витрачають майже 3 т залізної руди, 1,1 т коксу, 0,5 т вапняку, а також 10–20 т води.

комбінату. А той, своєю чергою, виплавляє чавун, сталь і прокат із нього. Із основними виробництвами на цих комбінатах виробляють різні будівельні матеріали з відходів видобутку, збагачення і виплавляння руди. Комбінування забезпечує комплексну переробку сировини, безвідходність виробництва.

ДЕ РОЗМІЩУЮТЬ ПІДПРИЄМСТВА? Комбінати повного циклу розміщують здебільшого біля джерел сировини і палива, тому що на них припадає до 90 % усіх затрат на виплавлення чавуну. Важливу роль відіграє наявність джерел водопостачання і допоміжних матеріалів. Підприємства чорної металургії утворюють *металургійні райони*.

Для чорної металургії характерний високий рівень виробничої **концентрації**, оскільки застосовують устаткування великої потужності (доменні печі, кисневі конвертори, прокатні стани). Поширені різні форми **комбінування** металургійного виробництва. Комбінати бувають: повного циклу (виробляють чавун, сталь і прокат); неповного циклу (чавун і сталь); переробної металургії (сталь виплавляють із брухту); малої металургії (виробництво сталі й прокату на машинобудівних заводах). Комбінати з повним металургійним циклом охоплюють доменне (виплавлення чавуну), сталеплавильне і прокатне виробництва (*мал. 27.2*). Із ними пов'язані також виробництва, які постачають паливо й сировину (коксове, агломераційне) і які працюють на відходах (азотних добрив, будівельних матеріалів) або виготовляють готову продукцію (металеві вироби).

Гірничо-збагачувальний комбінат, наприклад, видобуває, подрібнює, збагачує руду і виготовляє напівфабрикат для металургійного

Мал. 27.2. Схема металургійного комбінату повного циклу

Спробуйте самі

1. За мал. 27.2 назвіть, які виробництва охоплює металургійний комбінат повного циклу. Які мінеральні ресурси необхідні для виробництва чавуну і сталі?
2. З'ясуйте, яку продукцію виробляє комбінат на кожному етапі:
доменне виробництво → ... плавильне → ... прокатне виробництво → ...

Сировинна орієнтація для розміщення металургійних підприємств переважає в країнах, що розвиваються, і тих, які освоюють потужні басейни залізної руди, – у *Бразилії, Індії, Венесуелі*. Інший варіант розміщення металургійних районів – поблизу палива, у кам'яновугільних басейнах, багатих на коксівне вугілля, куди доставляють сировину (залізну руду): *Пенсильванія – у США, Верхня Сілезія – у Польщі, Донбас – в Україні, Кузбас – у Росії*.

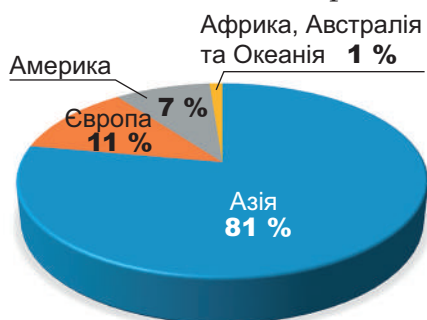
Згодом у розвинених країнах металургійні підприємства почали розміщувати на морських узбережжях – у портах, куди надходять привізні сировина і паливо. Потужні металургійні центри сформувалися в морських портах *Італії, Франції, Великої Британії, Японії, Китаю, Республіки Корея, північного сходу США, Канади, Австралії*. Переробка металургія зорієнтована на джерела вторинної сировини (відходи металургійного виробництва) і на споживання готової продукції. Сучасною тенденцією є будівництво мінізаводів у місцях споживання металу – у районах розвинуеного машинобудування. Вони переробляють місцевий брухт або імпортовану сировину.

Спробуйте самі

1. Наведіть приклади районів чорної металургії, що збігаються з місцями розміщення сировинних баз і вугільних басейнів.
2. Чим зумовлено виникнення центрів чорної металургії в морських портах?

ЯКІ КРАЇНИ ВИРОБЛЯЮТЬ ЧОРНІ МЕТАЛИ? Частка чорної металургії у промисловості економічно розвинених країн постійно зменшується, поступаючись місцем високотехнологічним виробництвам.

Зменшується і їхня частка у світовому виплавлянні чавуну й сталі. Натомість у світовому обсязі цих виробництв різко зростає частка країн, що розвиваються. Це зумовлено їхніми потребами, переміщенням виробництва чорних металів ближче до основних регіонів видобутку якісної руди, а також посиленням природоохоронних вимог у розвинених країнах, які намагаються позбутися екологічно «брудних» підприємств на своїй території. Особливо стрімко розвивається чорна металургія в *Китаї, Індії, Бразилії, Республіці Корея*. Одним із головних

Мал. 27.3. Частка регіонів світу у виплавленні сталі (2024 р.)

виробництв чорної металургії є **виплавляння сталі**. Майже 78 % світового її виробництва дають країни Азії (мал. 27.3). Найбільше виробляє *Китай* (мал. 27.4). Чимало потужних експортерів сталі та прокату водночас є великими імпортерами цієї продукції, що свідчить про розвинений міжнародний поділ праці в чорній металургії. До найбільших світових експортерів сталі належать *Китай, Японія, Республіка Корея, Росія і Німеччина*. Виробником і експортером сталі є і *Україна*.

Мал. 27.4. Країни – лідери з виробництва сталі, млн тонн (2024 р.)

Спробуйте самі

1. У якому регіоні світу зосереджена найбільша частка виплавлення сталі?
2. Поміркуйте, чому в Європі, де розташовані здебільшого високорозвинені країни, обсяг виплавлення сталі є невеликим.
3. Поясніть, чому частка чорної металургії в промисловості економічно розвинених країн постійно зменшується.

Нині в чорній металургії відбувається технічне і технологічне переоснащення. Розвивають електрометалургію, що дає змогу отримувати дешевшу та якіснішу сталь, а також упроваджують високоекономічні кисневоконверторні технології.

У країнах Західної Європи та Японії таким способом виплавляють понад 75 % сталі. Набувають поширення новітні технології: пряме одержання сталі з руди (безчавунне виробництво), безперервне розливання сталі, безперервне лиття профілів, близьких за формою до кінцевої продукції, використання плазмових технологій.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому чорну металургію називають давнім і водночас сучасним виробництвом?
2. Які форми суспільної організації виробництва дістали розвиток у металургії?
- 3*. Поміркуйте, чому підприємства чорної металургії активно створюють у країнах, що розвиваються.

§ 28. КОЛЬОРОВА МЕТАЛУРГІЯ СВІТУ

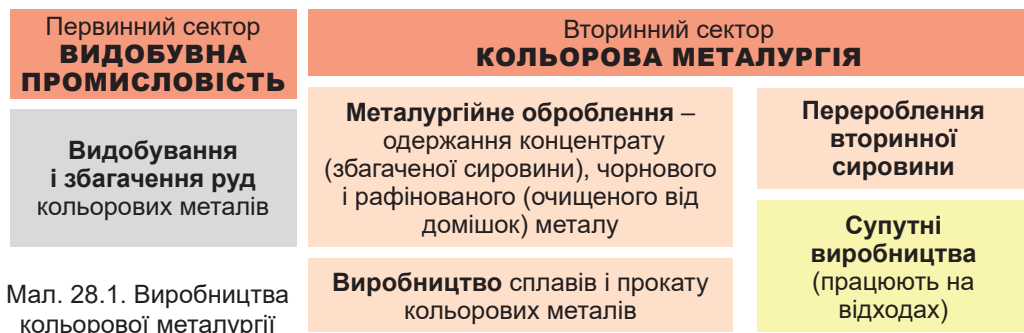

- Пригадайте, які корисні копалини належать до руд кольорових металів.
- Які розрізняють групи кольорових металів?

ЯКИМ Є СКЛАД КОЛЬОРОВОЇ МЕТАЛУРГІЇ? Кольорова металургія – це галузь промисловості, яка займається виробництвом та обробленням руд кольорових металів і їхніх сплавів (мал. 28.1). Залежно від груп кольорових металів розрізняють відповідні виробництва кольорової металургії (мал. 28.2). Кольорова металургія – багатопрфільне промислове виробництво, що використовує різноманітну рудну сировину. Вона має складні технологічні процеси і широкий асортимент продукції. Без неї неможливо уявити новітні виробництва, передусім машинобудівні – електронне, радіотехнічне, електротехнічне, авіаційно-космічне та ін.

Рекорди світу

Кольорова металургія світу щороку виробляє понад 100 млн тонн різноманітних металів (майже 70 різновидів). Найбільше – алюмінію, міді, цинку, свинцю, титану і нікелю.

Мал. 28.1. Виробництва кольорової металургії

Спробуйте самі

1. Порівняйте виробництва кольорової та чорної металургії. Що в них спільного?
2. Пригадайте, які розрізняють групи кольорових металів (мал. 24.3). Наведіть приклади.

Мал. 28.2. Галузевий склад кольорової металургії

Спробуйте самі

1. Назвіть метали, що їх виплавляють такі підгалузі кольорової металургії, як виробництво легких і важких металів.
2. Які метали належать до легувальних? Де їх використовують?

ЯКІ ЧИННИКИ ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗМІЩЕННЯ? Розміщення підприємств кольорової металургії залежить значною мірою від особливостей її сировинної бази. Для одержання 1 тонни різних видів кольорових металів видобувають і

Рекорди світу

Алюмінієві руди мають доволі високий вміст корисного компонента (40–60 %), руди важких металів – низький: від 15 % (у деяких рудах цинку) до 3 % (свинець, мідь), а в рудах молібдену і кобальту вміст визначається сотими частками відсотка.

переробляють від кількох тонн до кількох сотень, а то й десятків тисяч тонн сировини. Отже, виплавлення кольорових металів є **матеріаломістким**, тому, розміщуючи підприємства із їхнього виробництва, майже завжди **орієнтуються на сировину**.

Водночас кольорова металургія належить і до найбільш **енергомістких виробництв**. Особливо це стосується виробництва легких металів. Наприклад, на виплавляння 1 тонни алюмінію потрібно витратити 16–18 тис. кВт·год електроенергії. Тому під час будівництва підприємств із виробництва готового алюмінію визначальним є **енергетичний чинник**.

У кольоровій металургії поширена **постадійна (технологічна) спеціалізація**, за якої окремі стадії технологічного процесу можуть розміщуватися не лише в різних районах, а й у різних країнах чи на різних континентах. У багатьох країнах Азії, Африки і Латинської Америки сформувалися переважно початкові етапи виробничого процесу – видобування руди й паливомістке виробництво концентрату і чорного металу, тоді як завершальні його стадії зосереджені у країнах – найбільших споживачах кольорових металів і виробниках електроенергії: *США, країнах Західної Європи, Японії, Китаї*, східноазійських країнах, що розвиваються.

Спробуйте самі

- У чому проявляється поstadійна спеціалізація кольорової металургії?

Оскільки кольорова металургія деяких регіонів **орієнтується на привізну сировину**, її підприємства переміщують на морські узбережжя, до портів. Перехід до використання вторинної сировини (брухту) і ввезених напівфабрикатів посилює значення **транспортного** й особливо **споживчого чинника** в розміщенні підприємств кольорової металургії.

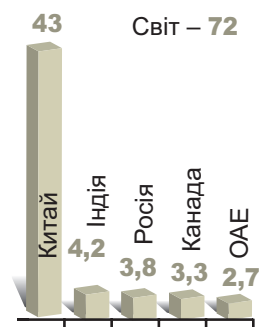
Спробуйте самі

1. Перелічіть чинники, що впливають на розміщення підприємств із виробництва кольорових металів.
2. Чому в окремих країнах підприємства кольорової металургії перемістили на морські узбережжя?

ЯКОЮ Є ГЕОГРАФІЯ ВИРОБНИЦТВ КОЛЬОРОВИХ МЕТАЛІВ?

Головне виробництво кольорової металургії світу – **виплавляння алюмінію**. Цей метал має надзвичайно широке застосування і є світовим лідером за обсягом виробництва серед усіх кольорових металів. М'який, пластичний, легкий і водночас міцний алюміній і його сплави використовують для виготовлення різноманітної продукції: від побутової алюмінієвої фольги, посудин для напоїв, дзеркал, віконних рам, дротів і кабелів до велосипедів, електроприладів, автомобілів, морських суден, літаків і космічних апаратів.

Алюмінієва промисловість охоплює територіально розмежовані технологічні процеси: видобування сировини (бокситів) і виробництво глинозему (алюміній оксиду). Видобування розміщене в країнах із великими запасами сировини; виплавлення алюмінію потребує електроенергетичних потужностей, тому зосереджене переважно в індустріальних країнах, які є одночасно великими його споживачами. Виробництво алюмінію також розвивається в країнах, які мають незначні потреби в цьому металі, однак є потужними виробниками порівняно дешевої електроенергії: у *Норвегії, Ісландії, ОАЕ, Бахреїні, Катарі*. Для них виробництво алюмінію є галуззю міжнародної спеціалізації. Країни можуть спеціалізуватися і на окремій стадії алюмінієвої промисловості – виробництві глинозему на ввезених бокситах, як-от *Україна та Ірландія*. Останніми роками виробництво алюмінію у світі швидко зростає завдяки азійським країнам, насамперед *Китаю*, який є незаперечним світовим лідером (мал. 28.3). Китай – найбільший у світі виробник алюмінію і другий за обсягами видобутку бокситів та виробництва глинозему. Натомість в *Австралії* – головному виробнику бокситів і глинозему – виплавляння алюмінію дещо скорочується: країна віднедавна поза п'ятіркою найбільших його виробників (7-ме місце).

Мал. 28.3. Країни – лідери з виробництва алюмінію, млн тонн (2024 р.)

Спробуйте самі

1. Які чинники зумовили лідерство Китаю у виробництві алюмінію?
2. Наведіть приклади країн, які є світовими лідерами з видобутку бокситів, але не є провідними виробниками алюмінію. Чому так?

Дедалі більшого розвитку у світі набуває **виробництво титану**. Його називають «металом ХХІ століття» і вважають найбільш досконалим матеріалом для сучасної промисловості: легкий і водночас дуже міцний, надстійкий до корозії. Титан добре піддається куванню, прокатуванню, штампуванню, зварюванню. За виробництвом титану світовими лідерами є країни, у яких наявна сировина (багаті родовища): *Китай, Японія, США, Росія, Казахстан*. Важливу роль також відіграє й *Україна*.

Рекорди світу

Використання титану є економічно ефективним: він у 1000 разів дешевший від золота і платини й тому може успішно їх замінити в різних галузях (наприклад, в аерокосмічній техніці).

Виробництво важких кольорових металів має суттєві відмінності. Для руд важких кольорових металів характерний низький вміст корисного компонента. Це визначає виражену **сировинну орієнтацію** початкових етапів металургійного процесу (видобування руд і їхнього збагачення, виробництва концентратів). У США, Канаді, Росії, Австралії, Китаї, Казахстані, Іспанії, Польщі головні райони і центри виплавлення важких металів (міді, свинцю, цинку) сформувалися в місцях видобутку руди. Так само й у країнах Латинської Америки, Африки й Азії, у яких виплавлення міді (Чилі, Перу, Демократична Республіка Конго, Замбія) й олова (Малайзія, Індонезія) є одними з провідних виробництв національної економіки.

Мал. 28.4. Чукікамата – найбільший у світі мідний кар'єр за обсягом видобутку руди (Чилі)

винених країн бідні на руди кольорових металів, але водночас є головними споживачами міді, свинцю, цинку тощо. Тому вони змушені розміщувати на своїй території завершальні стадії виробництва – рафінування (очищення від домішок) і перероблення брухту металів. Наприклад, Німеччина і Японія майже не видобувають відповідних корисних копалин, однак належать до групи провідних світових виробників міді, свинцю і цинку.

Спробуйте самі

1. Де розміщують виробництва титану? Чим зумовлено таку орієнтацію?
2. Які чинники визначають розміщення підприємств із виробництва міді?

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

Дізнайтеся більше про наслідки впливу металургійного виробництва на довкілля. Яких заходів уживають у країнах світу, щоб запобігти забрудненню навколишнього середовища?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому кольорова металургія має багато галузей та підгалузей у своєму складі?
2. У чому полягають технологічні особливості виробництва алюмінію? Як це впливає на розміщення підприємств, пов'язаних із його виробництвом?
- 3*. Поясніть, яким чином окремі розвинені країни, що є бідними на руди кольорових металів і майже не видобувають їх, можуть бути провідними виробниками готових металів у світі. Наведіть приклади.

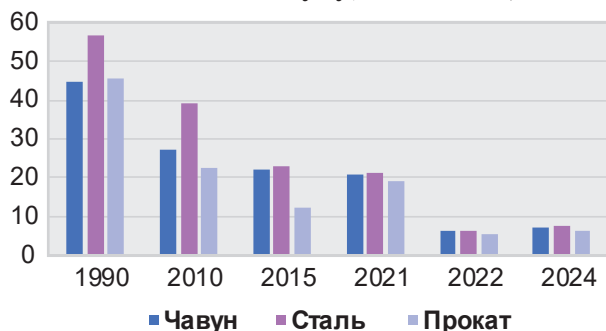
§ 29. МЕТАЛУРГІЙНЕ ВИРОБНИЦТВО В УКРАЇНІ

- Пригадайте, які басейни і родовища залізної та марганцевої руд розміщені в Україні.
- До яких секторів економіки належить чорна і кольорова металургія?

ЯК РОЗВИВАЛАСЯ МЕТАЛУРГІЯ В УКРАЇНІ? Металургійне виробництво є одним із найдавніших видів господарювання в Україні. Справжній його бум припав на початок ХХ ст. Цьому сприяли відкриття великих покладів залізної і марганцевої руд, використання коксівного вугілля для виплавлення металу, будівництво залізниць, що з'єднала *Донбас* із *Придніпров'ям*. Багато металургійних підприємств побудували німецькі, бельгійські, французькі й британські підприємці. Ці регіони стали одним із найбільших у Європі осередків металургійного виробництва. Одночасно з розвитком металургії швидко зростала кількість населення індустриальних міст і селищ.

У ХХ ст. Україна належала до світових лідерів за виробництвом продукції чорної металургії. Із початком російсько-української війни в 2014 р. на тимчасово окупованих територіях опинилася низка металургійних підприємств. На інших підприємствах стався значний спад виробництва, спричинений загрозами обстрілів, блокадою портів, перебоями з електропостачанням. Виробництво чорних металів у 2022 р. скоротилося на 70 %, обсяги експорту – на 62 % (*мал. 29.1*). Частка чорної металургії у загальному обсягу промислової продукції після втрат зменшилася більш як удвічі. Нині у світовому рейтингу виробників чорних металів Україна посідає 13-те місце за виплавленням чавуну, 20-те місце за виробництвом сталі (2024 р.).

Мал. 29.1. Виробництво металургійної продукції в Україні, млн тонн (2024 р.)

Спробуйте самі

1. За *мал. 29.1* простежте, як змінювалося виробництво чавуну, сталі і прокату в Україні у ХХІ ст.
2. У які роки був пік виробництва металургійної продукції в Україні?
3. Коли відбулося різке скорочення виробництва чорних металів в Україні? Унаслідок яких причин?

ЧОРНА МЕТАЛУРГІЯ: ЯКИМИ Є ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ В УКРАЇНІ? Україна має сприятливі умови для розвитку чорної металургії: 1) великі запаси залізної і марганцевої руд, палива й нерудної сировини; 2) розташування їхніх родовищ на незначній відстані одне від одного; 3) розвинену мережу шляхів сполучення між родовищами; 4) джерела води – річка Дніпро й водосховища; 5) розвиток металомістких виробництв, які є споживачами чорних металів; 6) велику кількість вторинної сировини (брухту); 7) кваліфікованих працівників.

Оскільки виробництво чавуну є матеріалоемним, то підприємства розміщують максимально близько до джерел сировини та палива. В Україні більшість металу виробляють на металургійних комбінатах повного циклу, які охоплюють усі стадії металургійного виробництва, а також виробництво коксу й агломерату. Відходи є сировиною для виробництв хімічної продукції, будівельних матеріалів, металооброблення. Ці підприємства та підприємства, які споживають багато металу, доцільно розміщувати поряд із металургійними комбінатами.

Найпотужніші металургійні комбінати розташовані в *Кривому Розі*, *Запоріжжі*, *Кам'янському* (Дніпропетровська область), тимчасово окупованих *Маріуполі*, *Єнакієвому* (Донецька область) і *Алчевську* (Луганська область). Заводи не повного металургійного циклу розміщені у *Дніпрі*, *Запоріжжі*, нині окупованих *Донецьку* і *Макіївці*.

Спробуйте самі

1. У чому полягає сприятливість умов для розвитку чорної металургії в Україні?
2. Чому в розміщенні підприємств чорної металургії орієнтуються на сировину?

Виробництво феросплавів (сплавів заліза з іншими металами для отримання високоякісних сортів сталі) зосереджене у *Запоріжжі*, *Нікополі* (Дніпропетровська область), а труб – у *Дніпрі*, *Нікополі*, *Самарі* (Дніпропетровська область), *Маріуполі* і *Харцизьку* (тимчасово окупована частина Донецької області).

Світ у просторі й часі

Порошкова металургія

Це технологія виготовлення металевих виробів з металевого порошку, який отримують з розплавленого металу, хімічним або механічним способом. Єдиний завод порошкової металургії працює у Броварах під Києвом.

Найсучаснішим способом виплавлення сталі є електрометалургійний, який передбачає використання брукхту. Водночас чималу частку сталі отримують застарілим мартенівським способом (*Запоріжсталь*), який уже давно не використовують у розвинених країнах світу.

Наявні ресурси та інші чинники визначили особливості розміщення підприємств чорної металургії. Розрізняють три райони їх концентрації (мал. 29.2). Основою формування **Придніпровського району** є залізні руди *Криворізького* і *Кременчуцького басейнів*, марганцеві руди *Нікопольського родовища*, нерудна сировина Дніпропетровської області, привізне паливо і вогнетриви з Донбасу. У цьому районі утворилися металургійні центри: *Кривий Ріг* (кілька гірничо-збагачувальних комбінатів, найпотужніший в Україні металургійний комбінат «АрселорМіттал Кривий Ріг»), *Дніпро*, *Кам'янське*, *Самар*, *Запоріжжя*, *Нікополь*, *Марганець* і *Кременчук*.

Донецький район формувався на базі власних запасів коксівного вугілля, нерудної сировини і привізної залізної та марганцевої руд із Придніпров'я. Металургійні підприємства в цьому районі орієнтуються на власне паливо. До подій 2014 р. там сформувалися великі центри – *Донецьк*, *Макіївка*, *Алчевськ*, *Єнакієво*. На тимчасово окупованій території розташовані більшість шахт із видобутку коксівного вугілля і частина коксохімічних заводів. Частково функціонують лише окремі виробництва, виробничі зв'язки між підприємствами і в самому районі, і з Придніпров'ям розірвано.

Мал. 29.2. Чорна металургія України (включно з тимчасово окупованими територіями і підприємствами)

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За мал. 29.2 назвіть металургійні райони, що сформувалися в Україні. Які чинники вплинули на їхнє формування?
2. Які міста Придніпровського району стали центрами чорної металургії? Які чинники визначили розміщення металургійних комбінатів у Придніпров'ї?
3. Які підприємства чорної металургії (у яких містах) у своєму розміщенні орієнтувалися на паливо (коксівне вугілля) Донбасу?

Ще тяжча ситуація в колись потужному *Приазовському районі*. Основою його формування були залізні руди *Криворізького* та *Білозерського басейнів*, марганцева руда *Нікопольського родовища*, паливо й нерудна сировина з Донбасу. У *Маріуполі* працювали два потужні металургійні комбінати «Азовсталь» і «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча», на яких виробляли майже 40 % сталевих продукції України. Нині підприємства зруйновано.

КОЛЬОРОВА МЕТАЛУРГІЯ: ЯКИМИ Є ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ?

Це виробництво не набуло в Україні значного розвитку через брак покладів руд кольорових металів. Загалом масштаби розвитку та особливості розміщення підприємств кольорової металургії в Україні визначаються впливом сировинного, енергетичного та екологічного чинників.

Алюмінієва промисловість розвивалася на сировині, привезеній переважно з *Гвінеї*. Первинне перероблення бокситів здійснювали на *Миколаївському глиноземному заводі*, що розташований у гірлі Південного Бугу (*селище Галицинове*). Підприємство має власний порт, куди завозили сировину, а його продукцію – глинозем (напівфабрикат

для виробництва алюмінію) – експортували до багатьох країн світу. Україна була одним із лідерів у Європі з виробництва глинозему. Після повномасштабного вторгнення через загрозу обстрілів сировину не доставляють, завод перебуває у простої. Алюмінієві профілі із вторинної сировини виробляють на підприємствах у *Дніпрі, Одесі, Броварах і селищі Бородянка* (Київська область).

Виробництво титану базується на власній сировині (ільменіт, рутил), за запасами якої Україна посідає вагомe місце у світі. Її постачають *Іршанський* (Житомирська область) і *Вільногірський гірничо-металургійні комбінати* (Дніпропетровська область). Виробництво титану, магнію і германію здійснюють у *Запоріжжі*. Його розміщення визначено енергетичним чинником, оскільки виробництво титану дуже енергомістке. У *Вільногірську* й *Іршанську* виробляють цирконо-вий концентрат. Частину його експортують як напівфабрикат.

Україна має великий потенціал для виробництва багатьох **рідкісно-земельних металів** (лантану, скандію, європію, ітрію, неодиму тощо). Запуск цього процесу потребує значних інвестицій.

Спробуйте самі

Оцініть сировинну базу чорної та кольорової металургії в Україні й порівняйте розвиток в Україні цих галузей. Яка розвинена краще? Чому?

У ЧОМУ ПОЛЯГАЮТЬ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЇ?

Металургійне виробництво в Україні має низку технологічних, економічних та екологічних проблем, зокрема зношеність виробничих потужностей підприємств, використання технологічно відсталого мартенівського способу виплавлення сталі. Вищими від інших країн є показники використаної сировини на виробництво 1 тонни сталі. Бракує сучасних електрометалургійних підприємств. Через ці причини Україна програє в конкурентній боротьбі на світовому ринку чорних металів.

Традиційними є проблеми забруднення довкілля та нагромадження великої кількості порід у відвалах. Металургійні підприємства, як і ТЕЦ, – найбільші забруднювачі повітря й водних об'єктів. Навколо металургійних заводів формуються техногенні зони із шкідливими речовинами. У містах *Кривий Ріг, Дніпро, Запоріжжя*, де розміщено металургійні підприємства, часто фіксують високий рівень забруднення повітря.

Водночас найгострішою нині є проблема збереження металургійних підприємств від російських обстрілів, відновлення втрачених потужностей, адже метал потрібен для відбудови України в повоєнний період.

Спробуйте самі

У чому полягають проблеми розвитку металургійних виробництв в Україні? Якими способами їх можливо розв'язати?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яке значення має чорна металургія для економіки України?
2. Покажіть на карті промислові райони і центри чорної металургії, що виникли в Україні. Які чинники вплинули на їхнє формування?
3. Чому виробництва кольорових металів не дістали значного розвитку в Україні?

§ 30. ХІМІЧНІ ВИРОБНИЦТВА У СВІТІ

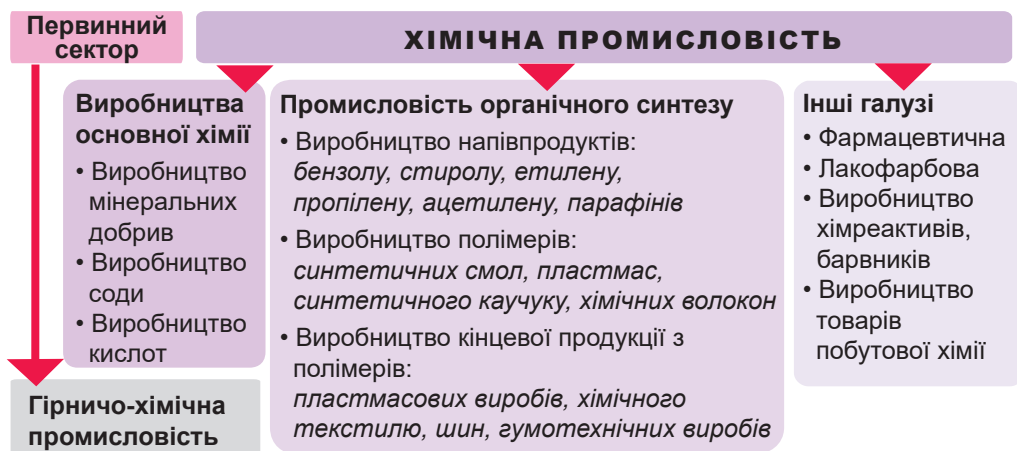
- Пригадайте, які корисні копалини використовують як хімічну сировину.

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ? Хімічна промисловість охоплює виробництва з перероблення хімічними способами сировини й матеріалів для створення широкого асортименту органічної та неорганічної хімічної продукції (мал. 30.1). Вона відіграє важливу роль у забезпеченні інших галузей сировиною і матеріалами, а також у виготовленні побутових товарів. Її продукцію використовують повсюдно – від ручки з пластмасовою основою, якою ви пишете, до мила й косметичних засобів.

Світ у просторі й часі

Доба хімії

XIX ст. називають добою сталі й водяної пари, першу половину XX ст. – добою машин, а його другу половину – добою хімії. У XXI ст. триває стрімкий розвиток хімічних виробництв.

Мал. 30.1. Склад хімічної промисловості

Спробуйте самі

За мал. 30.1 ознайомтеся зі складом хімічної промисловості. Які з виробництв, на вашу думку, виробляють товари народного споживання?

Хімічна промисловість має низку особливостей, що впливають на її розвиток і розміщення підприємств. Насамперед це надзвичайно різноманітна сировинна база. Сучасні хімічні технології дають можливість виробляти продукцію з **корисних копалин** (нафти, природного газу, вугілля, сланців, солей, фосфоритів, апатитів, сірки, крейди, вапняку), **сільськогосподарських продуктів** (цукрових буряків, зерна, олії), **відходів інших виробництв** (металургії, нафтоперероблення, деревообробної, харчової промисловості),

Світ у просторі й часі

Рослини – хімічна сировина

Із цукрових буряків отримують сировину для виробництва спиртів, біорозкладних полімерів; із зерна – сировину для спиртів; із олії з насіння технічних культур – сировину для виробництва біопалива тощо.

побутових відходів і навіть із повітря. Ще одна особливість – різноманіття технологій, які застосовують.

Спробуйте самі

Хімічна промисловість використовує надзвичайно різноманітну сировинну базу. Доведіть або спростуйте це твердження.

ЯКІ ЧИННИКИ ВИЗНАЧАЮТЬ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВ?

Серед хімічних галузей є такі, що потребують великої кількості сировини для виробництва продукції (частка вартості сировини в собівартості деякої готової продукції становить від 40 % до 90 %). Орієнтованими *на сировину* є виробництва кальцинованої соди з кухонної солі, калійних добрив із калійних солей, а також ті, які використовують нетранспортабельну сировину – сірчані й коксові гази. Наприклад, виробництво полімерних матеріалів орієнтується на райони, де одержують нафту, природні й так звані попутні гази або на нафтопереробні комбінати. Синтетичні смоли і пластмаси одержують із вугілля, частково – з деревної сировини, тому початкові технологічні стадії цих виробництв зосереджені біля сировини, а подальше перероблення орієнтоване на місця споживання готової продукції.

Рекорди світу

Найбільш енергоємними в хімічній промисловості є виробництва хімічних волокон і синтетичних смол (поліетилену, поліпропілену та ін.).

Для виробництва синтетичного каучуку, хімічних волокон, деяких видів пластмас і синтетичних смол потрібні великі обсяги *палива й електроенергії*. Тому їх розміщують там, де є нафтові й газові ресурси, де видобування вугілля

поєднується з дешевою гідроенергією, де пролягають нафто- й газопроводи. Окремі підприємства, що випускають продукцію, яку недоцільно транспортувати на великі відстані, орієнтуються *на споживача*. Наприклад, для виробництва сірчаної кислоти значно вигідніше підвезти сировину, аніж транспортувати готову продукцію. Тому такі підприємства розміщують біля місць використання сірчаної кислоти, насамперед центрів виробництва фосфатних добрив. Центри виробництва хімічних волокон сформувалися поблизу споживача – підприємств текстильної промисловості. Є виробництва, для яких потрібні *великі обсяги води*, наприклад для виготовлення синтетичних волокон. Низка виробництв фармацевтичних препаратів, полімерів, реактивів, товарів побутової хімії орієнтуються на *науково-технічну базу* та забезпечення щоденних потреб людей, тому зосереджені переважно у великих містах. Важливим чинником розміщення і розвитку всіх виробництв хімічної промисловості є *екологічний*.

Спробуйте самі

1. Поясніть, чому під час розміщення виробництв кальцинованої соди і калійних добрив орієнтуються на сировину.
2. Які виробництва є паливо- й енергоємними? Де їх розміщують?
3. У чому полягає орієнтування підприємств на науково-технічну базу? Наведіть приклади таких виробництв.

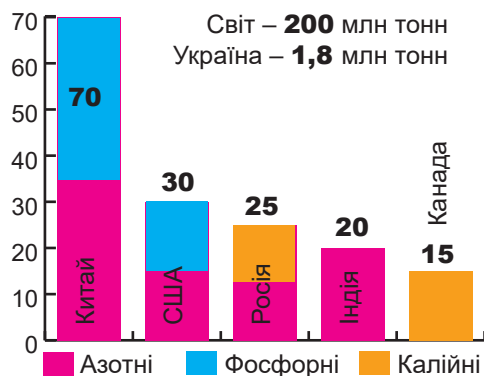
ЯКУ ПРОДУКЦІЮ ВИРОБЛЯЄ ХІМІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ? Хімічна промисловість постачає сировину і матеріали для багатьох галузей: для сільського господарства – мінеральні добрива; для будівництва – пластмаси, будівельну хімію; для медицини – фармацевтичні препарати; для текстильного виробництва – хімічні волокна; для автомобілебудування – пластикові компоненти, шини тощо.

Світове **виробництво мінеральних добрив** залежить безпосередньо від доступності сировини: природного газу (для виробництва азотних добрив), фосфатів (для фосфорних добрив) і калійних солей (для калійних добрив). Виробництво мінеральних добрив у світі постійно зростає і становить десятки мільйонів тонн щорічно. Найбільше виробляють азотних добрив – 60 % загального обсягу. Світовими лідерами з виробництва мінеральних добрив є *Китай, США, Росія (мал. 30.2)*. Канада, Росія, Білорусь, США – найбільші виробники калійних добрив, а *США, Китай, Індія, Марокко* – фосфорних. Найбільшими споживачами мінеральних добрив є *Китай, Індія, США, Бразилія*.

Спробуйте самі

1. Назвіть країни, що є найбільшими світовими виробниками добрив: а) азотних; б) калійних; в) фосфорних.
2. Поміркуйте, чому Китай, Індія, США, Бразилія є найбільшими споживачами мінеральних добрив. Пригадайте, якими ці країни є за площею і за рівнем розвитку рослинництва.

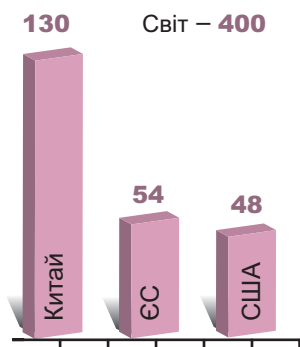
Мал. 30.2. Країни – лідери з виробництва мінеральних добрив, млн тонн (2024 р.)

У світі стрімко розвивається **виробництво пластмас**. Їх використання стало одним із глобальних успіхів промислового розвитку. Майже третину (31 %) загального обсягу їх світового виробництва зосереджено в *Китаї*. У Європі потужним виробником пластмас є *Німеччина (мал. 30.3)*.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Обчисліть, у скільки разів у світі зросло виробництво пластмас і виробів із них, якщо в 1950 р. виробляли 1,5 млн тонн, а в 2024 р. – 400 млн тонн.

Мал. 30.3. Лідери з виробництва пластмас, млн тонн (2024 р.)

Виробництво хімічних волокон також постійно зростає, особливо синтетичних. Абсолютний лідер серед виробників – *Китай* (70 % загального обсягу), який майже в 10 разів перевершує *США та Індію* (разом узятих), що входять до першої трійки країн – виробників цієї продукції.

Надзвичайно динамічним і прибутковим є світове **фармацевтичне виробництво**. Найбільші світові виробники фармацевтичної продукції – *США, Німеччина і Швейцарія*. До першої десятки країн – виробників ліків входять економічно розвинені країни Європи – *Франція, Італія, Велика Британія, Ірландія, Бельгія* та ін.

Спробуйте самі

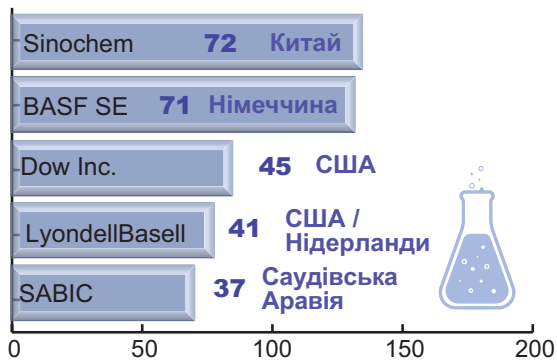
Покажіть на карті країни, що є найбільшими світовими виробниками ліків. Поміркуйте, які чинники забезпечили їхнє лідерство.

За виробництвом хімічної продукції світовими лідерами є *Китай (40 %)* і *США (12 %)*. Приблизно 25 % світового виробництва припадає на країни Європи – *Німеччину, Францію, Італію, Велику Британію*. Серед країн Азії чільні позиції, крім Китаю, посідають *Республіка Корея, Індія, Тайвань, Саудівська Аравія*.

Рекорди світу

ТНК *Procter & Gamble* (США) – абсолютний лідер на ринку побутової хімії, зокрема синтетичних мийних засобів. Компанія виробляє також засоби гігієни, косметики. Відомими її брендами є *Ariel, Tide, Lenor, Comet, Fairy, Mr. Proper, Gala, Camay* – загалом понад 300 торгових марок. Регіональні представництва *Procter & Gamble* є в понад 80 країнах, у 45 із них (також і в Україні) компанія виробляє продукцію, яка продається в 140 країнах світу.

Мал. 30.4. Найбільші хімічні компанії світу за обсягами надходжень від продажів, млрд дол. США (2024 р.)

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

З'ясуйте, до яких країн належать компанії – провідні виробники ліків і медикаментів у світі – *Roche, Johnson & Johnson, Merck, Pfizer, Novartis*. Покажіть ці країни на карті.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Охарактеризуйте просторову організацію хімічних виробництв за регіонами світу (назвіть країни-лідери, спеціалізацію їхніх виробництв, чинники розміщення підприємств):
 група 1 – Європа; група 2 – Азія; група 3 – Північна Америка.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Чому хімічна промисловість має значний вплив на розвиток усього світового господарства?
- У чому полягають особливості сировинної бази хімічних виробництв?
- Назвіть чинники, які визначають розміщення підприємств хімічної промисловості.
- * Поміркуйте, чому важливим чинником розміщення всіх виробництв хімічної промисловості є екологічний.

§ 31. ХІМІЧНЕ ВИРОБНИЦТВО В УКРАЇНІ

- Які корисні копалини, що є в Україні, можуть слугувати сировиною для хімічних виробництв?

ЯКИМИ Є СКЛАД І ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ? Хімічна промисловість відіграє важливу роль в економіці України. Попри те, що багато підприємств опинилися на тимчасово окупованих територіях, а частину зруйновано внаслідок бойових дій, – на хімічну промисловість припадають понад 7 % обсягів промислової продукції України (2024 р.). Сировиною для розвитку хімічної промисловості в Україні є мінеральні ресурси, продукція сільського господарства, деревина, відходи інших виробництв. У сучасній структурі хімічної промисловості України розрізняють чотири головні підрозділи (мал. 31.1).

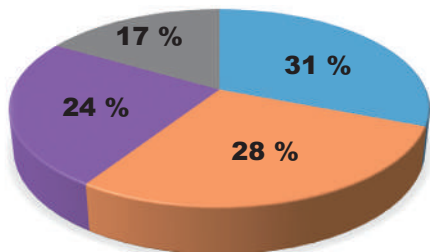

Спробуйте самі

Пригадайте, яка продукція сільського господарства може слугувати сировиною для хімічних виробництв.

Коксохімічне виробництво здійснює хімічне перероблення кам'яного вугілля методом коксування (нагрівання до понад 1000 °С без доступу повітря) для одержання коксу, який використовують як паливо для виплавляння чавуну, та коксового газу, з якого одержують цінну хімічну сировину (кам'яновугільну смолу, аміак, бензол, сірководень та ін.). Нині частина коксохімічних заводів опинилася на тимчасово окупованій території – в *Алчевську* (Луганська область), *Макіївці*, *Єнакієвому*, *Маріуполі* (Донецька область), а найбільше в Європі підприємство – *Авдіївський коксохімічний завод* – зруйнували російські війська. Працюють коксохімічні підприємства, що розташовані в *Запоріжжі*, *Кам'янському*, *Кривому Розі* (Дніпропетровська область).

Нафтопереробні підприємства виробляють різні нафтопродукти із сирової нафти: пальне (дизельне, автомобільні й авіаційні бензини, авіаційний гас), котельне паливо (мазути), моторні масла, мастила, різного

- Виробництво гумових і пластмасових виробів
- Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції
- Виробництво фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів
- Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення

Мал. 31.1. Структура хімічного виробництва України (2024 р.)

Світ у просторі й часі

Зародження хімічних виробництв

На теренах сучасної України найдавнішим хімічним виробництвом вважають виготовлення барвників і фарб. У давнину їх отримували шляхом перероблення мінералів, рослин і природних смол. У XVIII ст. з'явилися промисли з виробництва порошу. Хімічна промисловість заводського типу виникла в XIX ст.

Рекорди світу

Із нафтової сировини виготовляють велику кількість хімічної та нафтохімічної продукції – понад 300 найменувань.

призначення бітуми, парафіни тощо. Нафтопереробний завод у *Кременчуку* після початку повномасштабного вторгнення Росії зазнав кількох ракетних атак, тому нині Україна повністю залежить від імпорту пального для транспортних засобів та іншої продукції нафтоперероблення.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Покажіть на карті центри коксохімії та нафтоперероблення в Україні. Яких проблем зазнали ці виробництва в Україні?

Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції охоплює дуже широкий асортимент виробів. **Мінеральні добрива** в Україні виготовляють із XIX ст. Азотні добрива виробляють на основі аміаку, який отримують або з природного газу, або з відходів коксохімічних заводів. Тому підприємства розміщують поблизу газопроводів (*Рівне, Черкаси*), у центрах коксохімії (*Кам'янське*), а також у порту *Південний*. Виробництво азотних добрив суттєво скоротилося й не покриває внутрішні потреби країни. Водночас є чимало сучасних підприємств, які виробляють спеціальні й комбіновані добрива, стимулятори росту рослин, мікродобрива, біоактиватори тощо. Вони розміщені в *Кам'янському, Дніпрі, Ладизині* (Вінницька область), *Кривому Розі, Білій Церкві* (Київська область), *Рівному*.

Важливим є **виробництво кислот** (неорганічних і органічних), які використовують у виробництві мінеральних добрив, барвників, пластмас, синтетичного волокна, вибухових речовин та інших хімікатів. Місця виробництва кислот збігаються з центрами виробництва мінеральних добрив. Нині кислоти виробляють на хімічних підприємствах у *Кам'янському, Рівному, Кривому Розі*.

Спробуйте самі

Охарактеризуйте особливості виробництва мінеральних добрив і його географію в Україні. Які чинники впливають на розміщення підприємств?

Сировиною для **виробництва полімерних напівпродуктів і полімерів** є переважно нафта і природний газ, а також відходи коксохімічних підприємств. Полімери переробляють на кінцеву продукцію, зокрема мішки, плівки, покриття, штучну шкіру, лінолеум. Синтетичний каучук переробляють на гуму, а хімічні волокна використовують у виробництві тканин і шин. Центрами виробництва синтетичних смол і полімерів є *Черкаси, Запоріжжя, Калуш* (Івано-Франківська область), *Кам'янське, Кременчук*.

Світ у просторі й часі

Виробництво хімічних волокон

Колись потужні підприємства з виробництва хімічних волокон у Чернігові, Житомирі, Києві й Черкасах припинили свою діяльність. Невеликі приватні компанії, що утворилися на базі збанкрутілих підприємств (у Києві й Чернігові), випускають дуже обмежений асортимент продукції в мінімальних обсягах.

В Україні виробляють майже 2500 найменувань продукції **лакофарбової промисловості** – лаки, емалі, оліфи, розчинники, барвники тощо (*мал. 31.2*). Провідними центрами їх виробництва є *Кривий Ріг, Кам'янське, Дніпро, Черкаси, Харків, Запоріжжя, Дрогобич і Яворів* (Львівська область). **Парфумерно-косме-**

Мал. 31.2. Продукція лакофарбової промисловості України

тична промисловість і виробництво продукції **побутової хімії** динамічно розвиваються. Їхня продукція – парфуми, шампуні, креми, дезодоранти, зубна паста, мийні засоби тощо. У цій галузі на українському ринку працюють міжнародні компанії. *Американській ТНК Procter & Gamble* належать підприємства в *Борисполі* (Київська область) та *Покрові* (Дніпропетровська область). Вони випускають мийні й гігієнічні засоби торгових марок *Gala, Dax, Shandy, Safeguard, Camay*. Понад 80 % цієї продукції експортують до країн Європи й Америки. Працюють також спільні підприємства, зокрема *українсько-болгарське Pirana (Харків)* – найбільший виробник шампунів, косметичних засобів, зубної пасти в Україні. *Українсько-ізраїльське «Вельта-Косметік» (Дніпро)* використовує переважно імпортну сировину й спеціалізується на виробництві косметичних засобів і побутової хімії. *Компанія «Ельфа» (Коростень, Житомирська область)* випускає парфумерно-косметичну і побутову продукцію під торговими марками «Зелена аптека», «Біоформула», «Біоняня».

Спробуйте самі

Продукцію яких брендів парфумерно-косметичної промисловості ви використовуєте? Дізнайтеся з етикеток на ній, де її виробляють. Наведіть приклади продукції побутової хімії «з полиць» магазинів в Україні.

Фармацевтичне виробництво орієнтується на кваліфіковані кадри й має високу територіальну концентрацію. Майже 70 % усіх лікарських препаратів виробляють у *Києві*. Там розміщені *фармацевтична фірма «Дарниця», підприємства «Фармак», «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод», «Київський вітамінний завод», «Київмедпрепарат»*. Великими центрами є *Харків, Львів, Одеса, Вінниця, Тернопіль, Черкаси, Біла Церква, Лубни* (Полтавська область), *Умань* (Черкаська область). Попри велику кількість підприємств, в Україні виробляють лише третину загальної чисельності найменувань лікарських засобів, що їх використовують, тому Україна імпортує ліків на мільярди доларів США.

Рекорди України

Фармацевтичне підприємство «Дарниця» посідає перше місце в Україні за продажами ліків у пакованнях (250 найменувань). Його продукцію експортують до 20 країн світу.

МОДЕЛЮЄМО

Змодельуйте розміщення фармацевтичного виробництва в Україні. Поміркуйте, де його доцільно розташувати – у великому, середньому чи малому місті / селищі.

Виробництво гумових і пластмасових виробів представлене широким асортиментом продукції. Головний центр гумотехнічної промисловості – *Біла Церква*, де розташоване єдине в Україні підприємство з

Світ у просторі й часі

Підприємство «Росава»

Білоцерківське підприємство виробляє близько 6 млн шин на рік 250 типів: для легкових автомобілів, мікроавтобусів, вантажівок і сільськогосподарської техніки під брендами ROSAVA, PREMIORRI, VALSA.

виробництва шин. Значними центрами виробництва інших видів продукції (віконні ущільнювачі, побутові товари, гумові килимки для транспорту, промислові рукави тощо) є *Бровари, Луцьк, Кременчук, Кропивницький, Вінниця, Одеса, Харків*. Пластмасові вироби (водогінні труби, відра, одноразовий посуд, контейнери, дитячі іграшки,

розетки, вимикачі тощо) виготовляють здебільшого з полімерів у *Києві, Броварах, Дніпрі, Харкові, Одесі, Луцьку* та інших містах України.

Спробуйте самі

Якою продукцією хімічної промисловості користуються у вашій родині? До яких галузей і виробництв вона належить? Що є сировиною для її виготовлення?

У ЧОМУ ПОЛЯГАЮТЬ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ? Хімічна промисловість в Україні має низку проблем через російську агресивну війну, економічну неефективність, енергетичні виклики і брак інновацій. На більшості підприємств працює застаріле обладнання, що не відповідає сучасним вимогам до енергоефективності, екологічності та якості

Спробуйте самі

Поміркуйте, у чому полягає стратегічна важливість хімічної промисловості.

продукції. Продукція цих підприємств неконкурентоспроможна через високу матеріалову й енергоємність виробництва. Низьким є також рівень наукомістких технологій.

Іще одна проблема – брак важливих сировинних ресурсів. Окремі хімічні виробництва мають високу енергоємність, що в умовах зростання цін на електроенергію та її дефіциту створило проблеми для їхнього розвитку.

Підприємства хімічної промисловості істотно забруднюють довкілля. Дуже несприятлива екологічна ситуація формується в містах *Прикарпаття (Калуш), Придніпров'я* та особливо *Донбасу*, де тривають активні бойові дії. Через війну знищено або зупинено хімічні підприємства в Сумській, Харківській, Запорізькій областях.

Спробуйте самі

Дізнайтеся, чи є підприємства хімічної промисловості у вашому регіоні. Якщо є, то яку продукцію вони виробляють? Чи виникають екологічні проблеми, пов'язані з їхнім функціонуванням? Як їх розв'язують?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які виробництва хімічної промисловості дістали розвиток в Україні?
2. На якій сировині базується розвиток хімічних виробництв в Україні? Де виникли найбільші центри її виробництва?

- 3*. Наведіть приклад проблеми, що стримує розвиток хімічних виробництв в Україні. Запропонуйте шлях її розв'язання.

§ 32. МАШИНОБУДУВАННЯ У СВІТІ

- Наведіть приклади використання машин і устаткування в побуті, сільському господарстві, промисловості, на транспорті.
- Що є основою сировиною для виробництва машин і устаткування?

ЯКОЮ Є РОЛЬ МАШИНОБУДУВАННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ? Машинобудування охоплює виробництва, пов'язані зі створенням машин і обладнання для промисловості й побуту. Вони великою мірою визначають загальний стан економіки країни та рівень її технологічного розвитку. Запровадження сучасних технологій стрімко змінює машинобудівні виробництва: те, що вчора вважали новим, сьогодні поступається новішому, щоб завтра стати застарілим. Машинобудування – своєрідний індикатор, що вказує на загальний рівень соціально-економічного розвитку країни: що більший асортимент продукції воно виробляє, що міцніші його позиції на міжнародному ринку, то вищий рівень розвитку країни та її обороноздатність. В економічно розвинених країнах на продукцію машинобудування припадає близько 40 % обсягу промислового виробництва, а в індустріальних країнах, що розвиваються, – навіть більше, бо саме машинобудування стало основою їхньої індустріалізації. У менш розвинених країнах перехідної економіки (зокрема й в Україні) позиції цієї галузі значно слабші.

Світ у просторі й часі

Коли виникло машинобудування?

Письмові згадки про застосування перших машин і механізмів знаходять в архівах різних суспільств стародавнього світу і Середньовіччя. Прості механізми (годинники, зброя, ходові частини млинів тощо) виробляли в ремісничих майстернях для місцевих потреб. І лише з початком промислової революції, символом якої став паровий двигун Джеймса Ватта (1775 р.), виробництво машин набуло небачених масштабів.

Спробуйте самі

Поміркуйте, який існує взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку країни та розвитком і обсягом виробництва машин і устаткування.

ЯКИМ Є СКЛАД МАШИНОБУДУВАННЯ? Сучасне машинобудування – це складна галузь, що охоплює сотні різноманітних виробництв. Їхня кількість постійно зростає як за рахунок подальшого поділу вже наявних напрямів, так і завдяки появі абсолютно нових. Наприклад, понад три десятиліття тому у світовій промисловості взагалі не було виробництва комп'ютерів і периферійного обладнання, нині ж це сукупність понад десяти різних виробництв, без продукції яких сучасна людина не уявляє свого життя. Виробництво засобів мобільного зв'язку з'явилося ще пізніше. У складі машинобудування розрізняють п'ять груп, кожна з яких охоплює вузькі виробництва, що можуть об'єднувати десятки інших (мал. 32.1).

Незважаючи на різну продукцію, яку виробляють підприємства машинобудування, їхні технологічні процеси подібні. Потужні заводи важкого, загального й середнього машинобудування мають здебільшого чотири основні виробничі стадії (мал. 32.2).

МАШИНОБУДУВАННЯ

Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції

Електронних компонентів і плат, комп'ютерів і периферійного обладнання, обладнання зв'язку, побутової електроніки, магнітних і оптичних носіїв

Виробництво машин і устаткування

Загального призначення:

двигунів, насосів, компресорів, турбін, підшипників, підйомальних та вантажно-розвантажувального устаткування

Спеціального призначення:

сільськогосподарської та лісгосподарської техніки, металообробних машин і верстатів, машин та устаткування для добувної, деревообробної, харчової, текстильної промисловості, металургії, будівництва

Виробництво електроустаткування

Електродвигунів, генераторів, трансформаторів, акумуляторів і батарей, побутових електроприладів, електроосвітлювального обладнання

Виробництво автотранспортних засобів і причепів

Легкових автомобілів, вантажівок, автобусів, причепів і напівпричепів, кузовів для автотранспортних засобів, вузлів, деталей і приладдя для автомобілів

Виробництво інших транспортних засобів

Суден і човнів, залізничних локомотивів і рухомого складу, повітряних і космічних літальних апаратів, військових транспортних засобів, мотоциклів, велосипедів

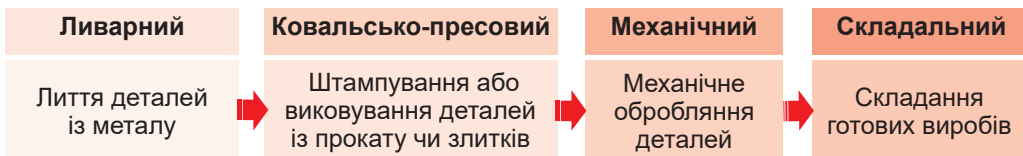
Мал. 32.1. Склад машинобудування (прийнятий у статистиці ООН)

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Ознайомтеся зі складом машинобудування за мал. 32.1. Назвіть, яку продукцію виробляють групи виробництв:

група 1 – комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; *група 2* – електроустаткування; *група 3* – машин і устаткування (загального й спеціального призначення); *група 4* – автотранспортних засобів і причепів та інших транспортних засобів. За іншою класифікацією розрізняють важке, загальне, середнє і точне машинобудування. До якого з них може належати та група виробництв, продукцію якої ви називали?

Мал. 32.2. Основні цехи машинобудівного заводу

Спробуйте самі

За мал. 32.2 опишіть шлях, що його проходить деталь, перш ніж стати готовим виробом.

На сучасних машинобудівних заводах чимало процесів здійснюють роботи. Вони здатні виконувати багато функцій ефективніше, ніж люди (мал. 32.3).

Мал. 32.3. Роботизована лінія на сучасному машинобудівному заводі

ЧОМУ ХАРАКТЕРНІ СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ І КООПЕРУВАННЯ? Через складність і велику кількість деталей та агрегатів, із яких складається машинобудівна продукція, одному заводу не завжди під силу виробити все необхідне. Ефективніше й економічно вигідніше спеціалізувати окремі підприємства на виробництві конкретних деталей. Тому машинобудівні заводи зазвичай мають вузьку спеціалізацію. А для збирання готової продукції підприємства встановлюють коопераційні зв'язки (постачання деталей, комплектувальних матеріалів, сировини). Такими зв'язками можуть бути охоплені десятки, а іноді й сотні підприємств. **Спеціалізація машинобудування** проявляється не лише у відокремленні виробництв, а й у чіткому поділі праці між підприємствами в межах одного виробництва. Наприклад, у вагонобудуванні одні заводи випускають важкі вантажні вагони, інші – м'які пасажирські, ще інші – вагони для метрополітену. Унаслідок поділу праці в машинобудуванні встановилися різні види спеціалізації:

1) технологічна (постадійна) – виробництво ливарних, ковальсько-пресових виробів, які постачають для подальшого оброблення на інші машинобудівні підприємства;

2) подетальна (вузлова) – випуск окремими підприємствами вузлів, агрегатів, призначених для кінцевої продукції на інших складальних підприємствах, наприклад коробок передач, двигунів в автомобілебудуванні;

3) предметна – спеціалізація на кінцевій готовій продукції (найбільш поширена в енергетичному, транспортному, сільськогосподарському машинобудуванні, на підприємствах якого виробляють значну частину комплектування і кінцевий виріб; характерна для складальних підприємств) (мал. 32.4).

Спробуйте самі

Пригадайте, що таке виробнича спеціалізація і концентрація.

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ

Предметна

Випуск кінцевої готової продукції: машин, приладів, апаратів тощо

Подетальна (вузлова)

Виробництво окремих комплектувальних деталей, вузлів, агрегатів

Технологічна (постадійна)

Виробництво ливарних і штампованих виробів

Мал. 32.4. Види спеціалізації в машинобудуванні

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Поясніть, у чому полягає спеціалізація в машинобудуванні:

група 1 – постадійна;

група 2 – подетальна;

група 3 – предметна.

Кооперування – це об'єднання взаємопов'язаних підприємств, що розташовані або на порівняно невеликій території, або в різних регіонах країни чи різних країнах. Наприклад, для виробництва автомобіля або літака потрібні деталі, вузли й агрегати, що їх виробляють сотні різних спеціалізованих підприємств.

Подорож у слово

Кооперування (співпраця, спільна діяльність для досягнення мети) – це встановлення виробничих зв'язків між різними спеціалізованими підприємствами для спільного виготовлення певного виду кінцевої продукції.

Усі вони постачають ці компоненти на складальне підприємство, яке об'єднує їх у єдине ціле і випускає готову продукцію. Унаслідок цього

Подорож у слово

Слово **клас́тер** означає **скупчення, гроно, куц**. Кластер в економіці – це група розташованих на певній території взаємопов'язаних підприємств, компаній, науково-дослідницьких інститутів та інших організацій, які співпрацюють і взаємодоповнюють одне одного.

виникають **машинобудівні кластери**, у яких різні спеціалізовані заводи спільно беруть участь у випуску готової продукції. Прикладами можуть бути автомобілебудівні кластери, що сформувалися навколо *міст Дірборн (США) і Тойота (Японія)*. Там розташовані складальні підприємства відповідно компаній *Ford і Toyota*.

ЯКИМИ Є ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ? Оскільки продукція машинобудування має дуже широкий попит, розміщення його підприємств майже не обмежується природними умовами чи наявністю ресурсів. Саме тому воно стало глобальною галуззю, що є в кожному регіоні. Але в одних ці підприємства визначають спеціалізацію, в інших – задовольняють лише місцеві потреби. Машинобудування – найбільш трудо- й наукоємна галузь, тому в розміщенні підприємств важлива наявність кваліфікованої робочої сили, наукових центрів, споживача. Особливо це стосується приладобудування, електротехнічної та аерокосмічної промисловості, інших виробництв, що випускають складну техніку. Наукомісткі виробництва зорієнтовані на центри наукових досліджень і розроблень.

Близькість до сировини (місць виробництва металу) важлива лише для окремих підприємств важкого машинобудування – тих, що виготовляють металургійне, гірничошахтне устаткування тощо. На розміщення підприємств, які випускають важкотранспортабельну продукцію, впливає близькість споживача. Чинником розміщення складальних підприємств, що мають розгалужені коопераційні зв'язки з іншими центрами, є вигідність економіко-географічного (особливо транспортного) положення.

Спробуйте самі

1. Закінчіть речення: «Машинобудування – найбільш трудоємна й наукоємна галузь промисловості, тому в розміщенні підприємств орієнтується на...».
2. Виробництво якої машинобудівної продукції орієнтується на споживача?
3. Чому для розміщення машинобудівних підприємств важливо враховувати вигідність економіко-географічного положення?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Якою є роль машинобудування в сучасному світовому господарстві?
2. Доведіть, що склад машинобудівних виробництв розгалужений.
- 3*. Поясніть, чому в розміщенні підприємств машинобудування важливо враховувати наявність кваліфікованої робочої сили.

§ 33. ГЕОГРАФІЯ МАШИНОБУДІВНИХ ВИРОБНИЦТВ

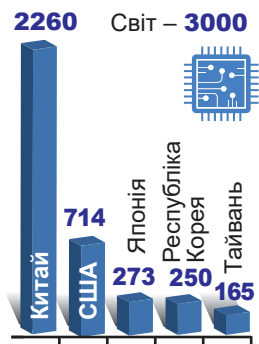

- Пригадайте, які види виробництв охоплює машинобудування.
- Які чинники визначають розміщення машинобудівних виробництв?

ВИРОБНИЦТВО ЕЛЕКТРОННОЇ ПРОДУКЦІЇ І КОМП'ЮТЕРІВ.

Електронна промисловість – найбільш наукомісткий складник сучасного машинобудування. Немає сфери людської діяльності, у якій не застосовували б її продукцію: електронні компоненти і плати, радіо- і телекомунікаційне устаткування, засоби мобільного зв'язку, медична й промислова апаратура, офісна техніка, аудіо- й відеоапаратура побутового призначення та ін. Поширення електроніки в усіх сферах життя – важлива віха людського прогресу.

Електронна промисловість з'явилася в розвинених країнах. Згодом компанії США, Західної Європи і Японії почали розміщувати підприємства побутової та обчислювальної техніки, засобів зв'язку в країнах із дешевою робочою силою. Спершу це були східноазійські індустріальні країни, що розвиваються (*Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур*), у яких пізніше утворилися свої компанії – «законодавці моди» в електроніці. Далі їхнє коло розширилося завдяки країнам Південно-Східної Азії (*Малайзія, Філіппіни, Таїланд*), Латинської Америки (*Мексика, Бразилія*), Центральної та Східної Європи (*Чехія, Угорщина, Польща, Словаччина*). Сьогодні найбільшим центром розвитку світової електроніки є *Китай* (мал. 33.1).

Мал. 33.1. Країни – лідери з виробництва електронної продукції, млрд дол. США (2024 р.)

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

За мал. 33.1 назвіть країни, що є світовими лідерами з виробництва електронної продукції. До яких регіонів світу вони належать? Який із регіонів домінує? Оцініть роль і місце Китаю у світовому виробництві продукції електроніки, обчисливши його частку.

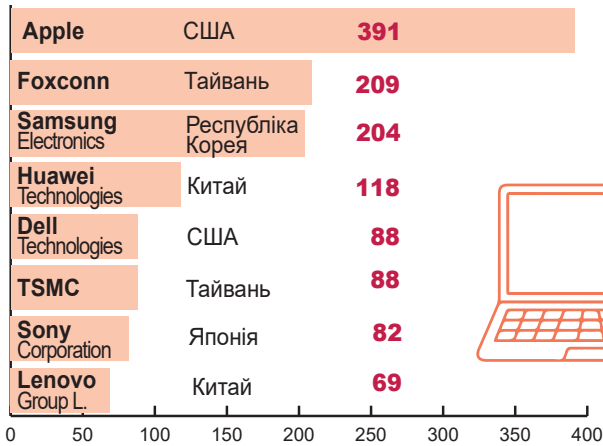
Нині розміщення підприємств електронної промисловості орієнтується на такі країни з дешевою робочою силою, як *Індія, В'єтнам, Малайзія, Філіппіни, Таїланд*, які більш вигідні для ТНК, ніж Китай. Серед країн Європи найбільшими виробниками електронної продукції є *Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Швейцарія*. Отже, у світовому виробництві електроніки відбулося переміщення виробничих потужностей до країн, що розвиваються. Проте основні прибутки від неї залишаються в економічно розвинених і східноазійських індустріально потужних країнах, компанії яких контролюють світовий ринок продукції і є лідерами в дослідженнях, проектуванні й розробленні нових зразків (мал. 33.2).

Схожа ситуація склалася й у **виробництві комп'ютерної техніки**. *Китай* є абсолютним лідером із виробництва продукції, а китайські ТНК – у рейтингах найбільших комп'ютерних компаній світу. Зокрема, компанія *Lenovo* посідає перше місце у виробництві комп'ютерів,

Спробуйте самі

1. За мал. 33.2 назвіть ТНК і покажіть на карті країни, у яких розміщені найприбутковіші компанії світу з виробництва електроніки.
2. Обчисліть сумарний показник доходів від реалізації продукції електроніки за регіонами світу. Який регіон є лідером?

Мал. 33.2. Найбільші ТНК світу за доходами від реалізації електронної продукції, млрд дол. США (2025 р.)

потіснивши конкурентів із *США* і *Тайваню* (мал. 33.3). Серед виробників планшетів лідирують *Apple* (США), яка постачає майже чверть світової продукції, і *Samsung* (Республіка Корея). Ці ж ТНК є незаперечними лідерами з виробництва смартфонів.

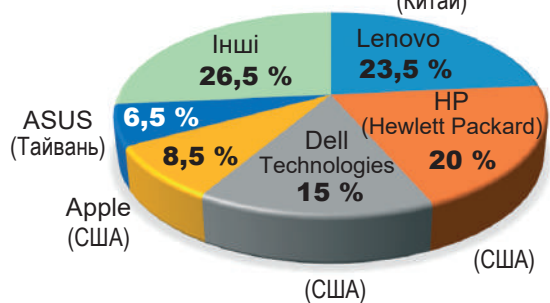

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Складіть перелік продукції електронної промисловості, якою ви користуєтеся вдома чи під час навчання в школі, за групами призначення:

- група 1 – комп'ютерна техніка;
- група 2 – смартфони;
- група 3 – офісна техніка.

Укажіть, які компанії і де її виробили.

Мал. 33.3. Частка провідних ТНК у світовому виробництві комп'ютерів (2024 р.)

АВТОМОБІЛЕБУДУВАННЯ. Автомобілебудування є одним із лідерів світового машинобудування за вартістю виробленої та проданої продукції. Це пояснюється тим, що зберігається стійкий попит на автомобілі – головний транспортний засіб сучасності; автомобілебудування належить до виробництв середнього рівня складності, що найбільшою мірою відповідає кваліфікації представників робітничих професій в індустріальному суспільстві. Тривалий час світовими лідерами були *США* (найбільший виробник вантажівок) і *Японія* (легкових автомобілів). Нині перше місце у світі посідає *Китай*, який з року в рік нарощує обсяги виробництва (насамперед легковиків), випереджаючи колишніх лідерів (табл. 33.1).

В *Азії* автомобілебудування стрімко розвивається і в *Індонезії*, *Малайзії*, *Туреччині*, *Ірані*. У *Європі* майже всі країни, за незначним винятком, мають автомобілебудівну промисловість. Найбільше вона розвинена в *Німеччині*, *Іспанії*, *Франції*, *Великій Британії*, *Італії*, *Чехії*, *Швеції*. В Америці помітним гравцем є *Канада*.

Спробуйте самі

За табл. 33.1 назвіть найбільших виробників автомобілів: а) у Європі; б) в Азії; в) в Америці. Який регіон світу виробляє найбільше? Країн яких регіонів немає в десятці лідерів автомобілебудування?

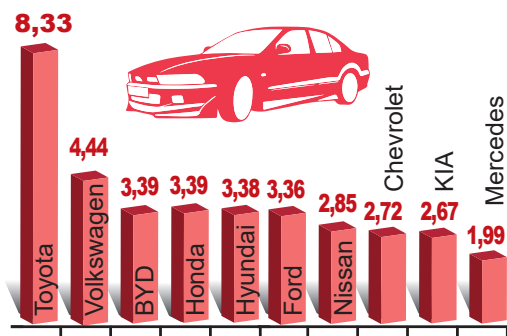
За обсягами виробництва *Китай* займає чільні позиції, але найбільшими світовими виробниками є японські й західноєвропейські ТНК, які розміщують складальні підприємства в багатьох країнах світу, де нерідко виробляють значно більше продукції, ніж у країні свого базування (мал. 33.4). Наприклад, *Toyota* складає 60 % автомобілів поза Японією, *Volkswagen* – 70 % поза Німеччиною, а *Fiat* – понад 80 % поза Італією. Усі провідні автомобілебудівні компанії світу активно працюють над створенням екологічно чистих автомобілів, які споживають значно менше вуглеводневого пального (бензину, газу чи дизельного), поєднують його з електротягою (гібридні автомобілі) або повністю від нього відмовилися (електромобілі на акумуляторах, авто з двигуном внутрішнього згоряння, що працює на водні). Компанії-виробники – американські *Tesla* і *Faraday Future* (електромобілі), британська *Riversimple* (воднемобілі) та ін.

ВИРОБНИЦТВО ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ. Літакобудування – наукомісткий вид діяльності, розвиток якого однаковою мірою залежить від сучасних конструкційних матеріалів, що їх постачають металургія і хімічна промисловість, та електронного обладнання для літаків, ракет, супутників (авіоніки). Таке поєднання доволі унікальне, а виробництво – витратне, тому коло країн, здатних випускати літаки й космічні апарати, обмежене. Світове лідерство в цій галузі належить *США* і країнам *ЄС*. У цивільному авіабудуванні світу домінують дві великі корпорації: американська *Boeing* (мал. 33.5) та об'єднана європейська *Airbus*. Ключовою їхньою

Таблиця 33.1

Країни – лідери з виробництва автомобілів (2024 р.)

Країна	Виробництво автомобілів, млн штук	
	Усього	Легкових
Китай	31,3	25
США	10,6	8
Японія	8,2	7
Індія	6	5
Мексика	4,2	3,5
Республіка Корея	4,1	1,7
Німеччина	4	3,6

Мал. 33.4. Найбільші автомобільні ТНК за обсягом виробництва, млн штук (2024 р.)

Мал. 33.5. Boeing американської ТНК – найбільш масові літаки у світі

особливістю є розпорошення виробництва по всій території країни (США) або кількох країн (Франції, Німеччини, Великої Британії та Іспанії). Швидко розвивається військова і цивільна авіаційна промисловість Китаю. Китайська корпорація AVIC – великий виробник військової авіатехніки. У цивільній авіації активно виробляють пасажирські літаки. Виготовлення окремих типів цивільних літаків характерне для низки країн Європи (України, Італії, Швеції), Азії (Японії, Індії, Ірану), Америки (Канади, Бразилії, Аргентини).

Спробуйте самі

1. Назвіть чинники, від яких залежить розвиток сучасного літакобудування.
2. Чому коло країн – виробників літаків обмежене?

СУДНОБУДУВАННЯ. Виробництво суден належить до найдавніших у транспортному машинобудуванні. Перед початком Другої світової

Мал. 33.6. Китай – світовий лідер із виробництва суден-контейнеровозів

війни лідером світового суднобудування була Західна Європа, яка забезпечувала 80 % виробництва всіх кораблів. У ХХІ ст. географія світового суднобудування докорінно змінилася. Основними країнами – лідерами в суднобудуванні є східноазійські держави – *Китай (мал. 33.6), Республіка Корея і Японія.*

Спробуйте самі

Як змінилися країни – лідери світового суднобудування в останні десятиліття?

ВЕРСТАТОБУДУВАННЯ. Виробництво верстатів визначає світовий науково-технічний розвиток. Галузь виробляє машини для оброблення різноманітних матеріалів: метало- і деревообробні верстати, автоматичні машинобудівні лінії, ковальсько-пресове, ливарне та інше обладнання. Зростає виготовлення верстатів із програмним управлінням, комп'ютеризованих верстатів, а також промислових роботів. Країнами-лідерами є *Китай, Японія, Німеччина та США.* До світових лідерів із виробництва і продажу промислових роботів належить, окрім названих країн, і *Республіка Корея.*

Спробуйте самі

Чому верстатобудування називають визначальним для науково-технічного прогресу? Наведіть приклади виробництв, які не можуть існувати без верстатів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яку продукцію виробляє електронна промисловість? Покажіть на карті країни, які є світовими лідерами з виробництва продукції електроніки.
2. Які корпорації є світовими лідерами з виробництва комп'ютерів? Покажіть на карті країни їхнього базування.
3. Які тенденції характерні для розвитку і розміщення виробництв автомобільної промисловості світу?

§ 34. МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

- Пригадайте, які групи виробництв є у складі машинобудування.
- Які чинники впливають на розміщення виробництв машинобудівної продукції?
- Де в Україні сформувалися металургійні бази?

ЧОМУ В УКРАЇНІ МАШИНОБУДУВАННЯ ВТРАТИЛО ПЕРЕДОВІ ПОЗИЦІЇ? У ХХ столітті в Україні було створено низку потужних машинобудівних підприємств. З'явилися нові високотехнологічні виробництва – авіаційне, ракетно-космічне, електроніки, військової техніки, автомобіле- і приладобудування. Машинобудівні підприємства працювали в багатьох містах і селищах України. Проте в 1990-х рр. машинобудування суттєво занепало через низку проблем, пов'язаних із розривом виробничих зв'язків із пострадянськими країнами, з яких отримували деталі та обладнання й куди відправляли основну частину продукції. Війна Росії проти України посилила негативні процеси. Чимало підприємств опинилися на тимчасово окупованих територіях, частина виробництв зазнала руйнації. Наслідком війни стала **релокація** – перенесення виробництв зі східних регіонів України до західних. Частка машинобудування в обсягах промислової продукції України знизилася до менш як 8 % (мал. 34.1). Однак, попри наявні проблеми, машинобудування України має необхідний потенціал для успішного розвитку.

Подорож у слово

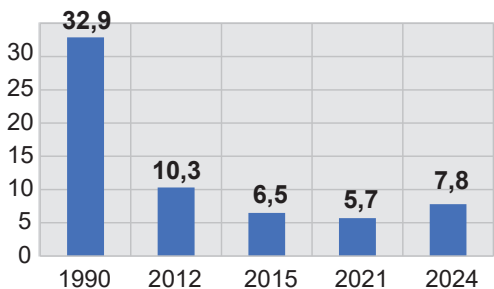

Релокація (з англійської – *переїзд*) – переміщення підприємств чи інших об'єктів, перенесення бізнесу, переселення людей з одного місця (регіону) в інше.

Спробуйте самі

1. За мал. 34.1 проаналізуйте, як змінювалася частка машинобудування в обсягах промислової продукції України. У яких роках вона була найбільшою? Коли відбувся максимальний спад?
2. Поміркуйте, завдяки яким чинникам і якій продукції у 2024 році відбулося зростання частки машинобудування.

Мал. 34.1. Частка машинобудування в обсягах промислової продукції України, %

ЯКОЮ Є СТРУКТУРА МАШИНОБУДУВАННЯ? Розміщення машинобудівних виробництв визначається впливом кількох чинників. Підприємства з виробництва електроніки, приладів, літаків орієнтуються на кваліфіковані кадри й центри наукових досліджень. Розміщення виробництва суден і сільськогосподарської техніки тяжіє до споживача. У складі машинобудування України розрізняють майже 60 різних виробництв, що об'єднані у відповідні групи (мал. 34.2).

Найсучасніший підрозділ машинобудування – **виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції**. Виробництво комп'ютерної техніки (серверних систем, ноутбуків, планшетів, електронних книжок) розміщене в *Гостомелі* (Київська область), електронних

Мал. 34.2. Структура машинобудування України (2024 р.)

Спробуйте самі

За мал. 34.2 визначте, яке машинобудівне виробництво в Україні є провідним.

Світ у просторі й часі**Перші планшетні ПК**

Українське підприємство *Impression Electronics* у Гостомелі одним із перших у світі у 2011 р. почало випуск планшетного ПК – *Impression Im PAD* на ОС Windows.

Рекорди України

Українська компанія «ЕКТА» – один із найбільших у Східній Європі виробників світлодіодних екранів. Вона інстальувала екрани власного виробництва в багатьох країнах Європи, Азії та Америки. Світлодіодні екрани «ЕКТА» встановлено в сесійній залі Верховної Ради України, Палаці спорту в Києві та в інших місцях.

компонентів (плат, медіаплеєрів, комунікаційного обладнання) – у с. *Розівка* (Закарпатська область). Провідними виробниками відео-і медіаобладнання є компанії в *Житомирі* (екрани для трансляції відео у 3D-форматі, цифрові білборди, вивіски, інформаційні табло) та *Одесі* (IPTV-приставки, медіаплеєри під торговою маркою *MAG*). Спеціальне електронне обладнання та оборонну апаратуру, системи авіаційної і космічної навігації, оптико-електронні прилади виробляють у *Києві*, *Харкові*, *Чернігові*, *Смілі* (Черкаська область).

Продукцією **виробництва електроустаткування** є електродвигуни, трансформатори, генератори, кабелі, електророзподільча апаратура,

вимірювальні прилади, побутова техніка, акумулятори тощо. Головний центр виробництва – *Харків*, у якому розташовані підприємства з виготовлення електродвигунів, кабелю, іншої електротехнічної продукції. Значними центрами виробництва електродвигунів різного типу є *Полтава*, *Дніпро*, *Ужгород*, *Запоріжжя*, кабелів і електротехнічної апаратури – *Одеса*, *Кам'янець-Подільський*, *Запоріжжя*, *Київ*, *Харків*. В Україні коштом іноземних інвесторів збудовано кілька підприємств, на яких виробляють електрокабельну продукцію для провідних автомобільних компаній світу. Вони розміщені в *Стрию*, *Яворові*, *Бродах* (Львівська область), *Івано-Франківську*, *Чернівцях*, *селах Минай* (Закарпатська), *Байківці* (Тернопільська), *Рованці* (Волинська область). Майже всю продукцію ці підприємства експортують (мал. 34.3).

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому майже всі підприємства з виробництва електрокабельної продукції для автомобілів розташовані в західній частині України.

Kromberg & Schubert	Leoni Wiring Systems	Electro Cable Group	Вентиляційні системи (Vents)
• 337 млн • Електричні кабельні мережі для автопрому	• 209 млн • Кабельні мережі, системи з електронікою для автопрому	• 101 млн • Кабель Modern Expo • 78 млн • Торговельне обладнання	• 101 млн • Побутові та промислові вентиляційні системи
Продукція йде на експорт у десятки країн світу			

Мал. 34.3. Компанії – лідери за експортом продукції машинобудування України, дол. США (2024 р.)

Вимірювальні прилади для електромереж, акустичних систем для автомобілів, електричних з'єднувачів виробляють в *Умані* (Черкаська область), *Харкові*, *Мукачеві*, *Миколаєві*, *Одесі*, лічильники газу, води і тепла – в *Івано-Франківську*, *Луцьку*. Через різні причини підприємства працюють не на повну потужність або складають кінцеву продукцію з компонентів, що надходять із-за кордону. Свинцево-кислотні акумулятори виробляють у *Дніпрі*, *Запоріжжі*, *Херсоні*. Частина продукції цих підприємств іде на експорт. Новий перспективний напрям – виробництво літєвих батарей для енергетики й інфраструктури. Їх випускають у *місті Великі Мости* (Львівська область).

Значним сегментом електротехнічного виробництва є виготовлення побутової техніки. Нині в Україні немає власного виробництва телевізорів, однак кілька українських брендів smart-телевізорів (*KIVI*, *2E*, *Ergo*, *Vinga*) розвивають контрактне виробництво: проектування, дизайн, маркетинг здійснюють в Україні, а безпосередньо виготовляють у Китаї. Провідний виробник пральних машин в Україні – компанія «Електролюкс Україна» (*Івано-Франківськ*). Підприємство є частиною ТНК Electrolux і щорічно може виробляти 1 млн пральних машин. Виробництво кліматичного і кухонного обладнання зосереджено в *Черкасах*; чайників, тепловентиляторів, сушарок, міксерів – у *Каневі* (Черкаська область).

Виробництво машин і устаткування охоплює випуск техніки для сільського і лісового господарства, металургії, добувної та харчової промисловості. **Верстатобудування** занепало, воно перейшло від масового випуску продукції до модернізації старих верстатів – установлення сучасного числово-програмного керування (*Харків*, *Кременчук*, *Краматорськ*, *Дніпро*, *Івано-Франківськ*).

Рекорди України

Українська літєва корпорація має наміри побудувати в Україні гігафабрику з виробництва літєвих батарей для електроавтомобілів.

Світ у просторі й часі

Оборонні підприємства

Під час російсько-української війни із 2023 року в Україні розпочали діяльність оборонні компанії із Франції, Німеччини, Туреччини, які створюють ремонтні майстерні й виробничі майданчики.

Підприємства, які виробляють *устаткування для металургійного і вугільного виробництва, видобувної промисловості*, у розміщенні орієнтуються на сировину (метал) і споживача. Вони розташовані в *Кривому Розі, Краматорську, Дніпрі* та нині окупованих *Маріуполі, Донецьку, Горлівці*. *Обладнання для електроенергетики* (турбіни, енергетичні машини) випускають у *Харкові, Полтаві й Монастирищі* (Черкаська область). Будівельні й портові крани виробляють у *Запоріжжі, Дніпрі*.

Спробуйте самі

1. Назвіть чинники, що визначають розміщення важкого машинобудування.
2. Покажіть найбільші центри важкого машинобудування на карті.

Виробництво машин для сільського господарства орієнтується на споживача, зокрема на спеціалізацію аграрного виробництва. В Україні у ХХ ст. було збудовано підприємства із виробництва тракторів (*Харків, Дніпро*), різноманітних комбайнів (*Херсон, Тернопіль, Дніпро, Хмельницький*), ґрунтообробних агрегатів, машин для внесення добрив (*Одеса, Кропивницький, Біла Церква, Ковель*), устаткування для тваринництва. Нині через низьку якість, застарілі технології, засилля імпоротної техніки багато з них припинили свою діяльність. Значними центрами виробництва сільськогосподарської техніки є *Кропивницький, Одеса, Кам'янець-Подільський* (Хмельницька область), *Умань* (Черкаська область), *Біла Церква* (Київська область),

Рекорди України

Найбільші автомобілі в Україні випускає Кременчуцький автомобільний завод. Це 23-тонні лісовози, а також тягачі, які спроможні буксирувати 30-тонні причепа.

Мал. 34.4. Продукція Кременчуцького автозаводу «АвтоКраз»

Первомайськ (Миколаївська область), *Лозова* (Харківська область), *Звягель* (Житомирська область).

Виробництво автотранспортних засобів і причепів, інших транспортних засобів – провідний підрозділ машинобудування в Україні. Нині легкові автомобілі складають у *с. Соломонове* Закарпатської області (компанія «Єврокар»), а вантажні виробляють у *Кременчуку* Полтавської області («АвтоКраз») (мал. 34.4). Автобуси виробляють у *Луцьку* і *Запоріжжі* (компанія «Богдан Моторс»), *Чернігові, с. Проліски* (Київська область), *Львові* (українсько-німецьке підприємство «Електронтранс»). Тролейбуси випускають у *Чернігові, Львові, Броварах* і *Луцьку*, трамваї – у *Дніпрі* (підприємство «Татра-Південь») і *Львові*. Велосипеди з імпортних компонентів складають у *Києві, Кам'янці-Подільському, Чернігові, Львові, Стрию* (Львівська область).

Мал. 34.5. Продукція Крюківського вагонобудівного заводу

Підприємства з **виробництва рухомого складу залізничного транспорту** випускають вагони й потяги, а також здійснюють ремонт і модернізацію (телопотягів, електропотягів). Основні центри – *Кременчук* і *Кам'янське* (Дніпропетровська область), які спеціалізуються на випуску переважно вантажних вагонів. Залізничні вагони і цистерни виробляли на підприємствах тимчасово окупованого *Маріуполя*.

Світ у просторі й часі

Крюківський завод

Завод у Кременчуці налагодив виробництво пасажирських вагонів для потреб «Укрзалізниці». Там вироблено експериментальний електропотяг «Тарпан» (мал. 34.5).

Суднобудування України має давню історію і складне сьогодення. Основним виробником суден для внутрішніх перевезень є суднобудівний завод «*Нібулон*» (*Миколаїв*), що виробляв річкові баржі, буксири, самохідні судна. Підприємство зазнало руйнувань через російські обстріли, однак частково відновило роботу.

Літакобудування і виробництво космічної техніки є наукоємними галузями. Україна належить до небагатьох країн світу, які мають повний виробничий цикл **літакобудування** – проектування, виробництво повітряних суден, двигунів, компонентів, наземного обладнання. У минулі роки виробляли як пасажирські, так і вантажні (АН-124 «Руслан», АН-178) літаки (мал. 34.6). Основні центри – *Київ* («*Антонов*») і *Харків* (*Харківський авіаційний завод*). Серійного виробництва літаків в Україні немає, підприємства ремонтують і модернізують раніше випущені. Авіаційні підприємства зазнали руйнувань унаслідок обстрілів країною-агресором Росією. У *Запоріжжі* проектують («*Івченко-Прогрес*») і виробляють двигуни для літаків і гелікоптерів («*Мотор-Січ*»).

Мал. 34.6. Сучасні типи літаків компанії «Антонов»

Спробуйте самі

Узагальніть і систематизуйте інформацію про географію виробництв транспортних засобів у табличній або іншій формі: Виробництво / Продукція – Центри (наприклад, вантажні автомобілі – Кременчук).

Ракето-космічне виробництво відіграє важливу роль. В Україні створено чотири покоління бойових ракет стратегічного призначення, космічні ракетні комплекси «Циклон», «Зеніт», «Дніпро», супутник «Січ-1». Головним центром їх виробництва є *Дніпро*, у якому розташовані конструкторське бюро «Південне» імені М. Янгеля та *Південний машинобудівний завод імені А. Макарова*.

В Україні триває процес формування машинобудівних кластерів. Нині функціонують *Український кластер автобудування і мобільності*, *Харківський і Запорізький кластери «Інжиніринг – Автоматизація – Машинобудування»*, *Вінницький кластер приладобудування та автоматизації*, *аерокосмічний кластер «Мехатроніка»* тощо.

Спробуйте самі

З'ясуйте, чи є підприємства машинобудування у вашому регіоні. Якщо є, то яку продукцію вони випускають?

ЯКІ ІСНУЮТЬ ПРОБЛЕМИ І ЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ?

Унаслідок російської агресії Україна втратила низку потужних підприємств («Азовмаш», «Стахановський вагонзавод», «Луганськтепловоз», «Топаз»), які тепер розташовані на тимчасово окупованих територіях. Більшість із них не працює. Країна-агресор свідомо знищує обстрілами машинобудівні виробництва України.

Попри низку проблем, машинобудування України має потенціал для розвитку, особливо в умовах євроінтеграції, військового замовлення і перебудови економіки. Зростання оборонного виробництва є першочерговим завданням, що передбачає модернізацію підприємств, створення спільних виробництв із західними країнами-партнерами, відновлення ракетно-космічної галузі. Повоєнна відбудова України потребуватиме великої кількості будівельної, дорожньої, комунальної техніки, залізничного транспорту. Традиційно високим є попит на сільськогосподарську техніку власного виробництва.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Позначення на карті центрів машинобудування

1. Позначте на контурній карті найбільші в Україні центри виробництва: а) комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; б) електроустаткування; в) машин і устаткування; г) автотранспортних засобів і причепів, інших транспортних засобів.
2. Проаналізуйте карту, яку ви створили. Визначте, які форми просторової організації виробництв машинобудівної продукції (райони, кластери, центри) сформувалися в Україні, зокрема й у вашій місцевості.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

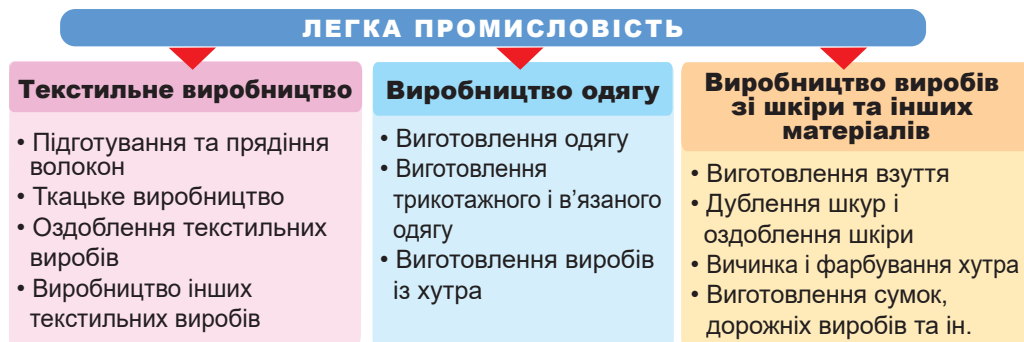
1. Яке значення має розвиток машинобудування для економіки України?
2. Які машинобудівні виробництва є провідними в Україні?
- 3*. Поміркуйте, чи має машинобудування України потенціал для розвитку. Якщо так, то в яких напрямках; якщо ні, то чому?

§ 35. ТЕКСТИЛЬНЕ, ШВЕЙНЕ, ВЗУТТЄВЕ ВИРОБНИЦТВА У СВІТІ І В УКРАЇНІ

- Пригадайте, які сільськогосподарські культури слугують сировиною для виробництва тканин.

Текстильне, швейне, взуттєве виробництва називають легкою промисловістю (мал. 35.1).

Мал. 35.1. Склад легкої промисловості

ГЕОГРАФІЯ ТЕКСТИЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА. Текстильне виробництво – це виробництво тканин, трикотажу і нетканих матеріалів. Сировина для нього може бути як природного походження – рослинного (бавовник, льон, коноплі, джут, кенаф) і тваринного (вовна, шовкова нитка з коконів гусені метелика шовкопряда), так і хімічного виробництва (штучні й синтетичні волокна). Тканини отримують ткацьким способом – переплетенням ниток на спеціальному ткацькому верстаті. Натомість трикотаж (полотно й готові вироби – шкарпетки, рукавиці, спідній і верхній одяг) отримують з'єднанням ниток у петлі. Тканини й трикотаж можуть бути однорідними (виготовленими з волокон і ниток одного виду – бавовняних, лляних, шовкових, вовняних чи хімічних) і змішаними (наприклад, із суміші бавовняного і синтетичного волокна).

Процес виробництва тканин проходить у кілька етапів: спочатку первинне оброблення сировини, потім прядіння, далі ткацтво і нарешті оздоблення (мал. 35.2). **Первинне оброблення сировини** полягає в очищенні її від домішок і насіння та в отриманні з неї волокнистої маси. Оброблення здійснюють здебільшого в місцях виробництва сировини – на бавовноочисних, льонопереробних, шовкомотальних чи вовномийних фабриках. У результаті **прядіння** отримують пряжу – безперервну нитку певної товщини і міцності зі скручених волокон. На стадії **ткацтва** з пряжі виробляють так звану сирову тканину сірого кольору, яка ще не придатна для кінцевого споживання. Лише після **кінцевого оброблення** (відбілювання, фарбування) та **оздоблення** (набивання малянка) тканина набуває необхідного вигляду і властивостей: щільності, м'якості, блиску тощо. Інколи всі стадії виробництва тканини

Подорож у слово

Тексти́ль (з латинської – *плести, тканина*) – матеріал, утворений щільним переплетінням природних або штучних волокон чи ниток.

Прядіння

Ткацтво

Оздоблення

Готова продукція

35.2. Етапи текстильного виробництва

поєднують на одному підприємстві – **текстильному комбінаті**. Є й окремі підприємства, на яких зосереджено одну або кілька стадій виготовлення тканин: лише прядильні, ткацькі, прядильно-ткацькі, оздоблювальні фабрики.

Спробуйте самі

Чи дістали ви уявлення про те, як виробляють тканини? Розкажіть про основні етапи їх створення за мал. 35.2.

Розміщення виробництв тканин визначають різні чинники: природно-сировинний (сільське господарство) суттєво впливає на розміщення підприємств із первинного оброблення льону, бавовнику, джуту, вовни, натомість виробництва завершальних стадій тяжіють до споживача й наявності трудових ресурсів.

У світі майже 70 % усіх тканин виготовляють із хімічних волокон, серед яких синтетичні (отримані з нафти, газу чи вугілля) суттєво переважають штучні (з целюлози рослинного походження). Основними є тканини зі змішаних видів штучних волокон, трикотажні (в основному синтетичні) й бавовняні. Вовняні та лляні тканини становлять лише 10 % світового ринку тканин.

Текстильні виробництва зосереджені в країнах, що розвиваються, тому що саме в них наявні дешева робоча сила, великий ринок збуту і вони є основними виробниками природної сировини (зокрема бавовни). За обсягами виробництва тканин усіх видів загалом і кожного виду зокрема провідні світові позиції утримує *Китай*. Він значно випереджає таких великих виробників, як *Індія, США, Бразилія*. Провідний регіон із виготовлення тканин – *Азія*, де, крім згаданих країн, великими виробниками є *Японія, Туреччина, Пакистан*. Найбільше **бавовняних**

тканин виробляють *Китай, Індія, США*. Ці країни є і найбільшими їх експортерами. Багато експортують і *Бразилія, Пакистан, Узбекистан, Туреччина*. Виробників лляного і джутового текстилю значно менше. Виробництво **лляних тканин** поширене в країнах помірного поясу (табл. 35.1). **Джутові тканини** виробляють лише в кількох країнах Південної Азії. Із джутової грубої тканини шийють міцний спецодяг. Із джутового волокна виробляють також мотузки й канати. **Натуральний шовк** і сировину для нього на світові ринки найбільше постачають країни Азії. Давні традиції виробництва шовкових тканин мають *Франція й Італія*. Загальносвітовою тенденцією є заміна натурального шовку дешевшими синтетичними тканинами з подібними властивостями.

Таблиця 35.1

Текстильне виробництво у світі

Тканини	Країни – найбільші виробники
Бавовняні	Китай, Індія, США, Бразилія, Пакистан, Узбекистан, Туреччина, Єгипет
Лляні	Китай, Франція, Бельгія, Італія, Німеччина, Білорусь, Росія, Польща
Джутові	Індія, Бангладеш
Шовкові	Китай, Індія, Узбекистан, Таїланд, В'єтнам, Японія, Бразилія, Франція, Італія

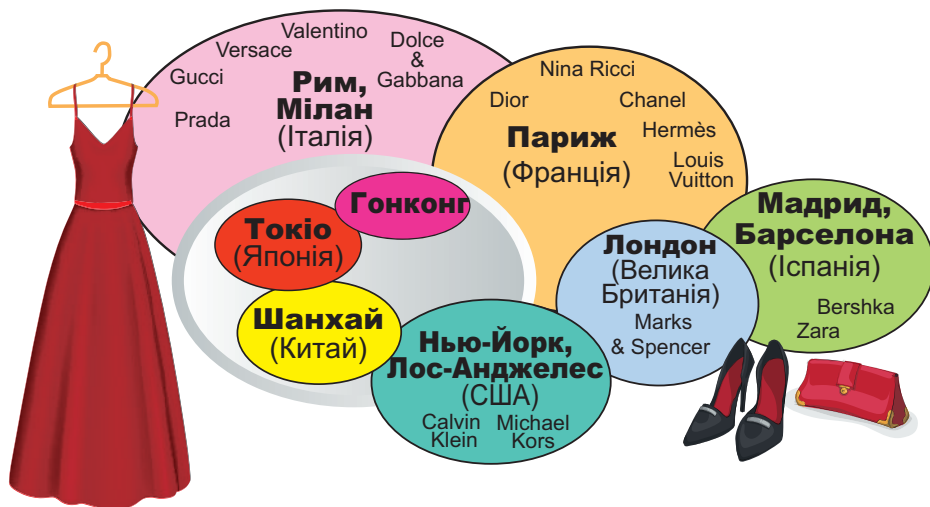
Спробуйте самі

За табл. 35.1 охарактеризуйте просторову організацію текстильного виробництва у світі: які країни є найбільшими виробниками бавовняних, лляних, джутових, вовняних і шовкових тканин? Покажіть їх на карті.

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

На світовому ринку, крім продукції з традиційної текстильної сировини, також представлені вироби з абаки, агави, рамі. Дізнайтеся, що це за сировина, у який спосіб її отримують, яку продукцію з неї виготовляють.

ВИРОБНИЦТВА ОДЯГУ І ВЗУТТЯ У СВІТІ. Підприємства з виробництва тканин поширені в усіх країнах, проте в розвинених країнах немає великих фабрик масового пошиття одягу. Це пояснюється високою вартістю робочої сили. Натомість ці країни спеціалізуються на виробництві модних, люксових дизайнерських виробів. Центрами «індустрії моди» традиційно є *Париж* (Франція), *Рим* і *Мілан* (Італія), *Лондон* (Велика Британія), *Мадрид* і *Барселона* (Іспанія), *Нью-Йорк* і *Лос-Анджелес* (США) та ін. «Світовим швейним цехом», де відбувається масове пошиття одягу, стали країни *Азії* завдяки їхній дешевій

Мал. 35.3. Центри «індустрії моди» (домі) і всесвітньо відомі бренди

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Позначте на карті світу столиці високої моди (мал. 35.3) і найбільші країни – виробники масового одягу. Чому їх розміщення не збігається?

Спробуйте самі

Уявіть, що футболка в магазині коштує 10 євро. Як ви розподілили б цю суму між фермерами, фабрикою, транспортом і магазином, які беруть участь у її виготовленні й реалізації? Хто, на вашу думку, і чому має отримати найбільшу частину цієї суми?

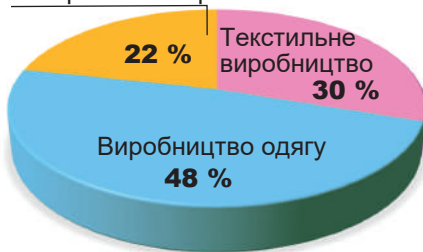
Італії, Франції, США, Іспанії, Великої Британії. Найбільшими виробниками взуття є Китай, Індія, В'єтнам, Індонезія, Туреччина.

ЯКИМ Є ВИРОБНИЦТВО ТКАНИН, ОДЯГУ І ВЗУТТЯ В УКРАЇНІ?

Підприємства цих виробництв виникли в багатьох містах і селищах усіх регіонів України. Їх розміщення залежало від наявності жіночих трудових ресурсів, споживача і сировини.

В умовах переходу України до ринкової економіки ситуація в легкій промисловості погіршилася. Причинами цього були: нижча якість продукції порівняно з імпортною, застаріле обладнання, висока конкуренція з боку країн – виробників дешевої продукції (*Китай*), невміння підприємств працювати в ринковому середовищі. Тому більшість підприємств почала працювати за так званою **давальницькою схемою**: сировину (тканини, нитки, ґудзики, блискавки, кнопки й іншу фурнітуру) та напівфабрикати виробництва отримують від іноземних замовників, а готову продукцію виготовляють місцеві працівники. Підприємства одержують оплату лише за виконану роботу, наприклад за пошиття одягу. Майже всю продукцію вивозять до країн-замовників. Попри низку недоліків, давальницька схема надала можливість завантажити підприємства, відновити робочі місця, залучити нові технології. Також в Україні з'явилися малі швейні і взуттєві підприємства, зорієнтовані на зовнішній ринок і на заможного внутрішнього споживача.

Виробництво взуття та виробів зі шкіри

Мал. 35.4. Структура легкої промисловості України (2024 р.)

Спробуйте самі

За мал. 35.4 проаналізуйте склад виробництв легкої промисловості України. На яке з них припадає найбільша частка? Яку частку становить текстильне виробництво?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

У 2023 році в легкій промисловості України функціонували 14,6 тис. суб'єктів господарювання, зокрема 2,3 тис. підприємств. Загальна кількість працівників у них становила 92 тис. осіб, на підприємствах – 64,8 тис. осіб. Визначте: 1) частку працівників, які зайняті на підприємствах легкої промисловості; 2) середню кількість працівників на підприємстві.

Текстильне виробництво охоплює підприємства, які виготовляють нитки, пряжу і тканини. В Україні *бавовняні тканини* випускають у Києві, де також шиють спеціальний одяг і постільну білизну. Виробництво *вовняних тканин* зосереджене в Чернігові, невеликі підприємства діють також у Богуславі, Харкові. *Шовкові тканини* із синтетичної сировини виробляють у Черкасах. Із льоном працюють лише невеликі майстерні у форматі дизайнерських виробів, вишиванок та іншого одягу. Центрами виробництва *трикотажних виробів* є: трикотажного полотна – Київ, Рівне, Одеса; панчішно-шкарпеткових виробів і білизни – Житомир, Львів, Харків, Чернівці, Горішні Плавні (Полтавська область), Шептицький (Львівська область); верхнього одягу – Бровари, Черкаси, Київ, Харків, Львів, Горішні Плавні.

Виробництво одягу (швейне) посідає ключове місце у структурі легкої промисловості. Швейні фабрики, які діють у багатьох великих і середніх містах України, виробляють широкий асортимент чоловічого, жіночого і дитячого одягу. До найбільших центрів пошиття одягу та модельного бізнесу належать Київ і Львів. Великі швейні підприємства працюють також у Харкові, Чернігові, Чернівцях, Ужгороді, Полтаві, Черкасах, Вінниці і Бердичеві (Житомирська область). Головний центр виробництва хутряних виробів – селище Тисмениця Івано-Франківської області.

ДОСЛІДЖУЄМО

Дослідіть, де пошитий одяг, який купують родини в Україні. Візьміть 3–4 речі й прочитайте на етикетці, у якій країні їх виробили. Обміняйтеся такою інформацією з однокласниками і з'ясуйте: 1) яким є перелік країн-виробників; 2) які країни зустрічалися найчастіше; 3) якою є частка країни – лідера за виробництвом одягу, що його купують родини однокласників. Яких заходів, на вашу думку, слід ужити, щоб українські швейні вироби стали конкурентоспроможними на внутрішньому і світовому ринках?

Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів. Натуральну шкіру виробляють у Вознесенську (Миколаївська область), штучну – у Тернополі й Запоріжжі. Провідними центрами виробництва взуття є Харків, Київ, Львів, Запоріжжя, Бровари, Одеса, Житомир.

ДОСЛІДЖУЄМО

З'ясуйте, чи є у вашому регіоні підприємства з виробництва текстилю, одягу чи взуття. Якщо є, то дослідіть одне з них: дізнайтеся, яку продукцію випускає; яку використовує сировину і звідки вона надходить; які має перспективи розвитку. Підготуйте презентацію про виробництво.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, які чинники впливають на розміщення текстильного виробництва.
2. Що це за центри «індустрії моди»? У яких країнах вони виникли?
3. Які текстильні виробництва є в Україні?
- 4*. Яких заходів, на вашу думку, слід ужити, щоб українські одяг і взуття стали конкурентоспроможними на світовому ринку?

§ 36. ВИРОБНИЦТВО ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ У СВІТІ

- Пригадайте, який вид економічної діяльності і, відповідно, який сектор економіки забезпечують сировиною виробництво харчових продуктів.
- Які зернові хлібні культури вирощують у різних регіонах світу?

ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ ВИРОБНИЦТВ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ? Харчова промисловість має дуже важливе значення, адже вона забезпечує населення харчовими продуктами і напоями. Їх виробництво безпосередньо впливає на рівень життя людей, продовольчу безпеку країни.

ХАРЧОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ

Виробництво харчових продуктів

- борошномельно-круп'яних продуктів
- хліба, хлібобулочних і борошняних виробів
- м'яса і м'ясних продуктів
- олії і тваринних жирів
- молочних продуктів
- інших харчових продуктів (цукру, какао, шоколаду і цукрових кондитерських виробів, чаю і кави, прянощів і приправ, дитячого харчування)
- перероблення й консервування риби і моллюсків
- перероблення й консервування фруктів і овочів
- готових кормів для тварин

Виробництво напоїв

Виробництво тютюнових виробів

Мал. 36.1. Склад харчової промисловості

Рекорди світу

Швейцарська *Nestlé* – найбільша ТНК світу з виробництва харчових продуктів. Компанії належать 448 підприємств у 194 країнах. Вона працює за принципами раціонального харчування й здорового способу життя. Асортимент її продукції налічує близько 8,5 тис. торгових марок, серед яких такі всесвітньо відомі, як *Nesquik*, *Nescafé*, *Nuts*, *KitKat*, *Lion*.

Тому воно розвинене в усіх країнах світу. Харчова промисловість тісно пов'язана із сільським і рибним господарством, складськими комплексами, що забезпечують надходження сировини рослинного і тваринного походження, тривале зберігання напівфабрикатів і готової продукції в охолодженому та замороженому станах. Машинобудування забезпечує харчову промисловість обладнанням і пакувальними машинами-автоматами; скляна, паперова, металургійна і хімічна промисловість – тарою; поліграфічна – відповідним її оформленням, а реклама, транспорт і торгівля – просуванням товару до кінцевого споживача. Відходи виробництва продуктів харчування використовують у сільському господарстві й фармацевтиці.

Спробуйте самі

На прикладі одного з виробництв харчових продуктів розкрийте його взаємозв'язки з іншими виробництвами і галузями економіки.

Виробництво харчових продуктів об'єднує десятки різноманітних видів діяльності (мал. 36.1). Окремі виробництва є базовими, оскільки їхня продукція передбачає подальше перероблення (борошномельне, круп'яне, виробництво цукру-сирцю, пастеризація молока тощо). Інші випускають напівфабрикати для

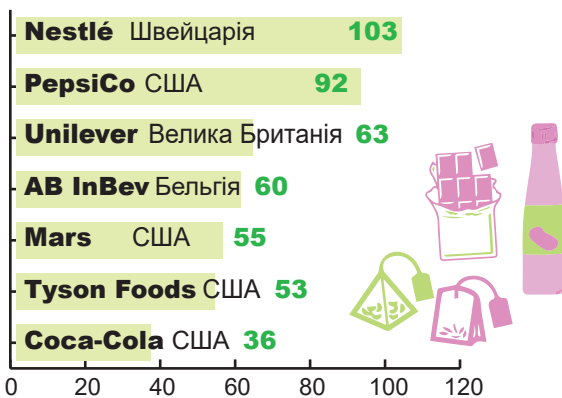
швидкого приготування їжі в домашніх умовах або виготовляють готову їжу, придатну для споживання (хлібобулочні й кондитерські вироби, масло і кисломолочні продукти, ковбаси, рибні консерви та ін.).

У харчовій промисловості склалися потужні національні фірми і міжнародні корпорації, наприклад відомі ТНК *Nestlé*, *PepsiCo* чи *Coca-Cola*, які належать до найбільших ТНК світу за обсягами реалізованої продукції (мал. 36.2). Кожна з них володіє сотнями підприємств у різних країнах.

Спробуйте самі

Наведіть приклади продукції ТНК, що є на полицях магазинів у вашому регіоні. Покажіть на карті країни базування цих ТНК.

Мал. 36.2. Найбільші ТНК світу з виробництва харчових продуктів за загальним річним доходом, млрд дол. США (2025 р.)

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

У Швейцарії встановлено скульптуру у формі гігантської (8 м заввишки!) виделки, яка є частиною Музею їжі.

Дізнайтеся, історії якої ТНК присвячено постійну експозицію в цьому музеї.

Поміркуйте, чому український економіко-географ назвав скульптуру-виделку пам'ятником глобалізації.

Мал. 36.3. Виделка – скульптура на березі Женевського озера (Швейцарія)

ДЕ РОЗМІЩУЮТЬ ПІДПРИЄМСТВА? Розміщення підприємств харчової промисловості залежить від сировинного і споживчого чинників.

До районів виробництва **сировини** тяжіють ті підприємства, що використовують малотранспортабельну сировину (яка швидко псується) або великі її обсяги. Це цукрові, олійні, маслоробні, молочноконсервні, плодоовочеконсервні, рибні заводи. На **споживача** орієнтуються виробництва, у яких затрати на транспортування сировини менші, ніж на перевезення готової продукції, – хлібопекарські, кондитерські, молочні, пивоварні. Деякі виробництва розміщують з урахуванням і **сировинного**, і **споживчого чинників** (борошномельні, м'ясних продуктів).

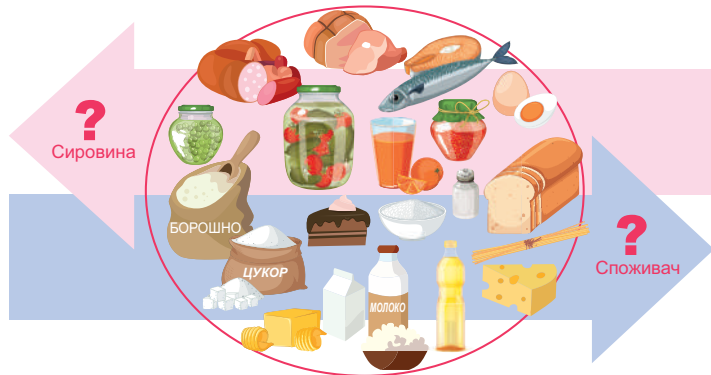
У виробництві харчових продуктів розвинена спеціалізація за стадіями технологічного процесу: початкові стадії наближені до сировини, а подальші – до споживача. Наприклад, виробництво томатного концентрату зосереджено безпосередньо в сільськогосподарських районах, біля сировини, а виготовлення томатного соку – у районах

споживання. Такий територіальний поділ технологічного процесу можна спостерігати і в інших виробництвах. Заводи з виробництва цукру-сирцю і готового цукру, чайні й чаєрозжувальні фабрики, підприємства первинного і вторинного виноробства розташовують у різних місцях, навіть у різних країнах. Виробництва, які працюють на привізних напівфабрикатах – первинно обробленій сільськогосподарській продукції, розміщують здебільшого в портах, великих містах поблизу залізничних вузлів.

Спробуйте самі

Розгляньте продукти харчування на мал. 36.4. Назвіть ті підприємства, виробництва яких у своєму розміщенні орієнтуватимуться на сировину, і ті, які тяжітимуть до споживача. Свою думку обґрунтуйте.

Мал. 36.4. Продукти харчування: куди тяжіє виробництво?

ЯКОЮ Є ГЕОГРАФІЯ ВИРОБНИЦТВ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ?

Харчова промисловість у різних регіонах і країнах світу використовує як місцеву, так й імпортовану сировину. У *розвинених країнах, у Європі* на власній сировині працює низка виробництв у багатьох країнах (табл. 36.1). Значну частину виробленої продукції ці країни експортують. Водночас вони виробляють цукор, шоколад, каву з привізної сировини здебільшого з країн, що розвиваються. В *Америці, у США, Канаді*, що мають величезні сировинні ресурси, виробництво харчових продуктів розвивається на власній сировині. Тому там яскраво виражена орієнтація виробництва на спеціалізовані сільськогосподарські райони й на споживача – великі агломерації й мегалополіси. *Австралія і Нова Зеландія* мають великі спеціалізовані сільськогосподарські райони і порівняно незначну кількість споживачів, тому сільськогосподарську сировину і продукти її первинного перероблення вони постачають на світові ринки. У більшості *країн, що розвиваються*, усі стадії промислового перероблення проходить лише незначна частина сільськогосподарської продукції. У них переважає первинне перероблення сільськогосподарської сировини,

Таблиця 36.1

Виробництво харчових продуктів у країнах Європи

Виробництво на власній сировині	Країна
М'ясне	Данія, Німеччина
Сироробне	Швейцарія, Франція
Цукрове	Польща, Велика Британія
Олійне	Італія, Україна
Виноробне	Франція, Іспанія

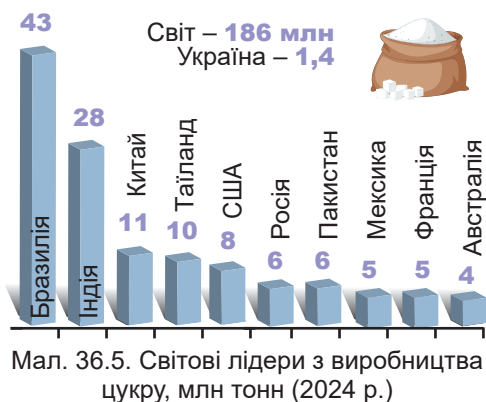
дали продукцію експортують до розвинених країн, де відбуваються завершальні стадії її оброблення. Високий рівень розвитку харчової промисловості мають деякі країни *Азії*, як-от *Китай, Індія, Туреччина*, а також *Америки* – *Аргентина, Бразилія, Уругвай, Мексика* та ін.

Основну частину світового **виробництва цукру** (понад 75 %) виробляють із цукрової тростини, решту – із цукрового буряку. Найбільші виробники цукру водночас є і його найбільшими експортерами – *Бразилія, Індія, Китай* (мал. 36.5).

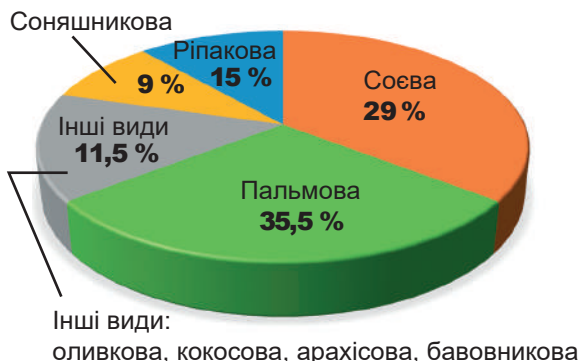

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Пригадайте, у яких широтах зосереджені райони поширення цукрової тростини і цукрового буряку. Розгляньте на карті розташування країн «цукрової десятки», що зазначені на мал. 36.5. Визначте, які з них є виробниками тростинного цукру, а які – бурякового.

У світовому **олійному виробництві** переважають пальмова і соєва олії (мал. 36.6). Серед найбільших імпортерів олії – *Індія, Китай, країни ЄС*.

Країни – лідери з виробництва і постачання на світовий ринок олії

- Ріпакова олія** – Канада
- Соєва олія** – Китай, Аргентина, Бразилія
- Пальмова олія** – Індонезія, Малайзія
- Соняшникова олія** – Україна, Росія

Мал. 36.6. Структура світового виробництва олії (2023 р.)

Спробуйте самі

Пригадайте, які олійні культури вирощують у Середземномор'ї та в Україні. Укажіть, яку саме олію на власній сировині виробляють в Італії, а яку – в Україні.

У світі зростають обсяги **виробництва м'яса**, у структурі якого переважають м'ясо птиці і свинина (мал. 21.5). Серед регіонів світу лідерами в продукуванні м'яса є *Азія, Європа і Північна Америка*, а серед країн – *Китай, США, Бразилія, країни ЄС* (мал. 21.6). До найбільших експортерів м'ясної продукції належать *Бразилія, Австралія, Нова Зеландія, США, країни ЄС*.

Світове виробництво молочних продуктів збільшується, оскільки

Рекорди світу

Французька ТНК *Lactalis* – світовий лідер із виробництва сирів. Серед них такі відомі торгові марки, як *President*, *Galbani*, *Parmalat*. Свою продукцію компанія виробляє в понад 40 країнах, а продає у 80.

зростає споживання в країнах, що розвиваються. Провідними виробниками молока у світі є *Індія*, *США*, *Китай*, *країни ЄС*, а головні виробники молочної продукції – компанії економічно розвинених країн, наприклад французькі *Danone* і *Lactalis*.

Спробуйте самі

1. Які чинники визначають розміщення підприємств із виробництва м'ясних продуктів?
2. Куди тяжіє у своєму розміщенні виробництво молочних продуктів? Поясніть чому.

У виробництві **кави, чаю, какао** між виробниками сільськогосподарських культур і головними споживачами готової продукції склалася традиційна спеціалізація. Виробники (країни, що розвиваються) постачають первинно оброблену сировину, а споживачі (переважно економічно розвинені країни) пристосовують її для власних потреб і нерідко стають потужними експортерами готової продукції (*США*, *Велика Британія*, *Швейцарія*, *Італія*, *Іспанія*, *Нідерланди*, *Австрія*, *Німеччина*). Найбільшими виробниками кави у світі є *Бразилія*, *В'єтнам*, *Колумбія*, *Індонезія*, *Ефіопія*. Країни – постачальники чорного і зеленого чаю – *Китай*, *Індія*, *Кенія*, *Шрі-Ланка*, *Індонезія*.

Сучасною тенденцією розвитку у виробництві напоїв є зростання

Рекорди світу

Американська ТНК *Coca-Cola* – найбільший у світі виробник концентратів, сиропів і безалкогольних напоїв. Свою продукцію компанія постачає в понад 200 країн світу.

попиту на **безалкогольну продукцію**. **Виробництво вина** загалом поширене у 80 країнах. Найбільші виробники – *Франція*, *Італія* та *Іспанія*. У виробництві пива лідерство за *Китаєм* і *США*, також багато виробляють у *Бразилії*, *Німеччині*, *Мексикі*.

Спробуйте самі

- Чи відомо вам, які продукти харчування переважають у раціоні населення різних регіонів світу? На основі географічних знань наведіть приклади країн, де:
- а) основною хлібною культурою є рис;
 - б) у раціоні велика частка припадає на рибу і морепродукти;
 - в) оливки й оливкова олія є невід'ємною частиною гастрономічної культури;
 - г) макаронні вироби є базовим компонентом багатьох страв національної кухні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які складники та види діяльності охоплює харчова промисловість?
2. Назвіть чинники, що впливають на розміщення виробництв харчової промисловості.
3. Наведіть приклади ТНК, які працюють у харчовій промисловості.

§ 37. ВИРОБНИЦТВО ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ

- Пригадайте, з виробництва й експорту якої сільськогосподарської продукції Україна є вагомим гравцем на світовому ринку.

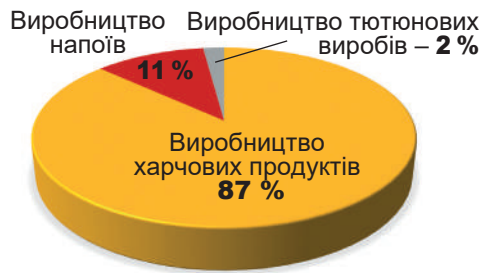
ЯКОЮ ЇЇ РОЛЬ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ? В Україні сільськогосподарську сировину на готову продукцію або напівфабрикати переробляють тисячі різних за розміром і формою власності підприємств, які розміщені в усіх її регіонах. Харчова промисловість посідає перше місце в промисловості України за кількістю зайнятих (18 %) і друге за обсягами реалізованої продукції (понад 23 %) (2024 р.). Вона має значний експортний потенціал: на експорт іде майже 30 % усієї виробленої продукції.

До складу харчової промисловості України належить велика кількість виробництв, які об'єднані в три підрозділи (мал. 37.1). Лідерами за обсягами реалізованої продукції є виробництва олії, м'яса і м'ясних виробів, молочних продуктів. У розміщенні підприємств харчової промисловості визначальні два чинники – сировина і споживач.

Спробуйте самі

1. Який підрозділ харчової промисловості України домінує в її складі (мал. 37.1)? Які його виробництва переважають в Україні за обсягами реалізованої продукції?
2. Пригадайте, куди в розміщенні тяжіють підприємства з виробництва цукру, олії, масла.
3. Які виробництва у своєму розміщенні орієнтуються на споживача?
4. Наведіть приклади виробництв, які у своєму розміщенні орієнтуються одночасно і на сировину, і на споживача.

Мал. 37.1. Структура харчової промисловості України за обсягами реалізованої продукції (2024 р.)

ВИРОБНИЦТВО ЦУКРУ І КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ. Цукрова промисловість стала візитівкою України ще в XIX ст. Був час, коли в країні працювали сотні цукрових заводів, а Україна посідала перше місце в Європі за виробництвом цукру. Нині найбільше цукрових заводів розташовано в лісостеповій зоні України, де вони тяжіють до сировини – районів вирощування цукрових буряків. Лідерами за кількістю заводів є *Вінницька, Хмельницька, Тернопільська, Черкаська й Полтавська області*.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

У 1990-х роках в Україні було 200 цукрових заводів, на яких виробляли 6,8 млн тонн цукру. У 2024 році обсяги виробництва скоротилися до 1,8 млн тонн, а кількість цукрових заводів – до 29. Обчисліть, у скільки разів скоротилася кількість заводів і обсяги виробництва цукру. Оцініть стан цукрової галузі в Україні.

Виробництво кондитерських виробів є великим споживачем цукру, борошна й молока. В Україні багато компаній, цехів і майстерень, що

виробляють цукерки, печиво, торти, шоколад та інші солодощі. Хоча до кондитерських виробництв країни залучені великі ТНК, основними виробниками продукції є українські компанії, які вийшли на світовий ринок, реалізують продукцію в десятках країн і входять до світового рейтингу найбільших виробників. Лідерами є компанії «Рошен» (фабрики в Києві, Вінниці, Кременчуку), «Монделіс Україна» (Тростянець Сумської області, Нові Петрівці Київської області), «Малбі Фудс» (Дніпро, Вінниця) і «Шоколадна компанія “Мир”» (Дніпро) (мал. 37.2).

Мал. 37.2. Провідні виробники кондитерської продукції в Україні, млрд грн (2024 р.)

Спробуйте самі

1. За мал. 37.2 порівняйте обсяги виробництва кондитерських виробів провідними компаніями. Обчисліть, у скільки разів виробництво лідера (у млрд грн) перевищує сукупне виробництво решти компаній.
2. Назвіть відомих вам виробників кондитерських виробів. Покажіть на карті центри їх виробництва.

Значними центрами виготовлення кондитерських виробів є також *Львів* (кондитерська фабрика «Світоч», яка входить до компанії «Нестле Україна»), *Полтава* («Полтавакондитер»), *Харків* («Бісквіт-Шоколад»), *Кременчук* («Лукас»), *Житомир* («Житомирські ласощі»). Від початку російсько-української війни знизили обсяги виробництва компанії «Конті» (Костянтинівка Донецької області) та «АВК» (Дніпро).

МОДЕЛЮЄМО

Чи звертали ви увагу, хто виробляє ваші улюблені цукерки, печиво, шоколад? Якщо ні, то поцікавтеся такою інформацією і з'ясуйте, де їх виробили. Об'єднайтеся з однокласниками-ласунами і підготуйте по кілька обгортки / паковань солодощів. Розсортуйте їх на групи і на великих аркушах паперу зробіть тематичні аплікаційні банери / постери / лепбуки: «Географія цукерок», «Географія шоколаду», «Географія печива» тощо. Під пакуванням підпишіть центри виробництва цих кондитерських виробів.

ВИРОБНИЦТВО БОРОШНЯНИХ І ХЛІБОВУЛОЧНИХ ВИРОБІВ. Виробництва борошна і круп забезпечують своєю продукцією населення та деякі галузі харчової промисловості. Підприємства орієнтуються на сировину і споживача. Потужними центрами є *Київ, Дніпро, Вінниця, Харків, Луцьк, Рівне, Миколаїв, Запоріжжя, Одеса, Біла Церква*.

Виробництво макаронних виробів набуло в Україні значного розвитку та повністю забезпечує потреби населення. Підприємства провідних виробників працюють в *Одесі, Харкові, Рівному, Києві, Білій Церкві, Хмельницькому, Вінниці*.

Хлібопекарне виробництво продукує понад 300 видів хлібобулочних виробів. Його підприємства мають повсюдне поширення, проте найпотужніші розташовані у великих містах.

МОДЕЛЮЄМО

Змодельуйте розміщення мініпекарні: куди має тяжіти таке підприємство – до сировини чи споживача? Чому?

ВИРОБНИЦТВО ОЛІЇ. В Україні майже 90 % олії виробляють із насіння соняшнику. Підприємства зазвичай розташовані в районах вирощування цієї рослини (Дніпро, Кропивницький, Запоріжжя, Полтава, Одеса, Вінниця). Великі підприємства з'явилися в портах *Південний, Чорноморськ і Миколаїв* з орієнтацією на експорт олії.

Рекорди України

Лідерами з виробництва олії в Україні є компанія «Кернел» (Полтава), якій належать торгові марки «Щедрий дар» і «Стожар», та завод, що входить до американської ТНК Bunge і випускає олію під торговою маркою «Олейна» (Дніпро).

Спробуйте самі

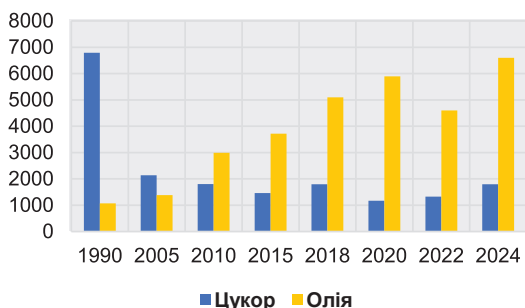
1. Для виробництва однієї тонни олії потрібно використати від 3 до 8 тонн насіння соняшнику. За рік великі підприємства переробляють кілька мільйонів тонн насіння. Поміркуйте, де вигідніше розташовувати олійні заводи.
2. Чому великі олійні підприємства розміщені в портах?

Лідерами з виробництва соєвої олії є підприємства в *Катеринополі* (Черкаська область) і *Глобному* (Полтавська область), олії з ріпаку – у *Вінниці* та селі *Ставчани* (Львівська область). Російська війна завдала значних збитків олійному виробництву. Через питання безпеки у Дніпровсько-Бузькому лимані зупинив роботу виробничо-перевантажувальний комплекс компанії «Bunge» в *Миколаєві*. Водночас, попри війну, Україна збільшила обсяги виробництва соняшникової олії і лишається світовим лідером за її експортом (мал. 37.3).

Спробуйте самі

За мал. 37.3 порівняйте, як змінювалося в Україні виробництво цукру й олії. У чому полягає головна відмінність? Які чинники вплинули на розвиток кожного з виробництв?

Мал. 37.3. Виробництво цукру й олії в Україні, тис. тонн

ПЕРЕРОБЛЕННЯ І КОНСЕРВУВАННЯ ФРУКТІВ І ОВОЧІВ. Продукцією цих виробництв є заморожені, сушені, квашені й консервовані овочі та фрукти; фруктові й овочеві соки; джеми, желе, варення; кетчупи, соуси, чипси тощо. Сировина для їх виготовлення малотранспортабельна, тому її переробляють у районах вирощування. Підприємства провідних виробників плодоовочевої продукції розташовані в усіх регіонах України, проте найбільше – у південних і західних областях та на Поділлі (мал. 37.4).

Мал. 37.4. Центри та регіони виробництва плодоовочевої продукції в Україні

ВИРОБНИЦТВО М'ЯСА І М'ЯСНИХ ПРОДУКТІВ. Ця галузь забезпечує населення м'ясом, м'ясними напівфабрикатами, ковбасними виробами, копченостями тощо. Провідним є виробництво м'яса птиці (майже 80 %) і свинини, а яловичини та інших видів – другорядним.

Головний виробник м'яса птиці – компанія «Миронівський хлібопродукт», до якої входить кілька сучасних птахофабрик у *Дніпропетровській, Черкаській і Вінницькій областях*. Значні обсяги виробництва зосереджені в *Дніпропетровській і Волинській областях*. Зростають

Спробуйте самі

Якого виду м'яса в Україні виробляють найбільше? Покажіть на карті області, у яких виробляють найбільше м'ясної продукції.

обсяги експорту м'яса птиці. Інші види м'яса та вироби з нього випускають м'ясокомбінати, розміщені в багатьох регіонах України: *Глобіно і Пуриятин Полтавської області, Дніпро, Харків та ін.*

ВИРОБНИЦТВО МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ. Молочна галузь охоплює первинне перероблення молока, виробництво кисломолочних продуктів, масла, сирів, молококонсервної продукції. Основними чинниками розміщення її підприємств є споживач (свіже молоко, сметана, вершки) та сировина (масло, твердий сир). У молокопереробному виробництві сформувалися потужні інтегровані об'єднання, які охоплюють виробників молока, молокозаводи, логістичні структури і торговельні заклади. Такі об'єднання створено французькими ТНК «*Lactalis*» (*Миколаїв, Павлоград Дніпропетровської області*), «*Vel*» (*Шостка Сумської області*), «*Danone*» (*Кременчук Полтавської області, Херсон*). Виробництва твердих сирів розташовані в різних регіонах України, зокрема у *Полтавській, Миколаївській, Черкаській областях*. Вершкове масло виробляють у *Вінниці, Тульчині Вінницької області, Старокостянтиніві Хмельницької області, Глобіно і Гадячі Полтавської, Яготині Київської, Каневі і Звенигородці Черкаської області та інших центрах*.

Спробуйте самі

Поясніть, як процеси глобалізації позначилися на розвитку виробництв молочної продукції. Наведіть приклади ТНК, що працюють у молочній галузі України. Поміркуйте, які це має наслідки для розвитку галузі: позитивні чи негативні.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

У чому полягають особливості розвитку та на що орієнтуються в розміщенні виробництва: *група 1* – цукру; *група 2* – соняшникової олії; *група 3* – хлібобулочних виробів; *група 4* – вершкового масла. Покажіть на карті центри кожного виробництва.

ВИРОБНИЦТВО НАПОЇВ. Цей підрозділ охоплює виробництво міцних спиртних напоїв, вина, пива, безалкогольних напоїв і мінеральних вод. **Виноробне виробництво** орієнтується на сировину (виноград, фрукти, ягоди), яку потрібно швидко переробити. Основну частину вин виробляють із винограду, тому провідні центри розміщені на півдні України та в Закарпатті – *Одеса, Ізмаїл, Болград* (Одеська область), *Коблево* (Миколаївська), *Берегове* (Закарпатська область). Броварні України випускають майже 400 видів **пива**. Найбільші пивзаводи розташовані в *Чернігові, Харкові, Миколаєві, Дніпрі, Львові, Києві, Запоріжжі*.

Виробництво безалкогольних напоїв зосереджено переважно у великих містах – *Києві, Дніпрі, Черкасах, Вінниці* та ін. Американська ТНК «Coca-Cola» працює в Україні з 1998 року (завод у селищі *Велика Димерка* поблизу Києва). Мінеральну столову воду розливають на заводах у великих містах України, а також у місцях зосередження води з лікувальними властивостями – *Миргороді, Сваляві, Моршині, Трускавці* та ін.

МОДЕЛЮЄМО

За тематичними картами атласу та іншими джерелами з'ясуйте, які підприємства з виробництва харчових продуктів і напоїв працюють у вашій області. Змодельуйте їх розташування на карті області або створіть ментальну карту.

Головні проблеми харчової промисловості України пов'язані з воєнною агресією Росії. Низка підприємств перебуває в зоні бойових дій. Війна порушила традиційні шляхи постачання продукції як усередині країни, так і на експорт. Також високою є зношеність обладнання підприємств, помітне відставання від міжнародних стандартів якості харчових продуктів. Попри низку проблем, харчова промисловість демонструє порівняну стійкість. Вона забезпечує базові потреби населення в харчових продуктах і валютні надходження від експорту.

ЕКСКУРСІЯ

Здійсніть екскурсію на промислове підприємство, що є у вашому регіоні. Дізнайтеся: яку виробляє продукцію; звідки і яку отримує сировину; скільки налічує працівників; які має технологічні стадії виробництва; чи не шкодить його діяльність довкіллю.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які виробництва харчової промисловості розвинені в Україні?
2. Поясніть, чому підприємства з виробництва харчових продуктів у розміщенні орієнтуються на сировину і споживача.
- 3*. Запропонуйте заходи, яких потрібно вжити для розвитку харчової промисловості в Україні в перспективі.

§ 38. ТРАНСПОРТ ЯК ВИД ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- Пригадайте, які види діяльності охоплює третинний сектор економіки.
- Які функції виконує транспорт і чому це має важливе значення для економіки?

ЯКОЮ Є РОЛЬ ТРАНСПОРТУ В ЕКОНОМІЦІ? Транспорт надає послуги з перевезення людей і вантажів. Він є необхідною умовою функціонування господарства: забезпечує доставлення до виробництв сировини, матеріалів, обладнання і перевозить готові вироби до споживачів. Без транспортного сполучення неможливо раціонально розмістити підприємства, освоїти нові території та природні ресурси. Тому транспорт називають «кровоносною системою економіки». Він забезпечує побутові, робочі, туристичні транспортні переміщення, зв'язки між підприємствами, виробництвами, населеними пунктами й регіонами і в такий спосіб об'єднує територію в соціально-економічне ціле, а країни

Подорож у слово

Логістика (у перекладі з грецької – облік) як господарська діяльність – це планування, організація, управління і контроль за переміщенням сировини, товарів, послуг, інформації від місця їх виробництва до кінцевого споживача з мінімальними витратами.

й національні господарства – у єдиний світовий простір. Для чіткої та надійної роботи велике значення має **логістика**. Вона охоплює весь ланцюг постачання – шлях товару від закупівлі сировини, транспортування, зберігання, управління запасами до оброблення замовлень і постачання готової продукції до кінцевого споживача (мал. 38.1).

Мал. 38.1. Транспортна логістика

Спробуйте самі

Проаналізуйте мал. 38.1. Які завдання вирішує транспортна логістика? Чому це важливо для розвитку економіки?

Розрізняють транспорт пасажирський і вантажний залежно від того, що він перевозить. **Пасажирський транспорт** забезпечує перевезення населення. Показниками ефективності його роботи є пасажиро-перевезення і пасажирообіг.

Пасажироперевезення – кількість перевезених пасажирів за певний проміжок часу (за місяць або рік) (тис. осіб).

Пасажирообіг – показник, що відображає кількість пасажирів, яких перевезли за певний проміжок часу на певну відстань.

$$\text{Пасажирообіг (пасажиро-кілометри)} = \text{Кількість пасажирів} \times \text{Відстань перевезення}$$

Вантажний транспорт забезпечує виробничі зв'язки між підприємствами і доставлення населенню продуктів споживання. Його основними показниками є вантажоперевезення і вантажообіг. Обсяг вантажних автоперевезень на світовому ринку зріс і продовжує зростати.

Вантажоперевезення – це кількість перевезених за місяць чи рік вантажів (тонн).

Вантажообіг – кількість вантажу, що його перевозять за певний проміжок часу на певну відстань.

$$\text{Вантажообіг (тонно-кілометри (т·км))} = \text{Кількість вантажу} \times \text{Відстань перевезення}$$

За способом переміщення розрізняють такі види транспорту: залізничний, автомобільний, трубопровідний, морський, річковий, авіаційний, космічний. Залежно від середовища переміщення їх групують у сухопутний, водний і повітряний транспорт (мал. 38.2).

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

За мал. 38.3 і 38.4 обчисліть, у скільки разів повітряні пасажирські перевезення переважають повітряні вантажні перевезення. Поміркуйте, чому так.

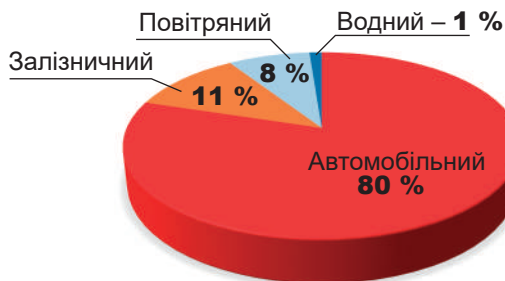

Спробуйте самі

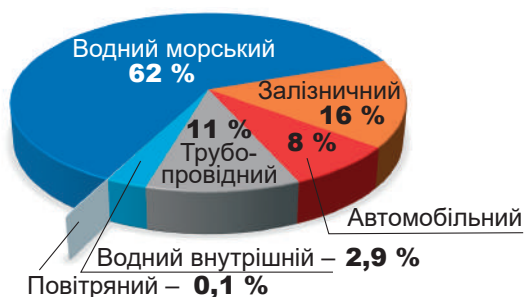
1. За мал. 38.3 і 38.4 порівняйте структуру світових перевезень: а) який вид транспорту є лідером у перевезеннях пасажирів, а який – вантажів; б) який вид транспорту не здійснює пасажирських перевезень.
2. Поміркуйте, чому структури пасажиро- і вантажообігу суттєво відрізняються.

Мал. 38.2. Види транспорту

Мал. 38.3. Структура світового пасажирообігу (2022 р.)

Мал. 38.4. Структура світового вантажообігу (2022 р.)

Подорож у слово

Інфраструктура (транспортна, енергетична, соціальна, критична та інші види) – це сукупність споруд, будівель і служб, необхідних для функціонування виробництва й забезпечення життєдіяльності людей.

Подорож у слово

Транспортна інфраструктура – це сукупність об'єктів, які забезпечують безперерйну роботу транспорту, та підприємств, що їх обслуговують: шляхи сполучення (автошляхи, залізниці, трубопроводи), спеціальні споруди (порти, аеропорти, залізничні й газокompресорні станції) і рухомий склад (потяги, автомобілі, літаки), що здійснює перевезення.

Подорож у слово

Автоб́ан (з німецької – *автомобільна траса*) – це швидкісна магістраль, автострада. У Німеччині, наприклад, на багатьох ділянках автобанів немає обмежень швидкості руху.

ВИДИ ТРАНСПОРТУ: ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ?

Зростання обсягів виробництва і торгівлі, а також розвиток туризму потребують ефективної та доступної системи перевезень. Науково-технічний прогрес веде до створення нових, більш швидкісних, містких і екологічних видів транспорту й упровадження сучасних логістичних технологій. Кожний вид транспорту має свої особливості функціонування, сфери застосування і переваги.

Автомобільний транспорт використовують для перевезень на короткі й середні відстані. Основна його перевага – висока маневреність і велика швидкість. Автомобільним транспортом можна вчасно доставляти вантаж «від дверей до дверей». До його недоліків належать порівняно висока собівартість перевезень і мала вантажопідйомність транспортних засобів. Автомобільний транспорт здебільшого шкодить довкіллю, що також звужує сфери його застосування.

Спробуйте самі

Пригадайте, як автомобільний транспорт може шкодити довкіллю. Як можна запобігти цьому? Наведіть приклади таких способів.

Залізничний транспорт добре пристосований для перевезення пасажирів і вантажів за будь-яких погодних умов на великі відстані. Істотною перевагою є доволі невелика собівартість перевезень, а недоліками – значні затрати на будівництво й експлуатацію залізничних шляхів, порівняно невисока швидкість переміщення вантажів, низька можливість доставки до кінцевого споживача.

Спробуйте самі

Поміркуйте, у чому полягає надійність залізничного транспорту. У чому полягає його екологічність?

До **водного транспорту** належать морський і внутрішній водний. **Морський транспорт** є найбільшим перевізником вантажів на міжнародних напрямках. Його основні переваги – використання природних шляхів сполучення, порівняно низька вартість перевезень і висока вантажопідйомність. Недоліками є низька швидкість, жорсткі вимоги до пакування і кріплення вантажів. Також він залежить від погодних і навігаційних умов, а обслуговування передбачає наявність складної портової інфраструктури.

Спробуйте самі

Поміркуйте, чому від другої половини XX ст. суттєво зменшилося значення морського транспорту в міжконтинентальних перевезеннях пасажирів (до 0,2 %).

Водний внутрішній (річковий, озерний) транспорт відіграє значно скромнішу роль у перевезеннях порівняно з морським. Причиною є низка недоліків: невелика швидкість руху і, відповідно, повільна доставка, низька географічна доступність унаслідок конфігурації водних шляхів, мінливі навігаційні умови та сезонність роботи, які залежать від погоди і кліматичних умов. Однак водний внутрішній транспорт має низьку собівартість перевезення вантажів, оскільки використовує природні шляхи сполучення – річки й озера.

Повітряний (авіаційний) – порівняно молодий і надзвичайно динамічний вид транспорту. Основними його перевагами є найвища швидкість транспортування і можливість досягти віддалених районів. Повітряному транспорту немає альтернативи і в багатьох важкодоступних районах. У міжконтинентальних перевезеннях пасажирів повітряний транспорт поза конкуренцією. Водночас транспортні засоби мають невелику вантажопідйомність, їхнє функціонування залежить від погодних умов, вони забруднюють довкілля.

Трубопровідний транспорт найдешевший: не потребує великої кількості персоналу для обслуговування і не використовує рухомі транспортні засоби. Він здійснює переміщення природного газу, нафти, нафто- й інших продуктів на великі відстані. У структурі світового вантажообігу на нафтопровідний транспорт припадає 7 %, на газопровідний – 4 %. Трубопроводи за високої пропускної здатності забезпечують низьку собівартість транспортування і високий ступінь збереження вантажів. Проте цей транспорт може зашкодити довкіллю внаслідок масштабних аварій.

Спробуйте самі

Поміркуйте, яким може бути трубопровідний транспорт залежно від середовища переміщення.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Охарактеризуйте види транспорту за принципом «переваги – недоліки»:

- група 1 – автомобільний;
- група 2 – залізничний;
- група 3 – повітряний;
- група 4 – трубопровідний.

Поміркуйте, на які види транспорту і як впливають природні чинники:

- група 1 – рельєф;
- група 2 – клімат і погода;
- група 3 – води суходолу;
- група 4 – рослинність.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть сухопутні види транспорту. Які з них функціонують у вашій області?
2. Який вид транспорту найбільш маневрений і може здійснювати перевезення «майже до дверей»?
3. Для якого виду транспорту не потрібно будувати шляхи? Чому?
4. Який вид транспорту не перевозить пасажирів? Яке його призначення?
- 5*. Чому транспорт називають «кровоносною системою економіки»? Поясніть суть такої алегорії.

§ 39. ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ТРАНСПОРТУ

- Пригадайте, який вид транспорту є лідером у світових перевезеннях пасажирів, а який – вантажів.

Розвиток світової транспортної мережі є нерівномірним, найбільші транспортні мережі зосереджені переважно в економічно розвинених регіонах світу.

Рекорди світу

Найдовші мережі швидкісних залізниць мають Китай (40,5 тис. км), Іспанія (3,7 тис.), Японія (3 тис.) (2023 р.).

Світ у просторі й часі

Від паротяга до маглева

Перші залізничні локомотиви на паровій тязі курсували першою у світі залізницею в Англії в 1825 р. зі швидкістю 46 км/год. А сучасні електротяги здатні розвивати швидкість 300–350 км/год (японська мережа «Сінкансен», французька TGV, німецька ICE, іспанська AVE). Ще більшу швидкість мають потяги на магнітній подушці (маглеви, від словосполучки «магнітна левітація»). Рекорд японського маглева – 603 км/год, а в Китаї будують потяги, що рухатимуться зі швидкістю до 1000 км/год.

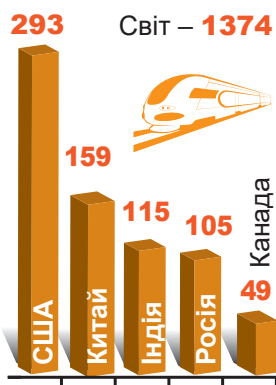
ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ. Залізниці прокладено в багатьох країнах світу, першу десятку країн очолюють *США (мал. 39.1)*. За довжиною електрифікованих колій перші позиції у світі посідають *Китай та Індія*.

Лідерами в розвитку швидкісного залізничного транспорту є *Китай, Японія та країни ЄС*. У Європі швидкісні поїзди курсують між містами різних країн, наприклад потяг «Eurostar» – між *Парижем, Брюсселем і Лондоном*, долаючи протоку Ла-Манш через Євротунель. Мережа швидкісних залізниць Китаю об'єднала найбільші міста країни, а за протяжністю перевершила мережу Японії і країн Європи разом узятих.

Спробуйте самі

Проаналізуйте мал. 39.1. Поміркуйте, чому саме ці країни мають найбільшу протяжність залізниць.

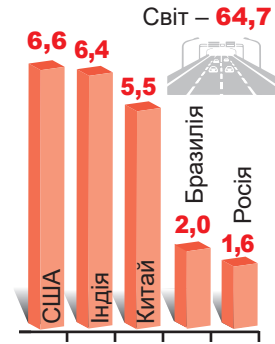
Мал. 39.1. Світові лідери за протяжністю залізниць, тис. км (2023 р.)

АВТОМОБІЛЬНИЙ ТРАНСПОРТ. Нині цей вид транспорту в усіх країнах став найбільш масовим і доступним. Понад 80 % загальної кількості зареєстрованих у світі автомобілів становлять індивідуальні авто. **Рівень автомобілізації** – кількість автомобілів у розрахунку на одну тисячу населення – є індикатором економічного розвитку країни і добробуту населення. Лідерство за цим показником належить країнам-карликам *Сан-Марино, Андоррі, Ліхтенштейну* (1000–1600 автівок на одну тисячу осіб). Високі показники мають економічно розвинені країни: *США (850), Ісландія, Австралія, Італія* (понад 750). У найбідніших африканських і азійських країнах на одну тисячу осіб припадає 10–50 авто (2023 р.).

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Порівняйте рівень автомобілізації в Україні (267 авто на одну тисячу осіб) із світовими лідерами за цим показником та з іншими країнами (2023 р.).

Мал. 39.2. Світові лідери за довжиною автошляхів, млн км (2023 р.)

Автомобільні дороги за протяжністю посідають перше місце у світовій транспортній мережі. Великою є довжина автошляхів у *США, Індії, Китаї* (мал. 39.2). Низка країн Азії та Латинської Америки будують сучасні дороги з високоякісним покриттям для швидкісного руху. Найбільш грандіозні проекти втілює *Китай*, який уже вийшов на перше місце у світі за довжиною швидкісних автомагістралей і майже удвічі обігнав традиційного лідера – *США*. Водночас у багатьох країнах Африки й Азії доріг з елементарним твердим покриттям майже немає.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Позначення трансконтинентальних автомагістралей

1. За тематичною картою атласу позначте на контурній карті найдовші автомагістралі світу: *Панамериканську, Транссибірську, Каїр – Кейптаун і Каїр – Дакар* в Африці, № 1 в Австралії, Національну в Китаї, *Європейський маршрут, Трансканадську, Золотий чотирикутник* в Індії.
2. Укажіть, якими картографічними способами позначено транспортні магістралі.

Рекорди світу

У рейтингу країн за якістю доріг у першій «п'ятірці» – Франція, ОАЕ, Сінгапур, Португалія, Оман. Україна посідає 138-ме місце із 144 країн (Всесвітній економічний форум, 2025 р.).

Рекорди світу

Найдовшим автошляхом світу є Панамериканська магістраль (48 тис. км), що проходить територією кількох країн. Також велику протяжність мають магістралі № 1 в Австралії (14,5 тис. км), Транссибірська в Росії (11 тис. км), Каїр – Кейптаун в Африці (понад 10 тис. км).

ТРУБОПРОВІДНИЙ ТРАНСПОРТ. Цей вид транспорту виник у США у XIX ст. і пов'язаний із розвитком нафто- і газовидобувної промисловості. Трубопроводи прокладено від місць видобування до місць споживання цих видів сировини (наприклад, із *Канади* до *США*); від місць видобування до портів для подальшого транспортування морським транспортом (у *Південно-Західній Азії, Північній Африці, США*); від портів, куди прибуває сировина, до кінцевого споживача (у *Європі, США, Китаї*); від місць виробництва первинної продукції з нафтогазової сировини до місць її подальшого перероблення (аміако-, етилено- та інші продуктопроводи у *США, Європі, Китаї*). За загальною довжиною трубопроводів перші позиції у світі посідають *США* (60–65 % усієї світової мережі), *Росія, Канада, Китай і Україна*.

Спробуйте самі

Чому трубопровідний транспорт набув важливого геополітичного значення?

Рекорди України

Перший трубопровід на теренах сучасної України побудували в 1924 р.

ВОДНИЙ ТРАНСПОРТ. Морський транспорт забезпечує міжнародну торгівлю, а для США, Китаю, Японії має суттєве значення у внутрішньодержавних перевезеннях. Морські перевезення обслуговує морський торговельний флот, а це кораблі 160 країн. За валовим тоннажем морського торговельного флоту провідні позиції у світі

займають *Китай, Греція і Японія*. А за кількістю зареєстрованих суден світовими лідерами є *Панама, Китай і Ліберія (2023 р.)*. Під прапорами цих країн, а також *Мальти, Багамських Островів, Кіпру* та інших невеликих острівних держав курсують японські, китайські, німецькі, американські, корейські, британські та інші судна. Судновласники з розвинених держав приписують свої кораблі до країн із пільговим режимом оподаткування, дешевою робочою силою, нижчими вимогами до техніки безпеки. Це явище дістало назву «дешевий», «зручний» прапор, або прапор відкритої реєстрації. Загальна кількість портів у світі, які беруть участь у міжнародних перевезеннях, перевищує 2 тис. Портів-гігантів, які щорічно перевантажують понад 100 млн тонн вантажів, налічують більше ніж 40 (*табл. 39.1*). Великий вплив на географію міжнародних морських перевезень мають канали – *Суецький і Панамський*. Наприклад, шлях через Суецький канал скорочує відстань між портами Європи й Азії у 2–3 рази.

Світ у просторі й часі

Без виходу до моря, але з флотом

Хоч як це дивно, але морський транспорт мають навіть країни без виходу до моря. Наприклад, морський флот Монголії, що базується в портах Китаю, кількісно більший за флот Польщі, а судна Австрії, приписані до порту Роттердам у Нідерландах, забезпечують торговельні зв'язки країни з іншими регіонами світу.

Таблиця 39.1

Найбільші морські порти світу (2024 р.)

Порт	Країна	Вантажообіг, млн TEU*
1. Шанхай	Китай	51,5
2. Сінгапур	Сінгапур	41,1
3. Нінбо	Китай	39,3
4. Шеньчжень	Китай	33,4
5. Циндао	Китай	30,8
6. Гуанчжоу	Китай	26,5
7. Пусан	Південна Корея	24,4
8. Тяньцзінь	Китай	23,3
9. Джебель-Алі	ОАЕ	15,5
10. Кланг	Малайзія	14,7

* TEU (Twenty-foot Equivalent Unit) – одиниця місткості вантажу (1 TEU еквівалентний об'єму контейнера довжиною 6,1 м і шириною 2,44 м).

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Позначення найбільших морських портів

1. За тематичною картою атласу і даними *табл. 39.1* позначте на контурній карті найбільші за вантажообігом морські порти.
2. У якому регіоні світу зосереджені всі найбільші порти десятки світових лідерів?

Спробуйте самі

1. Проаналізуйте дані в *табл. 39.1*. Який порт є світовим лідером за вантажообігом?
2. Скільки найбільших портів із першої десятки світових лідерів розташовані в Китаї?

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Покажіть на карті Суетський і Панамський канали. Які водні басейни вони сполучають?

Внутрішній водний транспорт відіграє значно скромнішу роль порівняно з морським. Найбільший вантажообіг внутрішніх водних артерій мають *США, Канада, Росія, Китай, Німеччина, Нідерланди*. У цих країнах збудовано канали, що сполучають річкові системи: *Рейн – Дунай* у Європі, *Волга* в Росії, *Янцзи* в Китаї. Головний район озерного судноплавства – *Великі озера* у США та Канаді, які сполучені річкою *Святого Лаврентія* з Атлантичним океаном.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. Покажіть на карті річкові системи Рейн – Дунай, Янцзи, Великі озера з річкою Святого Лаврентія. До яких морів / океанів вони мають вихід?
2. Поясніть, чому робота внутрішнього водного транспорту є сезонною.

ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ. За масштабами розвитку повітряного транспорту у світі домінують *США, Велика Британія, Німеччина, Японія, Китай*. Географію повітряного транспорту визначає мережа аеропортів, яких у світі налічують кілька тисяч, але найбільші зосереджені в кількох країнах (*табл. 39.2*). Повітряний транспорт також забезпечує перевезення вантажів, але через високу собівартість їхня частка невелика. Найбільшими аеропортами світу за обсягами перевезень вантажів є *Гонконг*, американський *Мемфіс* і китайський *Шанхай*.

Таблиця 39.2

Найбільші аеропорти світу (2024 р.)

Аеропорт	Країна	Пасажирообіг, млн осіб / рік
1. Атланта	США	108
2. Дубай	ОАЕ	92
3. Даллас	США	88
4. Токіо	Японія	86
5. Лондон	Велика Британія	84
6. Денвер	США	82
7. Стамбул	Туреччина	80
8. Чикаго	США	80
9. Нью-Делі	Індія	78
10. Шанхай	Китай	77

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Позначення найбільших аеропортів світу

1. Проаналізуйте дані в *табл. 39.2*. Аеропорти якої країни є світовими лідерами за пасажирообігом?
2. За тематичною картою атласу і *табл. 39.2* позначте на контурній карті найбільші аеропорти світу (за пасажирообігом).
3. Які способи картографічного зображення ви використали для позначення аеропортів?

ЯК ФОРМУЮТЬСЯ ТРАНСПОРТНІ СИСТЕМИ? Усі види транспорту в межах держави утворюють національну **транспортну систему**, яка охоплює транспортні шляхи, транспортні засоби, інфраструктуру та компанії, що забезпечують перевезення вантажів і пасажирів. Основним територіальним компонентом транспортних систем є транспортний вузол.

У транспортних вузлах перетинаються різні шляхи сполучення, відбувається обмін вантажами між різними видами транспорту та пересадка пасажирів. Найбільші вузли склалися в економічно розвинених країнах: у США – *Нью-Йорк, Вашингтон, Чикаго, Даллас, Сан-Франциско*; країнах Західної Європи – *Лондон, Париж, Франкфурт-на-Майні*; у Китаї – *Пекін, Шанхай*; Японії – *Токіо*; Сінгапурі.

Великий транспортний вузол називають хабом. **Транспортний хаб** – це ключовий пункт у транспортній мережі, де сходяться маршрути різних видів транспорту й концентруються потоки пасажирів і вантажів.

Подорож у слово

Хаб у перекладі з англійської означає *центр діяльності, вузол будь-якої мережі*.

Хабом є міжнародний аеропорт *Дубай* в *ОАЕ*, розташований між Європою, Азією й Африкою, що забезпечує зв'язок між віддаленими регіонами світу.

МОДЕЛЮЄМО

Готуємо проєкт

Створення просторової моделі транспортного хабу

1. Спробуйте створити модель (схему, план), яка демонструвала б взаємодію різних видів транспорту в одному місці (щонайменше трьох).
2. Покажіть стрілками зв'язки між різними видами транспорту: як пасажирів та вантажі переміщуються з одного виду транспорту на інший.
3. Які завдання для економіки і повсякденного життя вирішує створений вами хаб?

Унаслідок взаємодії національних транспортних систем формуються регіональні транспортні системи і глобальна (світова). Найбільш потужні й розвинені національні транспортні системи сформувалися в країнах Великої сімки, *Китаї*, а регіональні – у Європі, Північній Америці та Східній Азії.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За тематичною картою світу (див. атлас) наведіть приклади великих транспортних вузлів. У яких регіонах світу їхня концентрація найбільша?
2. З'ясуйте, які види транспортних шляхів сполучають міста Нью-Йорк і Чикаго.
3. Уздовж річки Рейн проходить міждержавна політранспортна магістраль. Назвіть країни, територію яких вона пролягає.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які регіони світу є лідерами за щільністю транспортної мережі? Чому саме там відбувся її стрімкий розвиток?
2. Значна частка пасажироперевезень повітряним транспортом припадає на країни з великою площею. Назвіть щонайменше п'ять великих країн.
- 3*. Поясніть, як на розміщення і розвиток транспортних шляхів можуть впливати чинники: а) природні; б) економічні; в) політичні.

§ 40. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

- Пригадайте, що собою являє транспортна система країни.
- Назвіть об'єкти, які формують транспортну інфраструктуру.

ЯКИМ Є СКЛАД ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ? Транспорт, який забезпечує внутрішні й міжнародні перевезення пасажирів і вантажів, формує 5 % ВВП України (2024 р.). Українська транспортна система за низкою показників, зокрема довжиною шляхів сполучення, є однією з найпотужніших у Європі (*табл. 40.1*). Але за якістю дорожнього покриття, довжиною швидкісних залізниць і автобанів, розвитком транспортного сервісу вона поступається багатьом країнам.

Таблиця 40.1

Довжина транспортної мережі України

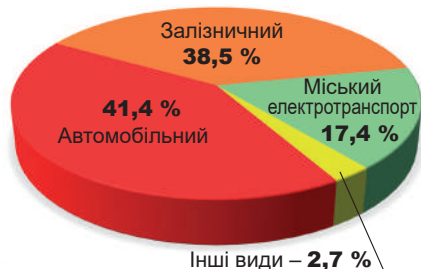
Транспортні шляхи	Довжина, тис. км	Місце в Європі
Залізниці	22	5
Автошляхи	170	11
Трубопроводи:	46	2
– газопроводи	37	2
– нафтопроводи	5	3
– продуктопроводи	4	5
Внутрішні водні	2	10

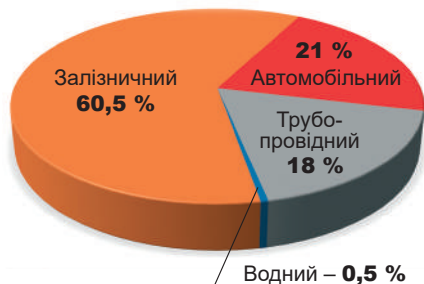
Спробуйте самі

1. Проаналізуйте дані, розміщені в *табл. 40.1*. Які транспортні шляхи в Україні мають найбільшу протяжність?
2. Які транспортні шляхи займають найвищі щаблі в рейтингах у Європі?
3. Оцініть рівень розвитку транспортної системи України за її місцем у Європі.

За пасажирообігом провідним у країні є автомобільний транспорт, за вантажообігом – залізничний (*мал. 40.1, 40.2*).

Мал. 40.1. Структура пасажирообігу України (2024 р.)

Мал. 40.2. Структура вантажообігу України (2024 р.)

Спробуйте самі

- Проаналізуйте дані на *мал. 40.1, 40.2* та оцініть позиції видів транспорту в Україні.
1. Залізничний транспорт має більшу частку у вантажообігу чи в пасажирообігу?
 2. У скільки разів частка автомобільного транспорту в пасажирообігу перевищує його частку у вантажообігу? Поміркуйте, чому так.

ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ: ЯКИМИ Є ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ?

Україна має сприятливі передумови для розвитку залізничного транспорту: рівнинний рельєф, велика площа, регіональні відмінності в розміщенні природних ресурсів, висока заселеність території.

Спробуйте самі

За мал. 40.1, 40.2 з'ясуйте, яке місце посідає залізничний транспорт з-поміж інших видів за вантажо- і пасажирообігом. Якою є загальна довжина залізниць в Україні?

За загальною довжиною залізниць Україна посідає 13-те місце у світі, але за їхньою щільністю поступається багатьом країнам Європи. Щільність залізниць висока у *Донбасі, Придніпров'ї* та західній частині України. Основні залізничні

Рекорди України

Перші залізничні на теренах України з'явилися у XIX ст.: вони сполучали Австро-Угорщину з її околицями (Перемишль – Львів, 1861 р.), а також чорноморські порти з районами заготівлі зерна на півдні (Одеса – Балта, 1865 р.). Згодом їх з'єднали у Жмеринці й продовжили до Києва.

Окрім магістральних залізниць, є майже 28 тис. км під'їзних шляхів, які прокладено до великих підприємств, вугільних шахт, кар'єрів для підвезення сировини і вивезення готової продукції.

сполучають великі міста. Вони йдуть від *Києва* до *Львова, Дніпра, Харкова, Одеси*; від міст Придніпров'я до Харкова й міст Донбасу; від портів углиб країни. У місцях перетину чи розгалуження магістралей сформувалися потужні **залізничні вузли** – це здебільшого великі міста, промислові центри і водночас невеликі населені пункти – *Фастів* (Київська область), *Жмеринка* і *Козятин* (Вінницька область), *Сміла* (Черкаська область), *Шепетівка* (Хмельницька область), *Конотоп* (Сумська область), *Ковель* (Волинська область). Важливу

роль відіграють залізничні вузли, які в сучасних умовах забезпечують зв'язки України з державами Європи, – *Львів, Ковель, Чоп, Ягодин, Батєво, Рава-Руська*. В Україні електрифіковано 46 % залізничних колій. Потяги-експresi «Інтерсіті» сполучили *Київ* із *Харковом, Одесою, Львовом, Дніпром, Запоріжжям*, а також із *Перемишлем* і *Хелмом* у Польщі.

АВТОМОБІЛЬНИЙ ТРАНСПОРТ: У ЧОМУ ПЕРЕВАГИ? Автомобільний транспорт в Україні здійснює перевезення пасажирів і вантажів на короткі та середні відстані, хоча зростає кількість і дальніх міжнародних перевезень.

Спробуйте самі

За мал. 40.1, 40.2 установіть, які позиції посідає автомобільний транспорт в Україні за пасажиро- і вантажообігом. Якою є загальна довжина автошляхів в Україні?

За щільністю автошляхів Україна суттєво поступається багатьом європейським країнам. Вищу щільність мають *Львівська, Чернівецька, Тернопільська області*, натомість у південних областях, у степовій зоні, цей показник найнижчий. Якість покриття більшості автомобільних доріг невисока, тому швидкість руху ними значно нижча, ніж у західноєвропейських країнах. Ядром мережі є **автостради** – дороги, що мають кілька смуг в обох напрямках і не перетинаються іншими шляхами на одному рівні: *Київ – Житомир – Рівне – Львів – Ужгород; Київ – Умань – Одеса; Київ – Полтава – Харків; Харків – Запоріжжя – Сімферополь*. Важливим є формування логістичних хабів поблизу західних кордонів, розбудова транспортних коридорів із країнами ЄС.

ВОДНИЙ ТРАНСПОРТ: ЧОМУ ВІДБУЛАСЯ ДЕГРАДАЦІЯ? Морський транспорт відіграє важливу роль у забезпеченні зовнішньоекономічних зв'язків України. Через морські порти експортують зерно, олію, руди, метало- й хімічну продукцію, імпортують машини, обладнання, енергоносії тощо. Російська агресія призвела до окупації портів у Криму (*Севастополь, Керч, Феодосія*) і на Азовському морі (*Маріуполь, Бердянськ*). Через загрози обстрілів не працює портова інфраструктура *Миколаєва* і *Херсона*. Нині функціонують порти на Чорному морі – *Одеса, Чорноморськ, Південний* і дунайські – *Ізмаїл, Рені, Усть-Дунайськ*.

Річковий транспорт забезпечує переважно внутрішньодержавні перевезення, а від 2022 р. відіграє важливу роль у підтримці експорту. Саме дунайські порти – *Ізмаїл* і *Рені* – в умовах блокади Росією морських шляхів забезпечували експорт сільськогосподарської продукції, співпрацюючи з портами *Галац* і *Констанца* в Румунії.

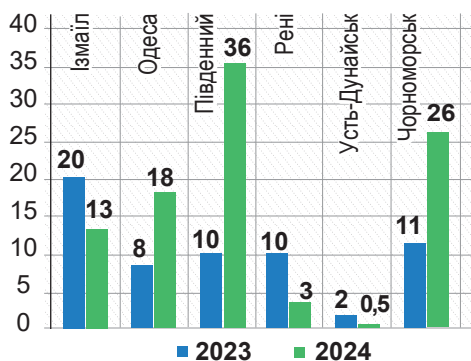
Спробуйте самі

1. За мал. 40.3 установіть, які порти є лідерами в Україні за вантажообігом.
2. Назвіть порти, вантажообіг яких збільшився у 2024 році порівняно з 2023 роком.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Загальний вантажообіг портів України у 2024 р. становив 97,2 млн тонн. Порти Одеса, Південний, Чорноморськ перевантажили 80 млн тонн. Обчисліть, якою є їхня частка в загальному вантажообігу (у %).

Мал. 40.3. Вантажообіг портів України, млн тонн

ТРУБОПРОВІДНИЙ ТРАНСПОРТ: ЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ?

Трубопровідний транспорт забезпечує майже 20 % вантажообігу України (2024 р.). В Україні є нафто-, газо- і продуктопроводи, якими перекачують великі обсяги різних видів продукції. Загальна довжина **нафтопроводів** становить 4,5 тис. км (17-те місце у світі). Найдовшим нафтопроводом «Дружба» досі перекачують російську нафту до Угорщини і Словаччини. Інші (місцеві) перекачують нафту від місць видобування до місць її перероблення чи зберігання (*Кременчук, Надвірна*). Функціонує етиленопровід *Тісауйварош* (Угорщина) – *Калуш*.

За загальною довжиною магістральних **газопроводів** (майже 37 тис. км) Україна посідає третє місце у світі після США та Росії. Більшість з них є транзитними. Вони йдуть із Росії до західного кордону України, а далі – до держав Центральної і Західної Європи («Союз», «Уренгой – Помари – Ужгород», «Сяйво Півночі»). Через війну Україна припинила транзит російського газу. Внутрішньодержавні газопроводи забезпечують постачання газу від

Подорож у слово

Транзит – це перевезення вантажів і пасажирів з одного місця до іншого через проміжні території (транзитні) без перевантаження чи пересадок на проміжних станціях.

родовищ до великих міст: *Шебелинка – Харків, Шебелинка – Дніпро – Кривий Ріг – Одеса, Шебелинка – західні райони України*. Газотранспортна система України – потужний інфраструктурний об’єкт, який охоплює низку компресорних станцій і 14 підземних сховищ газу.

Спробуйте самі

Як війна Росії проти України впливає на експлуатаційні можливості й значення трубопроводів до Європи?

ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ. До початку повномасштабного вторгнення Росії повітряний транспорт в Україні розвивався швидкими темпами. Найбільші за кількістю пасажирів аеропорти розташовані в *Києві, Харкові, Львові, Дніпрі та Одесі*. Статус міжнародних мали також аеропорти *Миколаєва, Херсона, Чернівців, Запоріжжя, Вінниці, Полтави* та ін. Головними повітряними воротами України був *міжнародний аеропорт «Бориспіль»*.

Рекорди світу

До початку повномасштабного вторгнення Росії у 2022 р. літаки авіакомпаній України здійснювали польоти до 45 країн світу (США, Канади, Великої Британії, Франції, Іспанії, Туреччини та ін.).

У 2022 р. всі повітряні перевезення в Україні припинилися.

Спробуйте самі

Які види транспорту забезпечують перевезення пасажирів і вантажів у вашій області? Яким видом транспорту ви скористаєтеся, щоб дістатися з вашого населеного пункту до столиці України? Якщо ви – кияни, то яким транспортом поїдете до Львова? Свій вибір обґрунтуйте.

Світ у просторі й часі

Міжнародні пункти пропуску

Україна має майже 30 міжнародних пунктів пропуску з країнами ЄС. Вони відіграли надзвичайно важливу роль у 2022 р., коли весь вантажообіг через блокування морських портів перейшов на сухопутні шляхи до ЄС.

В Україні сформувалися потужні політтранспортні вузли, центрами яких є найбільші міста – *Київ, Харків, Одеса, Львів, Дніпро, Запоріжжя*. До великих вузлів належать також *Кривий Ріг, Кременчук, Кам'янське* та портові міста, де перетинаються наземні й водні шляхи.

ДОСЛІДЖУЄМО

Готуємо проєкт

Оптимізація транспорту в нашій громаді

Розробіть пропозиції для покращення роботи транспортної системи у вашому населеному пункті.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть види транспорту, які є основними в Україні в перевезенні пасажирів. Які чинники сприяли їхньому розвитку?
2. Які види транспорту є основними в Україні в перевезенні вантажів?
- 3*. Наведіть приклади міст, які є найбільшими транспортними вузлами України. Покажіть їх на карті. Які чинники визначили їх утворення?

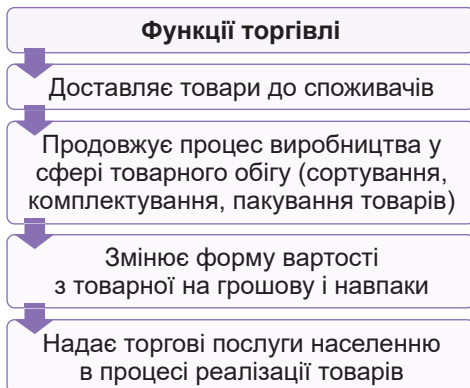
§ 41. ТОРГІВЛЯ Й ІНФРАСТРУКТУРА СВІТОВОГО РИНКУ

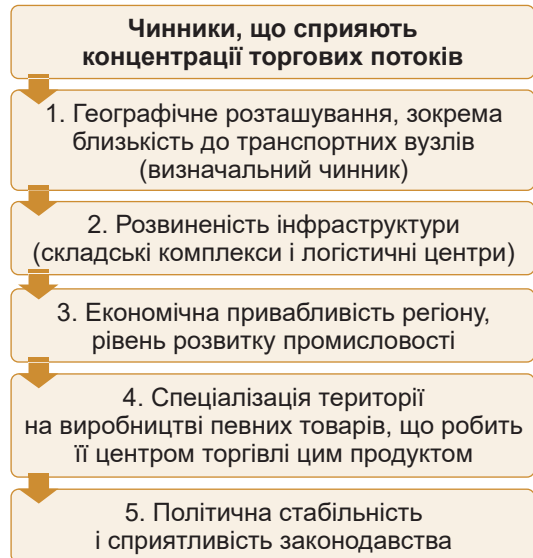
- Пригадайте, що таке світовий ринок і на основі чого він сформувався.
- Як пов'язані між собою міжнародний поділ праці і світовий ринок?

ЯКОЮ Є РОЛЬ ТОРГІВЛІ В ЕКОНОМІЦІ? Торгівля – вид економічної діяльності, що забезпечує обіг товарів: їхнє переміщення із сфери виробництва у сферу споживання, де відбувається їх купівля і продаж.

У ринковій економіці торгівля є однією з найпоширеніших сфер підприємницької діяльності. Вона виконує важливі функції (мал. 41.1). Сучасна торгівля має розгалужену мережу підприємств із зберігання, транспортування і реалізації товарної продукції. Рівень її розвитку вказує на обсяг і структуру споживання в країні. Існує низка чинників, які сприяють концентрації торгових потоків у певних регіонах (мал. 41.2).

Мал. 41.1. Функції торгівлі

Мал. 41.2. Чинники зосередження торгових потоків у певних регіонах

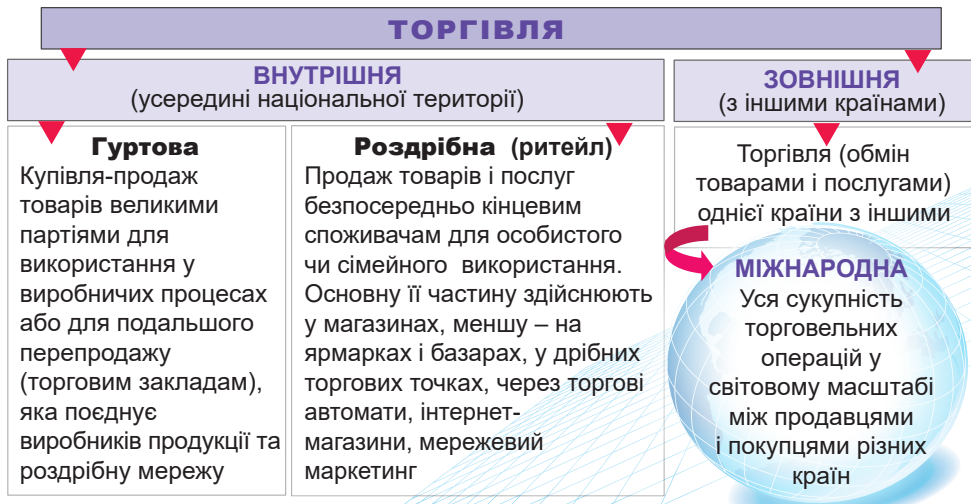
Спробуйте самі

Наведіть приклади, як географічне розташування населеного пункту може сприяти або не сприяти розвитку торгівлі.

ЯКІ ІСНУЮТЬ ФОРМИ ТОРГІВЛІ? Розрізняють *торгівлю товарами* і *торгівлю послугами*. Для конкретної країни торгівля може бути *внутрішньою* і *зовнішньою*. За стадіями товарообігу у внутрішній торгівлі розрізняють *гуртову* і *роздрібну* торгівлю (мал. 41.3). Зовнішня торгівля є формою міжнародної торгівлі, коли відбувається переміщення товарів через митні кордони різних держав, де на товари, які ввозять до країни чи вивозять із неї, накладають певні державні податки – **мита**. Результатом міжнародної торгівлі є виникнення світового ринку товарів і послуг.

Подорож у слово

Дистриб'ютор (у перекладі з англ. – *розповсюджувач*) – це окрема особа або фірма – закупівельник продукції від виробника, яка займається збутом цієї продукції іншим учасникам торгового ланцюга.

Мал. 41.3. Форми торгівлі

Спробуйте самі

За мал. 41.3 з'ясуйте, чим гуртова торгівля відрізняється від роздрібної. У чому полягає відмінність зовнішньої і міжнародної торгівлі та який між ними існує зв'язок?

ЩО ТАКЕ ІНФРАСТРУКТУРА СВІТОВОГО РИНКУ? Інфраструктура**Світова організація торгівлі (СОТ)**

Установлює правила міжнародної торгівлі й розв'язує спірні питання між країнами, які є підписантами угод організації (164 країни)

Міжнародна торговельна палата

Організація бізнесу, метою якої є підтримка й розвиток міжнародної торгівлі та глобалізації (91 країна)

Організація країн – експортерів нафти (ОПЕК)

Об'єднує нафтовидобувні країни, чия економіка залежить від доходів з експорту нафти, для стабілізації світових цін на неї (11 країн)

Мал. 41.4. Міжнародні торгово-економічні організації й установи

світового ринку – це система установ, організацій і служб, яка забезпечує безперешкодний рух товарів, послуг, грошей, цінних паперів, інформації та робочої сили між країнами.

Учасниками світового ринку є держави і ТНК. Важливе місце в регулюванні світових ринків товарів і послуг, запровадженні певних «правил гри» на них посідають міжнародні торгово-економічні організації й установи (мал. 41.4).

Основними центрами формування торгових зв'язків на світовому ринку є міжнародні товарні біржі, міжнародні ярмарки, товарні аукціони, торгові доми, торгові виставки. **Міжнародна біржа** – це торгове місце без наявності самих товарів, де гуртова купівля-продаж здійснюється за зразками або стандартами. Там торгують сировиною, агропродукцією, промисловими товарами (товарна біржа), цінними паперами (фондова біржа) та іноземною валютою (валютна біржа).

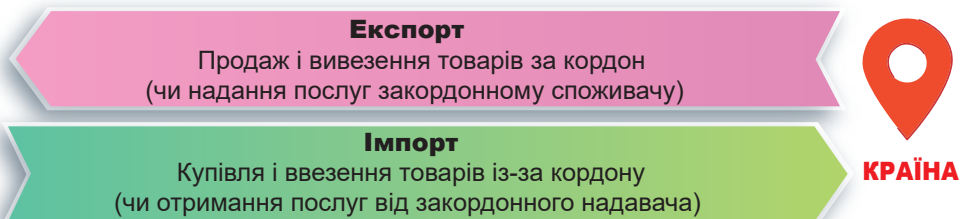
ДОСЛІДЖУЄМО

Готуємо проєкт

Товарні біржі світу

1. За додатковими джерелами інформації складіть перелік із п'яти найбільших товарних бірж світу. Дослідіть, якими основними товарами вони торгують.
2. Напишіть, у яких країнах і регіонах світу розташовані біржі з вашого переліку.
3. Яка біржа стала світовим центром торгівлі товарами? Поміркуйте, чому саме ця.

Міжнародна торгівля охоплює два зустрічні потоки – **експорт** та **імпорт** (мал. 41.5).

Мал. 41.5. Потоки експорту, імпорту

Спробуйте самі

Якщо ви в супермаркеті в Україні купили швейцарський шоколад, то для України цей товар буде експортним чи імпортним? А для Швейцарії?

Зовнішню торгівлю країни характеризують за низкою показників (мал. 41.6).

Показники зовнішньої торгівлі			
Обсяг експорту / імпорту Виражають у натуральній (кілограмах, тоннах, м ³ , штуках, барелях (для нафти), мішках (для кави)) або вартісній формі (доларах США)	Сальдо зовнішньої торгівлі – різниця між вартісними обсягами експорту й імпорту	Товарна структура експорту / імпорту – співвідношення в них різних товарних груп: сільськогосподарських і продовольчих товарів, товарів видобувної, переробної промисловості та ін.	Географічна структура експорту / імпорту – розподіл торговельних потоків за окремими країнами і регіонами (частка експорту країни)

Мал. 41.6. Показники зовнішньої торгівлі

ЯКИМИ Є ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ?

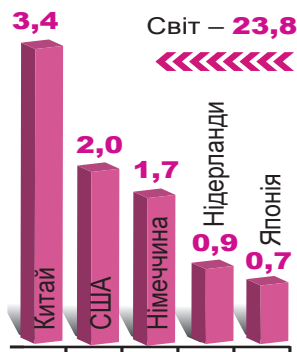
Донедавна основними видами **послуг** були транспортні й банківські, тепер поширені інформаційні, телекомунікаційні, консультаційні, управлінські, ділові, військові послуги, оренда машин і устаткування тощо. Зростання витрат на науково-дослідні й дослідницько-конструкторські роботи зумовило виникнення інжинірингових послуг (для забезпечення зв'язку науки і виробництва). Тенденція зростання обсягів світової торгівлі спостерігається, попри геополітичні ризики і загрози, як-от агресія Росії в Україні, військові конфлікти на Близькому Сході, коливання валютних курсів, світових цін на нафту й іншу

сировину та «митні війни». Також має місце зростання обміну продукцією інтелектуальної праці, «мілітарними» товарами і послугами, активованими викликами і загрозами війни.

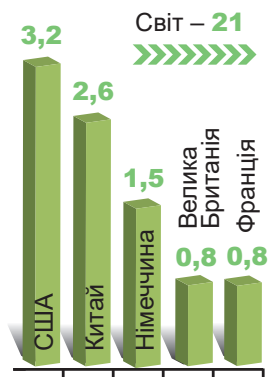

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Обсяги світової торгівлі товарами вражають: у 2019 р. вони становили понад 19 трлн дол. США, а в 2024 р. – 33 трлн дол. США. Порівняйте, як змінився цей показник за п'ять років. Обчисліть, яку частку (у відсотках) світового ВВП, а це 111,3 трлн дол. США, становить світова торгівля товарами.

Мал. 41.7. Країни – лідери за експортом товарів (2023 р.)

Мал. 41.8. Країни – лідери за імпортом товарів (2023 р.)

Суттєві зміни відбулися і в географії міжнародної торгівлі. У ХХ ст. світовими лідерами була група економічно розвинених країн. Згодом до них додалися індустриальні країни Східної Азії (*Республіка Корея, Гонконг, Сінгапур, Тайвань*) і Латинської Америки (*Мексика*), а на початку ХХІ ст. – *Китай*, який нині впевнено очолює рейтинг найбільших експортерів світу (мал. 41.7).

Спробуйте самі

1. За мал. 41.7 і 41.8 назвіть регіони світу, до яких належать зазначені країни-лідери.
2. Пригадайте, якими за рівнем економічного розвитку є світові лідери з експорту й імпорту товарів.

У світовій торгівлі послугами, яка продовжує зростати завдяки цифровізації та високому попиту, основні позиції в експорті займають *США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Китай, Нідерланди, Японія, Індія*. У двох регіонах світу – Європі й Азії – зосереджено найбільші обсяги міжнародної торгівлі. Третім потужним торговим регіоном є Північноамериканський, що об'єднує *США, Канаду і Мексику*.

Складниками світового ринку товарів і послуг є великі регіональні ринки, які сформувалися в рамках міждержавних об'єднань у різних частинах світу, – *Європейського Союзу, Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Південноамериканського спільного ринку (МЕРКОСУР)* та ін.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

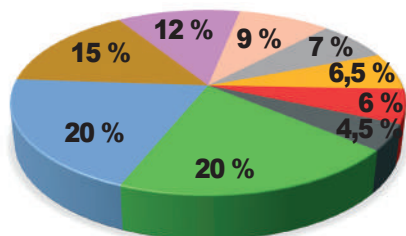
1. Які розрізняють форми торгівлі? У чому полягають їхні ключові відмінності?
2. Поясніть, чим експорт відрізняється від імпорту.
3. Які чинники сприяють концентрації торгових потоків у певних регіонах світу?
- 4*. Якими є сучасні тенденції розвитку світового ринку сировини, готових виробів і послуг?

§ 42. ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНІ

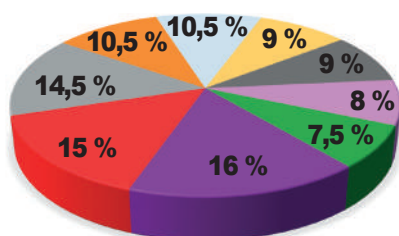
- Пригадайте, які існують форми внутрішньої торгівлі.
- Як обчислюють сальдо зовнішньої торгівлі?

ЯК РОЗВИВАЄТЬСЯ ВНУТРІШНЯ ТОРГІВЛЯ? В Україні в торгівлі зайнято майже 25 % робочої сили. У *гуртовій торгівлі* за останні роки товарообіг збільшився у 3,5 разу. У її структурі домінує продаж непродовольчих товарів – 80 %. Розміщення закладів *роздрібної торгівлі* (супермаркетів, спеціалізованих магазинів, кіосків, ринків, онлайн-магазинів тощо) залежить від щільності населення і типу населеного пункту. Що більший за людністю населений пункт, то більше в ньому закладів. На розвиток роздрібної торгівлі впливає низка чинників: купівельна спроможність й уподобання населення, рівень інфляції, забезпеченість торговельними закладами і товарами, технічні можливості для електронної торгівлі й доставлення товарів та ін. Обсяги роздрібної торгівлі в Україні (у поточних цінах) збільшуються. Це свідчить про те, що торгівля пристосувалася до роботи в умовах війни.

Непродовольчі товари

- Фармацевтичні та медичні товари
- Пальне для транспорту
- Інші непродовольчі товари
- Автомобілі, деталі та приладдя для них
- Комп'ютери, телекомунікаційне устаткування
- Косметичні товари та вироби
- Текстиль, одяг, взуття
- Будівельні матеріали
- Побутові електротовари

Продовольчі товари

- М'ясо, м'ясні продукти та риба
- Алкогольні напої
- Безалкогольні напої, чай, кава
- Молочні продукти
- Хлібобулочні та борошняні вироби
- Тютюнові вироби
- Кондитерські вироби
- Свіжі фрукти та овочі
- Інші продовольчі товари

Мал. 42.1. Структура товарообігу підприємств роздрібної торгівлі України, % (2024 р.)

Спробуйте самі

За мал. 42.1 з'ясуйте, які товари посідають провідне місце в роздрібній торгівлі продовольчими товарами, а які лідирують у структурі непродовольчих товарів.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

У селі проживають 40 мешканців. Щомісяця в місцевому магазині вони купують товарів на суму 50 тис. грн. Заробітна плата продавця – 10 тис. грн на місяць. Витрати на утримання магазину (оренда, оплата електроенергії, опалення та ін.) за рік – 60 тис. грн. Торгова націнка на товари в цьому магазині – 25 %. Чи доцільно і чи вигідно утримувати такий магазин у селі?

Рекорди України

АТБ-Маркет – найбільша мережа продовольчих супермаркетів в Україні, що налічує 1281 магазин (2025 р.), які є у 22 областях, 125 районах і 336 населених пунктах. У мережі працює майже 60 тис. осіб – це найбільший приватний роботодавець України.

Таблиця 42.1

10 найбільших продуктових мереж (2024 р.)

Мережа	Де розташований центр. офіс	Кількість торгових точок, од.
АТБ-Маркет	Дніпро	1257
FOZZY Group (Сільпо, Фора, Траш)	Київ	826
Сім23, Сімі	Луцьк	315
Наш край, SPAR	Луцьк	276
М'ясомаркет	Київ	273
Коло	Київ	246
Рукавичка	Львів	217
Файно маркет	Кропивницький	198
Домашній маркет	Вінниця	184
Таврія В	Одеса	155

Спробуйте самі

Заклади торгівлі яких міжнародних, національних і місцевих мереж є у вашому населеному пункті? Чи задовольняють вони попит споживачів?

Подорож у слово

Маркетплейс (з англ. – *торговий майданчик*) – це онлайн-платформа, яка об'єднує продавців і покупців, даючи можливість різним продавцям розміщувати свої товари на одному сайті, а покупцям – вибирати з широкого асортименту пропозицій.

Роздрібна торгівля в Україні знає змін під впливом глобалізації: збільшується кількість великих торговельних закладів, формуються торговельні мережі, розвивається онлайн-торгівля. **Торговельні мережі** – це сукупність стаціонарних, пересувних, віртуальних закладів роздрібного продажу товарів і послуг. У торговельній мережі покупець може швидко, зручно і з мінімальними затратами часу отримати потрібні товари й послуги, вибираючи з широкого асортименту. В Україні функціонують кілька міжнародних торговельних мереж: у торгівлі продовольчими товарами – *Novus* (Литва, 85 супермаркетів), *Metro Cash & Carry* (Німеччина, 23), *Auchan* (Франція, 23), *Spar* (Нідерланди); у торгівлі одягом, товарами для дому – *Inditex Group* (Іспанія), *H&M* (Швеція), *LC Waikiki* (Туреччина), *CCC Group* (Польща), *JYSK* (Данія). Активно розвиваються й українські торговельні мережі (табл. 42.1).

Найбільші мережі непродовольчих супермаркетів і гіпермаркетів спеціалізуються на продажу побутової техніки й електроніки (*Comfy*, *Foxtrot*, *Eldorado*), смартфонів, гаджетів (*Allo*, *Цимпус*), товарів для дому, ремонту і будівництва (*Епіцентр К*, *Нова Лінія*).

В онлайн-торгівлі налічують майже 8 тис. активних інтернет-магазинів і маркетплейсів. Провідними в Україні є *Rozetka*, *Comfy*, *AliExpress* та ін. (табл. 42.2). Перевагами онлайн-торгівлі є використання мобільних платежів, швидке доставлення товарів, нижча ціна на них, мінімальні витрати на діяльність інтернет-магазину. Новими тенденціями розвитку є перехід від інтернет-магазинів до маркетплейсів.

Спробуйте самі

1. Чи доводилося вам користуватися послугами інтернет-магазинів і маркетплейсів? Якими були переваги для вас як покупця? Чи є недоліки в такій онлайн-торгівлі?
2. За *табл. 42.2* назвіть першу трійку інтернет-магазинів і маркетплейсів за найбільшим виторгом і трафіком (кількістю відвідувань). Поміркуйте, чому перелік лідерів за обсягом виторгу і за трафіком не повністю збігається, окрім першої позиції.

ЯК РОЗВИВАЄТЬСЯ ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНІ?

Україна тісно інтегрована у світове господарство. Вона підтримує зовнішньоторговельні зв'язки з майже 230 країнами світу (2024 р.). На розвиток зовнішньої торгівлі України вплинула низка чинників (*табл. 42.3*).

Спробуйте самі

1. Ознайомтеся з інформацією, що викладена в *табл. 42.3*. Які чинники сприяли розвитку зовнішньої торгівлі України? У чому полягав їхній позитивний вплив?
2. Які чинники негативно позначилися на зовнішній торгівлі України? Поміркуйте, які заходи дадуть змогу подолати їхній руйнівний вплив.

Таблиця 42.2

10 найпопулярніших інтернет-магазинів і маркетплейсів України (2023 р.)

Назва	Виторг, млрд грн	Трафік, млн відвідувань
  Rozetka.ua	45,0	399
 Comfy	9,7	81
 AliExpress	7,5–11	97
  Епіцентр К	7,9	206
 Allo	5,7	86
 Сільпо	3,6–4,3	33
  Make Up	3,2–3,9	116
 Eva	2,4	87
 Фокстрот	2,1	41
 АТБ	1,7–1,9	28

Інтернет-магазин

Маркетплейс

Таблиця 42.3

Чинники, що вплинули на розвиток зовнішньої торгівлі України

Набуття статусу учасника Світової організації торгівлі (2008 р.)

Україна стала рівноправним партнером на світових товарних ринках, було скасовано обмеження і спрощено умови доступу на зовнішні ринки українських товарів, які є основою експорту країни

Підписання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом (2014 р.)

Її частиною є угода про «поглиблену і всеохопну зону вільної торгівлі» (2016 р.), що надає Україні можливості для модернізації торговельних відносин і економічного розвитку, передбачає взаємне відкриття ринків через поступове скасування мит і приведення українського законодавства, норм і стандартів у відповідність до чинних у ЄС

Анексія АР Крим, районів Донецької та Луганської областей (2014 р.)

Відбулися кардинальні зміни в українсько-російських економічних відносинах, у зовнішній торгівлі України. І Росія, і Україна запровадили обмеження на імпорт товарів, санкції проти багатьох виробників й експортерів товарів і послуг. Це спонукало українських підприємців шукати нові ринки збуту продукції та джерела постачання низки товарів. Із тимчасово окупованих територій продукцію підприємств незаконно вивозили до Росії, завдаючи збитків економіці України

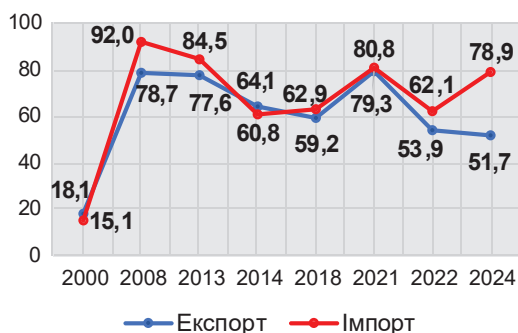
Повномасштабна агресія Росії (2022 р.)

Спричинила масштабні руйнування економіки України, її інфраструктури, об'єктів енергетики тощо. Відбулося блокування морських портів, погіршення й здорожчання логістики. Експорт товарів з України скоротився майже на 35 %, змінилася географія торгівлі України. Росія продовжує незаконно вивозити продукцію з окупованих територій

Набуття Україною статусу країни – кандидата на вступ до ЄС (2022 р.)

Підтверджує європейську перспективу, підвищує довіру до бізнесу, розширює можливості для залучення іноземних інвестицій, зменшує бар'єри для українського експорту до ЄС: тимчасово скасовано мито на товари з України, спрощено перевірку продукції, надано пріоритетний режим розмитнення товарів, що розширило доступ до європейських ринків*

* Частину митних пільг уже скасовано (2025 р.).

Мал. 42.2. Показники зовнішньої торгівлі України, млн дол. США

Динаміка показників зовнішньої торгівлі є нерівномірною: періоди зростання чергуються з періодами падіння, що зумовлено змінами цін на світових ринках, кризами у світовій економіці, воєнно-політичними подіями (мал. 42.2). Максимальні обсяги торгівлі були зумовлені високими цінами на світових ринках на головні на той час експортні товари України – чорні метали і руди. Падіння показників спричинили воєнні дії та зменшення цін на метал і сільськогосподарську продукцію.

Спробуйте самі

1. Проаналізуйте графічну інформацію на мал. 42.2. У якому році обсяги торгівлі були максимальними? Які чинники їх зумовили?
2. Коли відбулося різке падіння експорту й імпорту? Що спричинило його?
3. Нині в Україні переважає негативне сальдо зовнішньої торгівлі – обсяг експорту більший, ніж імпорту. Чи були роки, коли сальдо зовнішньої торгівлі було позитивним?

В Україні сальдо торгівлі товарами майже завжди від'ємне, а торгівлі послугами – лише додатне. Зовнішня торгівля послугами розвивається швидше, ніж товарами.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

У 2024 році експорт товарів в Україні становив 41,7 млрд дол. США, а імпорт товарів – 70,8 млрд дол. США. Обчисліть сальдо зовнішньої торгівлі товарами.

Україна щороку **експортує товари** на мільярди доларів США. Експорт має переважно сировинний характер: це в основному сільськогосподарська сировина і продовольчі товари – пшениця, кукурудза, соя, ріпак, насіння соняшнику й соняшникова олія тощо. За останні роки частка агропромислової продукції в експорті суттєво зросла. Через

війну скоротився експорт гірничо-металургійної продукції – руди, чорних металів і виробів із них. На відміну від експорту, в **імпорті товарів** переважають продукція машинобудування та хімічної промисловості (мал. 42.3).

Головним напрямом експорту товарів з України є країни Європи. Подібна ситуація і з імпортом. І в експорті, і в імпорті вагоме місце посідають країни Азії. Найбільшими торговельними партнерами України за експортом є *Польща, Іспанія, Німеччина*, за імпортом – *Китай, Польща, Німеччина*.

Спробуйте самі

1. Проаналізуйте структуру експорту товарів (мал. 42.3). Доведіть, що експорт України має переважно сировинний характер.
2. Яка продукція переважає в імпорті товарів?

У структурі **експорту** послуг переважають транспортні (майже 37 %), ділові (понад 12 %) і послуги у сфері комунікацій, комп'ютерні й інформаційні (майже 35 %). В **імпорті** домінують державні й урядові (35 %) та транспортні (18,5 %) послуги. Основними партнерами України в експортно-імпортних операціях у сфері послуг є *США, Німеччина, Швейцарія, Туреччина, Швеція, Ірландія, Велика Британія, Кіпр, Нідерланди*.

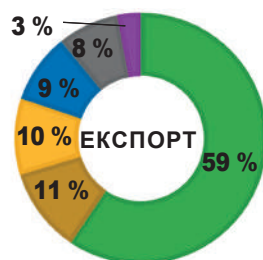
ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

У 2024 році експорт послуг становив 10 млрд дол. США, а імпорт – 8,1 млрд дол. США. Обчисліть сальдо торгівлі послугами України. Яким є цей показник – додатним чи від'ємним?

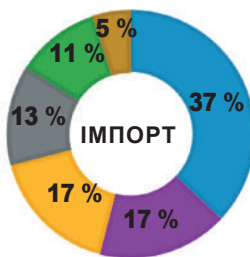

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Перелічіть чинники, що дали поштовх розвитку зовнішньої торгівлі України.
 2. Як події останнього часу вплинули на географію зовнішньої торгівлі України? Куди нині спрямовані основні потоки українського експорту?
 3. Які товари є основою українського експорту? Які товари Україна імпортує?
 4. Які види послуг становлять найбільшу частку в загальному обсязі їх експорту?
- 5*. Наведіть приклади впливу глобалізаційних процесів на роздрібну торгівлю в Україні.

- Продукція аграрної сфери та харчової промисловості
- Продукція металургії
- Інша продукція
- Продукція машинобудування
- Мінеральна сировина
- Продукція хімічної промисловості

- Продукція машинобудування
- Продукція хімічної промисловості
- Інша продукція
- Мінеральна сировина
- Продукція аграрної сфери та харчової промисловості
- Продукція металургії

Мал. 42.3. Структура зовнішньої торгівлі товарами України (2024 р.)

§ 43. Туризм у регіонах і країнах світу

- Пригадайте, до якого сектору економіки належить туризм.

ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ МАЄ Туризм для економіки? Сучасний світ неможливо уявити без **туризму** – переміщення людей із метою

Подорож у слово

Тури́зм (із французької – обхід, об'їзд) – подорожі, що їх здійснюють за певними маршрутами з пізнавальною, оздоровчою, професійно-діловою метою.

туризмі. Сучасний етап розвитку людства називають етапом туристичного освоєння простору. Цьому сприяє потужна сфера економіки, яка об'єднує різноманітну діяльність із **надання туристичних послуг** (індустрія туризму). Міжнародні надходження від туризму становлять до 10 % сумарного світового експорту товарів і послуг за рік.

Міжнародному туризму належить найбільша частка у третинному секторі економіки за прибутками і за кількістю зайнятих осіб. Подекуди на обслуговуванні іноземних туристів базується вся економіка країн, розташованих на островах у тропічних широтах. Таких «країн-готелів» найбільше в Центральній Америці (*Багамські Острови, Мартиніка, Домініка* та ін.). Господарство європейських країн-«карликів» *Андорри, Сан-Марино, Монако, Мальти, Ватикану, Ліхтенштейну* також значною мірою залежить від

фінансів, що їх залишають туристи, кількість яких у десятки й сотні разів перевищує місцеве населення.

Світ у просторі й часі

Нішевий туризм

У світі набувають популярності спеціалізовані немасові подорожі, які орієнтовані на задоволення специфічних інтересів туристів, наприклад гастрономічні, медичні, пригодницькі, космічні мандрівки та ін.

Спробуйте самі

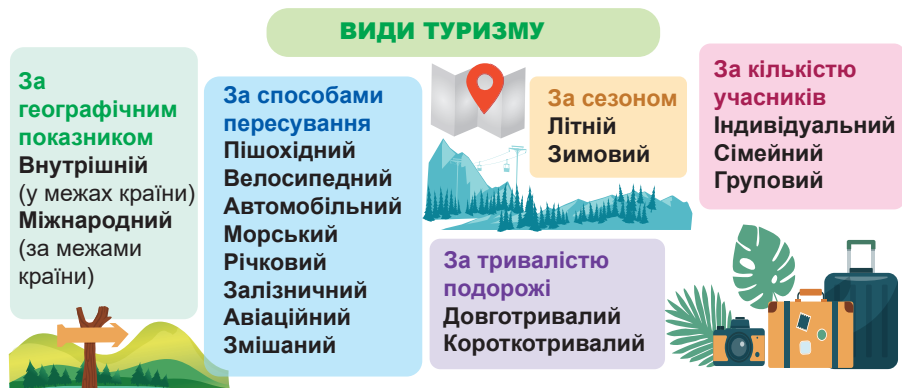
Поміркуйте, економічна залежність країни від міжнародного туризму є сильною чи слабкою стороною її господарства.

ЯКІ Існують види туризму? Види туризму групують за різними показниками (*мал. 43.1*). Вирішальне значення в класифікації має мета мандрівки: екзотична дика природа (*Кенія, Танзанія*), сходження на вершини (*Непал, Аргентина, Перу*), пляжі (*Єгипет, Туреччина, Мальдіви, Сейшельські Острови*), покупки (*Гонконг, Сінгапур*), культурна спадщина (*Франція, Італія, Іспанія, Греція, Китай*), релігія (*Ізраїль, Саудівська Аравія, Індія*), лікування й оздоровлення (*Чехія, Швейцарія*), розваги й азартні ігри (*Монако, США*). Залежно від мети поїздки розрізняють низку видів туризму (*мал. 43.2*).

Спробуйте самі

Певно, кожному / кожній із вас доводилося подорожувати. На основі *мал. 43.1, 43.2* розкажіть, якою була ваша мандрівка за різними показниками туризму.

Мал. 43.1. Види туризму за різними показниками

Мал. 43.2. Класифікація видів туризму за метою подорожі

ПІД ДІЄЮ ЯКИХ ЧИННИКІВ РОЗВИВАЄТЬСЯ ТУРИЗМ? На розвиток туризму впливають природні й суспільно-географічні чинники. Найбільше значення має наявність **рекреаційних ресурсів** – природних і антропогенних об'єктів та явищ, які здатні відновлювати і розвивати духовні й фізичні сили людини та які можна використати для відпочинку, оздоровлення і пізнавальних екскурсій.

Спробуйте самі

Пригадайте, як рельєф, кліматичні, водні, лісові, бальнеологічні (мінеральні води й лікувальні грязі) ресурси можна використовувати як рекреаційні ресурси.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси – це об'єкти і явища природи, природні комплекси, які мають комфортні властивості, естетичну цінність і можуть використовуватися для відпочинку, оздоровлення, лікування й пізнавального туризму. Особливий попит простежується на пляжні ресурси. Міжнародне значення мають *узбережжя Середземного, Карибського, Південнокитайського морів. У гірській*

місцевості з її цілющим повітрям і чудовими краєвидами дістали розвиток альпінізм, гірськолижний туризм та інші види активного відпочинку (*Альпи, Карпати, Кордильєри*). **Культурно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси** охоплюють пам'ятки історії, архітектури, археології, культові споруди, музеї, картинні галереї, місця, що пов'язані з життям і діяльністю видатних осіб. Ейфелева вежа і Лувр у Парижі (*Франція*), Колізей у Римі (*Італія*), Тадж-Махал в Агрі (*Індія*), Велика китайська стіна (*Китай*), піраміди (*Єгипет, Мексика, Перу*) щороку приваблюють мільйони туристів.

Соціально-економічні рекреаційно-туристичні ресурси – це економіко-географічне положення, рівень соціально-економічного розвитку території, наявність трудових ресурсів, розвиток інфраструктури й дотичних до туризму виробництв. **Економіко-географічне положення** визначає сприятливість розташування країни, регіону щодо транспортних шляхів і потоків відпочивальників. **Соціально-економічний стан** країни, зокрема рівень добробуту населення, впливає на потребу в туризмі й можливість витрачати кошти на організацію дозвілля. Туристична сфера доволі трудомістка, тому кількість і якість **трудоуведень** також впливають на її розвиток. Важливі й **геополітичні чинники** – стабільність політичної ситуації, відсутність конфліктів, політична культура, ставлення до іноземців, епідеміологічна ситуація. Це впливає на рішення туристів щодо вибору країни чи регіону для подорожі.

Спробуйте самі

Наведіть приклади впливу геополітичних чинників на розвиток туризму в країні.

ЩО ТАКЕ ТУРИСТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА? Обслуговування туристичних потоків тісно пов'язане зі створенням відповідної інфраструктури. Вона охоплює туристичні фірми, різноманітні підприємства, що надають послуги з розміщення, харчування і перевезення туристів, інформаційні й рекламні служби, підприємства з виробництва товарів туристичного сервісу й роздрібної торгівлі.

Заклади розміщення туристів – це готелі, мотелі, пансіонати, будинки відпочинку, кемпінги, туристичні бази. **Заклади харчування** – це ресторани, кафе, бари, їдальні, буфети. Важливим також є **транспортне сполучення**, тому для розвитку туризму доцільно будувати нові шляхи, ремонтувати наявні, розширювати мережу підприємств автосервісу.

До **супутньої сфери** належать розважальні та спортивні комплекси, заклади культури й охорони здоров'я, де туристи отримують додаткові послуги. **Сувенірне виробництво** часто популяризує національні особливості території, якою пролягають туристичні маршрути.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Попрацюйте над розвитком туризму у вашому населеному пункті (районі). Складіть перелік найважливіших об'єктів туристичної інфраструктури, які необхідно вдосконалити або створити, щоб суттєво збільшити туристичний потік до вашої місцевості.

ЯКІ У СВІТІ СФОРМУВАЛИСЯ ТУРИСТИЧНІ РЕГІОНИ? У світі сформувалися великі туристичні регіони, які різняться географічним положенням, рекреаційними ресурсами, економічним розвитком й інфраструктурою, що визначає особливості туристичних потоків.

Всесвітня туристична організація виокремлює п'ять туристичних регіонів (мал. 43.3). **Європейський регіон** охоплює країни Європи, усі пострадянські та Ізраїль, Кіпр, Туреччину, які географічно належать до Азії. Регіон є світовим лідером за обсягами туристичних потоків і валютних надходжень від туризму. Там розташовані сім із десяти найбільших туристичних держав світу, зокрема світовий лідер за кількістю відвідувань – Франція (мал. 43.4).

Азійсько-Тихоокеанський регіон – це країни Азії, Океанії та Австралія. Його вважають «туристичним майбутнім», адже там стрімко розвивається інфраструктура і зростає кількість прибулих туристів. За цим показником регіон уже випередив Американський, а за обсягами надходжень конкурує з Європейським регіоном. Лідерами з міжнародних туристичних послуг є Китай, Таїланд, Японія, Австралія.

Світ у просторі й часі

Всесвітня туристична організація

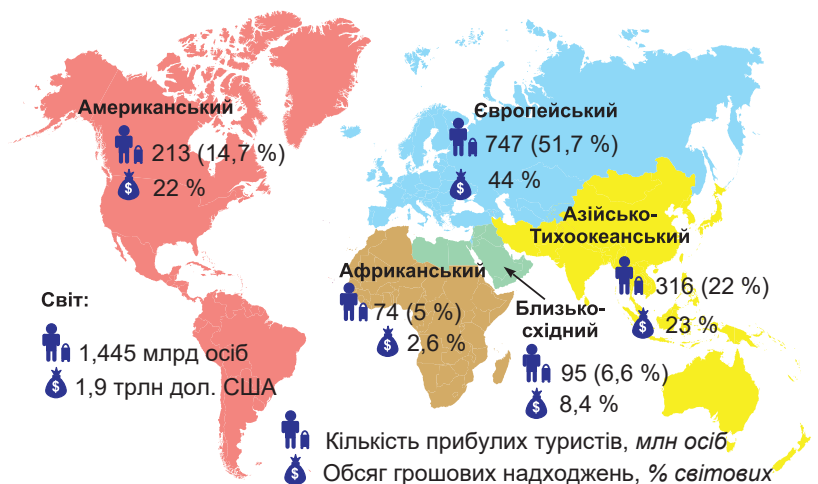
ВТО (UNWTO) – міжнародна організація, метою якої є сприяння туризму, який робить вагомий внесок в економічний розвиток, міжнародне взаєморозуміння, мир, дотримання прав людини для всіх незалежно від раси, статі, мови, релігії. Разом зі 160 державами світу Україна є її членом (з 1997 р.).

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Покажіть на карті об'єкти (див. атлас), які за результатами дослідження однієї з найпопулярніших у світі платформ для мандрівників «TripAdvisor» стали найбільш «трендовими» туристичними центрами Азійсько-Тихоокеанського регіону (2024 р.):

Токіо (Японія), Паттая (Таїланд), бухта Халонг (В'єтнам),
Сеул (Південна Корея), Куала-Лумпур (Малайзія), острів Палаван (Філіппіни).

Дізнайтеся, які чинники сприяли їхній популярності.

Мал. 43.3. Туристичні регіони світу (2024 р.)

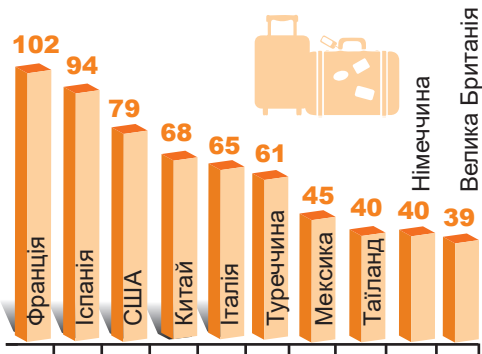
Близькосхідний регіон об'єднує країни арабського світу, компактно розташовані в *Північно-Східній Африці* (*Єгипет* і *Лівія*) та *Південно-Західній Азії*. Він має найвищі у світі темпи приросту кількості туристів. Регіон приваблює передусім як світовий осередок паломництва: *Саудівська Аравія* – країна з мусульманськими святинами в містах *Мекка* і *Медина*. Також успішно розвиваються діловий (*Кувейт*) і пізнавальний туризм та відпочинок біля моря (*Єгипет*, *ОАЕ*).

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Одна з відомих туристичних компаній назвала 10 найпопулярніших місць відпочинку (2024 р.). Покажіть на карті (див. атлас) ці локації. У яких туристичних регіонах світу вони розташовані? Дізнайтеся, які чинники зробили їх популярними. Який вид туризму відповідно до цього списку був найбільш затребуваним? У якому місці з цього переліку ви хотіли б побувати?

1. Аделаїда-Гілз, Австралія.
2. Бодрум, Туреччина.
3. Черво, Італія.
4. Сент-Кітс і Невіс.
5. Нісеко, Японія.
6. Сан-Мігель-де-Альєнде, Мексика.
7. Санта-Фе, Нью-Мексико, США.
8. Сейшельські Острови.
9. Удайпур, Індія.
10. Церматт, Швейцарія.

Мал. 43.4. Країни з найбільшою кількістю міжнародних туристичних відвідувань, млн осіб (2024 р.)

Американський регіон об'єднує країни *Північної, Південної Америки* та *острівні країни Карибського басейну*. Половина всіх туристів, які прямують до цього регіону, – це туристи, які відвідують США.

Африканський регіон (країни *Африки*, крім *Єгипту* та *Лівії*) із позицій розвитку туризму – найбільш відсталий. Туристів особливо приваблюють країни тропічної Африки з екзотичними національними парками. *Південна Африка, Туніс, Марокко, Зімбабве, Кенія* демонструють приклади вдалого виходу на світовий туристичний ринок.

Спробуйте самі

За мал. 43.4 з'ясуйте, країн якого регіону найбільше серед світових лідерів за кількістю міжнародних туристичних відвідувань.

Місцем пізнавального й екстремального туризму стає **Антарктида**, що пояснюють прагненням туристів до відкриття нового.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

У 2017 році Антарктиду відвідали 44 тис., а в 2024-му – 122 тис. туристів. Обчисліть, на скільки відсотків збільшився туристичний потік. Які, на вашу думку, природні й суспільно-географічні чинники вплинули на стрімке зростання інтересу до найвіддаленішого континенту?

ЯКІ ОБ'ЄКТИ ОГОЛОШУЮТЬ СВІТОВОЮ СПАДЩИНОЮ? Значний потенціал для формування туристичних потоків мають об'єкти **Світової спадщини ЮНЕСКО**. Як міжнародна організація ЮНЕСКО сприяє охороні пам'яток культури й природи. Список об'єктів Світової спадщини охоплює визначні культурні й природні цінності, що їх вважають надбанням усього людства. Такими є окремі архітектурні споруди, як-от Кельнський собор у *Німеччині*; ансамблі споруд – Акрополь в *Афінах* у *Греції*; історичні центри міст – *Варшави* у *Польщі*, *Ватикану* – або й цілі міста, наприклад *Венеція* (*Італія*). Є природні заповідники й національні парки – морський парк *Великого бар'єрного рифу* в *Австралії*, *Єллоустонський* у *США*; унікальні природні території – *Галапагоські острови* (*Еквадор*) та ін.

Рекорди світу

У списку Світової спадщини ЮНЕСКО налічують 1157 об'єктів: 900 культурних, 218 природних і 39 змішаних у 167 країнах світу (2024 р.).

Світ у просторі й часі

Сім чудес світу

За сучасною версією до семи чудес світу належать: 1) Велика китайська стіна (Китай); 2) статуя Христа-Спасителя (Бразилія); 3) храм Петра (Йорданія); 4) стародавнє місто інків Мачу-Пікчу (Перу); 5) піраміди мая Чичен-Іца (Мексика); 6) Колізей (Італія); 7) мавзолей Тадж-Махал (Індія).

Спробуйте самі

За мал. 43.4 і 43.5 порівняйте перелік країн, які є лідерами за кількістю міжнародних туристичних відвідувань і кількістю об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Чи є між ними закономірний зв'язок?

ПОДИСКУТУЙТЕ

Подискутуйте, чи повинні держави, на території яких розташовані об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО, обмежувати кількість туристів, які їх відвідують. Поясніть свою позицію.

Мал. 43.5. Лідери за кількістю об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (2024 р.)

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Аналіз інформації щодо потоків туристів і доходів від туризму

1. За мал. 43.3 оцініть місце кожного регіону в міжнародному туризмі. Для цього укажіть кількість прибулих туристів і обчисліть обсяг грошових надходжень у дол. США. Результати подайте в табличній формі.
2. Визначте, який із регіонів заслуговує на «туристичний Оскар» як найефективніший за надходженнями від туризму.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які головні чинники стимулюють розвиток туризму? Як вони пов'язані з наявними рекреаційними ресурсами?
2. Що таке туристична інфраструктура, які установи й підприємства вона охоплює?
- 3*. Доведіть економічну значущість туризму для країни.

§ 44. ТУРИЗМ В УКРАЇНІ

- Пригадайте, на які рекреаційні ресурси багата Україна.

ЯКОЮ Є РОЛЬ ТУРИЗМУ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ? Туризм є джерелом фінансових надходжень, забезпечує роботою велику кількість людей, сприяє розвитку інфраструктури і малого бізнесу. Україна має сприятливі передумови для розвитку внутрішнього й міжнародного туризму, її рекреаційні ресурси надають можливості для оздоровлення

Світ у просторі й часі

Туристичний імідж України

Боротьба українців за свободу і європейські цінності (Помаранчева революція, Революція гідності), проведення чемпіонату Європи з футболу (2012 р.) та Євробачення (2005, 2017 рр.) сформували позитивний імідж України, посилили інтерес до неї у світі. Україну долучили до міжнародних туристичних рейтингів і путівників (*Globe Sports*, *TripAdvisor* та ін.).

й відпочинку різних типів. Проте агресія Росії обірвала позитивну динаміку розвитку туризму, змінила його географію, призвела до різкого скорочення кількості іноземних туристів. Вона стала також причиною переорієнтації населення з виїзного на внутрішній туризм. Мешканці України нині віддають перевагу санаторно-курортному відпочинку в західних регіонах країни, поїздкам у Карпати. Значного обмеження зазнав пляжний туризм.

ЯКІ ЧИННИКИ СПРИЯЮТЬ РОЗВИТКОВІ ТУРИЗМУ? До природних чинників належать наявні **природні рекреаційно-туристичні ресурси**, зокрема мінеральні води, лікувальні грязі, морські узбережжя, лісові й гірські ландшафти, унікальні природні комплекси тощо.

Спробуйте самі

Пригадайте, які в Україні є бальнеологічні курорти, оздоровлення в яких базується на мінеральних водах, і продовжте їхній перелік:

- 1) на Львівщині – *Немирів* ...
- 2) на Закарпатті – *Поляна* ...
- 3) на Поділлі – *Гусятин* ...

Мінеральні води є в багатьох регіонах України, але найбільше їх на *Прикарпатті*, *Закарпатті*, *Поділлі* та в *Криму*. Там розташовані відомі **бальнеологічні курорти** – оздоровчо-лікувальні заклади, у яких

Подорож у слово

Бальнеум у перекладі з латинської означає купальня.

використовують природні мінеральні води й лікувальні грязі. Популярними курортами також є *Миргород* (Полтавська область), *Слов'янськ* (Донецька область),

Одеса, нині окуповані *Євпаторія*, *Саки*, *Бердянськ*. **Лікувальні грязі** є в лиманах *Причорномор'я* і *Приазов'я*, у *Криму* і *Прикарпатті*.

Для оздоровлення й відпочинку використовують лісові масиви. Там розташовані такі відомі курорти, як *Пуща-Водиця* поблизу Києва, *Яремче*, *Ворохта* в Івано-Франківській області, *Слов'яногірськ* у Донецькій області. До початку повномасштабного вторгнення Росії велика кількість внутрішніх туристів відвідувала курорти Чорного й Азовського морів – *Одесу*, *Затоку*, *Очаків*, *Скадовськ*, *Бердянськ*, а до

2014 р. – *Євпаторію, Судак, Ялту й Алушту*. Дедалі більшої популярності в Україні набуває гірський туризм, зокрема гірськолижний. Відомими гірськолижними комплексами є «*Буковель*» (Івано-Франківська), «*Драгобрат*» (Закарпатська), «*Славське*» (Львівська область).

Україна має багату історико-культурну спадщину. **Культурно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси** – основа для розвитку **культурно-пізнавального туризму**. У країні налічують 152 тис. пам'яток історії та культури національного, регіонального і місцевого значення (2023 р.). Лідерами за їх кількістю є *Київ, Львів, Кам'янець-Подільський*. Однак і в багатьох інших населених пунктах збереглися археологічні та історико-архітектурні пам'ятки, на основі яких створено заповідники, наприклад, «*Ольвія*» (Миколаївська область), «*Чернігів стародавній*», «*Давній Галич*» (Івано-Франківська область), *Бахчисарай* (АР Крим).

Приваблюють туристів також місця історичних подій, замки і фортеці, місця, пов'язані з життям визначних людей, давні некрополі. Там створено заповідники, як-от «*Поле Берестецької битви*» (Рівненська область), «*Одеський замок*» (Львівська область), «*Хотинська фортеця*» (Чернівецька область), «*Замки Тернопілля*» (Тернопільська область), «*Батьківщина Тараса Шевченка*» (Черкаська область), «*Личаківський цвинтар*» (Львів) тощо.

До початку повномасштабного вторгнення російських окупантів велика кількість туристів і прочан щороку відвідувала відомі релігійні святині – Києво-Печерську, Почаївську і Свято-Успенську Святогірську лаври, Марійський духовний центр у *Зарваниці* (Тернопільська область). Туристичними релігійними перлинами є Софійський собор і Михайлівський Золотоверхий монастир (*Київ*), собор Святого Юра (*Львів*), могила цадика Нахмана (*Умань*, Черкаська область). Також багато вітчизняних та іноземних туристів відвідували **Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник**.

Спробуйте самі

1. Пригадайте, які розрізняють види туризму залежно від мети мандрівки. Які з них мають в Україні потенціал для розвитку?
2. Поміркуйте, чому розвиток рекреаційно-туристичної сфери в Україні є перспективним.

Рекорди України

Буковель – найбільший гірськолижний туристичний комплекс України, що належить до 20 найпопулярніших гірськолижних курортів Європи. Розташований у с. Поляниця Івано-Франківської області на висоті 920–1370 м над рівнем моря. Має 70 км лижних трас, 17 сучасних підйомників, штучне засніження, готелі, басейни, термальні ванни та інші об'єкти відпочинку і розваг. Узимку його відвідують до 2 млн туристів.

Світ у просторі й часі

Геодезична дуга Струве

Це унікальна наукова пам'ятка світового значення, яка охоплювала 265 триангуляційних пунктів для визначення точної форми і розмірів Землі за допомогою вимірювання дуги меридіана. Довжина дуги – 2820 км, вона проходить від півночі Норвегії до Чорного моря (м. Ізмаїл Одеської області).

ЯКІ В УКРАЇНІ РОЗРІЗНЯЮТЬ ТУРИСТИЧНІ РАЙОНИ? У межах України розрізняють п'ять туристичних районів (мал. 44.1). За рівнем забезпеченості унікальними рекреаційно-туристичними ресурсами, інфраструктурою й кількістю туристів лідерами є Карпатсько-Подільський і Причорноморський туристичні райони.

У **Карпатсько-Подільському** районі найбільшого розвитку набули гірськолижний (Карпати), лікувально-оздоровчий (міста Трускавець, Моршин, Свалява, Хмільник), етнографічний (гуцульська культура, фестивалі), екологічний (агротуризм у селах Гуцульщини і Поділля) та історико-культурний (замки, музеї) види туризму, паломництво до Почаївської лаври (Тернопільська область). У **Причорноморському районі** найбільш розвинений пляжний (Одеса, Затока, Коблево), курортно-оздоровчий (Куяльник), екологічний (дельта Дунаю) та куль-

Мал. 44.1. Туристичні (ресурсно-рекреаційні) райони (за О. Бейдиком) та об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За мал. 44.1 назвіть області, у яких розташовані об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО. Де їх найбільше?
2. До якого туристичного району належить ваша місцевість? Які природні й культурно-історичні об'єкти є у вашій місцевості?

турно-пізнавальний (*Одеса, Білгород-Дністровський*) види туризму. Нині внаслідок воєнної агресії Росії район має значні обмеження для розвитку туризму.

У **Полісько-Столичному районі** основними видами туризму є міський культурно-пізнавальний (*Київ, Чернігів, Луцьк, Житомир*), пам'яницький (православні святині *Києва*), екологічний (*Шацькі озера, деснянські плавні*), сільський зелений (*Волинь*) і оздоровчо-курортний (санаторії Київщини, Житомирщини, лікувальні мінеральні води).

Харківський район має досить низький рівень розвитку туризму, переважають культурно-пізнавальний (*Харків, Чугуїв*), оздоровчо-курортний (березівські мінеральні води), екологічний і сільський види.

У **Придніпровсько-Донецькому районі** поєднуються індустріальні ландшафти з унікальними природними територіями й історико-культурними пам'ятками. До початку війни з Росією там розвивалися культурно-історичний (*острів Хортиця, козацькі місця*), курортно-оздоровчий (*Слов'янськ, Слов'яногірськ, лікувальні грязі*) і промисловий (*Дніпро, Запоріжжя, Кривий Ріг*) види туризму.

Спробуйте самі

Чи доводилося вам подорожувати? Якщо так, то яким туристичним регіоном пролягав маршрут вашої подорожі? Оцініть рівень розвитку туристичної інфраструктури, з якою був пов'язаний маршрут вашої мандрівки.

ЯКІ ОБ'ЄКТИ СВІТОВОЇ СПАДЩИНИ РОЗТАШОВАНІ В УКРАЇНІ?

До Світової спадщини віднесено вісім об'єктів України (*мал. 44.1*). Існує також перелік нематеріальної спадщини України, у якому 115 елементів (2025 р.), шість із яких віднесено до культурної спадщини ЮНЕСКО. В Україні розгорнуто роботу з реєстрації географічних зазначень і захищених найменувань походження для товарів. Уже зареєстровано такі бренди, як «Гуцульська овеча бринза», «Гуцульська коров'яча бринза», «Карпатський мед», «Херсонський кавун», «Мелітопольська черешня» та ін.

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

В Україні сформовано перелік додаткових об'єктів, які можна номінувати до списку Світової спадщини. Дізнайтеся, які це об'єкти, чим вони цікаві та в яких областях розташовані. Можливо, у вашій місцевості також є важлива культурна або природна пам'ятка, яка заслуговує на увагу? Підготуйте презентацію з обґрунтуванням її охоронного статусу.

ДОСЛІДЖУЄМО

Дослідіть перелік нематеріальної культурної спадщини України. Чи є в ньому елементи «родом» із вашої області? Можливо, у вашому краї є ще щось (усна народна творчість, народні звичаї, обряди, музична, пісенна або танцювальна виконавська майстерність, традиційні ремесла, знання і навички народної медицини, національного кухарства, народного одягу тощо), що варто було б додати до національного переліку? Підготуйте презентацію (відеоролик / лепбук / постер або ін.), де опишіть такі елементи і обґрунтуйте їхню цінність.

ЯК ФОРМУЮТЬСЯ ТУРИСТИЧНІ КЛАСТЕРИ? Туристичні кластери об'єднують підприємства й заклади (туроператорів, готелі, ресторани, транспортні компанії тощо), які пов'язані з наданням туристичних послуг. Відповідно до національного проєкту «Туристичні кластери 300+» в Україні створюють сотні регіональних кластерів. Найпопулярнішими з них є «Кам'янець» (Кам'янець-Подільський), «Львівський туристичний альянс» (Львів), «Оберіг» (Хмельницька область), «Південне туристичне кільце» (міста Миколаївської, Херсонської, Одеської областей), «Дністровський каньйон» (Тернопільська область), «Гоголівськими місцями Полтавщини», кластери зеленого туризму Одеської і Закарпатської областей та ін.

Подорож у слово

Туристичний кластер – мережа взаємопов'язаних компаній, організацій і установ, які спільно працюють над створенням, просуванням і наданням туристичних послуг.

МОДЕЛЮЄМО

Готуємо проєкт

Розроблення туристичного кластера своєї територіальної громади для активізації її економічного розвитку

1. Проаналізуйте наявні природні, культурно-історичні й рекреаційно-туристичні ресурси та інфраструктуру своєї місцевості. Створіть відповідну карту.
2. Визначте основну цільову аудиторію туристів (внутрішні, іноземні, паломники тощо) і склад суб'єктів господарювання, які сформують кластер.
3. Розробіть привабливі туристичні маршрути.
4. Оцініть економічний ефект від створення кластера.
5. Визначте способи і шляхи просування та популяризації туристичного кластера.

Головною проблемою розвитку туризму в Україні, насамперед міжнародного, є російська агресія. Через безпековий чинник різко скоротилася кількість іноземних туристів, не функціонує повітряний транспорт, зруйновано чимало пам'яток, об'єктів інфраструктури, тимчасово втрачено важливі туристичні регіони (АР Крим, Азовське узбережжя). Водночас проблемами також є неефективне використання рекреаційно-туристичних ресурсів, занедбаність багатьох історико-культурних пам'яток, застаріла інфраструктура, погана якість доріг, низький рівень надання послуг. Проте туризм має всі підстави для успішного розвитку в повоєнний період.

ЕКСКУРСІЯ

Здійсніть віртуальну екскурсію до одного з об'єктів свого туристичного району. Чим він вас зацікавив? Що нового ви дізналися?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягає економічна значущість туризму для національного господарства?
2. Які основні чинники необхідні для успішного розвитку туристичної сфери?
3. Наведіть приклади: а) великих туристичних центрів України; б) відомих бальнеологічних курортів.
- 4*. Які чинники гальмують розвиток туризму в Україні? Яких заходів потрібно вжити для подолання проблем?

§ 45. ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СВІТІ ТА УКРАЇНІ

- Пригадайте, до якого сектору економіки належить наука як вид діяльності.
- Які заклади й установи відносять до наукових?

ЯКУ РОЛЬ ВІДІГРАЄ НАУКА В СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ? Сучасний світ, у якому ми живемо, неможливо уявити без наукових досягнень і розробок: без інтернету й миттєвого доступу до потрібної інформації, без цілодобового зв'язку з рідними і друзями. Смартфон за допомогою ШІ розпізнає наш голос і обличчя, смартгодинник відстежує фізичну активність і пульс, а «розумний дім» самостійно налаштовує температуру повітря в кімнаті, керує світлом і опаленням, запускає кавоварку чи робота-пилососа. За допомогою віртуальної та доповненої реальності можна здійснювати екскурсії і моделювати ситуації. Запитайте у своїх батьків, чи знали вони ще кілька років тому про електронні гаманці й онлайн-банкінг, про гаджети, які допомагають прокласти найшвидший маршрут для авто, враховуючи трафік і навіть погоду. Усі перелічені блага забезпечує такий вид економічної діяльності, як **наукові дослідження**. І поки ми спимо, навчаємось у школі чи спілкуємось з друзями, світ безперервно розвивається й оновлюється.

Наука – сфера діяльності людини, спрямована на набування нових знань про навколишній світ. Нагромаджені суспільством знання передають із покоління в покоління завдяки освіті. **Освіта** – це цілеспрямована пізнавальна діяльність з метою здобуття знань, а також формування вмінь і навичок та їх удосконалення. У сучасному світі на основі наукових досягнень розвиваються всі сфери суспільного життя, стрімко вдосконалюються техніка і технології, підвищується ефективність виробництва. Нині пріоритетні науково-технічні напрями охоплюють розвиток електроніки, запровадження робототехніки, перебудову енергетики, інформатизацію всіх сфер. Це супроводжується створенням нових матеріалів і розвитком новітніх технологій –

Світ у просторі й часі

Упровадження 5G

У світі, зокрема і в Україні, активно впроваджують мережу мобільного зв'язку 5G (п'ятого покоління), а подекуди – уже й 6G. Це не тільки якісний стрибок можливостей бездротового зв'язку, а й технологічна основа для цифрової економіки.

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

Чи знаєте ви, що таке «інтернет речей» (Internet of Things)? Підготуйте коротке повідомлення про те, що собою являє IoT – мережа пристроїв, яка створює «розумні» середовища.

Подорож у слово

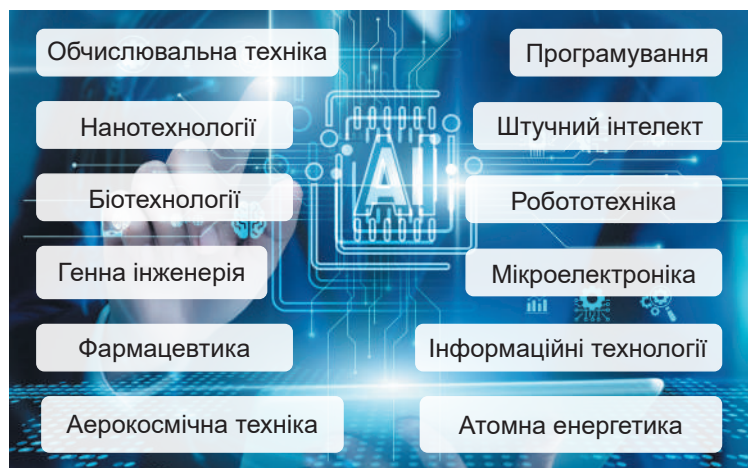

Високі технології (англ. *high technology, hi-tech*) – це найновіші технології, що ґрунтуються на наукових досягненнях і вирізняються високим рівнем складності, швидкими оновленнями і значним впливом на суспільство й економіку.

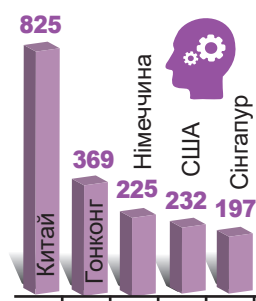
Рекорди світу

Найвищий у світі показник hi-tech має Ізраїль – на високотехнологічний сектор там припадає 20 % економіки країни, у США – 9,3 % (за даними Statista, CTech, 2022 р.).

Мал. 45.1. Високотехнологічні галузі (за визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку)

Мал. 45.2. Найбільші експортери високотехнологічної продукції за її вартістю, млрд дол. США, 2023 р. (за даними ООН)

космічних, біологічних, смарт- і нанотехнологій. Найбільш наукоємними є **високі технології**, у сучасному світі вони стають найбільш вартісним товаром (мал. 45.1). На їх виробництві спеціалізуються розвинені країни, які мають розгалужену систему науково-дослідницьких і освітніх закладів, а головне – вкладають у розвиток науки й освіти чималі кошти. Діяльність, спрямовану на використання нових знань, технологій, обладнання, називають **інноваційною**. Вважають, що наступним великим стрибком у розвитку інновацій після інтернету, штучного інтелекту, «хмарних» технологій, електромобілів, 3D-друку та іншого буде поєднання технологій із системами надання медичної допомоги.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Наведіть приклади, як смарттехнології змінюють наше життя:

група 1 – побут; група 2 – дозвілля; група 3 – транспорт; група 4 – медицину.

ЯК ВИЗНАЧИТИ НАУКОЄМНІСТЬ ЕКОНОМІКИ? Новітні технології – це результат наукових досліджень і розробок, дослідницько-конструкторських робіт. До п'ятірки світових лідерів, які вкладають найбільше коштів у наукові дослідження, належать *США* (майже четверта частина світових витрат), *Китай*, *Японія*, *Німеччина*, *Республіка Корея* (2024 р.). Щорічні темпи приросту фінансування наукових досліджень надзвичайно високі в Китаї. За загальним обсягом коштів (780 млрд) він наближається до США (823 млрд дол. США).

Рейтинг країн суттєво змінюється, якщо розглядати витрати на наукові дослідження у відсотках до ВВП країни: *Республіка Корея*, *Ізраїль* (понад 5 %), *Японія*, *Фінляндія*, *Швеція*, *Данія* (близько 4 %), *Австрія*, *Німеччина*, *Швейцарія*, *США* (понад 3 %). В *Україні* на законодавчому рівні заявлено про 1,7 % ВВП. Такий показник є більш точним індикатором пріоритетності інновацій для економіки країни, ніж абсолютний обсяг фінансування (табл. 45.1).

Спробуйте самі

1. За показниками в табл. 45.1 визначте, яку функцію виконує наука в Республіці Корея, Швеції, Німеччині, Україні.
2. Що потрібно змінити, щоб українська наука змогла стати рушієм економічного зростання країни? Запропонуйте три конкретні дії географічного, освітнього, управлінського характеру.

Таблиця 45.1

**Залежність ролі науки в економіці країни
від витрат на наукові дослідження
(у відсотках до ВВП країни)**

Витрати на наукові дослідження й розробки, у відсотках до ВВП країни	Функція науки в країні
< 0,4 %	Лише соціокультурна
0,4–0,9 %	Спроможна давати певні наукові результати і виконувати пізнавальну функцію
> 0,9 %	Починає виконувати економічну функцію

ЯКІ Є ФОРМИ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ? До новітніх форм організації суспільства, що слугують середовищем концентрації потужного науково-освітнього й трудового потенціалу, належать технополіси і технопарки. **Технополіс** – центр упровадження науково-технічних досягнень, де інтегровані наука, виробництво й освіта. Його ядром зазвичай є університет, навколо якого розташовані компанії-супутники, що впроваджують наукові розробки у виробництво. Технополіси є високотехнологічними кластерами, містами з найбільшою концентрацією науково-дослідних установ. Географія технополісів охоплює всі регіони світу. Найвідоміший – **Кремнієва долина** (англ. *Silicon Valley*) у Каліфорнії (США) з головним центром *Сан-Хосе*. Його ядром є Стенфордський університет. У технополісі розташовані основні технологічні компанії США – Alphabet (Google), Apple і Meta, які десятиліттями домінують у галузях розроблення мікропроцесорів, програмного забезпечення й додатків. **Кембриджський кластер** навколо *Кембриджа* у Великій Британії – один із найважливіших технологічних центрів Європи. Там розташовані підприємства, що спеціалізуються на програмному забезпеченні, електроніці й біотехнологіях (AstraZeneca). Багато з них мають зв'язки з Кембриджським університетом. **Женьчжень** – «кремнієва долина Китаю», центр світової технологічної індустрії та численних стартапів, має світове домінування у виробництві технологій і програмного забезпечення. Там розташовані великі компанії світового значення – Huawei, Tencent, BYD та ін. (мал. 45.3).

Подорож у слово

Термін **технополіс** складається з двох слів грецького походження: **техно** – майстерність, уміння, **поліс** – місто.

Подорож у слово

Стартап – це комерційний проєкт (або нещодавно створена компанія), що базується на інноваційній ідеї з орієнтацією на швидке зростання. Часто створення нового продукту або послуги відбувається в умовах високої невизначеності – немає чіткої бізнес-моделі і фінансування для реалізації. Прикладом успішного стартапу є OpenAI – провідна компанія в галузі ШІ, продукт якого – ChatGPT – у 2025 р. використовували близько 500 млн користувачів на тиждень.

Світ у просторі й часі

Кремнієві території

Кремній – матеріал, який широко використовують в електроніці. За назвою найвідомішого американського технополісу у світі поширилися «кремнієві долини» – у Франції, Ізраїлі, «кремнієві болота» – у Великій Британії, «кремнієві ліси» – у Німеччині, «кремнієві острови» – у Японії, «кремнієвий оазис» – в ОАЕ.

Подорож у слово

Технопарк – територіальний або віртуальний центр, який об'єднує наукові, освітні й бізнесові установи, що охоплюють увесь цикл здійснення інноваційної діяльності від генерування нових ідей до випуску й реалізації наукоємної продукції.

Спробуйте самі

1. Які існують форми просторової організації наукових досліджень? У чому полягають їхні переваги?
2. Що є ядром технополісу, навколо якого створюється інноваційний цикл?

Наукові центри існують не лише у великих містах, а й у менших населених пунктах, які мають престижні університети і дослідницькі лабораторії. Наприклад, у США поряд із такими великими науковими центрами, як *Чикаго*, *Нью-Йорк*, *Вашингтон*, відомими є *Кембридж* (де розташовані Массачусетський технологічний інститут і Гарвардський університет), *Пасадена*, *Принстон*. У Великій Британії до таких центрів належать *Оксфорд* і *Кембридж*, у Німеччині поряд з *Мюнхеном* і *Берліном* – *Гейдельберг* і *Фрайбург*, у Швейцарії, крім *Цюриха* – *Женева*, *Лозанна*. Найпрестижнішими закладами вищої освіти у світі протягом багатьох років поспіль визнають інститути й університети США (табл. 45.2). Щоб бути серед найкращих, закладу потрібна висока наукова активність і сильна світова репутація. Серед українських університетів у світовому рейтингу найвищі позиції мають Київський національний університет імені Тараса Шевченка (681–690-те місце) і Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (691–700-те місце) (2024 р.).

Світ у просторі й часі

Інновації та економічне зростання

У 2025 році Нобелівську премію з економічних наук присудили ученим-економістам Джоелу Мокіру, Філіпу Агіону і Пітеру Говітту за пояснення економічного зростання, зумовленого інноваціями.

Мал. 45.3. Шеньчжень – найбільший технополіс Азії (Китай)

Головна мета діяльності **техно-парків** – створення сприятливих умов для реалізації інноваційних проєктів, залучення до країни інвестицій і нових технологій. Так, **технопарк Софія-Антиполіс** у Франції слугує платформою і центром створення стартапів, там зосереджено понад 2500 компаній, що працюють у галузях обчислювальної техніки, електроніки, телекомунікацій, фармакології і біотехнології. Світовими центрами найкращих стартапів є *Кремнієва долина* і *Нью-Йорк* (США), *Лондон* (Велика Британія), *Тель-Авів* (Ізраїль) та ін.

Таблиця 45.2

**Світовий рейтинг найкращих закладів вищої освіти
(за глобальним дослідженням QS World University Rankings, 2025 р.)**

Місце	Навчальний заклад	Країна
1	Массачусетський технологічний інститут	США, Кембридж
2	Гарвардський університет	США, Кембридж
3	Оксфордський університет	Велика Британія
4	Кембриджський університет	Велика Британія
5	Стенфордський університет	США

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

Google як стартап-компанію заснували двоє студентів закладу вищої освіти, що є у рейтингу табл. 45.2. Скористайтесь їхнім винаходом і дізнайтеся, у якому закладі якої країни вони навчалися. Доведіть, що США є авангардом світової науки й освіти.

ЯК РОЗВИВАЄТЬСЯ НАУКА В УКРАЇНІ? Україна має розгалужену мережу наукових закладів і вагомі досягнення в окремих сферах наукових досліджень. Мережа охоплює інститути Національної академії наук України, галузеві науково-дослідні інститути, проектно-конструкторські й технологічні бюро великих підприємств, наукові підрозділи університетів та ін. Наукову діяльність проводять також наукові бібліотеки, астрономічні обсерваторії, державні заповідники й ботанічні сади. На наукову і технічну діяльність припадало 2,3 % ВВП України (2024 р.). Упродовж багатьох років відбувається скорочення частки витрат на наукові дослідження у ВВП, що негативно впливає на соціально-економічний розвиток держави (мал. 45.4).

Спробуйте самі

За мал. 45.4 проаналізуйте, як змінювалася частка витрат на наукові дослідження у ВВП України. Визначте, якою вона була у 2024 році. Як цей показник змінився порівняно з 2010 і 2022 роками? Про яку тенденцію це свідчить?

Найбільшою науковою організацією в Україні є *Національна академія наук*. Україна має вагомі здобутки в теоретичній фізиці, кібернетиці, кардіохірургії, зварювальних технологіях, розробленні ракетної техніки й літакобудуванні.

Мал. 45.4. Кількість працівників і частка витрат на наукові дослідження в Україні

Світ у просторі й часі

Національна академія наук

До Національної академії наук належать 160 наукових установ і 36 організацій дослідницько-виробничої бази (конструкторські організації, обчислювальні центри).

Сучасними формами просторової організації наукових досліджень в Україні є технопарки, інноваційні школи і парки, ІТ-кластери. Найбільш успішні **технопарки** – *Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона (Київ)*, *Інститут монокристалів (Київ, Харків)*. На базі *технопарку Київська політехніка (Київ)* відкрито українське відділення Світового центру даних і центру суперкомп'ютерних технологій. У технопарках учені, інженери і підприємці працюють над створенням інноваційних видів продукції. Ідеї технополісів було інтегровано в сучасні **ІТ-кластери** – *Lviv IT Cluster, Kharkiv IT Cluster, інноваційні парки* – *Unit.City (Київ)*, *інноваційні центри* – *Tech StartUp School* у Львівській політехніці (*Львів*), *стартап-школи* – *Sikorsky Challenge (Київ)*; *Unit Factory (Київ, Львів, Харків)*.

Повномасштабна війна Росії проти України стимулювала наукові інновації, зосереджені переважно на військових, безпекових і життєзабезпечувальних потребах. Тому стрімко розвиваються оборонні технології (Defense Tech): безпілотні системи (дрони), засоби РЕБ (радіоелектронної боротьби), високоточна зброя. Україна перетворилася на державу з унікальним досвідом. ІІІ та кібербезпека активовані на захист критичної

інфраструктури і протидії масованій дезінформації. Руйнування енергетичних мереж стимулювало швидке розроблення й упровадження децентралізації енергетики. Розвиваються напрями тактичної медицини й протезування для лікування травм через наслідки війни тощо.

Подорож у слово

Кібербезпе́ка – заходи, що їх уживають для захисту даних або пристроїв, під'єднаних до мережі, від несанкціонованого доступу й використання у злочинних цілях.

ПОДИСКУТУЙТЕ

Поміркуйте, який із напрямів, стимульованих війною, має стати національним пріоритетом у відновленні в післявоєнний період. Обґрунтуйте своє бачення, назвавши головну перевагу цього напрямку.

В Україні функціонують 314 закладів вищої освіти (університетів, академій, інститутів) (2025 р.). Найбільше їх у *Києві, Харкові, Львові, Одесі, Дніпрі*. Лідерами за кількістю студентів є Львівська політехніка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Київський політехнічний інститут і Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які напрями науково-технічного розвитку нині пріоритетні у світі й Україні?
2. Чому на виробництві високих технологій спеціалізуються розвинені країни?
3. Наведіть приклади технополісів у світі й технопарків в Україні.
4. Що спонукало науковців та інженерів до швидкого розроблення системи децентралізованої енергетики в Україні?
- 5*. Поміркуйте, які глобальні виклики мають найбільший вплив на розвиток сучасних наукових досліджень.

§ 46. ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ У СВІТІ Й УКРАЇНІ

- Пригадайте з уроків фінансової грамотності, що означають поняття «фінанси», «банк», «кредит».

ЯКИМИ БУВАЮТЬ ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ? Грошові накопичення, які формуються в учасників господарювання – від підприємств і установ до окремих осіб і держав, – становлять їхні **фінансові ресурси**. Ці ресурси є основою для розширення виробничої бази, матеріального стимулювання працівників і забезпечення соціальних потреб суспільства. Економічні відносини супроводжуються **фінансовими послугами**, тобто операціями з фінансовими активами – коштами, цінними паперами, борговими зобов'язаннями тощо (мал. 46.1). Послуги надають посередники – фінансові установи й окремі особи-підприємці, які мають на це право і які за виконані послуги отримують плату. До **фінансових установ** належать банки, ломбарди, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди, брокерські фірми тощо.

Подорож у слово

Фі́нанси (з латинської – наявність, дохід) – поняття, що відображає економічні відносини в процесі створення і розподілу фондів грошових коштів.

Випуск платіжних документів,
платіжних карток
та їх обслуговування

Діяльність
з обміну валют

Надання коштів у позику,
зокрема на умовах
фінансового кредиту

Довірче управління
фінансовими активами

**ФІНАНСОВІ
ПОСЛУГИ**

Надання
банківських гарантій

Торгівля цінними паперами /
інвестиційні послуги та інше

Переказ грошей

Послуги у сфері страхування
та пенсійного забезпечення

Мал. 46.1. Фінансові послуги

Спробуйте самі

Ознайомтеся з переліком фінансових послуг, що їх надають фінансові установи (мал. 46.1). Якими з них користуються у вашій родині? Які це надає зручності?

Фінансові послуги є основою сучасної економіки. Ринок фінансових послуг виконує роль посередника руху коштів від їхніх власників до користувачів.

НАВИЩО ПОТРІБНІ БАНКИ ТА ЯКА РОЛЬ КРЕДИТІВ? У всіх країнах світу фінансові послуги зазвичай регулюють банки.

Спробуйте самі

Пригадайте, які функції виконують банки. Які кошти чи матеріальні цінності називають кредитом?

Банківська система більшості країн є дворівневою. Перший рівень – комерційні й державні

Світ у просторі й часі

Унікальний фінансовий випадок міжнародного кредитування – коли міжнародні кредити і фінансову допомогу Україні вперше забезпечують не лише стандартними гарантіями, а й відсотками від заморожених активів держави-агресора Росії (2025 р.).

Мал. 46.2. Європейський центральний банк у Франкфурті-на-Майні (Німеччина)

Міжнародний валютний фонд (МВФ)

Світовий банк (СБ)

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР)

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР)

Мал. 46.3. Міжнародні валютно-фінансові організації

золотом, – є світові міста. Одна з основних їхніх ознак – наявність фінансових установ міжнародного значення.

Спробуйте самі

Наведіть приклади глобальних міст у кожному з регіонів світу. Пригадайте, які ще ознаки, крім фінансових установ, вони мають.

У фінансових центрах є великі **фондові біржі** – постійні ринки, на яких здійснюють торгівлю цінними паперами. Світові фінансові центри є серцем глобального фінансового ринку, сприяючи розвитку світового господарства (табл. 46.1).

Спробуйте самі

1. За табл. 46.1 з'ясуйте, у якій країні найбільше визнаних фінансових центрів.
2. Які регіони світу представляє перша десятка фінансових центрів-лідерів?

банки, які безпосередньо обслуговують клієнтів із метою одержання прибутку. Другий рівень утворює центральний банк, який випускає в обіг нові грошові знаки, здійснює грошово-кредитну політику в державі, організовує міжбанківські розрахунки, координує діяльність банківської системи загалом (є «банком банків»). Центральні банки – це переважно державні установи, наприклад *Німецький федеральний банк, Народний банк Китаю, Національний банк України*. У США роль центрального банку виконує *Федеральна резервна система*. Важливою фінансовою послугою банків є надання кредитів. Кредитування сприяє розвитку ринкової економіки. У світовій економіці поширені міжнародні кредити, які одержують держави, банки й підприємці від іноземних кредиторів або надають іноземним позичальникам. Потужними зовнішньоекономічними кредиторами, поряд із комерційними і центральними банками країн, є міжнародні валютно-фінансові організації (мал. 46.3).

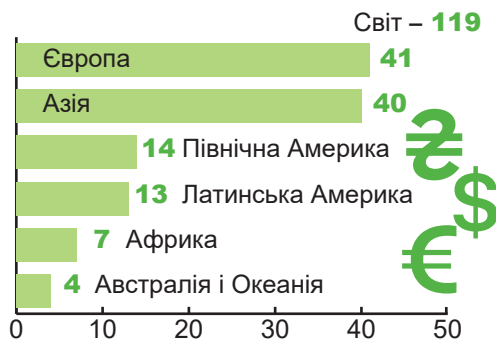

МОДЕЛЮЄМО

Змодельуйте дворівневість банківської системи країни (накресліть схему). Які установи утворюють перший рівень, а які – другий?

ДЕ РОЗТАШОВАНІ СВІТОВІ ФІНАНСОВІ ЦЕНТРИ?

Найбільшими фінансовими центрами – місцями зосередження банків і кредитно-фінансових установ, що здійснюють міжнародні валютні, кредитні, фінансові операції, операції з цінними паперами й

Мал. 46.4. Кількість найбільш рейтингових світових фінансових центрів за регіонами світу, одиниці (GFCI, 2025 р.)

Спробуйте самі

1. Які регіони світу є найбільш фінансово насиченими – мають найвищу кількість найбільш рейтингових світових фінансових центрів (мал. 46.4)?
2. Визначте сукупну частку Євразії та сукупну частку Америки за цим показником. У скільки разів один регіон переважає інший?

Світові фінансові центри мають свою спеціалізацію: у *Нью-Йорку* розташовані штаб-квартири інвестиційних банків; *Лондон* відомий насамперед ринками євровалютних операцій, фондових цінностей, золота; *Гонконг* відіграє роль центру міжнародного кредитування; *Сінгапур* виступає фондовим акумулятором; *Сан-Франциско* є ключовою ланкою для венчурного капіталу й фінансових технологій з огляду на близькість до Кремнієвої долини. Завдяки новітнім інформаційним технологіям банки, страхові компанії та інші установи є двигунами глобалізації. У світовій економіці активно діють транснаціональні банки і зростає їхня роль у процесах об'єднання банківського та промислового капіталу. **Транснаціональні банки (ТНБ)** – це великі кредитно-фінансові комплекси, які за підтримки держави через свою широкую мережу зарубіжних представництв контролюють валютні й кредитні операції на світовому ринку.

Ми живемо в часи, коли технології швидко змінюють майже всі сфери життя, й фінансові послуги також. Прикладами інноваційних фінансових технологій (FinTech) є безконтактна оплата (Google Pay, Apple Pay); онлайн-банкінг і електронні гаманці; криптовалюти (Bitcoin, Ethereum).

Таблиця 46.1

Рейтинг конкурентоспроможності фінансових центрів (за даними Z/Yen Group, 2025 р.)

Місце	Фінансовий центр	Країна
1	Нью-Йорк	США
2	Лондон	Велика Британія
3	Гонконг	Гонконг
4	Сінгапур	Сінгапур
5	Сан-Франциско	США
6	Чикаго	США
7	Лос-Анджелес	США
8	Шанхай	Китай
9	Шеньчжень	Китай
10	Сеул	Південна Корея

Подорож у слово

Венчурний капітал (з англ. *венчурний* – *ризиковане підприємство*) – це ризикові інвестиції в нові технологічні компанії (стартапи) з метою отримати великий прибуток від їхнього швидкого зростання.

Рекорди світу

Лідером серед банків за обсягом активів є китайський банк *Industrial & Commercial Bank of China Limited* (ICBC) – 6,7 трлн дол. США (2025 р.). Китайські банки посідають перші місця у світових рейтингах за обсягом активів, випереджаючи найбільші банки США і Європи.

ЩО ТАКЕ ОФШОРИ? **Офшори** – це держави або території, які створили особливо вигідні умови для реєстрації іноземних компаній, насамперед через низькі або нульові податки і високий рівень фінансової конфіденційності. Тобто в офшорній зоні підприємці можуть зареєструвати бізнес із мінімальними податками, спрощеною звітністю й можливістю приховати власників компанії. Компанія є офшорною, якщо вона зареєстрована в

Подорож у слово

Офшор (з англ. – далі від узбережжя) – країна або територія з особливими умовами ведення бізнесу для іноземних компаній.

такій зоні, де законодавство дає змогу уникнути оподаткування, а її власникам забезпечують можливість приховати свою участь у бізнесі. У багатьох країнах (зокрема ЄС і Україні) створено «чорні списки офшорів» для боротьби з ними (мал. 46.5).

Чорний список країн офшорної юрисдикції (EU Blacklist of Tax Havens, 2025 р.)

- Американське Самоа
- Віргінські Острови (США)
- Вануату
- Гуам
- Палау
- Панама
- Російська Федерація
- Самоа
- Тринідад і Тобаго
- Фіджі

Основні ознаки країн-офшорів

1. **Низьке або нульове оподаткування** (прибуток компаній не оподатковується або податок мінімальний).
2. **Конфіденційність** – інформація про власників (бенефіціарів) компаній не розголошується.
3. **Легкість реєстрації** – компанію можна створити дистанційно, іноді навіть за один день.
4. **Немає вимоги вести активну діяльність у цій країні.**
5. **Сприятливе банківське законодавство** – можливість відкривати рахунки, переводити великі суми без жорсткого контролю.

Мал. 46.5. Країни, які ЄС офіційно визнав офшорними, та їхні ознаки (2025 р.)

Спробуйте самі

За мал. 46.5 ознайомтеся із списком країн-офшорів. Покажіть їх на карті. У чому полягає особливість розташування більшості таких країн? Проаналізуйте основні ознаки країн-офшорів. Навіщо власники компаній реєструють їх в офшорах?

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

Уряд України уклав список із 46 країн і територій, які мають ознаки офшорних. Дізнайтеся, які країни в цьому списку. Порівняйте його з переліком від ЄС.

Офшорними зонами стають переважно малі країни, для яких реєстрація офшорних компаній чи бізнесу окремих підприємців є міжнародною спеціалізацією і це забезпечує значну частину валютних надходжень. Деякі країни-офшори стали потужними світовими фінансовими центрами.

ЯКІ ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ НАДАЮТЬ В УКРАЇНІ? Банківська система України є важливим підрозділом економіки, адже банки допомагають людям і підприємствам зберігати гроші, брати кредити й здійснювати різні платежі. Вона підтримує стабільність національної

грошової одиниці, сприяє розвитку підприємництва, забезпечує отримання переказів та інвестицій. Банківська система представлена *Національним банком України* і мережею комерційних банківських установ, які забезпечують рух грошей у державі (мал. 46.6).

До найбільших державних банків належать *Приватбанк*, *Ощадбанк*, *Укрексімбанк* і *Укргазбанк* – у них зосереджено 50 % усіх активів банківської системи України. З-поміж інших банків (із державною часткою, приватних з українським, іноземним чи змішаним капіталом) лідерами за фінансовими активами є *Райффайзен Банк* і *ПУМБ* (*Перший український міжнародний банк*). Філії банків розміщуються переважно у великих населених пунктах.

Спробуйте самі

1. Проаналізуйте показники на мал. 46.6. Як змінилася кількість банків в Україні протягом останніх років? Як змінилися фінансові активи в національній грошовій одиниці?
2. Чи змінилася суттєво кількість банків із 100 % іноземного капіталу?
3. Поміркуйте, чому кількість банків скорочується, а обсяги їхніх фінансових активів зростають. Чи можна це вважати позитивним явищем у розвитку банківської системи України?

Мал. 46.6. Кількість банків та їхні активи в Україні (на початок року)

Банківська система України є частиною світової фінансової інфраструктури, однак її значення на глобальному рівні поки що невелике. Проте українські банки орієнтуються на європейські стандарти й співпрацюють із міжнародними організаціями. Завдяки цьому банківська система продовжує стабільно діяти навіть під час війни.

Надзвичайно важливе значення для відбудови й розвитку економіки України має залучення *іноземних інвестицій*. Нині їх надходженню перешкоджають безпекові ризики через російсько-українську війну. Головними інвесторами для України є *країни Європи* – *Кіпр*, *Нідерланди*, *Швейцарія*, *Польща* та ін. Уряд України активно працює над формуванням сприятливого інвестиційного клімату: усуває бюрократичні перепони, запроваджує електронні сервіси, реалізує програми відновлення, розбудовує індустріальні парки, укладає міжнародні угоди про гарантії інвестицій і страхування воєнних ризиків.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Покажіть на карті країни, які є лідерами за прямими інвестиціями в Україну. У якому регіоні світу вони розташовані?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади фінансових послуг. Які установи їх надають?
2. Покажіть на карті світові фінансові центри. У яких регіонах світу їх найбільше?
- 3*. У чому полягає дворівневість банківської системи України?

§ 47. КОМП'ЮТЕРНЕ ПРОГРАМУВАННЯ ЯК ВИД ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- Пригадайте, що таке транснаціональна корпорація.
- У чому полягає сутність цифровізації світової економіки?

ЧОМУ КОМП'ЮТЕРНЕ ПРОГРАМУВАННЯ Є ЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ?

Комп'ютерне програмування подібне до написання дуже детальної інструкції для комп'ютера, щоб він виконав певне завдання. Це дає змогу керувати технологіями, перетворювати ідеї на функціональні програми, вебсайти, ігри й мобільні застосунки.

Світ у просторі й часі

ChatGPT

Чат (англ. Chat – спілкування);

GPT – *Generative Pre-trained Transformer*, генеративний попередньо навчений трансформер. Це ШІ, який створила компанія OpenAI (США). Він розуміє і генерує людську мову – може спілкуватися, відповідати на запитання, пояснювати, писати тексти, перекладати, допомагати з навчанням, творчістю, програмуванням тощо. Усе це відбувається за секунди за допомогою складних нейронних мереж – математичних моделей, які імітують роботу людського мозку*.

* Текст, що ви прочитали, згенерував ChatGPT, але його відредагували автори.

У сучасному світі розуміння комп'ютерних технологій допомагає не просто користуватися технологічними пристроями, а й розуміти, як функціонує цифровий світ і глобальна економіка. **Комп'ютерне програмування** – вид високотехнологічної економічної діяльності, який охоплює розроблення, тестування й технічну підтримку програмного забезпечення, яке є ключовим товаром у глобальній сфері послуг. Раніше програмісти годинами писали коди, генеруючи інформацію. Тепер на допомогу прийшов генеративний штучний інтелект (ШІ), як-от відомі *чат-боти ChatGPT, Gemini* та інші, що їх використовують у всьому світі. Замінити людину ШІ, звісно ж, не може, але може суттєво допомогти.

ДЛЯ ЧОГО ПОТРІБЕН АУТСОРСИНГ? Будь-який бізнес охоплює чимало ланок діяльності – як основних, що безпосередньо пов'язані з його спеціалізацією, так і допоміжних. **Аутсорсинг** – це передання однією компанією певних бізнес-процесів або неосновних функцій на

Подорож у слово

Аутсорсинг (з англійської – *підприємство*) – це використання, залучення чужого ресурсу.

виконання чи обслуговування іншої компанії, яка спеціалізується у відповідній галузі. Таку зовнішню компанію називають **аутсорсером**.

На відміну від послуг і підтримки, що мають разовий, епізодичний характер, аутсорсинг забезпечує професійну підтримку безперебійної роботи окремих систем та інфраструктури на основі тривалого контракту.

У світових послугах на аутсорсинг «віддають» не лише допоміжні (бухгалтерський облік, прибирання, організація харчування працівників, охорона, автотранспортні послуги), а й високоспеціалізовані (ІТ-послуги, обслуговування обладнання, навчання персоналу) функції. Передати на аутсорсинг можна будь-який вид діяльності, який здійснюється в межах компанії, – і у сфері послуг, і в мате-

ріальному виробництві. Наприклад, компанія в США розробляє виріб (смартфон, чип, процесор, планшет тощо), а виготовляють його в Китаї чи Малайзії на заводі, де випускають різні вироби для десятків інших фірм за договором. Компанії-замовнику вигідніше скористатися готовим виробництвом, ніж створювати власне.

Рекорди світу

США є найбільшим у світі споживачем аутсорсингових послуг (віддає понад 200 млрд доларів річного доходу). А Індія є світовим лідером як постачальник аутсорсингу інформаційних технологій (її ІТ-індустрія сягає вартості 121 млрд дол. США).

Спробуйте самі

Як ви розумієте основний принцип аутсорсингу: «Залишаю за своєю компанією тільки те, що можу зробити краще від інших. Зовнішнім компаніям віддаю те, що вони можуть зробити краще за мене»?

Аутсорсинг дає змогу малим і великим організаціям купувати послуги і вміння, які важко розвивати у себе через бюджетні чи трудові обмеження. Тобто можна розширити свою компанію без значних інвестицій. Аутсорсинг забезпечує низку переваг для сучасного бізнесу (мал. 47.1). Однак передання певних функцій на аутсорсинг передбачає і наявність деяких ризиків.

Мал. 47.1. Переваги аутсорсингу

ЯКИМ Є АУТСОРСИНГ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ? Застосування інформаційних технологій (ІТ) спрямоване на отримання, оброблення, зберігання й передавання інформації, обсяг якої постійно зростає. ІТ-сфера охоплює розроблення апаратного й програмного забезпечення та надання різноманітних послуг з його установа, об'єднання в системи, обслуговування, а також супутніх освітніх, консультаційних і телекомунікаційних послуг. Рушійною силою аутсорсингу програмного забезпечення є менші витрати на робочу силу й доступ до кваліфікованих кадрів. На світовому ринку

Спробуйте самі

Загальна вартість контрактів на ІТ-аутсорсинг у світі постійно зростає, що демонструє величезну залежність корпорацій від зовнішніх партнерів. Поміркуйте, у чому полягає ця залежність.

ІТ-послуг Північна Америка (США, Канада) є лідером за споживанням (попитом) та інноваційним розвитком. А за обсягами надання аутсорсингових послуг на перші позиції виходить Азійський регіон.

На аутсорсинг інформаційних технологій припадає близько 3/4 усіх контрактів, що укладають на світовому ринку аутсорсингу. До нього вдаються дедалі більше компаній, оскільки сфера застосування інформаційних технологій постійно розширюється. Клієнтами ІТ-аутсорсерів є ТНК, банки, державні установи, малий і середній бізнес (мал. 47.2).

Спробуйте самі

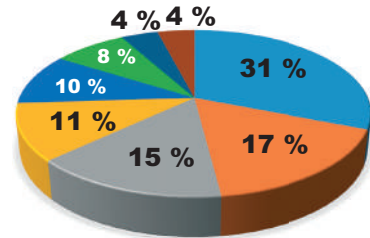
За мал. 47.2 назвіть сфери світового ІТ-аутсорсингу. Які з них переважають?

Світовими лідерами на ринку ІТ-аутсорсингу є переважно ТНК, які мають штаб-квартири в США і Європі, а їхні основні центри надання послуг зосереджені в Азії (Індія, Філіппіни). Лідерство Індії зумовлене поєднанням фінансової привабливості (недорогі послуги), висококваліфікованих трудових ресурсів і сприятливого бізнес-середовища (мал. 47.3).

Спробуйте самі

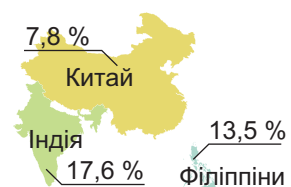
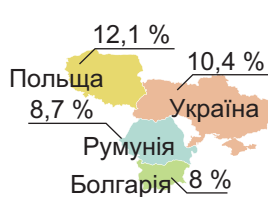
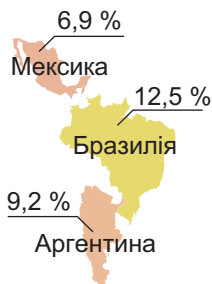
Уявіть, що ви керуєте компанією, яка розробила високотехнологічний смартгодинник. Поміркуйте, у яких країнах буде найвигідніше розмістити його виробництво за договором аутсорсингу. Поясніть, які переваги у міжнародному поділі праці (дешева робоча сила, близькість до сировини, доступ до ринку тощо) мають ці країни.

- Фінансові послуги
- Телекомунікації, медіа
- Матеріальне виробництво
- Роздрібна й оптова торгівля
- Охорона здоров'я
- Державний сектор і освіта
- Енергетика і комунальні послуги
- Інші галузі (транспорт, логістика, авіація, туризм)

Мал. 47.2. Структура світового ІТ-аутсорсингу за видами діяльності (оціночно, 2024 р.).

1. Індія
2. Філіппіни
3. Бразилія
4. Польща
5. Україна
6. Аргентина
7. Китай
8. Румунія
9. Болгарія
10. Мексика

Мал. 47.3. Ключові країни світу за розробленням програмного забезпечення та їхня частка ринку ІТ-аутсорсингу (Dreamix, 2025 р.)

ЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІТ-СЕКТОРУ В УКРАЇНІ? Комп'ютерне програмування є одним із найуспішніших видів економічної діяльності в Україні, яке демонструє зростання навіть у складних умовах. Тисячі компаній і сотні тисяч ІТ-фахівців працюють у різноманітних сферах – від комп'ютерного програмування, фінансів і електронної комерції до оборонних технологій і розвідки. Україна посідає одне з провідних місць у Європі за розробленням програмного забезпечення в основному на засадах **фрілансу** (робота працівників поза компанією) й утримує лідерські позиції в ІТ-аутсорсингу (мал. 47.3).

Спробуйте самі

За мал. 47.3 установіть, які країни Європи є найбільш потужними з ІТ-аутсорсингу на світовому ринку. Оцініть рівень України за цим показником у Європі та світі.

МОДЕЛЮЄМО

Змодельуйте ІТ-кластер у своєму регіоні. Якими мають бути його складники?

Рекорди України

До рейтингу ІАОР «Global Outsourcing 100» внесено 15 українських компаній, зокрема *ELEKS, Intellias, SoftServe, Infopulse, N-iX* та ін. (2024 р.). Лідерами за обсягами експорту в Україні є ІТ-компанії *Epat Ukraine, GlobalLogic Ukraine, SoftServe, Luxoft, Intelliac* і *Monobank*.

Українські ІТ-послуги експортують до 147 країн світу, зокрема *США, Великої Британії, Швейцарії, Кіпру, Ізраїлю, Німеччини, Канади* та ін. Розвиваються **ІТ-кластери** – об'єднання компаній, освітніх установ, органів влади і громадських організацій, які співпрацюють у сфері ІТ-індустрії в певному місті чи регіоні. *Київський ІТ-кластер* зосереджений на стартапах і співпраці з міжнародними інвесторами, *Одеський* – працює над розвитком ІТ-екосистеми Південного регіону України, *Харківський* – відомий проектами з підготовки кадрів і просуванням міста як ІТ-центру. Попри війну, Україна залишається привабливою для аутсорсингу завдяки висококваліфікованим кадрам, конкурентоспроможним витратам і здатності адаптуватися до глобальних викликів.

ЧОМУ ПОТРІБНА СТІЙКА ІНФРАСТРУКТУРА? Розбудова сучасної **інфраструктури**, здатної витримувати безпекові, соціальні й економічні виклики, є ключовим завданням для України, яка перебуває у стані війни і в якій ворог знищує дороги, мости, лікарні, електромережі, водогони. Міцна інфраструктура допомагає швидше відновлювати зруйноване, підтримує життя в громадах, дає можливість працювати підприємствам і школам, допомагає людям, які вимушено залишили домівки.

Держава має сприяти **індустріалізації**, яка повинна бути сталою (збалансованою) – щоб не шкодити довкіллю і раціонально використовувати ресурси, всеохопною – щоб забезпечити рівні можливості для розвитку різних регіонів і людей. Важливо стимулювати створення технологічно нових виробництв у машинобудуванні, відновлювальній енергетиці, ІТ-сфері, адже ці галузі допоможуть створити нові робочі місця, розвивати сучасну економіку, підвищити конкурентоспроможність української продукції на світовому ринку. Нова індустріалізація неможлива без **інноваційної діяльності**. Для її активізації в Україні створено техно- й індустріальні парки.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Аргументовано доведіть, чому в Україні важливо розвивати: *група 1* – індустріалізацію; *група 2* – інноваційну діяльність; *група 3* – сучасну інфраструктуру.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як ви розумієте, що таке аутсорсинг? У чому полягають його ключові переваги?
2. Які країни є найбільшими постачальниками на світовому ринку ІТ-послуг?
3. Оцініть рівень розвитку аутсорсингу в Україні. Які перспективи має цей вид діяльності?

РОЗДІЛ III

РЕГІОНИ І КРАЇНИ

ТЕМА 1. Регіони світу

ТЕМА 2. Європа

ТЕМА 3. Азія

ТЕМА 4. Америка

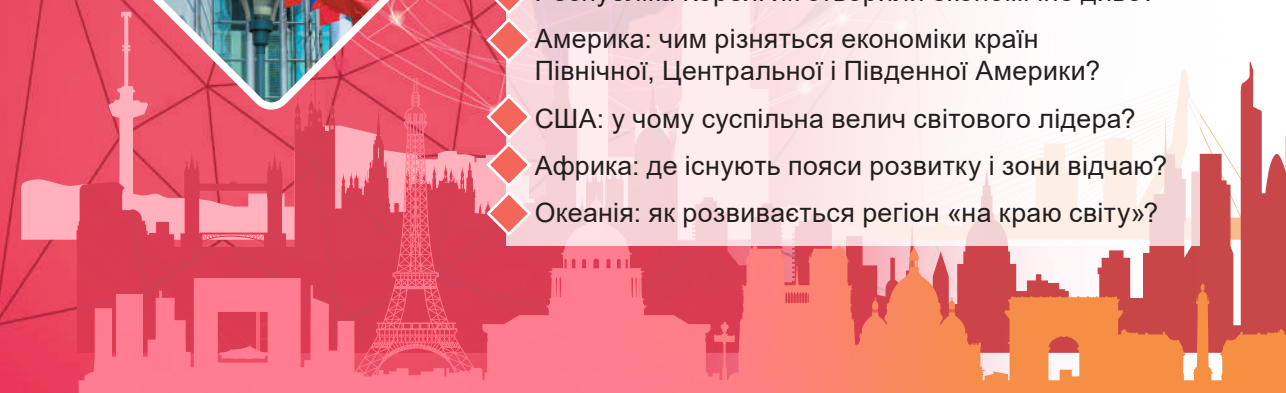
ТЕМА 5. Африка

ТЕМА 6. Австралія та Океанія

ПРО ЩО ЦІКАВЕ ДІЗНАЄТЕСЯ І ЧОГО НАВЧИТЕСЯ

- ◆ Геополітичний простір: яким є місце України?
- ◆ Європа: чому та як відбуваються інтеграційні й дезінтеграційні процеси?
- ◆ Німеччина: як працює економічний «двигун» Європейського Союзу?
- ◆ Азія: якими є особливості суспільного розвитку?
- ◆ Японія: як функціонує економіка знань і традицій?
- ◆ Китай: які чинники сприяють розвитку другої економіки світу?
- ◆ Індія: чому існують великі контрасти і великі можливості?
- ◆ Республіка Корея: як створили економічне диво?
- ◆ Америка: чим різняться економіки країн Північної, Центральної і Південної Америки?
- ◆ США: у чому суспільна велич світового лідера?
- ◆ Африка: де існують пояси розвитку і зони відчаю?
- ◆ Океанія: як розвивається регіон «на краю світу»?

§ 48. ГЕОПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ

- Пригадайте, яку географічну карту називають політичною. Що означає словосполучення «політична карта» в переносному значенні?

ЦЕНТРИ СИЛИ НА ГЕОПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ. Коли говорять про геополітичну карту світу, то мають на увазі відображення не лише держав і їхніх кордонів, а і їхньої політичної, економічної та військової ваги, а також військово-політичних блоків і союзів та сфери їхнього впливу. Така карта демонструє не просто територіальний поділ світу, а співвідношення сил та інтересів держав у глобальному просторі.

На геополітичній карті розрізняють центри сили, які визначають розвиток міжнародних процесів і часто формують глобальний порядок. **Центри сили** – це держави або об'єднання держав, що мають значний вплив на світову політику, економіку, військову сферу та міжнародні відносини (мал. 48.1). Вони впливають на інші країни й ухвалення міжнародних рішень, розвиток

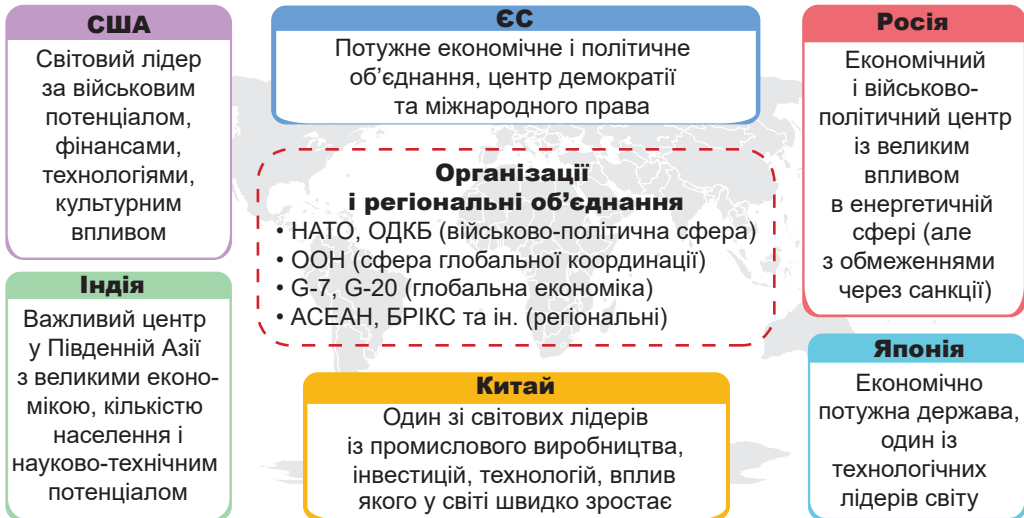
Геополітична карта світу відображає:

- політичні, військові й економічні союзи;
- зони впливу потужних держав;
- геостратегічні регіони (Близький Схід, Арктика, Тихоокеанський);
- «гарячі точки» або конфліктні зони

Спробуйте самі

1. Чому зазначені на мал. 48.1 держави здатні визначати світовий порядок?
2. Поміркуйте, які з центрів сили нині мають значний вплив на Україну.

Мал. 48.1. Центри сили в глобальній геополітиці

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За політичною картою (див. атлас) охарактеризуйте геополітичне розташування України. Які вона має переваги? У чому полягають недоліки?
2. Як ви розумієте вислів Наполеона I Бонапарта: «Географія – це доля»?

регіонів і розв'язання глобальних проблем. Центри сили є осередками, навколо яких формуються союзи, блоки, міжнародні організації. Водночас такі центри не є раз і назавжди визначеними, вони змінюються.

ЯКИМ Є МІСЦЕ УКРАЇНИ В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ? Після проголошення незалежності України в 1991 році на політичній карті постала одна з найбільших держав Європи за територією і кількістю населення. Відтоді Україна проводить миролюбну політику. Вона добровільно відмовилася від статусу ядерної держави, коли підписала в 1994 році Будапештський меморандум.

Спробуйте самі

Пригадайте, які країни підписали Будапештський меморандум і виступили гарантами безпеки України. Яку позицію щодо суверенності України ці держави займають нині?

Упродовж багатьох років Україна ментально й економічно залишалася пострадянською і перебувала у сфері впливу Росії. У 1990-х роках Україна проводила *багатовекторну політику*: розбудовувала економічні зв'язки з країнами Європи й водночас зберігала партнерські відносини з країнами пострадянського простору, декларувала позаблоковий статус у військово-політичній сфері. Переломним моментом у формуванні нової зовнішньополітичної орієнтації стала Помаранчева революція у 2004 році. Після неї Україна чітко задекларувала європейський курс і прагнення демократичних реформ. Однак боротьба політичних сил, що підтримували різні вектори розвитку країни, гальмувала її рух у бік західного світу. У 2014 році, після Революції гідності, Україна остаточно визначилася з геополітичним вибором і стала на шлях європейської та євроатлантичної інтеграції. Того самого року Росія розпочала збройну агресію проти України: анексувала Крим, порушивши норми міжнародного права й Будапештський меморандум. Згодом було окуповано райони Донецької та Луганської областей. Геополітично Україна перетворилася на «гарячу точку», проте вона продовжила свій євроінтеграційний курс, стратегічною метою якого є членство в ЄС і НАТО. Повномасштабна війна Росії з 2022 року змінила геополітичний

Світ у просторі й часі

Міжнародна підтримка України

Попри втрати й виклики, Україна здобула широкую підтримку світової спільноти. Резолюцію ООН, яка засудила агресію Росії, підтримали 140 країн світу.

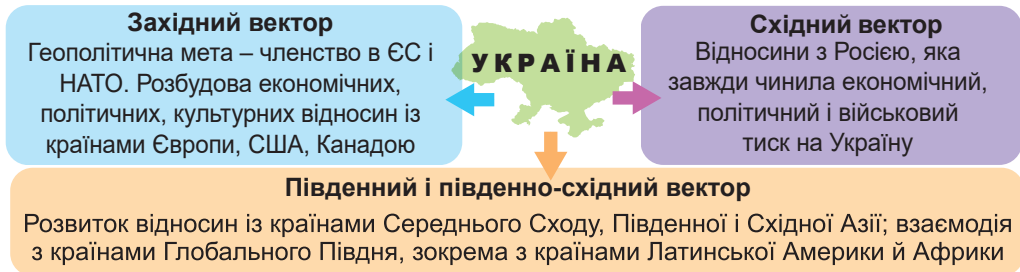

Спробуйте самі

1. Які події у 2014 р. перетворили Україну на «гарячу точку» планети?
2. Доведіть, що Україна є суб'єктом, а не об'єктом геополітики.

статус України в міжнародній політиці. Країна опинилася в епіцентрі глобального протистояння між демократією й авторитаризмом («вісь зла» – Росія, Іран, КНДР) і стала символом боротьби за свободу, суверенітет і європейські цінності. Нині Україна – форпост безпеки в Європі, центр боротьби, що гуртує довкола себе країни. Вона активно впливає на формування нових політичних і економічних реалій. В умовах війни Україна зміцнила партнерство зі США, країнами ЄС, Великою Британією, Канадою, Японією та іншими,

отримавши потужну військову, фінансову й гуманітарну допомогу. Також було підписано низку угод із безпеки з багатьма країнами Європи. **ЯКІ ВЕКТОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ Є ПРІОРИТЕТНИМИ?** Упродовж багатьох років у зовнішній політиці України реалізовували три основні вектори (мал. 48.2).

Мал. 48.2. Основні геополітичні вектори зовнішньої політики України

Східний геополітичний вектор був пріоритетним на початку незалежності, коли ще зберігалися тісні зв'язки з країнами колишнього СРСР. Центральне місце посідали відносини з *Росією*, яка завжди чинила економічний і політичний тиск на Україну. Ідея української державності суперечила російському імперському баченню. Зрештою *Росія* розпочала війну, яка загрожує суверенітету й територіальній цілісності України, існуванню української нації.

Західний геополітичний вектор пов'язаний із реалізацією головної геополітичної мети України – членством у ЄС і НАТО. Україна прагне розбудовувати економічні, політичні та культурні відносини з країнами Європи. Це передбачає поглиблену співпрацю у сфері безпеки та оборони, отримання довгострокової військової та фінансової підтримки, інтеграцію до європейських енергетичних, цифрових і транспортних систем, участь у європейських програмах реформ. Західний вектор охоплює відносини і з *США* та *Канадою*.

Південний і південно-східний геополітичний вектор передбачає розвиток відносин із країнами *Середнього Сходу* (Туреччиною, Саудівською Аравією, ОАЕ), *Південної* (Індією й ін.) та *Східної* (Японією, Республікою Корея, Китаєм) *Азії*. Ідеться також про взаємодію з країнами *Глобального Півдня*. Ці країни дедалі активніше захищають свої інтереси, формуючи новий полюс впливу у світовій політиці. Розбудова відносин допоможе розширити коло міжнародних союзників, протидіяти російській дезінформації, підтримувати продовольчу безпеку у світі, зміцнити статус активного геополітичного гравця.

Україна пройшла тернистий шлях до власного місця в сучасному геополітичному просторі – від пострадянської держави до багатовекторною політикою до активного суб'єкта світової політики. Нині вона є важливим чинником безпеки в Європі, символом боротьби за демократичні цінності. Однак глобальний вимір України ще формується. Їй потрібно

Подорож у слово

Глобальний Південь – назва групи країн Азії, Африки, Латинської Америки й Океанії, які економічно менш розвинені, але прагнуть посилити свій голос у світовій політиці.

докласти чимало зусиль, щоб посилити власну роль у світовій економіці і стати впливовим регіональним геополітичним центром.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Охарактеризуйте кожний геополітичний вектор зовнішньої політики України:

1) на які країни зорієнтований; 2) яку має мету; 3) які має геополітичні перспективи. Запропонуйте конкретні кроки для посилення позицій України.

Група 1 – східний; група 2 – західний; група 3 – південний і південно-східний.

ЯКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЛАД МАЮТЬ КРАЇНИ СВІТУ? Державний лад – це спосіб організації політичної влади в країні, і найперше – це форма правління та державний устрій. За **формою правління** виокремлюють республіки і монархії. У **республіці** верховні органи всіх гілок влади (законодавчої, виконавчої і судової) так чи так обирають на певний термін (республіками є 75 % держав світу). Залежно від особливостей

Подорож у слово

Респу́бліка – з лат. – всенародна справа; **мона́рхія** – єдиновладдя, **теократі́чна мона́рхія** – боговладдя.

Світ у просторі й часі

Співдружність націй

Це об'єднання незалежних країн, які в минулому були у складі Британської імперії. Країни Співдружності мають особливу форму правління: формальний символічний глава в них – король Великої Британії, але вони є парламентськими демократіями і главою фактично є прем'єр-міністр (Канада, Австралія та ін.).

розподілу повноважень між гілками влади розрізняють **президентські**, **парламентські** та **змішані республіки** (мал. 48.3). У **монархіях** усі гілки влади повністю або частково зосереджені в руках монарха (главою держави є король, емір, султан), його влада передається спадково (існує 31 держава-монархія). Є **абсолютні монархії**, у яких влада правителя необмежена, та **обмежені монархії**, у яких водночас діють конституція і парламент (їх називають відповідно конституційними або парламентськими монархіями). У **теократичній монархії** влада належить главі

ФОРМИ ПРАВЛІННЯ

РЕСПУБЛІКА			МОНАРХІЯ	
ПРЕЗИДЕНТСЬКА	ПАРЛАМЕНТСЬКА	ЗМІШАНА	АБСОЛЮТНА	ОБМЕЖЕНА
Білорусь	Австрія	Україна	ОАЕ	Велика
Туреччина	Італія	Польща	Оман	Британія
Індонезія	Німеччина	Литва	Катар	Нідерланди
Південна Корея	Угорщина	Росія	Есватіні	Норвегія
США	Чехія	Румунія	Саудівська Аравія Ватикан	Іспанія
Аргентина	Швейцарія	Франція		Швеція
Бразилія	Індія	Перу		Малайзія
Венесуела	Ізраїль	Нігер та ін.		Японія
Нігерія та ін.	ПАР та ін.		ТЕОКРАТИЧНІ	

Мал. 48.3. Форми правління в країнах світу

церкви. Обмежених монархій найбільше в Європі та Азії.

Державний устрій – це адміністративно-територіальна організація держави. Він буває унітарним і федеративним. **Унітарні держави** мають єдину систему органів влади для всієї країни (керівництво здійснюють з одного центру – столиці), діє єдина для всієї території конституція. Територія поділена лише на адміністративно-територіальні одиниці, які підпорядковуються центральній владі. Унітарними є більшість країн світу (мал. 48.4). **Федерація** – форма устрою, за якої держава складається із самоврядних регіонів – республік, штатів, провінцій, земель, кантонів тощо, кожний із яких має власну конституцію, парламент і уряд. Владу розподілено між центром і регіонами, однак вони існують у рамках загальнофедеральної системи влади й законодавства.

Подорож у слово

Уніта́рний у перекладі з латинської означає *цілісний, однорідний*; **федера́ція** – *об'єднання, союз*.

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ

УНІТАРНИЙ			ФЕДЕРАТИВНИЙ		
Греція	Ізраїль	Колумбія	Австрія	Індія	Канада
Іспанія	Індонезія	Перу	Боснія і Герцеговина	Малайзія	США
Італія	Китай	Чилі	ОАЕ	Пакистан	Мексика
Польща	Республіка	Нова Зеландія	Росія	Австралія	Бразилія
Португалія	Корея	Алжир	Швейцарія		Венесуела
Україна	Сінгапур	Кенія та ін.			Ефіопія
Франція	Японія				ПАР та ін.

Мал. 48.4. Форми державного устрою

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. Покажіть на карті (див. атлас) країни-республіки. Чим республіка як форма правління відрізняється від монархії? Які у світі розрізняють республіки?
2. Покажіть на карті країни-монархії. Якими бувають їхні різновиди?
3. Британський політолог Вернон Богданор назвав конституційного монарха «сувереном, який царює, але не управляє». Як ви розумієте такий вислів?
4. Покажіть на карті приклади країн із різним державним устроєм.
5. Яку форму правління має Україна? Якою є форма її державного устрою?

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Позначення на контурній карті регіонів і субрегіонів світу

За політичною картою (див. атлас) та мал. 1.3 позначте межі й підпишіть назви географічних регіонів і субрегіонів світу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте сучасну геополітичну карту світу. Оцініть на ній місце України.
2. Які центри сили сучасного світу мають найбільший вплив на Україну?
- 3*. Із якими подіями сучасної історії України пов'язаний переломний момент у формуванні її зовнішньополітичної орієнтації на європейський курс?

ЄВРОПА

Europe Európa Eurooppa Euróπη Europë An Eoraip Euroopa Avvura

Тут зародилися засади сучасної держави й верховенства права, що нині мають глобальне значення. Європа стала простором поширення християнства – релігії, яка сформувала моральні й культурні основи західної цивілізації. Водночас вона була й головною ареною двох найкривавіших світових воєн, що показали руйнівну силу технічного розвитку без гуманістичних цінностей. Сучасна Європа – це один із центрів сили світу, регіон високорозвинених демократичних держав з ефективними економіками й високими стандартами життя.

§ 49. ТИПИ КРАЇН ЄВРОПИ. ІНТЕГРАЦІЙНІ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

- Пригадайте, де проходить межа між Європою та Азією.
- У чому полягають міжнародні інтеграційні процеси?

ЯКИМ Є СКЛАД РЕГІОНУ? На політичній карті Європи налічують 54 об'єкти, що географічно лежать у межах Європи, окрім *Росії*, яка (як і азійські *Казахстан* і *Туреччина*) є трансконтинентальною країною: її територія розташована і в Європі, і в Азії. На політичній карті Європи є два невизнані державні утворення – *Північний Кіпр*, *Придністров'я* і частково визнане – *Республіка Косово* та 6 залежних територій – *Гібралтар*, *острів Мен* (залежні від Великої Британії), *Фарерські острови* (під контролем Данії) та ін.

Переважна більшість країн є республіками. Монархії здебільшого конституційні (парламентські демократії) – королівства *Бельгія*, *Вели-*

Мал. 49.1. Субрегіони Європи

Таблиця 49.1

Регіональний поділ Європи

Субрегіон	Країни / Залежні території
Північна	Велика Британія, Данія, Естонія, Ісландія, Ірландія, Латвія, Литва, Норвегія, Швеція, Фінляндія
Західна	Австрія, Бельгія, Монако, Ліхтенштейн, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція, Швейцарія
Південна	Албанія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Ватикан, <i>Гібралтар</i> , Греція, Іспанія, Італія, Косово, Кіпр, Мальта, Північна Македонія, Португалія, Сербія, Сан-Марино, Словенія, Хорватія, Чорногорія
Східна	Білорусь, Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Чехія, Угорщина, Україна, Молдова, Росія

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За картою (див. атлас) визначте, до яких субрегіонів Європи належать країни, що входять до «Великої сімки».
2. До якого субрегіону належить Україна? Які ще країни разом із нею формують цей субрегіон?

ка Британія, Данія, Іспанія, Нідерланди, Норвегія, Швеція; князівства Андорра, Ліхтенштейн, Монако; Велике Герцогство Люксембург. В абсолютній і водночас теократичній монархії *папській державі Ватикан* політична влада належить духовенству і главі церкви. За державним устроєм більшість країн Європи є унітарними. Водночас існують і федеративні держави (мал. 48.4).

Світ у просторі й часі

У Європі чи Азії?

Росію більшість дослідників вважали європейською країною через її історичне становлення й активне запозичення європейської культури. Проте нині своєю воєнною агресією проти сусідів ця країна перекреслює європейські демократичні принципи й наближена до азійської так званої осі зла, сформованої авторитарними режимами Ірану й КНДР.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За мал. 1.3 порівняйте площу й кількість населення Європи з іншими регіонами світу. Оцініть її розміри і людність.
2. За мал. 48.3 назвіть країни Європи, що є республіками.
3. Покажіть на карті європейські країни-монархії. Яка є абсолютною монархією?
4. За мал. 48.4 наведіть приклади федерацій у Європі. Покажіть їх на карті.

ЯКИМИ ЗА ТИПОМ Є КРАЇНИ ЄВРОПИ? Для поділу країн на типи за рівнем економічного розвитку ключовими є показники ВВП на душу населення, відносна частка третинного сектору у структурі економіки та індекс людського розвитку (табл. 49.2).

Спробуйте самі

Пригадайте за мал. 18.2, до яких основних типів за рівнем економічного розвитку належать країни Європи.

Таблиця 49.2

Типи країн Європи за рівнем економічного розвитку

Економічно розвинені		
Країни «Великої сімки»	Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія	Мають потужні економіки з обсягами ВВП
Країни ЄС–15 (приєдналися до 1995 р. включно)	Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція, Швеція	У часи поділу Європи на дві системи належали до капіталістичних. Мають вищі соціально-економічні показники порівняно з новими членами ЄС
Країни ЄС–13 (приєдналися після 2004 р.)	Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Кіпр, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія	Країни Балтії – республіки колишнього СРСР, 8 постсоціалістичних країн, а також дві острівні. Досягли значних соціальних успіхів, але перебувають на дещо нижчому рівні розвитку
Інші розвинені країни Європи	Ісландія, Норвегія, Швейцарія	Мають високі стандарти життя, але через особливості участі у МПП утрималися від входження до ЄС. Є членами ЄАВТ

Економічно розвинені		
Карликові країни	Андорра, Ватикан, Ліхтенштейн, Мальта, Монако, Сан-Марино	За рівнем життя належать до економічно розвинених країн світу, проте через надзвичайно малий розмір мають звужену структуру господарства та невеликий ВВП в абсолютному вираженні
Країни з перехідною економікою		
Колишні республіки СРСР у Європі	Білорусь, Молдова, Україна, Росія	Мають порівняно невисокі показники соціально-економічного розвитку і проблеми реформування економіки
Постсоціалістичні країни Балканського півострова	Албанія, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Сербія, Чорногорія	Мають порівняно невеликі показники соціально-економічного розвитку та структурні проблеми економіки, що перебуває на стадії реформування

ЯК ВІДБУВАЮТЬСЯ ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ? Європа стала «світовою лабораторією інтеграції» та реалізувала наймасштабніший у світі проект – *Європейський Союз* (столиця – *Брюссель, Бельгія*). Нині

Подорож у слово

Інтеграція в перекладі з латинської – *ціле, об'єднання в цілісне*.

він налічує 27 країн-учасниць (*мал. 49.2*). Від моменту його утворення в 1957 році відбулося кілька етапів розширення. Вступ до ЄС є стратегічною метою і для *України*, яка в

2022 році отримала статус кандидата на членство. На ЄС припадає близько 18 % світового ВВП. Країни-учасниці узгоджують основні напрями економічної, екологічної та соціальної політики, формують спільну позицію щодо геополітичних викликів, зокрема й щодо російсько-української війни. Управління ЄС здійснюють наднаціональні органи: *Європейська комісія, Рада міністрів ЄС і Європейський парла-*

■ Члени ЄС

■ Кандидати на вступ: Албанія, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Сербія, Туреччина, Чорногорія, Україна, Молдова

■ Потенційний кандидат: Косово

■ Країна-учасниця, що вийшла з ЄС

Спробуйте самі

1. За *мал. 49.2* назвіть країни, які разом з Україною подали заявку на членство в ЄС.
2. Яка країна вийшла зі складу ЄС?
3. Назвіть країну, яка є азійською, але прагне вступити в ЄС.

Мал. 49.2. Європейський Союз

мент. Окремо працюють *Європейський суд* та *Рада ЄС*, яка об'єднує очільників країн-учасниць. Створено власне законодавство, яке має більшу силу за національні закони. Серед ключових досягнень інтеграції – запровадження спільної грошової одиниці – євро, що замінила національні гроші у 20 країнах-учасниках, утворивши **Єврозону**. Особливо важливим є створення **Шенгенської зони** – єдиного міграційного простору, що охоплює 29 країн, у яких скасовано прикордонний контроль для вільного пересування і працевлаштування.

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

Які країни не є учасниками ЄС, але долучилися до Шенгенської зони? У яких країнах ЄС не запроваджено євро як грошову одиницю? Які грошові одиниці у них в обігу?

Європейська інтеграція – це перший і дуже масштабний приклад добровільної відмови розвинених і політично зрілих держав від частини національного суверенітету задля досягнення спільних інтересів усіх країн-учасниць. Водночас із кожним розширенням ЄС стає складніше ефективно реагувати на гострі виклики сучасності. Як наслідок, серед населення стають популярними євроскептичні рухи. Так, у 2016 році *Велика Британія* заявила про вихід із ЄС.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Позначення на контурній карті країн ЄС

1. Позначте на контурній карті країни ЄС. Які з них мають спільні кордони з Україною?
2. Доведіть, що ЄС – це найбільш масштабний інтеграційний проєкт у світі.

Важливою формою інтеграції є міжнародні організації. **Рада Європи** (штаб-квартира – *Страсбург, Франція*) забезпечує дотримання прав людини, демократії та верховенства права, виробляючи спільні законотворчі стандарти. Її учасниками є майже всі європейські держави (*Україна* – з 1995 р.).

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) – військово-політичний союз 32 держав Європи і Північної Америки, заснований у 1949 році для спільного захисту країн-членів (*табл. 49.3*). Рішення *Фінляндії* і *Швеції* вступити до НАТО стали наслідком повномасштабного вторгнення РФ в Україну, що підкреслює критично важливу роль Альянсу в безпеці. Членство в НАТО є пріоритетом зовнішньої політики України, його вважають найкращою гарантією майбутньої безпеки та виходу з-під геополітичного впливу Росії.

Таблиця 49.3

Країни – учасниці НАТО

Рік вступу	Країна
1949	Країни-засновниці Бельгія, Данія, Велика Британія, Ісландія, Італія, Канада, Норвегія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, США, Франція
1952	Греція, Туреччина
1955	Німеччина
1982	Іспанія
1999	Польща, Угорщина, Чехія
2004	Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словенія, Словаччина
2009	Албанія, Хорватія
2017	Чорногорія
2020	Північна Македонія
2023	Фінляндія
2024	Швеція

Спробуйте самі

Пригадайте, яку організацію було створено з числа колишніх республік СРСР на противагу НАТО. Які країни є її учасниками?

Європа є фінансовим, технологічним і політичним центром глобалізації, де розташовані потужні світові фінансові центри та штаб-квартири ТНК. Крім економічних змін, глобалізація посилює міграцію й культурну уніфікацію, що викликає спротив і сприяє націоналістичним рухам.

ПОДИСКУТУЙТЕ

Скористайтеся додатковими джерелами інформації та дізнайтеся більше про НАТО і перспективи вступу України до блоку. Подискутуйте, аргументовано обстоюючи одну з позицій щодо наслідків вступу: а) приведе до посилення безпеки України і країн НАТО; б) посилить ризики України і країн НАТО.

ДЕ Є ПРОЯВИ СЕПАРАТИЗМУ? Сепаратизм – політична діяльність, спрямована на відокремлення певної етнічної, культурної чи іншої спільноти від держави. У м'яких формах сепаратистські рухи можуть вимагати автономії або особливих прав. Найгострішим проявом сепаратизму в Європі є ситуація в Іспанії в Каталонії. У 2017 р. парламент цієї автономної області після референдуму проголосив незалежність. Проте іспанський уряд визнав таке рішення незаконним і неконституційним. Потенційні сепаратистські вогнища існують і у Франції, Італії, Німеччині та інших країнах (табл. 49.4). Однак найгострішою проблемою в Європі є воєнна агресія Росії, яка стала викликом для глобальної безпеки і стабільності.

Таблиця 49.4
Сепаратистські рухи в Європі

Країна	Регіон сепаратистського руху
Велика Британія	Північна Ірландія, Уельс, Шотландія
Іспанія	Каталонія, Андалусія, Країна Басків
Франція	Країна Басків, Бретань, острів Корсика та ін.
Італія	Паданія (Північна Італія), Венеція, Південний Тироль
Німеччина	Баварія
Бельгія	Валлонія, Фландрія
Сербія	Косово

ПОДИСКУТУЙТЕ

Сепаратистські рухи – це боротьба за незалежність чи небезпечна дестабілізація країни? Подискутуйте, аргументовано обстоюючи одну з позицій. Наведіть приклади проявів сепаратизму і спрогнозуйте можливі наслідки для країн.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Чому Європу образно називають «світовою лабораторією інтеграції»?
- Чому Шенгенську угоду вважають чи не найбільшим успіхом європейської інтеграції? Спрогнозуйте позитивні наслідки й ризики вступу України до ЄС.
- Аргументовано підтвердьте або спростуйте думку, що НАТО – це «армія цивілізованого світу».

§ 50. ТЕНДЕНЦІЇ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН ЄВРОПИ

- Пригадайте, який рівень економічного розвитку (рівень доходів) за ВВП на одну особу мають країни Європи.

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ ТРЕТИННОГО СЕКТОРУ? У розвинених країнах Європи третинний сектор став головним джерелом ВВП і зайнятості: його частка сягає 70 % ВВП. Багато видів послуг не потребують великих капіталовкладень. Магазины, кафе, майстерні, перукарні тощо дають змогу долати безробіття, спричинене деіндустріалізацією і переміщенням промислових виробництв у «дешеві» країни. Європа зосереджує найбільші обсяги **міжнародної торгівлі**.

Спробуйте самі

Пригадайте, які країни Європи є найбільшими зовнішньоторговельними партнерами України.

І хоча світовими лідерами торгівлі є Китай і США, вагомі позиції посідають *Німеччина, Франція, Нідерланди, Велика Британія, Італія.*

Для всіх видів сполучень **транспортної системи** характерні передові технології. Залізничний транспорт відіграє провідну роль і в перевезеннях вантажів суходолом на великі відстані, і в регіональних пасажирських сполученнях, забезпечуючи швидкі й комфортні подорожі. До десятки світових лідерів за сумарною протяжністю залізниць належать *Росія і Німеччина*.

Спробуйте самі

Назвіть чинники, що зумовили один із найвищих у світі рівнів автомобілізації населення в розвинених країнах Європи.

Країни Європи є беззаперечними лідерами у світі за густотою залізниць. Також у них один із найвищих у світі рівнів автомобілізації населення (573 авто / 1000 мешканців).

Морський транспорт має високий рівень технологічного оснащення, порти обладнані для приймання найрізноманітніших вантажів, зокрема терміналами для розвантаження нафти, скрапленого газу, сипучих вантажів і особливо перевантаження контейнерів на залізничні й вантажні автомобілі. Найбільшими морськими портами є *Роттердам (Нідерланди), Антверпен (Бельгія) і Гамбург (Німеччина)*. Найбільше аеропортів, які обслуговують повітряний транспорт, розміщено в *Росії, Німеччині, Франції, Великій Британії*. Чи не найбільшим транспортним вузлом Європи є *Роттердам*, який розташований у гирлі Рейну і сполучає глибинні райони з портами по всій планеті.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

У Німеччині працює 103 аеропорти, а в Чехії – 91. Обчисліть, скільки аеропортів припадає на один мільйон мешканців у кожній із країн. У якій країні покриття аеропортами більше? У скільки разів?

Фінансові послуги є міжнародною спеціалізацією країн Європи. Там розташовані штаб-квартири багатьох великих банків світу – *HSBC у Великій Британії; BNP Paribas, Credit Agricole у Франції; Deutsche Bank у Німеччині* та ін. Фінансові центри світового значення – *Лондон (1-ше місце у світі), Цюрих і Женева (Швейцарія), Франкфурт-на-Майні (Німеччина), Люксембург*. Європа також спеціалізується на

Мал. 50.1. Види ділових послуг

чина) та ін. Європейські інноваційні осередки спеціалізуються на розвитку IT-сфери, комп'ютерних і біотехнологій, а також фармацевтики.

Багатство рекреаційних ресурсів, історико-культурна спадщина світового масштабу в поєднанні з високим рівнем розвитку туристичної інфраструктури й давніми традиціями гостинності роблять Європу привабливою для **туризму**. Унікальні ландшафтно-кліматичні умови узбережжя Середземного і Чорного морів та Атлантичного океану сприяють розвитку приморських курортних зон в Іспанії, Франції, Португалії, Італії, Хорватії, Чорногорії, Греції, Болгарії.

Спробуйте самі

Пригадайте (мал. 43.3), яка кількість туристів і частка світових надходжень від туризму припадає на Європейський регіон. За мал. 43.4 назвіть країни Європи з найбільшою кількістю міжнародних туристичних відвідувань.

Їх доповнюють пам'ятки античності й середньовіччя. Всесвітньо відомі й гірські лижні курорти Альп, Карпат, Балкан. Сформувалася зона курортів, пов'язаних із родовищами мінеральних вод (Чехія, Угорщина, Румунія, Німеччина, Швейцарія, Австрія, Україна).

ЯКОЮ Є СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ВТОРИННОГО СЕКТОРУ? За виробництвом електроенергії до десятки світових лідерів входять Росія, Німеччина, Франція. Провідною є тепла електроенергетика. У Європі розташовані держави з найвищою у світі часткою АЕС у структурі енергозабезпечення – у Франції, Словаччині, Україні, Бельгії та Угорщині вона перевищує 50 %. У більшості країн скорочують використання викопних видів палива та збільшують частку відновлюваних джерел енергії. Так, гідроенергетика домінує в Норвегії (ГЕС забезпечують понад 96 % потреб країни в електриці), Ісландії, Австрії, Швейцарії. Сучасним трендом є розвиток вітрової електроенергетики. ВЕС забезпечують виробництво майже 25 % електроенергії в Німеччині, 18 % – в Іспанії, Великій Британії. Низка країн Європи мають масштабну сонячну енергетику. Найбільших успіхів у біоенергетиці досягли Німеччина і Франція.

Спробуйте самі

1. Які тренди характерні для розвитку електроенергетики країн Європи?
2. Наведіть приклади країн Європи з домінуванням ТЕС, АЕС, ГЕС у виробництві електроенергії.

До лідерів за загальним **промисловим виробництвом** належать *Німеччина, Італія, Велика Британія, Франція*, за душовим – *Німеччина, Ірландія, Австрія, Данія, Швеція, Фінляндія*. Високі показники розвитку мають і *Швейцарія* та *Норвегія*. Особливістю промисловості є орієнтація на високотехнологічні й наукомісткі виробництва.

За останні пів століття частка Європи у світовому **виробництві металів** суттєво зменшилася, проте розвиток чорної та кольорової металургії залишається пріоритетним в економіці багатьох країн. Металургійні підприємства більшості з них переорієнтовані на дешевшу привізну сировину. У **чорній металургії** найбільшими виробниками сталі є *Росія, Німеччина, Італія*. У **кольоровій металургії** провідні позиції з виплавлення алюмінію мають *Росія, Норвегія, Ісландія, Німеччина, Франція*, міді – *Росія, Німеччина, Польща*.

У Європі виробляють практично весь спектр продукції **машинобудування** – від важкого промислового устаткування до сучасних 3D-принтерів. І якщо підприємства виробництва полишають регіон, то наукомісткі й високотехнологічні – продовжують концентруватись у його промислових районах. Виробництвами міжнародної спеціалізації є автомобілебудування, авіакосмічне, виготовлення промислового устаткування, приладів, електронного і комп'ютерного обладнання, побутової техніки тощо. Європа – ядро світового **автомобілебудування**, батьківщина багатьох всесвітньо відомих брендів: Volkswagen, Daimler, BMW, Mercedes Benz – у *Німеччині*; Fiat – в *Італії*; Renault, Groupe PSA (Груп Пежо Сітроен) – у *Франції*. **Аерокосмічна промисловість** є світовим лідером із випуску цивільних літаків і гелікоптерів, авіаційних двигунів і комплектовання. Провідні виробники – *Франція, Німеччина, Велика Британія*. До найбільших корпорацій належить *Airbus*. У **суднобудуванні** за останні кілька десятиліть Європа суттєво послабила свої позиції у світі. Нині головний акцент роблять на створенні екологічно чистих суден, новітніх систем керування, а також військових кораблів (лідери – *Велика Британія, Норвегія, Франція, Італія, Нідерланди, Німеччина*). **Виробництво хімічної продукції** – також галузь спеціалізації Європи. Лідером є *Німеччина*. Провідні позиції займають також *Франція, Велика Британія, Іспанія*,

Світ у просторі й часі

Airbus Group

Це найбільший європейський авіабудівний концерн, головний конкурент американського авіагіганта *Boeing*. *Airbus* – яскравий приклад міжнародної виробничої кооперації. Компанія має штаб-квартиру у Франції, а виробничі потужності розосереджені в містах не тільки Франції, а й Німеччини, Іспанії, Великої Британії, Китаю і США.

Спробуйте самі

Які чинники зумовили спектр машинобудівних виробництв, що є галузями міжнародної спеціалізації у високорозвинених країнах Європи?

Бельгія. Завдяки досягненням у виробництві полімерів у широкий вжиток входять технології 3D-друку. Пріоритетний розвиток має і фармацевтика (*Швейцарія, Франція*). Найбільші європейські країни – виробники нафтопереробної продукції – *Нідерланди, Росія, Франція, Бельгія, Велика Британія, Німеччина*. Підприємства тяжіють до портових міст із нафтовими терміналами і трубопроводів, а також місць безпосереднього видобування сировини.

У **виробництві тканин** Європа спеціалізується на високотехнологічних тканинах зі штучних матеріалів, які використовують у про-

Спробуйте самі

Пригадайте, які країни Європи спеціалізуються на виробництві товарів «високої моди». Які європейські марки моди є всесвітньо відомими?

мисловості (автомобілебудуванні, аерокосмічній галузі та ін.) і для спеціального й туристичного одягу (лідери – *Італія, Німеччина, Франція*). Провідними у **виготовленні взуття** є *Італія, Іспанія,*

Португалія. **Виробництво харчових продуктів** добре розвинено в усіх країнах Європи. Великий внутрішній ринок і сучасні технології в поєднанні з потужним сільським господарством створюють оптимальні умови для його розвитку. У виробництві й за експортом **м'ясних виробів** лідирують *Німеччина, Нідерланди, Італія, Франція*; риби – *Норвегія і Велика Британія*; перероблення овочів і фруктів – *Іспанія, Італія, Німеччина*; молока – *Німеччина, Франція, Велика Британія, Іспанія, Данія, Нідерланди*.

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ ПЕРВИННОГО СЕКТОРУ? У структурі зайнятості та ВВП більшості країн Європи первинний сектор економіки відіграє порівняно незначну роль. Упродовж тривалого часу **видобування промисловості** була фундаментом їхнього індустріального розвитку. Однак глобалізація світового господарства призвела до посилення конкуренції на ринку сировинних ресурсів, тому обсяги їх видобування в Європі постійно скорочуються.

До першої десятки світових лідерів з видобування **вугілля** входять *Росія, Німеччина, Польща*. За винятком *Росії*, обсяги видобування **нафти й природного газу** в Європі доволі обмежені. Їх видобувають у *Північному морі (Норвегія, Нідерланди, Велика Британія)*, на шельфі *Чорного й Середземного морів (Румунія, Італія)*.

Спробуйте самі

За мал. 24.1, 24.2 назвіть країни Європи, які є серед світових лідерів із видобування залізної та марганцевої руд.

Видобування руд чорних металів зосереджене на сході Європи. Великі обсяги **залізної руди** видобувають *Росія і Україна*, менше – *Швеція, Австрія, Греція*. Єдина країна, що має видобування марганцевих руд світового значення, – *Україна*. Із руд кольорових металів масштабними є розроблення **бокситів** у *Росії, Греції, Боснії і Герцеговині, мідних руд* – у *Росії, Польщі, Іспанії, Болгарії, Швеції, Польща та Ірландія* входять до першої десятки світових лідерів з видобування свинцевих і до двадцятки – з видобування цинкових руд. Запаси **дорогоцінних металів** значні тільки в *Росії*.

Європа має високий рівень розвитку **сільського господарства** завдяки як сприятливим агрокліматичним умовам, так і високому рівню технологічного забезпечення. Його ефективності досягають за рахунок автоматизації, виведення більш продуктивних сортів рослин і порід тварин, штучного підвищення родючості ґрунтів, боротьби зі шкідниками й бур'янами. Для розвинених країн Європи характерне домінування тваринництва над рослинництвом. Спеціалізація сільського господарства має регіональні особливості. Країни **Північної Європи** спеціалізуються на молочному скотарстві й вирощуванні кормових культур. У *Великій Британії* та *Ірландії* водночас із розведенням великої рогатої худоби і свинарством поширене вівчарство. На рівнинних територіях помірного поясу в **Західній і Східній Європі** у тваринництві переважають скотарство і свинарство, у рослинництві – вирощування зернових (пшениця, ячмінь, жито, кукурудза). Найбільші обсяги зерна пшениці забезпечують *Франція* і *Україна*. Вирощування цукрових буряків і картоплі добре розвинене у *Франції, Німеччині, Польщі*. У *гірських районах альпійського поясу* переважає пасовищне тваринництво молочного спрямування. **Південна Європа** – середземноморський регіон, відомий виробництвом фруктів, винограду, олив, тютюну й ефіроолійних культур. Повсюдно в Європі у **приміських зонах** розвинені птахівництво і вирощування овочів для забезпечення продовольчих потреб великих міст.

Спробуйте самі

Які чинники визначають спеціалізацію сільського господарства різних субрегіонів Європи? Наведіть приклади ланцюжків: чинник – виробництво – країни-лідери.

Розвиток **лісового господарства** характерний для країн, розташованих у лісовій зоні – *Росії, Норвегії, Фінляндії, Швеції*. Водночас активно провадять політику відновлення лісів *Німеччина, Франція, Польща*, і за обсягом деревини, доступної для заготівлі, ці країни випередили традиційних лідерів. **Рибальство і риборозведення** є важливими виробництвами економіки *Ісландії* (27 % ВВП) та країн, розташованих уздовж морського узбережжя – *Норвегії, Італії, Іспанії, Греції, Великої Британії, Німеччини, Данії*.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За тематичною картою (див. атлас) назвіть країни Європи, що мають найвищу лісистість.
2. Покажіть на карті країни Європи, що спеціалізуються на рибальстві. Які чинники визначили їхню спеціалізацію?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте тенденції розвитку первинного сектору економіки країн Європи.
2. Наведіть приклади країн Європи, що мають найвищу частку виробленої в них електроенергії на АЕС, ГЕС, ВЕС.
- 3*. Як змінився за останні пів століття розвиток металургії в Європі? Назвіть країни, що є лідерами з виробництва сталі.

§ 51. КРАЇНИ ЄВРОПИ

Географічне положення

У Західній Європі. Має стратегічне розташування уздовж входу в Балтійське море.

Природні умови і ресурси

Клімат: помірний морський і континентальний.

Рельєф: рівнинний, на півдні – Баварські Альпи.

Річки: Рейн, Везер, Ельба, Дунай.

Ресурси: вугілля, уран, калійні солі; лісові.

Федеративна
Республіка
Німеччина

Берлін

357
ТИС. КМ²

84
МЛН ОСІБ

Державний лад

Парламентська республіка.
Федерація.

Населення

Найбільша за чисельністю в Європі.

Міське населення – 77 %.

Найбільші міста – Берлін, Гамбург, Мюнхен.

Економіка

Постіндустріальна країна, входить до «Великої сімки».

Найбільша в Європі за величиною ВВП і четверта у світі.

ЯКИМ Є МІСЦЕ НІМЕЧЧИНИ В ЄВРОПІ Й СВІТІ? Німеччина – одна з найрозвиненіших і найвпливовіших у геополітичному просторі держав світу. Як федеративна парламентська республіка вона складається з 16 федеральних земель, які мають свої конституції, уряди, виборні законодавчі й судові органи і користуються широкою автономією в питаннях внутрішньої організації. Після Другої світової війни Німеччину було поділено на дві частини: Західну – *Федеративну Республіку Німеччину (ФРН)* і Східну – *Німецьку Демократичну Республіку (НДР)*. Їх возз'єднання в одну державу відбулося через 45 років, у 1990 р.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

До якого субрегіону Європи належить Німеччина? Як це пов'язано з її географічним розташуванням? Назвіть і покажіть на карті країни, що є її сусідами. До якого типу країн за рівнем економічного розвитку вони належать?

Німеччина є високоурбанізованою, однак має лише чотири міста-мільйонники: *Берлін* (3,7 млн), *Гамбург*, *Мюнхен* і *Кельн*. Найбільша міська агломерація – *Рейнсько-Рурська* (10 млн осіб) – простягається вздовж річок *Рейн* і *Рур* та охоплює міста *Кельн*, *Дюссельдорф*, *Бонн*, *Дортмунд*, *Гессен*. Протягом тривалого часу країна мала дуже низьку народжуваність і депопуляцію населення. Проблему розв'язували частково за рахунок імміграції, тому нині в Німеччині до 30 % населення – це особи іноземного походження (2023 р.).

Світ у просторі й часі

Ефективна демографічна політика

Демографічну ситуацію в країні поліпшили за рахунок ефективної підтримки сімей з дітьми. Так, існує кілька видів державної допомоги: виплати у зв'язку з народженням дитини; допомога для догляду за дитиною; щомісячна допомога на дитину до 18 років та ін.

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ? Німеччина має соціальну ринкову економіку з висококваліфікованою робочою силою, розвинутою інфраструктурою, великим капіталом, високим рівнем інновацій і низьким рівнем корупції, що сприяє притоку інвестицій. Третинний сектор забезпечує близько 70 % загального ВВП країни, вторинний – 29 %, первинний – 1 %.

МОДЕЛЮЄМО

Змодельуйте секторальну структуру економіки Німеччини (наприклад, у вигляді діаграми). Визначте стадію суспільного розвитку країни.

Третинний сектор Німеччини спеціалізується на наданні міжнародних *фінансових* і *ділових послуг*. Фінансовими центрами не тільки країни, а й усієї Європи є світові міста – *Берлін, Гамбург, Мюнхен, Кельн, Франкфурт-на-Майні*. У країні добре розвинені *освіта* й *охорона здоров'я*, а уряд дбає, щоб ці базові соціальні послуги були доступні всім громадянам. У *міжнародній торгівлі*

Німеччина – третій за величиною експортер у світі. Вона експортує транспортні засоби і обладнання, верстати, хімічну продукцію, електронні вироби, фармацевтичні препарати, метали, харчові продукти та ін. Країна витрачає понад 3 % ВВП на *наукові дослідження* і є великим експортером високих технологій у світі. **Туризм** є так само економічно ефективним, як і автомобілебудування. *Берлін, Мюнхен, Кельн, Дрезден* славляться музеями, історичною архітектурою, виставками і фестивалями. Відомими туристичними регіонами є *узбережжя Балтійського моря, Шварцвальд, Баварські Альпи* з гірськолижними курортами. Популярні курорти *Баден-Баден, Баден-вайлер, Бад-Бевензен* використовують для оздоровлення наявні мінеральні води й термальні джерела.

Транспортна система Німеччини – одна з найрозвиненіших у світі. Це розгалужені автобани і залізниці, громадський транспорт у містах, великі морські порти й аеропорти. Німецька авіакомпанія *Lufthansa* – одна з найкращих за якістю обслуговування пасажирів і шоста у світі за обсягами пасажирських перевезень. Міжнародні аеропорти – *Франкфурт-на-Майні, Мюнхен, Берлін*. Морський транспорт із його

Світ у просторі й часі

Фінансові центри

У Франкфурті-на-Майні розташовані центральні офіси Європейського центрального банку, Німецького федерального банку, Дойче Банку, Фондової біржі та інших фінансових установ всесвітнього значення; у Мюнхені – штаб-квартира однієї з найбільших у світі ТНК з фінансових послуг і страхування *Allianz*.

Рекорди світу

Німецька *Deutsche Bahn* є найбільшою залізничною компанією у світі. Візитівкою залізниці є швидкісні пасажирські потяги «Інтерсіті-Експрес», швидкість яких сягає 320 км/год.

Мал. 51.1. Швидкісний німецький потяг «Інтерсіті-Експрес»

Мал. 51.2. Німецький порт Гамбург – морські ворота Європи

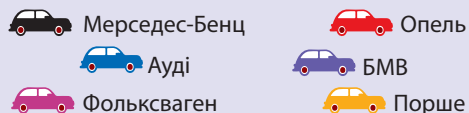
великими портами *Гамбург* (мал. 51.2), *Бременгафен*, *Росток* забезпечує зовнішньоторговельні зв'язки країни. Німеччина має добре розвинений річковий транспорт, що перевозить вантажі густою мережею річок *Рейн*, *Везер*, *Ельба*, *Одер*, *Дунай* і каналів, які сполучають Північне, Балтійське й Чорне моря. Тому не дивно, що там розташований найбільший річковий порт світу – *Дуйсбург*.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Назвіть види транспорту, що відіграють провідну роль у перевезеннях: а) пасажирів; б) вантажів. Покажіть на карті найбільші порти й аеропорти.

Вторинний сектор Німеччини дуже розвинений, її промисловість найпотужніша в Європі. Країна – один із найбільших у світі виробників сталі, цементу, хімікатів, оптики, верстатів, транспортних засобів, електроніки, харчових продуктів і тканин. Підприємства **машинобудування** розташовані майже в усіх містах Німеччини. За виробництвом легкових автомобілів вона посідає четверте місце у світі (після США, Китаю, Японії, 2023 р.). Великими центрами **автомобілебудування** відомих компаній є *Вольфсбург*, *Штутгарт*, *Мюнхен*, *Інгольштадт*, *Айзенах* (мал. 51.3) та ін.

Мал. 51.3. Географія автомобілебудування

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

Концерн «Фольксваген Груп» випускає автомобілі 12 торгових марок. Дізнайтеся, яких брендів легковики, позашляховики, вантажівки та мікроавтобуси виробляє концерн.

Авіакосмічна промисловість відіграє ключову роль не тільки в європейській, а й у світовій авіації. Країна займає передові позиції у виробництві цивільних і військових літаків,

Мал. 51.4. Літак «Airbus», Гамбург

гелікоптерів, авіаційних двигунів, супутників Землі (*Гамбург, Бремен*). Найбільші центри **суднобудування** – *Кіль, Гамбург, Бремен, Росто́к* – спеціалізуються на будівництві різних типів суден, від підводних човнів і військових кораблів до круїзних лайнерів і яхт. Німеччина зберігає лідерство в розробленні дорогої високотехнологічної **електротехніки**. Відомі ТНК, крім побутової електротехніки, виробляють системи автоматизації, електрообладнання (*Siemens AG* зі штаб-квартирою в *Мюнхені*), автомобільне обладнання, електроінструменти та інше (*Bosch GmbH*, штаб-квартира в *Герлінгені*).

Спробуйте самі

1. Назвіть машинобудівні виробництва, за розвитком яких Німеччина належить до когорти світових лідерів. Яку продукцію вони виробляють?
2. Чи є у вашому побуті товари, вироблені в Німеччині? У яких галузях промисловості їх створили?

Хімічна промисловість Німеччини – одна з провідних у світі і спеціалізується на виробництві пластмас, барвників, агрохімікатів і фармацевтики. Ключовими компаніями є *BASF, Bayer, Merck*, що входять до світових хімічних гігантів, найбільші центри – *Людвігсгафен, Леверкузен, Дармштадт*. **Чорна металургія** використовує привізну сировину. Головним її осередком є *Рур*, а найбільшими центрами – *Дуйсбург* і *Бремен*. Німеччина – найбільший виробник сталі в ЄС. **Кольорова металургія** так само базується на імпортованій сировині. Попри це, країна є провідним світовим виробником свинцю, цинку, міді. В **електроенергетиці** домінують ТЕС, проте дедалі більше запроваджують альтернативні джерела енергії. Німеччина оголосила перехід на відновлювану енергетику і має намір відмовитися від АЕС.

Первинний сектор – це лише 1 % ВВП країни. Більшість запасів корисних копалин було вичерпано ще у XX ст. Нині основою **видобувної промисловості** є буре вугілля, за видобутком якого Німеччина посідає передові позиції у світі, та калійна сіль.

Сільське господарство надзвичайно продуктивне, країна покриває 90 % своїх потреб у харчуванні за рахунок власного виробництва. Вона є третім за величиною виробником сільськогосподарської продукції в ЄС після Франції та Італії. Основним є **тваринництво**, яке спеціалізується на виробництві молока, свинини, яловичини, м'яса птиці, яєць. Німеччина лідирує за кількістю свиней у Європі. **Рослинництво** спеціалізується на вирощуванні пшениці, кукурудзи на силос, ячменю, ріпаку, картоплі, цукрового буряку. Виробництво хмелю зосереджене в *Баварії*, яка славиться своїм пивоварінням.

Спробуйте самі

Які чинники зумовили переважання тваринництва в сільському господарстві Німеччини? Назвіть галузі його спеціалізації.

Німеччина – один із найважливіших торгових партнерів України і ключовий інвестор у її економіку. Вона активно підтримує Україну в протистоянні російській агресії, прийняла велику кількість українських біженців, надає масштабну фінансову й гуманітарну допомогу.

Географічне положення

У Східній Європі. Омивається Балтійським морем.

Природні умови і ресурси

Клімат: помірно континентальний.

Рельєф: рівнинний, гори – Судети, Карпати.

Річки – Вісла, Одра.

Ресурси: кам'яне вугілля, мідні, цинкові, срібні руди, кам'яна сіль, сірка.

Польська Республіка

Варшава

312,7
тис. км²

38
млн осіб

Державний лад

Президентсько-парламентська республіка. Унітарний устрій.

Населення

Восьма за кількістю в Європі. Міське населення – > 60 %. Найбільші міста – Варшава, Краків, Лодзь.

Економіка

Індустріальна країна. 8-ма в Європі за номінальним ВВП і 22-га у світі.

ЯКИМ Є МІСЦЕ ПОЛЬЩІ В ЄВРОПІ Й СВІТІ? Польща приєдналася до ЄС і згодом увійшла до Шенгенської зони, однак зберегла власну національну валюту – злотий, не ставши частиною Єврозони.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. Покажіть на карті країни, що є сусідами Польщі. З'ясуйте: а) до якого типу країн за рівнем економічного розвитку вони належать; б) чи всі вони є членами ЄС.
2. Назвіть найбільші міста Польщі. Покажіть їх на карті.

Світ у просторі й часі**Міграційна ситуація в Польщі**

Понад мільйон громадян Польщі перебувають за кордоном як трудові мігранти (зокрема в Німеччині, Великій Британії). Водночас Польща в багатьох галузях економіки відчуває брак трудових ресурсів, що стимулює трудову імміграцію, зокрема з України.

Демографічна ситуація в Польщі є складною, оскільки тривалий час спостерігається від'ємний природний приріст населення. Рівень урбанізації порівняно невисокий. Найбільші міста – *Варшава, Краків, Познань*. Сформувалася доволі велика транскордонна (у межах Польщі й Чехії) *Верхньосілезька агломерація* (5,3 млн осіб). Польща є однопонаціональною країною – поляки становлять 97 % населення.

МОДЕЛЮЄМО

Змодельуйте соціально-економічні наслідки, які матиме Польща, зважаючи на від'ємний природний приріст у країні, її високу етнічну однорідність і довгострокову залежність від трудової імміграції, зокрема з України.

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ? За розміром ВВП, обсягом промислового виробництва й експорту Польща входить до першої десятки країн ЄС. Її економічний розвиток після розпаду соціалістичної системи є взірцевим прикладом успішних реформ. Уряд країни впровадив ринкове регулювання, що охоплювало масштабну приватизацію державних підприємств і зменшення державного контролю над економікою. Майбутнє приєднання до європейського ринку приваблює в країну значні обсяги закордонних інвестицій.

ДОСЛІДЖУЄМО

Як змінилася Польща після вступу до ЄС

Дослідіть, як членство в ЄС забезпечило Польщі економічний стрибок, перетворивши її на еталон успішної євроінтеграції. Визначте, як зріс ВВП. Оцініть значення фінансування, зокрема використання 235 млрд євро із європейських фондів для модернізації інфраструктури й агросектору.

Нині в країні динамічно розвиваються всі сектори: на третинний припадає близько 67 % ВВП, на вторинний – 30 %, на первинний – 3 %. Головними чинниками, що визначають місце Польщі в міжнародному поділі праці, є порівняно дешева й висококваліфікована робоча сила, потужна мінерально-сировинна база, сприятливий інвестиційний клімат і вільний доступ до європейського ринку.

Спробуйте самі

1. Який чинник став потужним стимулом для проведення реформ у Польщі?
2. За секторальною структурою економіки Польщі визначте стадію її суспільного розвитку. Порівняйте секторальну структуру економіки Польщі й Німеччини. У чому полягають відмінності? Що спільного в цих країн?

Третинний сектор економіки Польщі стрімко розвивається, однак його частка менша, ніж у пост-індустріальних країнах Європи. Країна здійснює перехід до високотехнологічних послуг, підкріплений значними інвестиціями ЄС. Великими центрами *фінансових послуг* є *Варшава, Вроцлав*. Польща має сучасну *транспортну систему*. Її головні морські порти – *Гданськ, Гдиня, Щецин*. Аеропорт імені Фридерика Шопена у Варшаві є великим європейським хабом. **Туризм** – пріоритетний напрям розвитку, основу якого становлять багата історико-культурна спадщина (*Краків, Варшава, Аувіц*) та різноманітні рекреаційні ресурси (*узбережжя Балтійського моря, соляні шахти у Величці та ін.*). Найбільші туристичні центри – *Краків, Варшава, Вроцлав*. Популярним є гірськолижний курорт *Закопане* (мал. 51.5).

У **зовнішній торгівлі** Польщі головними статтями експорту є автомобілі й комплектувальні засоби до них, засоби автоматичного оброблення даних, електротехнічні товари, меблі, а також м'ясо і м'ясопродукти, тютюнові вироби та ін. Їх легова

Світ у просторі й часі

Польща: рік прориву

Польща втілює економічний план «Poland: The Turning Point Year», спрямований на перетворення країни на регіональний інноваційний і фінансовий центр. Передбачено масштабні інвестиції у високі технології, зокрема у ШІ, щоб зацікавити таких гігантів, як *Google, Microsoft, Amazon, IBM*.

Мал. 51.5. Курорт Закопане

Спробуйте самі

Які чинники визначили розвиток рекреаційно-туристичної сфери Польщі?

частка спрямована до країн ЄС (мал. 51.6). Імпортує Польща машини й устаткування, транспортні засоби, хімікати, мінеральну сировину, паливо, мастила, м'ясо, тютюн, какао і сою.

Мал. 51.6. Географічна структура зовнішньої торгівлі Польщі (2023 р.)

Спробуйте самі

1. За мал. 51.6 назвіть країну, у яку спрямована найбільша частка експорту Польщі.
2. Яка країна, окрім країн ЄС, є важливим постачальником товарів на польський ринок? Яку частку становлять її товари в загальному імпорті?

Вторинний сектор Польщі – це розвинена промисловість. Ключовий прорив пов'язують з інтеграцією ШІ у виробництво. Країна здійснює стратегічний перехід від ролі європейської «фабрики» з низькою вартістю робочої сили до ролі високотехнологічного виробничого центру.

Основою її **електроенергетики** є ТЕС, що працюють на власному вугіллі *Верхньої Сілезії* та імпортих нафті й газі. Польща активно інвестує в модернізацію електромереж і розвиток ВЕС у Балтійському морі. **Чорна металургія** (центри – *Краків, Варшава, Катовіце*) залежить від

Світ у просторі й часі

Залізна руда з України

Понад 93 % усієї залізної руди, яку закуповують польські металурги, постає з України. Це пояснюється тим, що Польща повністю переорієнтувалася на українські поставки, відмовившись від імпорту з Росії (2024 р.).

привізної залізної руди (зокрема з України і Швеції). **Кольорова металургія** розвинена в районі *Легниця – Любін* завдяки багатим покладам мідних руд. Польща – провідний у Європі виробник міді й срібла. У **машинобудуванні** налагоджено **збирання легкових автомобілів** (Volkswagen, Fiat) і вантажівок у *Бельсько-Бяла, Познань*. Польща

відома виробництвами легкомоторних літаків і гелікоптерів (*Мелець, Свідник*) та **електротехніки** й **електроніки** (*Вроцлав*). Геополітична ситуація й значні державні вкладення перетворили **оборонну промисловість** на чинник промислового розвитку. Польща є лідером у НАТО за часткою ВВП на оборону (заплановано 5 % ВВП). Це стимулює державні закупівлі й модернізацію виробництв зброї та обладнання. **Хімічна промисловість** спеціалізується на виготовленні добрив і соди, пластмас, ліків, косметики. Нафтоперероблення тяжіє до нафто- і газопроводів. Завдяки дешевшим трудовим ресурсам у Польщі добре розвинене **виробництво тканин, одягу і взуття** (*Лодзь*). У **харчовій промисловості** активно розвивається виробництво м'ясних і молочних продуктів та консервів.

Спробуйте самі

Яким чином стратегічний перехід Польщі від ролі «фабрики» з низькою вартістю праці до високотехнологічного виробничого центру впливає на її потреби у трудових ресурсах та інвестиціях?

У **первинному секторі** важливе значення має **видобувна промисловість**: видобування кам'яного вугілля (*Верхня Сілезія*), мідних, цинкових і срібних руд, а також кам'яної солі й сірки. У **сільському господарстві** **рослинництво** спеціалізується на вирощуванні картоплі, жита і цукрового буряку. За обсягами виробництва цих культур Польща посідає одне з чільних місць у Європі. Поширене вирощування овочів і фруктів. У **тваринництві** переважає свинарство, на півдні країни – розведення великої рогатої худоби. Поблизу великих міст розвивається птахівництво. У сільському господарстві Польщі задіяно велику кількість трудових мігрантів з України.

Спробуйте самі

1. За видобуванням яких копалин Польща посідає провідне місце в Європі?
2. Якою є спеціалізація рослинництва?
3. Як вступ Польщі до ЄС вплинув на розвиток її аграрного виробництва?

Польща є сусідом України і найбільшим серед країн ЄС ринком для українських товарів (понад 12 % українського експорту). Важливим є і розвиток політичного співробітництва з Польщею, яка підтримує європейську інтеграцію України. Польща стала надійним партнером у боротьбі з російською агресією, надаючи фінансову, гуманітарну і військову допомогу українцям.

Рекорди світу

За роки російсько-української війни економічний внесок українських працівників і споживачів перевищив у 8,5 разу всі витрати Польщі на допомогу Україні (включно з військовою, гуманітарною та соціальною). Внесок українців оцінюють у 2,7 % чистого приросту ВВП Польщі (2024 р.).

ДОСЛІДЖУЄМО

Готуємо проєкт

Самобутність Польщі в європейській сім'ї

Дослідіть ключові парадокси розвитку Польщі.

1. Економічний успіх і злотий (YouTube: «Чому Польща не прийняла євро і виграла»).
2. Від'ємний приріст населення і трудова імміграція (зокрема з України) як унікальне рішення для подолання нестачі робочої сили.
3. Як Польща зберігає однонаціональність та історичну спадщину на тлі інтеграції.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які види діяльності третинного сектору визначають міжнародну спеціалізацію Німеччини й Польщі?
2. Поміркуйте, чому Німеччину називають економічним «двигуном» Європи.
3. На основі яких ресурсів у Німеччині й Польщі працює металургія?
- 4*. Обґрунтуйте, чому Україні важливо розвивати стратегічну співпрацю з Німеччиною та Польщею.

АЗІЯ

亚洲 アジア 아시아 ایشیا **Châu Á** ᠴᠠᠸᠠ ᠠᠵᠢᠠ **អាស៊ី** **ஆசியா** **ᠠᠰᠢᠶ᠋ᠠ** **Asia** **Asia**

Найбільша! І за площею, і за чисельністю населення. Найвища у вершинах і найглибша в озерних та океанічних глибинах. Розмаїта і контрастна, де стародавні храми височать поряд із найвищими хмарочосами світу. Де пахне прянощами історія й сяє неонам майбутнє. Тут зароджувалися найдавніші цивілізації, імперії, релігії, ідеї. Тут сходить сонце – і разом із ним прокидається половина людства. Сучасна Азія – регіон, де формуються потужні економіки світу, сповнені стародавньої мудрості й коду нової цифрової епохи.

§ 52. ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ АЗІЇ

- Пригадайте, які країни світу розташовані в Азії.
- Назвіть географічні об'єкти Азії, що мають рекордні показники висоти, глибини, розмірів. Покажіть їх на карті.

ЯКИМ Є СКЛАД РЕГІОНУ? Величезні розміри Азії зумовили надзвичайну строкатість природних умов у країнах регіону: приморське або глибоко континентальне розташування, високо в горах і на рівнинах, у степах, пустелях, саванах, у лісах від тайги на півночі до вологих екваторіальних на півдні. Ресурсний потенціал Азії вражає: у її надрах зосереджені всі відомі корисні копалини. Багатоводні річки мають найбільший у світі гідропотенціал.

Таблиця 52.1

Регіональний поділ Азії

Субрегіон	Країни
Західна Азія (країни Середнього Сходу та Кавказу)	Туреччина, Ізраїль, Ірак, Іран, Афганістан, Оман, Кувейт, Катар, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Йорданія, Ліван, Сирія, Палестина, Грузія, Вірменія, Азербайджан та ін.
Центральна Азія	Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Киргизстан
Південна Азія	Індія, Пакистан, Бангладеш, Непал, Бутан, Шрі-Ланка, Мальдівські Острови та ін.
Південно-Східна Азія	Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам та ін.
Східна Азія	Китай, Монголія, Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР), Республіка Корея, Японія

В Азії проживає 60 % населення Землі, і демографічні процеси суттєво впливають на суспільно-економічні й політичні особливості країн. У регіоні переважають країни, що розвиваються, однак чимало економік уже стали постіндустріальними (*Тайвань, Південна Корея, Сінгапур, Ізраїль* та ін.). Увесь багатоманітний геопростір Азії поділяють на кілька субрегіонів (табл. 52.1).

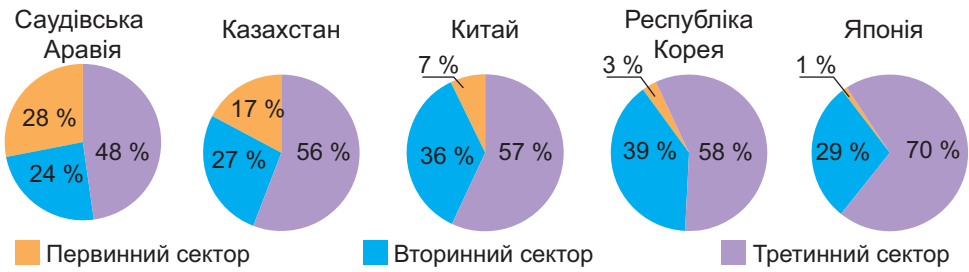
Спробуйте самі

1. Пригадайте, які перші цивілізації світу виникли в Азії. Чому окремі з них називали «річковими цивілізаціями»? Покажіть на карті азійські країни, існування яких вимірюється тисячоліттями.
2. Які світові й регіональні релігії зародилися на теренах Азії?

МОДЕЛЮЄМО

Пригадайте, які країни називають монархіями (мал. 48.3). Які монархії розташовані в Азії? Змодельуйте класифікацію країн Азії за формами правління і територіальним устроєм (побудуйте таблицю або схему).

Мал. 52.1. Структура економіки країн Азії за секторами, % ВВП

Спробуйте самі

За мал. 52.1 визначте, які з країн є постіндустріальними, а які – індустріальними, індустріально-аграрними.

ЗАХІДНА АЗІЯ. Субрегіон має стратегічне розташування на перетині Європи, Азії й Африки, тому його називають «світовим перехрестям» і додають, що там завжди «пахне нафтою і порохом». Величезні родовища нафти й природного газу в *Перській затоці* – головне багатство Західної Азії. А «пахне порохом» там тому, що чимало країн мають конфліктне політичне минуле і сьогодення – війни, релігійні протистояння, суперечки за території (*Ізраїль – Палестина, Вірменія – Азербайджан*), геополітичні суперечності із країнами Заходу (*Іран, Сирія* та ін.).

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Західну Азію оточено сімома морями. Користуючись картою, назвіть їх. Які переваги дає країнам вихід до моря?

Для Західної Азії характерна чи не найбільша у світі економічна нерівність країн. Там співіснують нафтові монархії Перської затоки – *Саудівська Аравія, Катар, ОАЕ*, які є одними з найбагатших держав планети, та вкрай бідні країни – *Афганістан, Сирія, Ірак*, які потерпають від воєн і руйнувань. Основою економіки більшості країн субрегіону є видобування й експорт нафти і природного газу (*Саудівська Аравія, Катар, ОАЕ, Кувейт, Оман, Бахрейн, Іран, Ірак, Азербайджан*). Цей чинник визначає високі темпи їхнього економічного зростання. Королівство *Саудівська Аравія* – найбільший експортер нафти у світі, країна з дуже високим рівнем доходів і сучасною інфраструктурою. Нині вона урізноманітнює види діяльності й розвиває фінансові послуги, інформаційні технології та ін. Щоб знизити залежність від експорту енергоносіїв, *ОАЕ* і *Катар* активно розвивають туризм, фінансові послуги й технології.

Мал. 52.2. Нафтогазовидобувна платформа в Перській затоці

Рекорди світу

Кувейт – «найнафтовіша» держава світу: понад 90 % доходів вона отримує від експорту нафти.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За політичною картою (див. атлас) назвіть країни, які мають вихід до Перської затоки. Поміркуйте, чому їх вважають новим осередком індустріалізації. Які виробництва визначають їхню міжнародну спеціалізацію?
2. Покажіть на карті Катар і Кувейт. Ці невеликі країни є одними з найбагатших у світі. За рахунок чого вони досягли економічних успіхів?

Світ у просторі й часі**Ліга арабських держав**

Ця міжнародна організація, що об'єднує 22 країни Західної Азії та Північної Африки, координує дії країн-учасниць у політичній, економічній, культурній і військовій сферах. Її статут забороняє використання сили як засобу врегулювання конфліктів і декларує визнання суверенітету всіх країн регіону, повагу до їхньої територіальної цілісності.

Найпотужнішу економіку в субрегіоні з розвинуеною промисловістю, міжнародним туризмом і сільським господарством має *Туреччина*. Однак за показником ВВП на душу населення лідером є *Ізраїль* – одна з найбільш технологічно розвинених держав світу, «силіконова долина Близького Сходу». Високотехнологічними є ізраїльська медицина, оборонна галузь, сільське господарство. У складному становищі перебувають економіки *Ємену* і *Сирії*, виснажених збройними конфліктами.

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ. Субрегіон охоплює країни, розташовані в центрі Євразії, які всі є континентальними й позбавлені виходу до моря. Держави мають спільне історичне минуле – усі колишні республіки СРСР. Центральна Азія багата на природні ресурси. *Прикаспійський нафтогазоносний регіон (Казахстан, Туркменістан)* – один із найбільших у світі, за запасами поступається тільки Перській затоці. Є родовища вугілля, руд чорних і кольорових металів. Економіка країн субрегіону загалом має сировинний характер і спирається здебільшого на видобувну промисловість.

Подорож у слово

Назви країн – **Казахста́н**, **Киргизста́н**, **Таджикиста́н**, **Туркменіста́н**, **Узбекиста́н** – закінчуються на *-стан*, що в перекладі з перської означає *земля, країна*. Тобто Казахстан означає *земля казахів*, Киргизстан – *земля киргизів* тощо.

золото, має розвинені машинобудування і виробництво тканин та потужне сільське господарство (вирощують бавовник, фрукти, овочі). Економіка *Туркменістану* майже повністю залежить від експорту його природного газу. *Киргизстан* і *Таджикистан* мають нижчий рівень розвитку і добробуту населення, для них характерна висока трудова міграція.

Спробуйте самі

1. Які спільні риси суспільного розвитку мають країни Центральної Азії?
2. За рахунок чого окремі з них мають вищий рівень розвитку економіки?

ПІВДЕННА АЗІЯ. Субрегіон має вигідне розташування щодо басейну Індійського океану, де пролягають важливі шляхи сполучення.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Країни субрегіону на півночі мають кордони з Китаєм, які досі не демарковані через важкодоступність. Які природні об'єкти визначають непрохідність тих місць?

Чисельність населення Південної Азії становить чверть усіх жителів Землі (2 млрд осіб), це найбільш густонаселений субрегіон у світі. Країни мають етнокультурну спільність: майже все населення належить до індоарійської та іранської груп індоєвропейської мовної сім'ї. Там поєднуються традиції стародавніх цивілізацій, стрімкий економічний розвиток і гострі соціальні проблеми. Країни здебільшого аграрно-індустріальні, однак деякі (як Індія) швидко переходять до постіндустріального типу.

Економічний лідер Південної Азії – *Індія*. Вона має третій за величиною військовий бюджет у світі і як домінуюча геополітична сила здійснює культурний і політичний вплив на весь регіон. *Бангладеш* має високі темпи зростання економіки, «двигуном» якої є текстильне і швейне виробництва. У країні добре розвинені сільське господарство (вирощують рис, джут, чай, цукрову тростину, пшеницю) і рибальство, зокрема вирощують креветки на експорт. Велике значення має експорт робочої сили: мільйони бангладешців працюють за кордоном, здебільшого в країнах Перської затоки, а грошові перекази трудових мігрантів становлять значну частку ВВП Бангладеш.

Візитівкою *Шрі-Ланки* є цейлонський чай, який і в минулому, і нині становить важливу статтю експорту країни. Основа її економіки – не тільки аграрні виробництва каучуку, рису, кави, цукру, а й текстильне, туризм, фінансові послуги. Тому вона має високі показники ВВП на одну особу населення. Високий рівень доходів на одну особу населення *Мальдівських Островів* забезпечують туризм і рибальство.

Невеликі високогірні країни Непал і Бутан менш розвинені.

Рекорди світу

Бангладеш – другий у світі експортер одягу після Китаю. На його фабриках працюють понад 4 млн людей, переважно жінок, які виробляють тканини, шують футболки, джинси й інший одяг для світових брендів (H&M, Zara, Nike тощо). Основні покупці – країни ЄС, США, Канада.

Подорож у слово

Назва країни і острова **Шрі-Ланка** в перекладі зі санскриту означає: **Шрі** – *святий, благословений*, а **Ланка** – *острів*. До 1972 р. був відомий як **Цейлон** – острів левів – так назвали острів португальці, коли прибули туди в 1505 р.

Світ у просторі й часі

Бутан – країна духовної та екологічної орієнтації

Бутанці вимірюють розвиток не лише у ВВП, а й за показником «національного щастя», що є унікальним підходом до добробуту народу. Бутан прагне бути повністю органічною країною, тому в сільському господарстві використовують екологічні методи. Навіть туризм розвивають обережно – обмежують кількість туристів, щоб зберегти природу і культуру.

Економіка *Бутану* спирається на гідроенергетику: гірські річки забезпечують виробництво дешевої електроенергії, яку експортують в Індію, і це приносить найбільші прибутки. *Непал*, економіка якого орієнтована на туризм, зокрема альпінізм, є однією з найбідніших країн світу.

Аграрно-індустріальний *Пакистан* має складну політичну історію й потерпає від етнічних і релігійних конфліктів. У нього напружені відносини з Індією через спірні території Кашміру. Тривале протистояння між цими двома ядерними державами – основне джерело напруженості, яке впливає на безпеку і стабільність усієї Південної Азії.

Спробуйте самі

1. Розвиток яких виробництв перетворив Бангладеш із аграрної країни на одну з найбільш динамічних економік Азії?
2. Чому в Південній Азії існують «гарячі точки»? Як можна вирішити конфлікти між країнами?

ПІВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ. Субрегіон охоплює країни, що розташовані на півостровах і островах. Тут пролягають ключові шляхи між Індійським і Тихим океанами, що є важливими для світової торгівлі й морського сполучення. У Південно-Східній Азії розташований найбільший у світі вольфрамово-олов'яний пояс, що охоплює *Індонезію*, *Малайзію*, *Таїланд*, *М'янму*, тому ці країни входять до десятки найбільших країн світу за запасами й видобуванням олова. У *Зондському нафтогазоносному басейні*, розташованому на островах і шельфі морів, нафту й газ видобувають *Індонезія* і *Бруней*.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За картою (див. атлас) назвіть острови й півострови, на яких розташовані країни Південно-Східної Азії.
2. Охарактеризуйте економіко-географічне розташування Сінгапуру – однієї з найпотужніших економік Азії, побудованої на міжнародній торгівлі, фінансах і високих технологіях. Поміркуйте, як воно вплинуло на економічний розвиток країни.

Найпотужнішою в субрегіоні є *Індонезія* – країна, що розвивається, з ринковою економікою, яка належить до «Великої двадцятки» держав світу. За ВВП на одну особу населення за нею йдуть *Бруней* і *Малайзія*. Найбіднішими не лише в субрегіоні, а й у світі є переважно аграрні *М'янма*, *Камбоджа*, *Лаос*. Світові центри сили – Китай і США – прагнуть зміцнити свій вплив у регіоні, що провокує геополітичне напруження. Однією з найгостріших проблем є територіальні суперечки в *Південнокитайському морі*, де перетинаються інтереси Китаю, окремих країн АСЕАН (В'єтнаму, Філіппін, Малайзії, Брунею) та США.

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

За інтернет-джерелами (https://en.wikipedia.org/wiki/Association_of_Southeast_Asian_Nations) з'ясуйте, які країни входять до АСЕАН. Дізнайтеся, за які досягнення цю організацію називають «азійським чудом».

СХІДНА АЗІЯ. Це субрегіон економічних гігантів – *Китаю, Японії, Південної Кореї, Тайваню*. Їхні економіки – одні з найпотужніших і найбільш технологічних у світі. Натомість *Монголія* має сировинну, експортно зорієнтовану економіку, що спирається на видобування вугілля, міді, золота, урану і тваринництво (особливо кочове). *Північна Корея (КНДР)* – ізольована тоталітарна держава, у якій уся влада зосереджена в руках однієї людини і де влада повністю контролює суспільство, армію та масмедіа. Її економіка (промисловість, військове виробництво, видобувна галузь, сільське господарство) централізовано планова. Рівень життя населення низький. Країна перебуває під санкціями і майже закрыта для зовнішнього світу.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Покажіть на політичній карті (див. атлас) країни Східної Азії. Які з них мають вихід до морів, а які – не мають?

Геополітика Східної Азії тісно пов'язана з морськими торговими шляхами, територіальними суперечками, насамперед у відносинах між *Північною і Південною Кореєю*, суперництвом між основним центром сили в регіоні *Китаєм і США*. Це проявляється в торгових війнах, конкуренції за технологічне лідерство, геополітичній напруженості через порушення прав людини та спірні території, такі як острів Тайвань, який Китай вважає своїм; частина *Курильських островів*, які Японія вважає окупованими *Росією*. У Східнокитайському і Південнокитайському морях тривають суперечки щодо контролю за стратегічними акваторіями, багатими природними ресурсами, за участю Китаю, Японії та країн АСЕАН. КНДР має ядерну зброю, що становить серйозну загрозу безпеці Південної Кореї, Японії та США.

Світ у просторі й часі

Тайвань

Ситуація навколо Тайваню є «гарячою точкою», де стикаються інтереси Китаю (який вважає Тайвань своєю територією) та США (які надають підтримку острову). Хоча сторони є торговими партнерами, їхні стосунки залишаються напруженими.

Спробуйте самі

Які геополітичні протистояння мають місце у Східній Азії? Чим вони небезпечні для всього світу?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Який із субрегіонів Азії розташований найближче до України? Які країни він охоплює? Покажіть їх на карті.
2. Оцініть ресурсний потенціал Азії. Порівняйте його з європейським.
3. До яких типів за рівнем економічного розвитку належать країни Азії?
4. Які азійські країни за кількістю населення належать до світових гігантів? Покажіть їх на карті.
5. Наведіть приклади міждержавних конфліктів в Азії. Поясніть, на якому підґрунті вони виникають. Які існують способи їх урегулювання?

6*. Поміркуйте, які політичні й економічні процеси в регіонах Азії мають вплив на Україну.

§ 53. КРАЇНИ АЗІЇ

Географічне положення

У Східній Азії, на Японських островах у північно-західній частині Тихого океану.

Природні умови і ресурси

Клімат: субтропічний, помірний.
Рельєф: гірський, невеликі низовини.
Річки: невеликі гірські.
Мінеральні ресурси бідні, лише будівельні матеріали.
Земельні – обмежені.

Японія

378
тис. км²

Токіо

123
млн осіб

Державний лад

Конституційна монархія.
 Унітарний устрій.

Населення

6-те місце за чисельністю в Азії.
 Міське населення – 92 %.
 Найбільші міста – Токіо, Осака, Нагоя.

Економіка

Постіндустріальна країна.
 За величиною ВВП друга в Азії (після Китаю) і четверта у світі.

ЯКИМ Є МІСЦЕ ЯПОНІЇ В АЗІЇ І СВІТІ? Японія – острівна країна, що розташована на чотирьох великих *островах Хонсю, Кюсю, Сікоку, Хоккайдо* Японського архіпелагу та 14 тис. менших у Тихому океані.

Подорож у слово

Японці називають свою країну **Ніппон**, що перекладається як *схід сонця*. Звідси походить поширена назва Японії – *Країна Сонця, що сходить*.

Острови лежать в активному сейсмічному поясі, тому країна потерпає від частих землетрусів, що породжують цунамі. Водночас океан для неї – найзручніші дороги в усі кінці світу.

Спробуйте самі

1. Які, на вашу думку, переваги й недоліки має острівне положення Японії?
2. Японію називають рекордсменом світу за кількістю землетрусів. Наведіть приклади галузей господарства, які мають враховувати такі природні особливості.

Японія – високорозвинена країна, єдиний азійський учасник «Великої сімки». Вона не має промислово значущих покладів мінеральних ресурсів, окрім будівельних матеріалів. Однак неабияким ресурсом є прилеглий морський простір: територіальні води охоплюють 600 тис. км², а виняткова морська економічна зона – 4 млн км².

Мал. 53.1. Токіо – столиця Японії
 й одне з найбільших міст світу

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Обчисліть, у скільки разів територіальні води і виняткова морська економічна зона Японії більші за площу країни. Поміркуйте, як такий ресурс можна використовувати.

У населення Японії найвища на планеті очікувана тривалість життя (як і в Монако), але воно переживає скорочення чисельності й має найвищу у світі частку

літніх громадян. Це створює значне навантаження на пенсійну систему і ринок праці. Однак негативні наслідки згладжуються високим рівнем кваліфікації трудових ресурсів. Японці відзначаються працьовитістю, що також є важливим економічним чинником. Японія – однонаціональна країна, 97 % її населення становлять японці. Переважна більшість жителів зосереджена на вузьких смугах прибережних рівнин, оскільки 75 % площі країни займають гори. Японія – це міське суспільство: 92 % японців проживають у містах. У країні сформувалися найбільші міста й агломерації світу – *Токіо* (14 млн осіб), *Йокогама* (4 млн), *Осака* (3 млн). Там утворився найбільший у світі за кількістю жителів *мегалополіс Токайдо* (понад 70 млн осіб) з дуже високою щільністю населення – 1700 осіб/км².

Рекорди світу

Японська армія – одна з найсильніших у світі, водночас країна конституційно відмовилася від права оголошувати будь-кому війну.

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ ЯПОНІЇ? Ключовим чинником її економічного зростання є розвиток науки і технологій, активне впровадження автоматизації та роботизації виробництва. Найбільшу частку ВВП країни продукує **третинний сектор**.

Спробуйте самі

Який показник на мал. 52.1 вказує на те, що Японія – постіндустріальна країна?

Японія належить до світових лідерів за рівнем **наукових досліджень і розробок**. Центрами інновацій і технологічного розвитку є технопарки й IT-кластери. У *технопарку Цукуба*, що поблизу Токіо, зосереджено понад 300 науково-дослідних інститутів і університетів, основними напрямками досліджень яких є фізика, біотехнології, робототехніка, космічні технології, інформаційні системи. *Токійський технопарк і IT-кластер* – найбільший у країні осередок високих технологій, фінансових і цифрових послуг, розвитку штучного інтелекту, кібербезпеки. Там розміщено штаб-квартири відомих компаній *Sony, Toshiba, Hitachi, Fujitsu, NEC*. *Технополіс Нагоя* є центром автомобільних технологій і промислової робототехніки, розвитку нанотехнологій і автоматизації виробництва (*Toyota* та ін.). Усі вони забезпечують лідерство Японії у світовій науці й сфері технологій і є основним напрямом спеціалізації країни в міжнародному поділі праці.

Фінансові послуги – технологічно модерна й стабільна сфера. Японську банківську систему вирізняють надійність, автоматизація й цифровізація фінансових операцій. *Токіо* – один із провідних фінансових центрів світу. Японія входить до десятки світових лідерів міжнародної **торгівлі** – до найбільших експортерів та імпортерів у світі. Країна експортує автомобілі, морські судна, електроніку, робототехніку, промислове обладнання, продукцію

Світ у просторі й часі

Японська економіка знань

Після Другої світової війни розорена Японія скуповувала іноземні патенти й ліцензії, щоб упроваджувати досягнення світової науки. Згодом вона перейшла від запозичення технологій до розвитку власних. Нині японська економіка – одна з найпередовіших, їй притаманна софтизація у значенні інтелектуалізації – зростання ролі знань, інформації, освіти та інших нематеріальних ресурсів.

Спробуйте самі

Доведіть, що Японія – світовий центр наукових досліджень і високих технологій.

Транспортна система Японії – одна з найбільш технологічно розвинених у світі. Її називають найкращою за пунктуальність, швидкість, безпеку й екологічність. Усі види транспорту логістично ув'язані в ефективну мережу швидкісних і звичайних залізниць, сучасних автомагістралей із численними тунелями і довгими мостами, портів і аеропортів.

Світ у просторі й часі**Сінкансен – візитівка Японії**

Швидкісна залізниця з «потягами-кулями», що розвивають швидкість до 350 км/год, відома надійністю та комфортом. Між островами Хоккайдо і Хонсю залізниця проходить глибоководним тунелем (23 км), прокладеним під дном протоки Цугару, яка сполучає Східне (Японське) море й Тихий океан. На нових лініях уже тестують потяги-маглеви, що досягають швидкості 600 км/год.

металургії, хімічної та нафтохімічної промисловості. Основну частку **імпорту** становлять сировина (руди чорних і кольорових металів), паливо (природний газ, нафта, вугілля) і продукти харчування.

Найбільші аеропорти – в *Токіо* й *Осаці* (на штучному острові в морі). Великі морські порти із сучасною інфраструктурою *Йокогама*, *Кобе*, *Нагоя* мають світове значення. Для сполучення між островами використовують поромі. **Світові міста:** *Токіо* – провідний фінансовий і економічний центр світу, центр технологій, моди, культури й медіа, *Осака*, *Нагоя*. Разом вони формують ядро світового впливу Японії.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. Покажіть на карті світові міста Японії. Центрами яких видів діяльності вони є?
2. Транспортну систему Японії називають ефективною і високотехнологічною. У чому це виявляється? Покажіть на карті найбільші порти й аеропорти країни.

Розвиток **вторинного сектору** Японії залежить від постачання сировини й палива з інших країн. Галузями міжнародної спеціалізації є чорна і кольорова металургія, аерокосмічна промисловість, судно-, автомобіле- і приладобудування, виробництво електроніки й електрообладнання, нафтохімія, біоіндустрія.

Спробуйте самі

Як пояснити такий парадокс: Японія не має своєї сировини і палива, однак є одним зі світових лідерів із виробництва продукції металургії та нафтохімії?

Автомобілебудування відоме високою якістю продукції та інноваційністю (створення гібридних і електричних автомобілів). Японія входить до трійки світових лідерів разом із США і Китаєм із виробництва й експорту автомобілів. Як найбільш надійні вони дуже затребувані у світі.

МОДЕЛЮЄМО

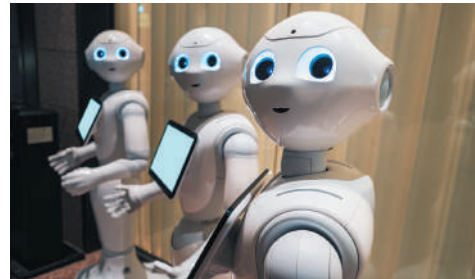
За картами атласу і додатковими джерелами створіть модель мережі автомобілебудування Японії.

Суднобудування – галузь міжнародної спеціалізації Японії, яка є провідним виробником високоякісних, надійних, оснащених інноваційними технологіями танкерів, контейнеровозів, пасажирських і спеціалізованих суден (центри – *Кобе, Йокогама, Нагасаки* та ін.). Японія – країна, що визначає світові тренди в **електротехніці**. Вона є світовим лідером у виробництві електроніки, побутової техніки, електрообладнання й енергетичних систем. Японські бренди електроніки *Sony, Panasonic, Toshiba, Sharp* здобули світову славу завдяки своїй інноваційності, надійності та високій якості продукції. Найбільші центри виробництва – *Токіо, Йокогама, Нагоя, Осака, Кіото*. Японія лідирує у **виробництві робототехніки**, активно розвиває як промислових (70 % світового виробництва), так і сервісних роботів (мал. 53.2). Їх упроваджують в усіх сферах життя – від промисловості до побуту, зокрема й догляду за літніми людьми. До провідних належать компанії *Sony, Honda, Toyota, Mitsubishi, Panasonic, Kawasaki, Yamaha*, центри виробництва – *Токіо, Нагоя, Осака, Кіото*.

Світ у просторі й часі

Японські електротехнічні ТНК

Sony – це телевізори Bravia й ігрові консолі PlayStation, інновації в галузі ігор, розваг і побутової електроніки. *Panasonic* – це високоякісні телевізори, кухонна техніка, довговічні акумулятори. *Toshiba* – це ноутбуки, пристрої зберігання даних, напівпровідники. *Sharp* – високоякісні телевізори, холодильники, очищувачі повітря, мікрохвильові печі та ін.

Мал. 53.2. Виробництво робототехніки – міжнародна спеціалізація Японії

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. Які виробництва визначають міжнародну спеціалізацію Японії?
2. За картою (див. атлас) назвіть центри металургії, електро- й робототехніки Японії. Де вони розташовані?

У японському **первинному секторі** вражає дефіцит ресурсів. Лише 20 % земель країни придатні для сільськогосподарського обробітку, тому Японія є другим за величиною імпортером сільськогосподарської продукції у світі. Основна культура її **рослинництва** – рис. Вирощують також пшеницю, сою, ячмінь, овочі, фрукти. У **тваринництві** розвинені молочне й м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво. Японія має один із найбільших у світі риболовецьких флотів, їй належить 15 % світового **вилову риби** й молюсків. Поширена **аквакультура**: на «морських фермах» – у спеціальних водоймах розводять рибу, мідії, устриць, морських гребінців, креветок, крабів, водорості.

Спробуйте самі

1. Чому Японія є одним із найбільших у світі імпортерів сільськогосподарської продукції і сировини?
2. Чому головна економічна зона Японії сформувалася на вузькій прибережній смузі країни?

Географічне положення

У Східній Азії, у південній частині Корейського півострова.

Природні умови і ресурси

Клімат: помірний мусонний.

Рельєф: здебільшого гористий, рівнини – лише 25 % території.

Річки: в основному гірські.

Ресурси: дуже обмежені, вапняк, каолін.

Республіка Корея

Сеул

100,4
тис. км²

51
млн осіб

Державний лад

Президентська республіка.
Унітарний устрій.

Населення

12-та за чисельністю в Азії.
Міське населення – 82 %.
Найбільші міста – Сеул, Пусан.

Економіка

Індустріальна країна.
4-та в Азії за величиною ВВП.
14-та у світі за ВВП / особу.

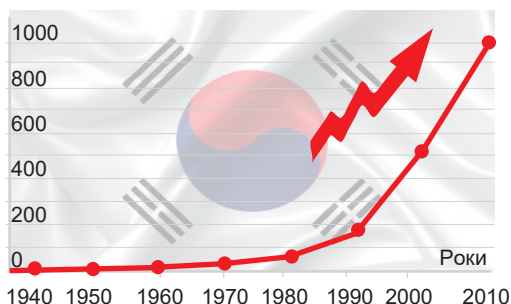
ЯКИМ Є МІСЦЕ РЕСПУБЛІКИ КОРЕЯ В АЗІЇ І СВІТІ? Сучасні межі держави сформувалися в 1945 р. за підсумками Другої світової війни, коли цілісна країна Корея, що тривалий час перебувала під окупацією Японії, опинилася під контролем двох країн-переможниць: її території на півночі – СРСР, на півдні – США. Лінія розмежування між ними пройшла по 38-й паралелі й стала державним кордоном між двома частинами колишньої країни – *Республікою Корея (Південною Кореєю)* та *Корейською Народно-Демократичною Республікою (КНДР, Північною Кореєю)*. Після кровопролитної війни в 1950–1953 рр., що була першим великим військовим протистоянням цих країн, шляхи економічного й суспільно-політичного розвитку двох Корей остаточно розійшлися.

Республіка Корея продемонструвала безпрецедентне економічне зростання. На початку 1960-х рр. вона мала відсталу, зруйновану війною аграрну економіку, а вже в 1980-х рр. за високі темпи економічного зростання отримала назву «азійського тигра», країни нової індустріалізації з часткою промисловості у ВВП понад 30 % й орієнтацією виробництва на зовнішні ринки. Нині за обсягом ВВП ця невелика за площею держава входить до другої десятки найбільших економік світу, є членом G-20. Її економіка є експортно зорієнтованою з постіндустріальними рисами. Водночас це ринкова економіка змішаного типу (тобто з участю держави в управлінні економічними процесами) з високою концентрацією капіталу. Саме концентрація капіталу на основі фінансово-промислових груп мала провідне значення для економічного дива в Кореї.

Спробуйте самі

Стрімке економічне зростання Республіки Корея називають «Диво на річці Хан». За мал. 53.3 з'ясуйте, за який проміжок часу (в роках) економіка зросла з нуля до трильйона доларів США. Коли почалося стрімке зростання економіки?

Мал. 53.3. Зростання економіки Республіки Корея, млрд дол. США

Республіка Корея належить до малих за площею, але густонаселених країн світу. Корейський півострів має здебільшого гірський рельєф, тому населення зосереджене в долинах. У Південній Кореї налічують 11 міст із населенням більш як 1 млн осіб: *столиця Сеул* (10 млн осіб) – найбільший мегалополіс, у якому зосереджена половина населення країни, *Пусан, Інчхон* та ін.

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ? Економіка є чи не найбільшою гордістю країни. Маючи доволі скромний ресурс території та мінеральних багатств, а також порівняно невелику кількість населення, Республіка Корея посідає четверте місце в Азії за номінальним ВВП (після *Китаю, Японії та Індії*) і сьоме за розміром ВВП на одну особу. Південнокорейська економіка орієнтована на експорт. За секторальною структурою вона належить до розвинених індустріальних країн світу, що вже в найближчі роки може перейти до постіндустріальної стадії розвитку.

Спробуйте самі

Порівняйте секторальну структуру економік Південної Кореї та Японії (мал. 52.1). У чому полягає головна відмінність? Якими є ці країни за рівнем економічного розвитку?

Третинний сектор зростає пришвидшеними темпами за рахунок «культурної хвилі», «халлю» – експорту корейської популярної культури (кіно, телесеріалів, попмузики), яка нині поширена в усьому світі. Це зумовило вибухоподібний розвиток *туризму*. У країні розвиваються *фінансові, ділові, інформаційні послуги*. Усвідомлюючи потреби в інтелектуальному капіталі, уряд країни активно стимулює якісну *освіту* для всього населення. Витрати на освітню сферу становлять більш як 4 % ВВП країни.

Спробуйте самі

Які чинники перетворили Південну Корею на великого експортера культури?

Світ у просторі й часі

«Корейська культурна хвиля»

Таку назву отримала міжнародна популяризація південнокорейського медіапродукту. Попмузика (гурти BTS, BLACKPINK), кіно і телесеріали («Гра в кальмара» та ін.) почали завойовувати популярність в Азії, а згодом – і в Європі та Америці. Нині «хвиля» охоплює й інтерес до корейських комп'ютерних ігор, косметики і традиційних страв.

Республіка Корея має розвинений *транспорт*: вона забезпечена цільною мережею високоякісних автомобільних шляхів та швидкісних залізниць. Головні «повітряні ворота» країни – аеропорт *Сеул-Інчхон*. Він посідає третій щабель у рейтингу найкращих аеропортів світу (2025 р.). У сфері *зовнішньої торгівлі* Республіка Корея належить до першої десятки найбільших експортерів та імпортерів у світі. Вона експортує мікросхеми, автомобілі й запчастини до них, морські судна, офісну техніку. А імпортувати змушена більшість необхідної їй сировини для промисловості – природний газ, нафту, нафтопродукти, вугілля. Важливу роль відіграє експорт транспортних, ділових і фінансових послуг. У міжнародних зв'язках Республіки Корея з *Україною* велике значення має постачання автомобілів, побутової техніки, продукції електроніки, косметичних і медичних засобів та ін.

Високотехнологічні виробництва **вторинного сектору** орієнтуються на світові ринки. **Машинобудування** є драйвером корейського економічного зростання, його галузі визначають міжнародну спеціалізацію країни. **Електротехніка** тісно інтегрована з **електронікою**. Ці галузі зробили Південну Корею однією з технологічних наддержав світу. Компанія *Samsung Electronics* – один із найбільших виробників електроніки у світі, *LG Electronics* – лідер з виробництва побутової електроніки (мал. 53.4). Вони активно розвивають інноваційні напрями – ШІ, робототехніку та смартелектротехніку. Південна Корея входить до першої десятки світових автовиробників. Її **автомобілебудування** – це високотехнологічна, експортно зорієнтована галузь. Потужні компанії *Hyundai* і *Kia Motors* виробляють широкий спектр автомобілів – від легковиків до вантажівок і автобусів, включно з електромобілями та водневими моделями. Розвинені також нафтоперероблення, виробництво сталі. Дедалі популярнішою стає корейська косметика.

 SAMSUNG GROUP	 LG GROUP
Побутова електроніка Смартфони, планшети, ноутбуки, телевізори, монітори, аудіосистеми, холодильники, пральні машини, кондиціонери, пілососи, кухонна техніка Мікроелектроніка Мікросхеми пам'яті, процесори, системи-на-чипі, сенсори, дисплеї, акумулятори, напівпровідники ІТ і телекомунікаційне обладнання Мережеве обладнання (5G), сервери, системи зберігання даних, смартпристрої	Побутова електротехніка Холодильники, кондиціонери, пральні й посудомийні машини, плити, пілососи, мікрохвильові печі Побутова електроніка Телевізори, монітори, аудіосистеми, домашні кінотеатри Мобільна електроніка та ІТ Дисплеї, акумулятори, сенсори Електронні компоненти Панелі OLED для телевізорів і смартфонів, сонячні панелі

Мал. 53.4. Південнокорейські ТНК

Спробуйте самі

Чи доводилося вам бачити в Україні південнокорейську продукцію? У яких секторах економіки її виробляють?

Первинний сектор відіграє другорядну роль в економіці країни. Розвиток **видобувної промисловості** обмежений браком мінеральних ресурсів, тому Південна Корея змушена орієнтуватися на привізну сировину. **Сільське господарство** задовольняє переважно внутрішні потреби країни. Країна має розвинену **риболовну галузь**.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Пригадайте, у якому субрегіоні Азії розташовані Японія і Республіка Корея. До якого типу країн за рівнем розвитку належать ці держави?
2. Які показники вказують на те, що Японія – постіндустріальна країна, а Республіка Корея – індустріальна з переходом до постіндустріальної?
- 3*. Поміркуйте, за рахунок чого бідні на природні багатства Японія і Республіка Корея стали високорозвиненими країнами світу.

§ 54. КРАЇНИ АЗІЇ (продовження)

Географічне положення

У Центральній і Східній Азії, омивається водами Тихого океану.

Природні умови і ресурси

Рельєф: великі рівнини (Велика Китайська, Гобі), гори (Гімалаї), плато (Тибет).

Клімат: помірний і субтропічний, від посушливого пустельного до субтропічного мусонного.

Річки: Янцзи, Хуанхе.

Надзвичайно багаті **мінеральні, земельні, лісові, гідроенергетичні ресурси**.

Китайська Народна Республіка

Пекін

9,6
млн км²

1,4
млрд осіб

Державний лад

Соціалістична республіка.
Унітарний устрій.

Населення

Друге місце за чисельністю у світі.

Міське населення – 67 %.
Найбільші міста – Шанхай, Чунцін, Пекін, Гуанчжоу.

Економіка

Аграрно-індустріальна країна.
Перша в Азії та друга у світі за величиною ВВП.

ЯКИМ Є МІСЦЕ КИТАЮ В АЗІЇ І СВІТІ? Китай називають країною-цивілізацією, що поєднує п'ять тисяч років своєї історії з ритмом ХХІ століття. За площею він входить до трійки найбільших країн світу, а за чисельністю населення посідає друге місце на Землі (17 % населення світу).

Спробуйте самі

Пригадайте з уроків історії, коли виникла і як розвивалася цивілізація Стародавнього Китаю. Які винаходи, що збагатили людство, зробили китайці?

Китай – друга економіка світу (після США), яка становить близько 20 % світової. Це головний промисловий і торговий центр планети, там виготовляють усе: від іграшок, бавовняних тканин до смартфонів, роботів, швидкісних потягів і космічних ракет. Темпи зростання китайської економіки протягом останніх десятиліть стали рекордними в історії людства – з аграрної країни Китай перетворився на «фабрику світу», а тепер стає світовою лабораторією інновацій.

ДОСЛІДЖУЄМО

Перегляньте попередні параграфи, зокрема діаграми, на яких зазначено лідерів тих чи тих видів діяльності. Зробіть перелік виробництв і послуг, у яких Китай входить до першої п'ятірки. Оцініть отримані результати.

Китай – ядерна держава з найбільшою у світі армією і другим за величиною оборонним бюджетом. Він є одним із п'яти постійних учасників *Ради Безпеки ООН* та учасником багатьох світових міжнародних і регіональних організацій. Водночас країна має низькі рейтинги за показниками демократії та дотриманням прав людини. Китай став одним із головних центрів сили сучасного світу. Китайці, які колись подарували людству папір, компас, шовк, картографічні проєкції та сейсмограф, сьогодні презентують світові не тільки бойові мистецтва, а й високу моду та високі технології майбутнього.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Охарактеризуйте економіко-географічне розташування Китаю. Зі скількома країнами він має кордони? Які переваги і недоліки його розташування?

Китай надзвичайно багатий на мінеральні ресурси. Він входить до першої п'ятірки провідних країн світу за запасами багатьох копалин. Найбільшим у світі є й гідроенергетичний потенціал річок. Країна багата на лісові ресурси.

Площа Китаю величезна, однак населення сконцентровано в його східній частині – там на 20 % території проживає понад 65 % мешканців країни. Особливо велика щільність населення в приморських провінціях. За останні десятиліття Китай значно урбанізувався: із країни «велике світове село» (20 % міського населення в 1980 р.) він пе-

Мал. 54.1. Шанхай – найбільше місто Китаю

ретворився на країну величезних міст і агломерацій (67 % містян у 2024 р.). У країні більш як 160 міст із населенням понад один мільйон, найбільші – *Шанхай* (25 млн осіб), *Чунцін* (23 млн), *Пекін* (22 млн), *Тяньцзінь* (18 млн), *Гуанчжоу* (17 млн осіб). Китай – однонаціональна країна: китайці (хань) становлять 91 % населення.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Покажіть на карті найбільші міста Китаю. Про які особливості розміщення населення свідчить їх розташування?

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ? Китай запровадив численні інновації і посів лідерські позиції в багатьох галузях економіки. У **третинному секторі** китайська сфера *наукових досліджень і розробок* – одна з найпотужніших у світі. Вона стала чи не найголовнішим двигуном стрімкого економічного зростання країни. Китай – один із світових лідерів за обсягами інвестицій у науку, він посідає друге місце (після *США*) за витратами на науково-дослідницьку діяльність – 2,6 % ВВП країни (2024 р.).

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Обчисліть, якими є щорічні витрати Китаю на розвиток науки в доларах США, якщо його ВВП становить 18,74 трлн дол. США (2024 р.).

Китай входить до світової еліти в таких напрямках високих технологій, як розвиток ШІ, квантових технологій (квантові комп'ютери), телекомунікацій, космічних досліджень, сонячної та вітрової енергетики, електромобілів, біотехнологій і фармацевтики. ШІ застосовують у багатьох видах діяльності, зокрема медицині, фінансових послугах, системі «розумне місто», на транспорті. Країна активно розвиває мережі мобільного зв'язку 5-го покоління (5G) і вже працює над стандартами для 6G. Китай став третьою у світі космічною наддержавою, яка самостійно здійснює пілотовані польоти і робить більше космічних

запусків, ніж будь-яка інша держава світу. Його космічна програма охоплює дослідження Місяця й Марса, розроблення передових ракет-носіїв і власну космічну станцію. Університети, серед яких світове значення мають *Пекінський* та *Цінхуа*, наукові центри й технопарки стали символами інноваційного прориву країни. *Технопарк Чжунгуаньцунь (Пекін)* – «китайська Силіконова долина», спеціалізується на розвитку ІІІ, електроніки, телекомунікацій, інформаційних і біотехнологіях. Там працюють 20 університетів, розташовані штаб-квартири *ТНК Lenovo, Xiaomi* та ін. *Шеньчженьський технопарк (Шеньчжень)* – «лабораторія майбутнього», що спеціалізується на електроніці, робототехніці, телекомунікаціях, електромобілях (штаб-квартири *Huawei, Tencent, BYD*). Китай із виробника за запозиченими технологіями впевнено перетворюється на творця власних відкриттів і стає одним із головних дивигунів світової науки.

Рекорди світу

У Китаї працюють 5 млн дослідників – найбільша наукова спільнота у світі. Країна посідає перше місце за кількістю зареєстрованих патентів, особливо в галузях інформаційних і нанотехнологій, робототехніки.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Китай розвиває свої, китайські, інноваційні корпорації. За додатковими джерелами інформації з'ясуєте, яку продукцію виробляють китайські ТНК:

група 1 – Huawei, група 2 – ZTE, група 3 – Baidu, група 4 – Tencent.

Основу *фінансово-банківської діяльності* становлять китайські банки, загальні активи яких найбільші у світі. Китай є одним із ключових гравців у світовій *торгівлі*. Він – найбільший у світі експортер і другий за обсягами імпортер товарів і послуг. Майже 80 % експорту – це електроніка (особливо мобільні телефони), електротехніка, обладнання, хімікати, металеві вироби, транспортні засоби і їх запчастини, сільськогосподарська продукція, зокрема й чай, текстиль, іграшки та ін. Китай вивозить чорні й кольорові, зокрема рідкісноземельні, метали, вугілля. Переважна більшість імпорту – це машини й високотехнологічне обладнання, електроніка й електротехніка, нафта і нафтопродукти, газ, кольорові метали, оптика й медичне устаткування, соєві боби. Китай активно закуповує ліцензії на сучасні технології і конструкторські розробки, залучає іноземні інвестиції у свою економіку і є великим інвестором в інших країнах.

Транспортна система охоплює всі відомі види транспорту. Мережа китайських високошвидкісних залізниць найдовша у світі. Величезну протяжність мають швидкісні автомагістралі (третє місце у світі). Існує швидкісне автобусне сполучення. Найбільші міжнародні аеропорти працюють у *Пекіні, Шанхаї, Гуанчжоу*. Китайський морський транспорт – світовий лідер

Рекорди світу

Залізниця Пекін – Шанхай є найшвидкіснішою у світі – 200–380 км/год. Шанхайський маглев, що з'єднає центр Шанхаю з міжнародним аеропортом Пудун, став першою високошвидкісною лінією на магнітній левітації (маглев).

Світ у просторі й часі

Новий китайський маглев

Новий маглев здатний розігнатися до 620 км/год. Водночас китайці вже будують потяги, що рухатимуться зі швидкістю до 1000 км/год (аналог Нуреліор – капсули, що рухається у вакуумній трубі майже без опору повітря і тертя). Це дасть змогу долати 200 км від Пекіна до Шанхаю всього за 9 хв – так, ніби їдеш кілька зупинок у метро.

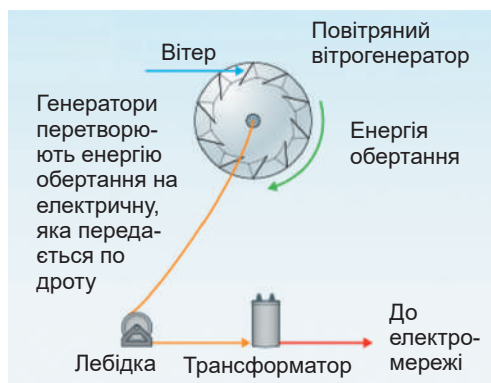
Рекорди світу

Каракорумська автомагістраль найвисокогірніша на планеті – її прокладено в горах на висоті понад 4600 м. Цей інженерний витвір називають восьмим чудом світу.

Спробуйте самі

За мал. 52.1 з'ясуйте, яку частку у ВВП Китаю становить його вторинний сектор.

Мал. 54.2. Літальна ВЕС

за обсягами перевезень. Він відіграє провідну роль у міжнародній торгівлі. У країні налічують 2000 портів, із яких 130 мають міжнародне сполучення, ключові – *Шанхай* (найбільший у світі за контейнерообігом), *Нінбо – Чжоушань*, *Шеньчжень*. Китай бере участь у глобальних економічних проєктах, таких як «*Один пояс, один шлях*», що спрямований на розвиток транспортної і економічної інфраструктури вздовж історичного Шовкового шляху.

Вторинний сектор – найважливіша сфера китайської економіки. Китай став першою світовою індустріальною наддержавою за обсягами промислового виробництва, яке охоплює весь спектр галузей промисловості. І фактично щодо кожної з них можна сказати «одна з найбільших у світі». Китай – світовий лідер у виробництві обладнання для відновлюваної **енергетики**, зокрема сонячних панелей і вітряних турбін. У країні запущено найпотужнішу у світі літальну вітрову турбіну (мал. 54.2). **Чорна металургія** спирається на власні запаси залізної руди і вугілля. Китай є найбільшим (забезпечує майже 50 %) світовим виробником сталі. **Машинобудування** виробляє практично всі види машин і устаткування, а також обладнання для різних виробництв, верстати, автомобілі, трактори, сільськогосподарські машини та ін. Найбільший центр машинобудування – *Шанхай*. Виробництво легкових автомобілів на 90 % забезпечується спільними підприємствами з іноземними виробниками (*Volkswagen, Toyota, Peugeot, Citroen, Honda, Renault, Nissan, BMW*), а китайськими компаніями є *FAW, SAIC, Dongfeng*. Переважну більшість усіх компонентів сучасної **електроніки**

(як радіодеталі, так і комп'ютерні компоненти – материнські плати, відеокарти тощо) виробляють у Китаї. Майже всі відомі бренди (*Apple, Dell, HP* тощо), крім південнокорейських, виготовлені в Китаї. Також Китай стає чи не головним на ринку смартфонів і комп'ютерів, символами якого є відомі компанії *Lenovo, Huawei, ZTE, Meizu, Xiaomi* та ін.

Рекорди світу

Китайське автомобілебудування найбільше у світі за кількістю вироблених автомобілів, Китай – найбільший у світі їх експортер.

Хімічна промисловість Китаю найбільша у світі (забезпечує 43 % світового обсягу продукції). Це багатогалузева сфера, що охоплює численні виробництва: азотних добрив і синтетичних волокон (перше місце у світі), кислот і соди (друге місце) та ін. Китайські компанії *Sinochem* і *Sinopet* є найбільшими світовими виробниками хімічної продукції. **Текстильне виробництво** – одне з найстаріших у країні, яке пережило феноменальне зростання і має величезний внутрішній ринок, де понад 70 % продукції затребувано всередині країни. Водночас китайські виробники – світові лідери за експортом тканин і одягу. **Харчова промисловість** охоплює переробку зернових, виробництво олії, цукру, чаю, м'яса (особливо свинини), молочної продукції.

У виробництвах **первинного сектору** Китай також є світовим лідером. Зокрема з **видобування** багатьох мінеральних ресурсів – вугілля (50 % світового), залізної, марганцевої, вольфрамової, свинцево-цинкової, сурм'яної руд, а також руд рідкісноземельних металів (70 % світового). Країна активно видобуває нафту і природний газ.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За картою (див. атлас) з'ясуйте, де в Китаї видобувають паливні ресурси.
2. Де зосереджено видобування руд чорних і кольорових металів?

Сільське господарство було наріжним каменем економіки і культури Китаю протягом тисячоліть, щоб прогодувати найбільше населення світу. Нині воно найбільше у світі (зайнято близько 40 % населення) з розвиненим рослинництвом і тваринництвом. Основними культурами є рис і пшениця (перше місце у світі), кукурудза (друге місце після США), картопля, томати, сорго, арахіс, чай. Велике значення має вирощування просяних культур – гаюляну і чумизи, технічних – бавовнику (30 % світового виробництва), джуту, цукрової тростини, цукрового буряку, сої, ріпаку. **Тваринництво** має різні напрями: у східних районах переважають свинарство і птахівництво; у західних і північно-східних – використовують великі пасовища і розводять овець, кіз, коней, верблюдів, а у високогірних районах – яків.

Рекорди світу

Китай, обійшовши Індію, став світовим лідером у виробництві чаю – 49 % світового збору (2022 р.).

Спробуйте самі

Пригадайте, за розведенням яких свійських тварин Китай є світовим лідером.

Географічне положення

У Південній Азії, на півострові Індостан, омивається водами Індійського океану.

Природні умови і ресурси

Рельєф: рівнинний (Індо-Гангська низовина, плоскогір'я Декан); високі гори (Гімалаї, Каракорум).

Клімат: субекваторіальний мусонний.

Річки: Ганг, Брахмапутра.

Мінеральні ресурси: вугілля, залізні, марганцеві, хромітові руди, боксити, руди рідкісноземельних металів, титан.

Республіка Індія

सत्यमेव जयते

Нью-Делі

3,3

млн км²

1,4

млрд осіб

Державний лад

Парламентська республіка. Федеративний устрій.

Населення

1-ше місце за чисельністю у світі.

Міське населення – 37 %.

Найбільші міста – Делі, Колката, Мумбай.

Економіка

Аграрно-індустріальна країна; 5-та у світі за ВВП.

ЯКИМ Є МІСЦЕ ІНДІЇ В АЗІЇ І СВІТІ? Індія з її великою площею території та найбільшою на планеті чисельністю населення є країною, що розвивається, однією з найбільших економік у світі. Водночас вона має низькі доходи на особу (125-те місце у світі за ВВП), виражену нерівність доходів, високий рівень безробіття й поширену бідність. Але індійська економіка має одні з найвищих у світі темпів зростання. Індія володіє ядерною зброєю. Вона має суперечки щодо Кашміру зі своїми сусідами *Пакистаном* і *Китаєм*. Країна відіграє активну роль на міжнародній арені і є членом міжнародних організацій – *G-20*, *БРІКС*.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Покажіть на карті (*див. атлас*) берегову лінію Індії. Використайте масштаб і обчисліть приблизну її протяжність. Які переваги дає країні широкий вихід до океану?

Рекорди світу

Індія має величезну різноманітність етнічних груп, мов, культур, релігій. Офіційними визнано 23 мови, з яких англійська і гінді є найпоширенішими.

Майже кожна п'ята дитина, яка народжується у світі, народжується в Індії, що робить її країною з найвищою народжуваністю у світі й високими темпами зростання кількості населення, тому його віковій структурі властивий

відносно молодий вік. Це є наслідком історично високих показників народжуваності. Більшість індійців живе в сільській місцевості. Водночас мільйони людей переїжджають до міст у пошуках роботи і кращих умов життя, що сприяє швидкому процесу урбанізації. У країні сформувалися 60 агломерацій із населенням понад один мільйон осіб, найбільші – *Делі* (34 млн), *Мумбаї* (26 млн).

Спробуйте самі

1. Площа Індії становить лише 2 % площі суходолу планети, а проживає в країні майже 18 % населення світу. Як це позначатиметься на щільності населення в країні?
2. Який відсоток населення Індії є сільським (*див. дані на схемі-візитівці Індії*)? Порівняйте цей показник із показниками Японії і Китаю. У чому полягає відмінність?

У ЧОМУ ПОЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ?

Індія входить до трійки лідерів за номінальним ВВП. Ключовим рушієм її економічного зростання є експорт послуг у сфері ІТ, аутсорсингу й програмного забезпечення. Країна має розвинену промисловість, особливо чорну металургію (серед світових лідерів), машинобудування. Активно залучає прямі іноземні інвестиції, насамперед у третинний сектор. Попри бідність, Індія володіє сучасними технологіями, зокрема здійснює космічні дослідження, активно розвиває відновлювану енергетику, упроваджує цифровізацію у сфері державних послуг і фінансовій та має одну з найбільших систем стартапів у світі. Країна інвестує значні кошти в модернізацію інфраструктури – у будівництво нових автошляхів, залізниць, аеропортів, розвиток «розумних міст».

Третинний сектор економіки (понад 50 % ВВП) істотно сприяє економічному зростанню. Країна може похвалитися однією з найбільших у світі сфер *інформаційних технологій* завдяки висококваліфікованим робітникам, які добре володіють англійською мовою. Індія активно використовує технопарки. *Технопарк у Бангалорі* – «індійська Кремнієва долина» – спеціалізується на електроніці й програмному забезпеченні. *Технопарк у Кералі* став найбільшим у світі «зеленим» технопарком. **Фінансово-банківські послуги** охоплюють різні види банківської діяльності, страхування, інвестиційний банкінг і управління активами. В Індії добре розвинена *кіноіндустрія*. Динамічно розвивається *торгівля*. Країна експортує нафтопродукти, пшеницю, рис, медикаменти, продукцію машинобудування, текстиль. Основні імпортні товари – нафта, комп'ютери, мікросхеми, золото, автомобілі.

Ключовими видами *транспорту* є автомобільний, залізничний, повітряний і морський. Індійська залізниця посідає четверте місце у світі за довжиною мережі, друге місце за обсягами пасажирських перевезень (після *Японії*) і п'яте – за обсягами вантажних перевезень. Повітряний транспорт обслуговують великі авіакомпанії. Також популярні приватні «авіатаксі» для переміщення між містами. Найбільші міжнародні аеропорти – *Мумбаї, Делі, Колката*. Індія є конкурентоспроможною на ринку *туризму*: має 42 об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО, серед яких такі всесвітньо відомі, як *Тадж-Махал, Форт Агра, печери Аджанті й Еллори*, численні храми, фортеці й природні парки.

Частка **вторинного сектору** у ВВП – 29 %. Його основою є електронне, хімічне, фармацевтичне і текстильне виробництва та електроенергетика. **Машинобудування** виробляє широкий спектр продукції. У країні працюють такі великі виробники легкових і вантажних

Рекорди світу

Індія активно переходить до використання «мобільних грошей». Її система платежів *Unified Payments Interface* є світовим лідером за обсягом транзакцій, що підкреслює високий рівень упровадження цифрових фінансових послуг.

Світ у просторі й часі

Вело- і моторикші

В Індії дотепер існує такий міський транспорт, як вело- і моторикші – триколісні засоби пересування, які широко використовують у містах як альтернативу таксі.

автомобілів, як *Tata Motors* (Індія викупила в американської компанії *Ford* відомі марки автомобілів *Land Rover*, *Jaguar* і *Daimler*), *Mahindra & Mahindra* та *Maruti Suzuki* (індійська дочірня компанія японського автовиробника). Індія є одним із найбільших у світі виробників тракторів, мотоциклів, автобусів. Основні центри – *Ченнаї*, *Пуна*, *Гургаон*, *Бангалор*. Зростає виробництво електромобілів, дістали розвиток галузі аерокосмічної та оборонної промисловості. **Радіоелектронне виробництво** стрімко розвивається й охоплює виробництва від побутової електроніки (мобільних телефонів) до радіолокаційного та навігаційного обладнання для літаків і кораблів.

Металургійна промисловість демонструє високі темпи зростання. Індія є третім за величиною виробником сталі у світі (після Китаю і Японії), випередивши багатьох традиційних лідерів.

Світ у просторі й часі

Світова аптека

Індія виробляє більше половини світових вакцин і майже 80 % препаратів для антиретровірусної терапії. Вона відіграє ключову роль у глобальній системі охорони здоров'я й отримала образну назву «світова аптека».

Хімічна промисловість є шостою за величиною у світі. Основні виробництва – агрохімікатів (інсектицидів, пестицидів, гербіцидів), барвників, пластмас, добрив, ароматизаторів і синтетичних волокон. Індійська **фармацевтична галузь** – один із найбільших світових виробників ліків. **Текстильне виробництво** історично важливе й одне з

найбільших у світі. Країна є одним зі світових лідерів із виробництва бавовняних, джутових і шовкових тканин.

Спробуйте самі

1. Чому Індію називають «світовою аптекою»? Пригадайте, які чинники визначають розміщення фармацевтичного виробництва.
2. Які чинники визначають лідерські позиції чорної металургії Індії у світі?

Первинний сектор економіки Індії ґрунтується на **сільському господарстві**, яке забезпечує продовольством численне населення країни. У рослинництві домінують зернові і технічні культури. Індія належить до світових лідерів з виробництва рису, пшениці, бавовни, джуту, чаю і спецій (перець, імбир, кардамон, куркума тощо). Долина Гангу – одне з найбільших у світі місць з вирощування цукрової тростини. Тваринництво спеціалізується на молочному скотарстві, птахівництві, вівчарстві й розведенні кіз. Основою **видобувної промисловості** є видобування вугілля (друге місце у світі після Китаю). Індія має світового значення родовища бокситів, марганцевих і залізних руд, є провідним світовим постачальником слюди. Видобувають також нафту і газ.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть щонайменше три спільні ознаки населення Китаю й Індії.
2. На вирощуванні яких культур спеціалізується рослинництво Китаю й Індії?
3. Назвіть виробництва вторинного сектору, що визначають міжнародну спеціалізацію Китаю.
- 4*. Чим різняться транспортні системи Китаю та Індії?

АМЕРИКА

America Amérique América Amerika 'Amelika الأمريكة امريكيا

Це не просто два континенти в одній частині світу, це регіон, де Північ і Південь розмовляють різними мовами, але мріють про одне – розвиток і свободу. Це простір від хмарочосів Торонто й Мангеттена до гірських висот Анд, де уживаються індустрія й амазонська сельва, кремнієві долини і бананові плантації. Там в одному часовому поясі сусідять стародавні міста інків і біржі Нью-Йорка. Це регіон енергії, що танцює в ритмі джазу, рок-н-ролу, самби і танго. Це світ, який випереджає час, розвиває штучний інтелект і дихає ароматом кави. Усе це одна Америка, яка народжує ідеї, задає моду, тренди і темп усій планеті, яка рухає світ уперед.

§ 55. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІК КРАЇН АМЕРИКИ

• Пригадайте, які материки утворюють частину світу Америка.

ЯКИМ Є СКЛАД РЕГІОНУ? Основні політико-географічні реалії країн Америки склалися після відкриття цієї частини світу європейцями. Однак життя людей там існувало задовго до плавань Христофора Колумба. Після його подорожей почалася колонізація Америки європейськими країнами – Іспанією, Португалією, Великою Британією, Францією та ін. Процес звільнення американських країн був тривалим – вони здобували незалежність від початку XIX ст. Проте й нині на політичній карті Америки поряд із незалежними країнами (загалом 35) існують залежні території (табл. 55.1). В Америці панують європейські мови – іспанська, англійська, португальська, французька. Серед країн і народів історично склалися два світи, що відмінні мовами, суспільною організацією, рівнем життя суспільства, – Англо-Америка і Латинська Америка.

За формою правління більшість країн є республіками (президентськими), монархій (конституційних) значно менше – Канада, Багамські Острови, Ямайка. За державним устроєм більшість – унітарні, федераціями

Таблиця 55.1

Регіональний склад Америки

Субрегіон	Країни / Залежні території / У складі інших
Північна Америка	США, Канада, Бермудські Острови (Велика Британія)
Латинська Америка і Кариби	
Центральна Америка	Мексика, Панама, Беліз, Гватемала, Гондурас, Коста-Рика, Нікарагуа, Сальвадор
Карибський басейн	Аруба, Багамські Острови, Американські Віргінські Острови (США), Гаїті, Домініканська Республіка, Кайманові Острови (Велика Британія), Куба, Пуерто-Рико (США), Ямайка та ін.
Південна Америка	Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Еквадор, Колумбія, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Чилі, Французька Гвіана (Франція)

Спробуйте самі

1. За табл. 55.1 з'ясуйте, який із субрегіонів Америки об'єднує найбільшу кількість держав.
2. Пригадайте, чому одну частину Америки називають Англо-Америкою, а іншу – Латинською. Із якими історико-географічними подіями це пов'язано?
3. Назвіть і покажіть на карті залежні території Америки.

є найбільші за площею країни – *Канада, США, Мексика, Венесуела, Бразилія, Аргентина*, а також *Гренада, Ямайка*.

Угода між США, Мексикою і Канадою, метою якої є модернізація торговельних відносин між трьома країнами з урахуванням електронної комерції, захисту інтелектуальної власності й трудових прав

НАТО

Військово-політичний союз держав Північної Америки та Європи (із 30 учасників дві країни Америки – США і Канада)

Торговельний союз держав Південної Америки: Аргентини, Бразилії, Парагваю, Уругваю. Асоційованими учасниками є Болівія, Еквадор, Колумбія, Суринам, Чилі, Перу

Мал. 55.1. Міжнародні організації в Америці

Спробуйте самі

1. З якою метою створюють міжнародні організації?
2. Назвіть країни, які, крім американських, є учасниками НАТО.

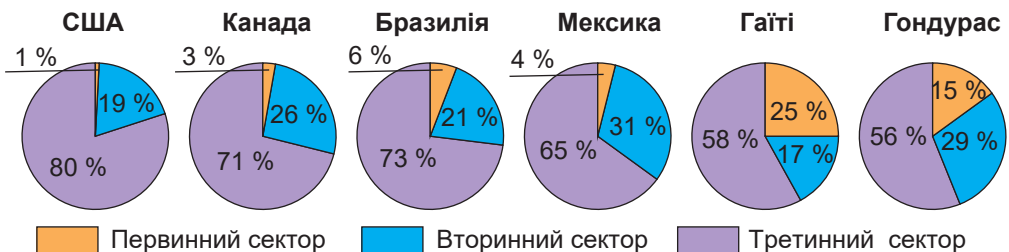
В Америці загалом проживають близько 1,1 млрд осіб. Народи і країни, що сформувалися там, є народами і країнами іммігрантів. Вони формують етнічну основу націй. *США* – одна з головних іммігрантських країн у світі. Чисельність населення в ній, а також у *Канаді* й *Мексиці* збільшується за рахунок припливу мігрантів. Розміщення населення в Америці нерівномірне: зосереджене переважно уздовж узбережжя океанів, на великих рівнинах і в передгірних районах. Найменш населені арктичні й тропічні пустелі та екваторіальні ліси. Найбільша щільність населення – у *Бразилії, Мексиці, США*.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. Покажіть на тематичній карті (див. атлас) найбільш густозаселені райони Америки.
2. У яких районах щільність населення найнижча? Чим це обумовлено?

Країни Америки суттєво різняться як за загальним рівнем свого економічного розвитку, так і за структурою та міжнародною спеціалізацією господарств (мал. 55.2). Держави Північної Америки *США* і *Ка-*

Мал. 55.2. Секторальна структура економік у загальному обсязі ВВП, % (2024 р.)

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Порівняння секторальної структури національних економік країн Америки та їх групування за ІЛР

1. За мал. 55.2 визначте стадію суспільного розвитку країн: які з них є доіндустріальними й індустріальними, а які – постіндустріальними?
2. За статистичними джерелами (ООН, ПРООН, ін.) (https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_Human_Development_Index) дізнайтеся про показники індексу людського розвитку (ІЛР) країн Америки й оформіть дані в табличному вигляді (табл. 55.2).
3. За шкалою рівнів ІЛР визначте, до якої групи належить кожна країна.
4. У якому субрегіоні Америки розташовані країни з ІЛР: а) дуже високим; б) низьким?

Таблиця 55.2

Суб-регіон	Країна	Група ІЛР
Північна Америка	США	
	Канада	
Центральна Америка	Мексика	
	Коста-Рика	
Карибський басейн	Гаїті	
	Куба	
Південна Америка	Бразилія	
	Аргентина	
	Чилі	
	Венесуела	

Шкала рівнів ІЛР

Дуже високий: > 0,800
 Високий: 0,700–0,799
 Середній: 0,550–0,699
 Низький: < 0,550

нада економічно високорозвинені, входять до «Великої сімки» передових економік світу. Усі країни Центральної Америки, Карибського басейну і Південної Америки – це країни, що розвиваються, з різним рівнем доходів населення.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

За картою (див. атлас) назвіть географічні пояси і природні зони, у яких розташована Північна Америка. Як природні умови кожної зони позначатимуться на розвитку господарства?

ПІВНІЧНА АМЕРИКА. Це найбільш північний субрегіон Америки, велика частина якого лежить у субарктичному поясі. За багатством мінеральних ресурсів Північна Америка поступається тільки Азії. Є поклади вугілля (30 % світових), нафти й природного газу (по 25 % світових), залізних і руд кольорових (мідних, свинцевих, цинкових, нікелевих, уранових, золото, срібло) металів та ін. Великими є водні й лісові ресурси.

У Північній Америці іммігранти і їхні нащадки становлять понад 95 % населення, корінні мешканці – нащадки різних індіанських племен та інуїти – нині рівноправні громадяни демократичних суспільств. Активна імміграція до субрегіону, здебільшого економічна, триває й досі – це один із проявів глобалізації. Уряди країн вітають приплив малокваліфікованої робочої сили і високоосвічених спеціалістів із країн Європи й Азії.

Нині роль США і Канади як індустріальних лідерів усієї Америки поступово знижується, а посилюється їхнє значення як «мозкових центрів» економічного життя. США вже понад століття є провідним

світовим центром інвестицій, фінансових і ділових послуг. *Канада* відіграє скромнішу роль на міжнародному ринку капіталу. Водночас вона відома високим рівнем надання ділових послуг і комфортними умовами для ведення бізнесу. *США* і *Канада* входять в п'ятірку країн – лідерів Америки за обсягом туристичних відвідувань.

США – лідер у промисловому виробництві як за обсягами, так і за рівнем технологізації. Водночас *Канада* теж займає важливі промислові позиції. Розвинені металургія, металооброблення, високотехнологічне машинобудування, виробництва хімічної продукції, харчова промисловість та ін. Основу індустріальної могутності і *США*, і *Канади* становить видобувна промисловість. Найважливішим є видобуток нафти і природного газу (*Техаський, Аляскінський, Каліфорнійський, Західноканадський, Центральноамериканський басейни*). Також вони мають потужне вуглевидобування (*Аппалацький і Західний басейни*). Залізну руду і марганець видобувають у районі *Канадського щита*. Значні поклади нікелевих руд є в *Канаді*. У сільському господарстві *США* і *Канада* належать до світових лідерів з виробництва й експорту свинини, а *США* – до десятки провідних експортерів пшениці, кукурудзи, сої. В обох країнах ведеться лісозаготівля.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

На карті корисних копалин (див. атлас) покажіть басейни та родовища паливних і рудних копалин, на які багаті країни Північної Америки.

ЦЕНТРАЛЬНА АМЕРИКА. Це перешийок південної частини материка Північна Америка. Країни цього субрегіону мають аграрно-сировинну спеціалізацію. Для *Коста-Рики, Нікарагуа, Гондурасу, Сальвадору, Гватемали* сільське господарство залишається життєво важливим експортним сектором. Ці країни колись були відомі як «бананові республіки» через перевагу в їхньому експорті тропічних фруктів. Нині вони також спеціалізуються на цукровій тростині, каві й спеціях. Вузька спеціалізація сільського господарства, продукція якого орієнтована на експорт, робить їх економіки залежними від зовнішніх ринків. Офшорна банківська діяльність становить основу економіки для окремих невеликих країн: до так званих податкових гаваней належать *Панама, Коста-Рика*.

Економічним лідером Центральної Америки є *Мексика*. Її ВВП у рази перевищує сумарний ВВП усіх країн субрегіону, тому її називають центральноамериканським економічним «якорем». Це індустріально-аграрна країна з розвиненими машинобудуванням (автомобілебудуванням, електронікою), нафтовидобуванням, туризмом, яка є регіональним центром інвестицій.

Мал. 55.3. Панамський канал

Спробуйте самі

Економіка Мексики тісно інтегрована з економікою США. Діяльність якої міжнародної організації покликана забезпечувати тісні економічні зв'язки цих країн?

Водночас найвищий ВВП на душу населення в субрегіоні має *Панама* – його транспортно-фінансовий центр, де Панамський канал забезпечує глобальний транзит вантажів (мал. 55.3).

КАРИБСЬКИЙ БАСЕЙН. *Кариби* – це острови, острівці й рифи (більш як 700) в Атлантичному океані між Північною та Південною Америкою, зосереджені в акваторії *Карибського моря*. Острови бідні на мінеральні ресурси, виняток становлять багаті поклади бокситів на *Ямайці*, нікелю, нафти й газу – на *Кубі*, золота – у *Домініканській Республіці*.

Унікальна природа островів із тропічним кліматом, теплим морем, піщаними пляжами і кораловими рифами сприяє розвитку туризму (*Домініканська Республіка, Куба, Багамські Острови*). *Домініканська Республіка* (мал. 55.4) входить у п'ятірку країн – лідерів Америки за обсягом туристичних відвідувань. Водночас у багатьох країнах промисловість слабо розвинена. У *Пуерто-Рико* і *Домініканській Республіці* є виробництво тканин, одягу, взуття та розвивають інформаційні технології. Для окремих невеликих країн основу економіки становить офшорна банківська діяльність – *Кайманові Острови, Багамські Острови, Британські Віргінські Острови* та ін. Найвищий показник ВВП на душу населення в Карибському басейні мають *Багамські Острови* й *Барбадос*, найбіднішою є *Гаїті*.

Мал. 55.4. Острови Домініканської Республіки

ПІВДЕННА АМЕРИКА. Субрегіон розташований у межах материка Південна Америка й охоплює низку островів поблизу берегів.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

За фізичною картою (див. атлас) пригадайте особливості природи Південної Америки: її рельєфу, внутрішніх вод, поширення корисних копалин.

Великим багатством є водні ресурси. Лісові ресурси становлять 30 % світових. Видобувна галузь ключова для розвитку промисловості країн Південної Америки, у яких експорт корисних копалин формує основу національного доходу. Видобування нафти і газу здійснюють *Венесуела, Колумбія, Еквадор*. Потужний вуглевидобуток мають *Уругвай, Парагвай*. Високоякісну залізну руду і марганець видобувають у *Бразилії, Венесуелі, Перу, Чилі*. *Чилі* має унікальні запаси і є одним зі світових лідерів з видобування мідних руд. Значні розроблення нікелевих руд веде *Бразилія*. *Бразилія, Суринам* і *Венесуела* входять до десятки світових лідерів з видобутку бокситів.

Продукція сільського господарства становить значну частину експортної спеціалізації для більшості країн Південної Америки. *Бразилія* –

Рекорди світу

Колумбія – світовий лідер із видобутку смарагдів. Запаси селітри в Чилі оцінюють у 98 % світових.

світовий лідер за обсягом експорту апельсинів, яловичини і свинини, посідає перше місце за виробництвом кави, цукрової тростини. Провідними експортерами пшениці, кукурудзи та сої, що входять до першої десятки, є *Бразилія* і *Аргентина*. Унікальні мікрокліматичні умови в гірських долинах *Аргентини* і *Чилі* сприяли поширенню виноградарства, що заклало там виноробні традиції. Заготівля й експорт цінних тропічних порід (червоне дерево, каучуконоси) ведуться в басейні Амазонки.

Основними туристичними ресурсами країн є пляжі океанічних узбереж. Об'єктами справжнього туристичного паломництва стали карнавали самби в *Ріо-де-Жанейро* (*Бразилія*), фестивалі танго в *Буенос-Айресі* (*Аргентина*).

За рівнем економічного розвитку країни Південної Америки суттєво різняться. Економічним гігантом за загальним ВВП є *Бразилія*. Водночас найвищий рівень розвитку за ВВП на душу населення мають *Чилі* й *Уругвай*, а також *Аргентина*, яка вирізняється потужною промисловістю і розвиненим сільським господарством.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За економічною картою (див. атлас) назвіть галузі спеціалізації гірничодобувної промисловості Чилі.
2. Які напрями й галузі сільського господарства розвинені в Уругваї?
3. Назвіть найбільші промислові центри Аргентини. Які виробництва в них розвинені?

Найменш розвинені країни субрегіону – *Болівія* з сировинною спеціалізацією її економіки й аграрно-сировинний *Парагвай*, а також *Венесуела*, яка є прикладом країни з великим ресурсним потенціалом, але дуже низьким рівнем розвитку.

МОДЕЛЮЄМО

Створіть економічну «карту-мозаїку» Америки: визначте ключові види економічної діяльності для кожної великої території / штату / провінції. Наприклад: США: Аляска – нафтовидобування, Каліфорнія – високі технології / кіно / виноробство; Бразилія – кава / соя / залізна руда.

ДОСЛІДЖУЄМО

Готуємо проєкт

Експортні товари / послуги країн Америки

1. Дослідіть, чим відрізняється структура експорту країн Північної Америки (США, Канади) від більшості країн Латинської Америки (наприклад, Мексики, Перу, Бразилії, Домініканської Республіки).
2. Які природні ресурси визначили економічну спеціалізацію цих країн?
3. Які ризики для економік, що залежать від експорту одного-двох сільськогосподарських або сировинних товарів (наприклад, нафти або міді), ви можете назвати?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яку спеціалізацію третинного сектору мають країни Північної Америки?
2. Назвіть провідні галузі промислового виробництва країн Південної Америки.
3. На які ресурси багаті країни Карибського басейну? Як це вплинуло на їхню міжнародну спеціалізацію?

§ 56. КРАЇНИ АМЕРИКИ

Географічне положення

У центральній частині Північної Америки, має вихід до Тихого, Атлантичного та Північного Льодовитого океанів.

Природні умови і ресурси

Клімат: помірний і субтропічний, субарктичний на Алясці.

Рельєф: рівнини, гори і плато (Кордильєри, Аппалачі).

Річки: Міссісіпі, Міссурі, Огайо; система Великих озер.

Мінеральні ресурси: вугілля, нафта, природний газ, уран, срібло, золото, залізни, свинцеві, мідні руди.

Сполучені Штати Америки

Вашингтон

9,8
млн км²

340
млн осіб

Державний лад

Президентська республіка. Федерація, складається з 50 штатів.

Населення

Третя за чисельністю у світі.

Міське населення – 83 %. Найбільші міста – Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго.

Економіка

Постіндустріальна країна; перша у світі за величиною ВВП.

ЯКИМ Є МІСЦЕ США У СВІТІ? Територія США охоплює 50 штатів, з яких 48 розташовані в межах основної материкової частини, а два відокремлені – *Аляска* і *Гаваї*. Також США контролюють острівні території.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

За політичною картою (*див. атлас*) охарактеризуйте економіко-географічне розташування відокремлених штатів Аляска й Гаваї. Оцініть його вигідність.

США є головним осередком світового економічного зростання, володіють найбільшим у світі науково-технічним потенціалом, відіграють провідну роль у міжнародному політичному житті. Сполучені Штати – одна з головних іммігрантських країн у світі. Наслідком великомасштабної імміграції з різних країн і континентів став надзвичайно строкатий расовий і етнічний склад населення. У США сформувалися основні тренди сучасної урбанізації (83 %).

Мал. 56.1. Статуя Свободи і вид на округ Мангеттен у Нью-Йорку, США

Світ у просторі й часі

Осередок демократії

США проголосили незалежність від Великої Британії в 1776 р. й уперше в сучасній історії запровадили дієву модель демократичного управління за принципом «влада для громадян», а не «громадяни для влади», створили першу багатоетнічну, але політично згуртовану націю.

Спробуйте самі

Наведіть приклади американських мегалополісів. Покажіть їх на карті.

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ? США досягли безпрецедентного у світовій історії успіху в економіці. Її особливістю є значне переважання імпорту над експортом, що компенсується «експортом» американського долара як найбільш уживаної міжнародної розрахункової грошової одиниці. Істотний вплив на розвиток економіки мають великі ТНК, діяльність яких часто виходить далеко за межі країни. У рейтингу найбільших ТНК світу в першій десятці – чотири зі США (мал. 56.2). США були серед перших країн світу, що здійснили перехід до постіндустріальної стадії розвитку.

Мал. 56.2. Найбільші ТНК світу – американські Walmart, Amazon, Apple, ExxonMobil

Спробуйте самі

Проаналізуйте секторальну структуру економіки США (мал. 55.2). Що вказує на постіндустріальний розвиток країни?

У Сполучених Штатах розвинено практично всі напрями **третинного сектору**. Чільне місце належить **фінансовій** і **біржовій діяльності**. Країна має найвищу у світі концентрацію міжнародного капіталу. Саме там фірми міжнародного масштабу визначають глобальні фінансові й інвестиційні потоки. Осередками їхньої діяльності є світові міста *Нью-Йорк, Чикаго, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Вашингтон*. *Нью-Йоркська фондова біржа (NYSE)* – найбільший у світі ринок, де здійснюють торгівлю цінними паперами. *Банк JPMorgan Chase* – найбільший у США і другий у світі за розмірами активів.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Покажіть на карті найбільші фінансові центри США.

США – світовий лідер у **науково-дослідницькій сфері**. У країні функціонують 170 технопарків найрізноманітнішої спеціалізації. Відомим на весь світ кластером технопарків є *Кремнієва долина* – район зосередження науково-дослідницьких центрів і виробничих потужностей, на яких виготовляють тестові зразки для випробовування нових технологій (мал. 56.3). Там розташовано головні офіси всесвітньо відомих ТНК: *Intel* – найбільшого у світі виробника мікропроцесорів і флешпам'яті; *Facebook* – найбільшої у світі соціальної мережі;

Мал. 56.3. Кремнієва долина

NVIDIA – одного з найбільших розробників графічних процесорів і ІІІ (роботів); *Adobe Systems* – розробника програмного забезпечення; *Hewlett Packard* – виробника серверів, систем зберігання даних, мережевого обладнання і хмарних сервісів. Подібними за масштабами і значенням є **науково-дослідний**

парк NASA (Національного управління з аеронавтики і дослідження космічного простору), Стенфордський, технопарк «Шосе 128» в околицях Бостона, що сформувався довкола наукових осередків Гарвардського університету і Массачусетського технологічного інституту. У сфері **продукування технологій** всесвітньо відомими є корпорації *Microsoft, International Business Machines (IBM), Google*.

Спробуйте самі

Наведіть приклади відомих американських ТНК. Які високотехнологічні продукти вони виробляють?

Торгівля – основна сфера діяльності для дрібного і середнього підприємництва. США – друга за величиною торгова держава у світі: за обсягом товарного експорту вона поступається лише Китаю і є найбільшим у світі зовнішнім інвестором. Країна експортує нафтопродукти, автомобілі, електроніку, добрива, кукурудзу, сою, фрукти та ін. Імпортує переважно сиру нафту, обладнання й устаткування, комп'ютери й електроніку, автомобілі, сільськогосподарську продукцію та ін. Надзвичайно зросла роль онлайн-торгівлі, що дедалі більше витісняє традиційні магазини.

Американський **туризм** вирізняється високим рівнем сервісу. Країна приваблює туристів всесвітньо відомими природними об'єктами (*Ніагарський водоспад, Єллоустонський природний парк, Долина Смерті, Гаваї*), гірськими та океанічними (*узбережжя Флориди і Каліфорнії*) курортами, парками розваг (*«Діснейленд», «Юніверсал»*). *Голлівуд* – світовий центр кінематографу.

У США потужна **транспортна система**. Автошляхи мають меридіональне й широтне спрямування, частина з них є швидкісними автострадами. Головні повітряні ворота країни – міжнародні аеропорти-хаби: *Хартсфілд-Джексон (Атланта), Лос-Анджелес, О'Хара (Чикаго), Даллас*. Залізничний транспорт має найбільшу у світі мережу залізниць, але один із найнижчих у світі рівнів їх електрифікації та незначне поширення високошвидкісних потягів. У США діє понад 150 торгових портів, найбільші – *Південна Луїзіана, Х'юстон, Нью-Йорк*. Найбільший контейнерний порт – *Лос-Анджелес*. Внутрішні водні сполучення охоплюють басейн *р. Міссісіпі* та її приток, що каналами сполучені з системою *Великих озер*.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

Які види транспорту формують транспортну систему США? Покажіть на карті аеропорти-хаби та найбільші морські порти країни.

Вторинний сектор є основою економічного зростання й технологічного прогресу. **Електроенергетика** забезпечена енергоносіями й виробляє мільярди кВт·год електроенергії (ТЕС – 60 % усієї електроенергії; АЕС – 20 %; ГЕС – 9 %; СЕС і ВЕС). Енергетична і сировинна база, надлишок капіталу і трудових ресурсів сприяли формуванню в США найпотужнішої у світі промисловості. **Автомобілебудування** визначало спеціалізацію країни впродовж ХХ ст. Найбільшими автовиробниками були компанії *Ford Motor, General Motors і Chrysler*. Нині в

Світ у просторі й часі

Космічні технології

США – провідна країна світу у сфері космічних технологій, що забезпечує успішний запуск пілотованих місій на орбіту Землі, а також численних безпілотних апаратів для дистанційного вивчення космосу (NASA, компанія SpaceX).

США працюють майже 3 тис. автомобілебудівних підприємств, серед яких і *Tesla* – виробник електромобілів. Автомобілебудівною столицею країни є *Детройт*. **Виробництво електроніки та електротехніки** розвинено в багатьох штатах. Найбільші центри – *Лос-Анджелес*, *Сан-Хосе*, *Даллас*. Усесвітньо відома корпорація *Microsoft* виробляє побутову електроніку, персональні

комп'ютери з сенсорними екранами, ігрові приставки Xbox, а *IBM* – комп'ютерне обладнання. Міжнародну славу має продукція *Apple* – смартфони iPhone, планшетні комп'ютери iPad, портативні мультимедійні програвачі iPod, смартгодинники Apple Watch та ін.

Основний район поширення **чорної металургії** – *Приозер'я* з центрами в *Піттсбурзі*, *Клівленді*, *Чикаго*. Розвинена **кольорова металургія**: виплавлення міді, алюмінію. Великим центром **нафтопереробного й нафтохімічного виробництва** є *Х'юстон*. Сучасні хіміко-фармацевтичні виробництва наближено до наукових центрів. Основним районом поширення **виробництва тканин, одягу, взуття** є *Аппалацький Підмонт*. *Coca-Cola* – найвідоміша компанія з виробництва безалкогольних напоїв у світі.

Спробуйте самі

Назвіть промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію США.

У США набули значного розвитку виробництва і **первинного сектору економіки**. Потужні позиції займає **видобувна промисловість**. Країна посідає одне з чільних місць у світі за вартістю видобутої мінеральної сировини і водночас є найбільшим її імпортером. Основну роль відіграє видобування нафти і природного газу (у *Техаському*, *Алякинському*, *Каліфорнійському басейнах*, на *шельфі Мексиканської затоки*), вугілля (*Аппалацький басейн*). США – четвертий у світі виробник золота.

США є одним із найбільших світових виробників та експортерів **сільськогосподарської продукції**. Приватні фермерства забезпечують високу продуктивність завдяки застосуванню передових технологій і механізації. У країні сформувалися спеціалізовані сільськогосподарські регіони: **пшеничний пояс** (від *Техасу* на півдні до *Монтани*); **кукурудзяний пояс** (*Індіана*, *Іллінойс*, *Айова*); **картопляний штат** (*Айдахо*). Головними культурами на півдні країни є бавовник і соя. У субтропічному кліматі *Каліфорнії* і *Флориди* вирощують цитрусові, ефіроолійні культури, поширені виноградарство, бджільництво. У гірських районах і на міжгірних плато західних штатів розвинене пасовищне скотарство.

ДОСЛІДЖУЄМО

Інтернет було «винайдено» в США. За інтернет-ресурсами дослідіть, хто і коли висловив ідею всесвітньої комп'ютерної мережі, скільки зараз налічується її користувачів. Як інтернет використовуєте ви?

Географічне положення

У східній і центральній частинах Південної Америки, має широкий вихід до Атлантичного океану.

Федеративна Республіка Бразилія

Державний лад

Президентська республіка.
Федерація.

Населення

Сьома за чисельністю у світі.
Міське населення – 88 %.
Найбільші міста – Сан-Паулу,
Ріо-де-Жанейро,
Белу-Оризонті.

Економіка

Індустріально-аграрна країна;
перша в Латинській Америці
за величиною ВВП.

Природні умови і ресурси

Клімат: субекваторіальний та екваторіальний.

Рельєф: рівнинний.

Річки: Амазонка, Парана.

Мінеральні ресурси: залізні, олов'яні, алюмінієві, нікелеві та інші руди.

Лісові, гідроенергетичні ресурси.

Бразилія

8,5
млн км²

216
млн осіб

ЯКИМ Є МІСЦЕ БРАЗИЛІЇ В АМЕРИЦІ І СВІТІ? Бразилія – найбільша за площею і кількістю населення держава Південної Америки. Нині це найбільш розвинена і найбагатша країна всієї Латинської Америки. Вона є одним із засновників *ООН*, *Меркосур*.

Населення в Бразилії сконцентроване вздовж узбережжя Атлантичного океану: у приокеанській смугі завширшки 300 км зосереджено 90 % усіх мешканців і стільки ж промислового та сільськогосподарського потенціалу. Найчисельніші міські агломерації – *Сан-Паулу* (23 млн осіб), *Ріо-де-Жанейро* (14 млн осіб), *Белу-Оризонті* (6 млн осіб). Світовими містами є *Сан-Паулу* – найбільше промислове місто і *Ріо-де-Жанейро* – місто-символ Бразилії. Більшість бразильців розмовляє португальською мовою, що є державною.

Мал. 56.4. Статуя Христа Спасителя в Ріо-де-Жанейро, Бразилія

Спробуйте самі

Пригадайте, які особливості рельєфу, клімату характерні для Бразилії.

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ? Бразилія – економічний лідер Латинської Америки й 9–10-та за розміром економіка світу. Це стало можливим завдяки багатим ресурсам, сприятливим природним умовам, великій кількості працездатного населення. В економіці Бразилії домінує **третинний сектор**. У сфері **фінансових послуг** великими центрами є *Сан-Паулу* (один із найбільших у світі), *Ріо-де-Жанейро*. Розвиткові **науково-дослідницької діяльності** сприяють університети, лабораторії та підтримка держави, яка вкладає великі кошти в науку й технології. Бразилія бере участь у космічних дослідженнях, вона єдина в Південній півкулі має міжнародну космічну станцію й розробляє літальні апарати.

Транспортна мережа розвинена. У Бразилії налічують близько 4 тис. аеропортів і аеродромів. За цим показником країна друга у світі після США. Найбільші аеропорти розташовані в *Сан-Паулу*, *Ріо-де-Жанейро* і *Бразилія*. Країна має розгалужену мережу залізниць, які забезпечують здебільшого вантажні перевезення. Бразилія – велика морська держава. Морський транспорт обслуговує міжнародну торгівлю країни. Портами є майже всі великі міста уздовж Атлантичного узбережжя, найбільші – *Сантус*, *Паранагуа*, *Ріо-де-Жанейро*. Від річкового транспорту майже повністю залежить регіон Амазонії, де відстані великі, а залізниць чи автошляхів не існує.

Туризм стає дедалі важливішою сферою економіки. За кількістю міжнародних туристів Бразилія – лідер Південної Америки і друга в Латинській після Мексики. Туристичні напрями охоплюють численні природні, історичні, культурні, гастрономічні об'єкти (екваторіальні ліси Амазонії, океанічні пляжі, статуя Христа на вершині вулкана Корковадо, карнавал у Ріо-де-Жанейро та ін.).

У міжнародній **торгівлі** ще донедавна основу експорту Бразилії становила мінеральна сировина, а головними товарами були цукор, каучук, золото. Нині основними є готові вироби й напівфабрикати: літаки, автомобілі, електротехніка, сталь, тканини, взуття, папір, фрукти. На зовнішні ринки Бразилія постачає також залізну руду. Основні статті бразильського **імпорту** – хімічні продукти, машини, електричне і транспортне обладнання, нафта, автозапчастини, електроніка. Україна імпортує з далекої Бразилії цукор, чай, тютюн, каву, руду, феросплави.

Спробуйте самі

1. За картою назвіть найбільші річкові й морські порти Бразилії.
2. Які чинники впливають на розвиток рекреаційно-туристичної сфери Бразилії?
3. Порівняйте складники третинного сектору економіки Бразилії та США. Чим вони відрізняються?

У **первинному секторі** економіки видобування залізної руди стало виробництвом міжнародної спеціалізації – Бразилія посідає друге місце у світі (після Австралії). Розробляють також родовища нікелю, олова, хромітів, бокситів, міді, свинцю, вольфраму, цинку, золота й інших руд. На шельфі уздовж Атлантичного узбережжя видобувають нафту.

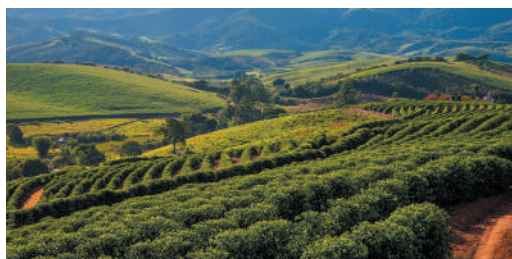
Бразилія – країна розвинутого **сільського господарства**, яке є однією з основ її економіки. Розвиткові рослинництва сприяють екваторіальний і субтропічний клімат та родючі ґрунти. Багато рослин культивують спеціально для продажу в інші країни: раніше головною експортною культурою була цукрова тростина, нині це кава, соя, кукурудза, какао, банани, апельсини, горіхи кеш'ю, сизаль. Какао та-

кож є експортною культурою, проте його виробництво знижується. Бразилія – один з найбільших «хлібних кошиків» планети: виробництво зернових і зернобобових щорічно досягає безпрецедентних обсягів у мільйонах тонн. За зборами кукуру-

Рекорди світу

Бразилія тримає світову першість за експортом сої, кави, апельсинового соку (80 % світового), цукру (25 %), горіхів, динь, великої рогатої худоби і яловичини.

Кавові плантації

Плоди

Кава в зернах на експорт

Мал. 56.5. Бразилія – найбільший виробник і споживач кави у світі

дзи і сої вона входить до трійки світових лідерів після США і Китаю. У південно-східних районах зосереджено виробництво овочів: томатів, огірків, цибулі, часнику, моркви. Багатий набір горіхів: кеш'ю, кокосові, бразильські, волоські. Країна також спеціалізується на вирощуванні сизалю й забезпечує більше половини його світового експорту. У тваринництві розвиненим є пасовищне скотарство. Бразилія має одне з найбільших у світі поголів'я великої рогатої худоби, а бразильська яловичина завоювала ринки в Європі, Азії, Америці.

Експортну спрямованість має і птахівництво. Розвинене морське й річкове **рибальство**. Половину території Бразилії вкрито лісами, тому набуло розвитку **лісове господарство**. В Амазонії поширені плантації каучуконосних дерев.

Бразилія має найрозвиненіший **вторинний сектор** у Латинській Америці. Її міжнародна спеціалізація – виробництва тканин і взуття, хімічної продукції, пиломатеріалів, сталі, літаків, автомобілів, обладнання. На розвиткові **електроенергетики** позначилася висока забезпеченість країни гідроресурсами: на ГЕС генерують майже 66 % усієї електроенергії. Одну з найбільших у світі ГЕС «Ітайпу» споруджено на р. Парана на кордоні між Бразилією й Парагваєм. Багаті поклади залізної руди, марганцю й вапняків забезпечили розвиток чорної металургії. Бразилія є одним

Світ у просторі й часі

Бразильська кава

Бразилія забезпечує третину всієї кави світу, що робить країну найбільшим її виробником останні 150 років. Кавою, здебільшого сорту арабіка (що домінує у світі – 85 % виробництва) й меншою мірою – робустою, зайняті величезні плантації.

Рекорди світу

Бразилія – третій за величиною виробник фруктів у світі після Китаю та Індії. Обсяг її фруктово-ягідного виробництва вражає – це десятки мільйонів тонн на мільярди доларів США. Величезним є й асортимент: банани, ананаси, апельсини, мандарини, лимони, ківі, манго, інжир, хурма, нектарини, яблука, груші, персики, сливи, малина, полуниця, виноград.

Світ у просторі й часі

Товарні лихоманки Бразилії

В історії розвитку країни мали місце спершу «цукрова» і «золота» лихоманки, потім у XIX ст. – «кавовий» і «каучуковий» бум. Згодом розпочався «промисловий» бум – швидкий розвиток вторинного сектору економіки: металургії, машинобудування, хімічної промисловості.

Мал. 56.6. Центр запуску Алкантара
Бразильського космічного агентства

ни. **Суднобудування** випускає як великі морські судна, так і невеликі річкові. Набула розвитку **аерокосмічна галузь**: Бразилія має значні ресурси для запуску літальних апаратів у космос і виробництва супутників. Вона – єдина країна в Південній півкулі, що має міжнародну космічну станцію (мал. 56.6). Бразильська компанія *Embraer* є третьою у світі за виробництвом літаків після європейської «Аеробус» і американської «Боїнг». Прискореними темпами розвиваються електроніка, радіоелектроніка, електротехніка, приладобудування. Бразилія – єдина латиноамериканська країна, що розвиває індустрію мікроелектроніки: її компанії виробляють чипи, смарткарти тощо.

Добре розвинене **целюлозно-паперове виробництво**. Бразилія входить до першої десятки найбільших світових виробників хімічної продукції. **Виробництво тканин** (вовняних і бавовняних) є найстарішим промисловим виробництвом Бразилії. Країна посідає провідне місце у світі за виробництвом джинсових і трикотажних тканин і є

із провідних виробників і експортерів сталі у світі. **Штат Мінас-Жерайс**, у якому зосереджене видобування залізної руди і виробництво майже 50 % усієї сталі, називають «залізним серцем Бразилії». Країна розвиває **кольорову металургію**, особливо виробництво алюмінію. Бразилія входить у першу десятку країн світу за розвитком **автомобілебудування**. Бразильські компанії виробляють позашляховики, трактори, вантажівки, військові автомобілі, двигуни, автозапчастини.

одним із провідних світових виробників одягу і взуття. Високого рівня розвитку набуло **виробництво продуктів харчування і напоїв**. Країна не має рівних у світі з виробництва розчинної кави. Крім того, що кава йде на експорт, країна сама є найбільшим у світі її споживачем. Також вона – найбільший виробник і експортер апельсинового соку.

Світ у просторі й часі

Спирт на заміну бензину

У Бразилії широко використовують газоголь – спирт, що його одержують із цукрової тростини: ним успішно замінили бензин. Тепер цим дешевим паливомправляють більше половини всіх автомобілів у країні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть галузі спеціалізації вторинного сектору економіки США і Бразилії. Які чинники сприяли їх розвитку?
2. Охарактеризуйте спеціалізацію рослинництва Бразилії. З виробництва яких культур країна є світовим лідером?
- 3*. Назвіть чинники, завдяки яким економіка США набула безпрецедентно успішного розвитку. Поміркуйте, чи могли б вони «спрацювати» в Україні в реформуванні її економіки. Відповідь обґрунтуйте.

АФРИКА

Afrika افریقا **Āfirikà** **Aprika** አፍሪካ **Afiriki** **Farafinna** **I-Afrika** **Afurika** **Afrikaa**

Африка – регіон, який набирає сили після століть колоніальної залежності. Там, де колись ділили території, сьогодні народжуються ідеї, музика, енергія і майбутнє. Африка – це про потужний демографічний вибух, наймолодше населення на планеті й мільйони молодих людей, які хочуть бути освіченими й прагнуть інновацій і змін. Економіки багатьох країн іще залежать від сировини – нафти, міді, золота чи какао. Але поруч із шахтами і плантаціями виростають технологічні центри, з'являються стартапи, мобільні банки і сонячні ферми. Сучасна Африка орієнтується не на минуле, а на майбутнє.

§ 57. ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ АФРИКИ

- Пригадайте, яка риса географічного положення Африки має найбільший вплив на формування її природних умов.

ЯКЕ МІСЦЕ ПОСІДАЄ АФРИКА У СВІТІ? Африка – третій за площею регіон планети, у якому розрізняють п'ять великих субрегіонів (мал. 57.1, табл. 57.1).

Таблиця 57.1

Регіональний склад Африки

Мал. 57.1. Субрегіони Африки

Субрегіон	Країни / Залежні території
Північна Африка	Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Туніс, Судан, Західна Сахара
Західна Африка	Бенін, Гана, Гвінея, Кот-д'Івуар, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне та ін.
Східна Африка	Ефіопія, Кенія, Мадагаскар, Мозамбік, Руанда, Сомалі, Сейшельські Острови, Замбія, Танзанія, Зімбабве та ін.
Центральна Африка	Ангола, Камерун, Демократична Республіка Конго (ДР Конго), Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Центральноафриканська Республіка (ЦАР), ЧАД та ін.
Південна Африка	Південно-Африканська Республіка (ПАР), Намібія, Ботсвана, Лесото, Есватіні

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За якою ознакою в Африці розрізняють субрегіони (мал. 57.1)?
2. Який із субрегіонів Африки найближче розташований до України?

У XIX ст. Африка була колонізована великими європейськими державами. Її звільнення відбувалося у XX ст., особливо активно в 1960 році. Нині на політичній карті налічують 54 африканські країни. Більшість із них суверенні, водночас є і самопроголошені, невизнані державні утворення й спірні території (*Сомаліленд, Західна Сахара*

та ін.). Багато країн традиційно мають авторитарні режими й посідають останні місця у світовому рейтингу за індексом демократії. За формою правління майже всі – республіки, монархій лише три: *Марокко, Лесото й Есватіні*. Більшість країн унітарні, федеративний устрій мають *Нігерія, Ефіопія, Сомалі, Судан, Південний Судан*. Країни Африки належать

Світ у просторі й часі

«Гарячі точки» Африки

У 1960–1980 рр. в Африці сталося більш як 70 переворотів. Численні прикордонні й територіальні суперечки вирішували шляхом збройних конфліктів. Трагічною подією став геноцид у Руанді в 1994 р., у результаті якого було вбито 800 тис. осіб. Найбільш спустошливою була Друга війна в Конго (1998–2008 рр.), унаслідок якої загинули 5,5 млн осіб.

до країн, що розвиваються. Лише *ПАР* – країна з доходами, вищими середнього. Більшість держав є членами *ООН* та *Африканського Союзу*.

Колоніальне минуле, етнічна ворожнеча, залежність від іноземного капіталу разом із корупцією, насильством і авторитаризмом породжують численні збройні конфлікти й державні перевороти в країнах. Багато років тривають конфлікти в *Судані, ЦАР, Сомалі, ДР Конго, Нігерії, Малі, Нігері*.

Спробуйте самі

1. Пригадайте з уроків правознавства, які ознаки має авторитарний режим правління.
2. Чому в Африці виникають численні збройні конфлікти?

В Африці виявлено майже 70 % видів **мінеральних ресурсів**, відомих у світі, і вона дедалі більше впливає на глобальні ринки сировини. Регіон посідає перше місце у світі за запасами платини (майже 70 % світових), кобальту (60 %), алмазів (56 %). Значними є поклади нафти і природного газу (до 10 % світових), марганцю, хромітів, фосфоритів, золота, урану.

Спробуйте самі

Пригадайте, де в Африці видобувають нафту, золото й алмази.

В Африці проживає понад 18 % **населення** світу. Від середини ХХ ст. його кількість зросла в 6,5 рази, що є ознакою демографічного вибуху.

Рекорди світу

Лідерами за показником народжуваності є країни Центральної Африки. Там на одну жінку припадає 5–6 дітей.

Африканські країни мають найвищий показник народжуваності, який майже удвічі перевищує середні для світу значення. Завдяки покращенню медичного обслуговування показник

смертності знизився до середньосвітового рівня. Робоча сила загалом має низький рівень кваліфікації й зайнята переважно в сільському господарстві (понад 60 %). Третину робочої сили становлять безробітні, що стимулює міграційний відтік населення в інші регіони світу.

Спробуйте самі

1. Поясніть, чому чисельність населення Африки зростає дуже швидко. Які чинники спричинили демографічний вибух?
2. Пригадайте, населення якого віку переважає у віковій структурі країн Африки.

Африка лишається сільським регіоном, у містах проживає лише 48 % населення. Водночас у найбільших містах – *Каїрі, Лагосі й Кіншасі* – мешканців більше, ніж у Лондоні чи Парижі. Формуються кілька великих мегалополісів, зокрема *Західноафриканський*, уздовж узбережжя Гвінейської затоки (60 млн осіб), *Каїрський* (25 млн осіб).

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

За картою (див. атлас) установіть, у яких країнах Африки щільність населення найбільша, а в яких – найменша. Які чинники визначають украй нерівномірне його розміщення? Пригадайте, які народи проживають у різних регіонах Африки.

Через швидке зростання населення і низький рівень розвитку в Африці особливо гостро постають демографічна і продовольча проблеми. Щоб їх подолати, слід проводити ефективну демографічну політику, модернізувати і підвищувати продуктивність аграрного виробництва.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

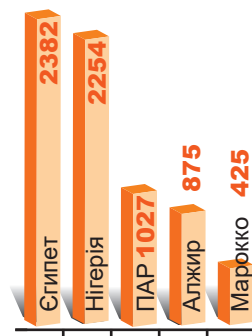
Підготуйте пропозиції щодо шляхів подолання проблем африканських країн:
група 1 – демографічної; група 2 – продовольчої.

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ? Африка – один із найбідніших регіонів світу. Соціально-економічна відсталість країн зумовлена переважно їхнім колоніальним минулим. Частка Африки в сумарному ВВП світу за ПКС становить трохи більше 5 %, і лише кілька країн за цим показником належать до 50 перших держав світу (мал. 57.2). Показник ВВП на особу в Африці залишається найнижчим серед регіонів світу. Із 25 країн із його найменшими значеннями 22 – африканські. Водночас існує помітне розшарування серед країн Африки за економічними показниками, що вказує на *різномірність його розвитку* (табл. 57.2).

Спробуйте самі

1. За мал. 57.2 назвіть найпотужніші економіки Африки. У якому субрегіоні розташована більшість із них?
2. За даними табл. 57.2 назвіть країни: а) із найбільшим показником загального ВВП за ПКС; б) із найбільшим показником ВВП за ПКС на особу. Чому за різними показниками країни-лідери не збігаються?
3. Назвіть найбідніші країни Африки, що мають найнижчі показники ВВП на особу за ПКС. Визначте, у скільки разів показник ВВП на особу в країні з найвищим його значенням перевищує показник у країні з найнижчим його значенням.

Мал. 57.2. Лідери Африки за загальним ВВП за ПКС, млрд дол. США (2024 р.)

У структурі економіки більшості країн домінує сільське господарство. **Вторинний сектор** розвинений недостатньо й пов'язаний із переробкою різної сировини. Швидкими темпами розвивається **третинний сектор**, частка якого найвища в економіці ПАР і Нігерії. У кожному із секторів економіки африканських країн поєднано підприємства

державної та приватної власності, дрібні ремісничі господарства й великі підприємства, підприємства, зорієнтовані на експорт, і ті, що забезпечують потреби внутрішнього ринку. Таке поєднання різних форм господарювання свідчить про **багатокладність економіки**. Роль Африки в міжнародному поділі праці, попри зростання до неї інтересу з боку провідних країн світу, майже не змінилася. Вона є аграрно-сировинною периферією світового господарства, постачальником на світовий ринок окремих видів мінеральної сировини й аграрної продукції.

Виробництва **первинного сектору** визначають спеціалізацію регіону у світовому господарстві. Африка посідає вагомe місце у світі за **видобуванням** багатьох видів копалин (табл. 57.3). Там сформувалося кілька гірничодобувних районів світового значення: *Північноафриканський* (нафта, газ, срібло, фосфорити), *узбережжя Гвінейської затоки* (нафта, золото, марганець, боксити, уран, фосфорити), *«мідний пояс»* (мідні руди) і *Вітватерсранд* у ПАР (залізна, марганцева руди, вугілля, алмази, золото, платина, хроміти).

Спробуйте самі

1. За табл. 57.3 з'ясуйте, за видобуванням яких ресурсів країни Африки є світовими лідерами.
2. Назвіть країни Африки, що є ключовими виробниками руд кольорових металів.
3. Покажіть на карті країни Африки (див. атлас), що розташовані у «рудних поясах» і є найбільшими видобувниками олова й міді.

Таблиця 57.2
Показники ВВП країн Африки (2024 р.)

Країна	Заг. ВВП за ПКС, млрд дол. США	ВВП на особу за ПКС, дол. США
Єгипет	2382	16 798
Туніс	184	12 714
Гана	295	7062
Нігер	61	1773
Сейшельські Острови	4	29 242
Кенія	402	5823
Сомалі	33	1408
Габон	57	18 923
Ангола	402	7344
ЦАР	7	1112
Ботсвана	53	18 069
Лесото	7	2638

Таблиця 57.3
Видобування мінеральних ресурсів у країнах Африки (2024 р.)

Мінеральні ресурси	Частка у світовому виробництві, %	Основні країни-виробники
Марганцеві руди	80	Габон, ПАР
Платина	78	ПАР, Зімбабве
Хромітові руди	70	ПАР, Зімбабве
Алмази	44	Ботсвана, Ангола, ДР Конго
Золото	25	ПАР, Гана, Малі, Танзанія
Уранові руди	25	Намібія, Нігер, ПАР
Олов'яні руди	12	ДР Конго, Руанда
Мідні руди	10	Замбія, ДР Конго
Фосфорити	10	Марокко, Туніс
Нафта, газ	8	Лівія, Нігерія, Єгипет, Алжир

Головна спеціалізація сільського господарства країн Африки – *тропічне й субтропічне рослинництво*. Високотоварні виробництва зорієнтовані на експорт, а дрібні фермерські – на задоволення місцевих потреб населення. За виробництвом і експортом окремих культур Африка посідає вагомі позиції у світі (табл. 57.4). Для задоволення внутрішніх потреб вирощують пшеницю, кукурудзу, просо, сорго, квасоллю, батат та ін. *Тваринництво* в більшості країн має низьку продуктивність, лише в ПАР, Ефіопії, Сомалі й Судані воно відіграє помітну роль. Лідерами за поголів'ям худоби є країни Східної Африки, де багато природних пасовищ. У Сахарі й саванах поширене кочове тваринництво.

Таблиця 57.4

Виробництво окремих видів сільськогосподарської продукції у країнах Африки (2024 р.)

Продукція	Частка у світовому виробництві, %	Основні країни-виробники
Какао	70	Кот-д'Івуар (38 %), Гана, Камерун, Нігерія
Ваніль	45	Мадагаскар (найбільший виробник у світі)
Сизаль	42	Танзанія, Кенія, Мозамбик
Фініки	37	Єгипет, Алжир, Судан
Кокоси	30	Нігерія, Гана, Кот-д'Івуар
Горіхи кеш'ю	30	Кот-д'Івуар, Бенін, Танзанія
Арахіс	30	Нігерія, Судан, Сенегал
Бавовник	20	Буркіна-Фасо, Нігерія, Єгипет
Кава	11	Ефіопія, Уганда, Кот-д'Івуар

Спробуйте самі

1. Наведіть приклади з власного досвіду: чи доводилося вам купувати, споживати або використовувати продукцію з африканських країн? Які товари можна побачити на полицях українських магазинів?
2. Із яких країн Африки до України, імовірно, можуть прибути горіхи кеш'ю і арахіс?

Лісове господарство розвинене в країнах Західної і Центральної Африки – *Кот-д'Івуарі, Камеруні, Габоні* та ін. Деревину постачають на світовий ринок, а також місцеве населення використовує її як паливо.

У первинному секторі країн Африки яскраво простежується *моноспеціалізація*, за якої країна спеціалізується на виробництві й експорті одного-двох товарів. Наприклад, нафта і нафтопродукти становлять до 90 % експорту *Нігерії і Лівії*, а какао і золото – відповідно 45 % і 35 % (разом 80 %) експорту *Гани*. За таких умов економіка країн, які зосереджені на видобуванні одного виду сировини або вирощуванні однієї культури, стає залежною від експорту цього товару, а це робить її вразливою до світових цінових коливань.

Вторинний сектор представлений виробництвами низького й середнього технологічного рівнів. *Чорна й кольорова* металургія розвиваються у ПАР, ДР Конго, Замбії, де виплавляють сталь, мідь, кобальт, цинк, свинець. У *машинобудуванні* переважають підприємства, на яких складають і виробляють автомобілі, сільськогосподарську техніку, судна,

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Тема: Групування країн Африки за моноспеціалізацією виробництв первинного сектору

1. Проаналізуйте моноспеціалізацію країн Африки за часткою основного товару у структурі експорту (*табл. 57.5*). Таблиця 57.5

Моноспеціалізація країн Африки (2023 р.)

Країна	Спеціалізація	Частка в експорті країни, %	Країна	Спеціалізація	Частка в експорті країни, %
Ангола	Нафта, алмази	90 5	Ефіопія	Кава, зернові, фрукти	35 30
Ботсвана	Алмази	90	Замбія	Мідь	75
Буркіна-Фасо	Бавовна, золото	45 35	ДР Конго	Мідь, кобальт	45 40
Габон	Нафта	70	Кенія	Чай, кава, квіти	65
Гана	Золото, какао-боби	35 45	Чад	Нафта, бавовна	90 7
Малаві	Тютюн	70	Судан	Нафта	75

2. Згрупуйте країни за їхньою моноспеціалізацією у «Сировинні», «Аграрні», «Сировинно-аграрні» (*табл. 57.5*).
3. Позначте на контурній карті країни однієї з груп (на вибір).

гірничі устаткування й електротехнічні товари (*ПАР, Єгипет, Нігерія, Марокко, Туніс, Алжир, Ефіопія*). У складі **хімічної промисловості** світове значення мають нафтоперероблення в *Алжирі й Лівії* та виробництво фосфорних добрив у *Марокко*. **Текстильна промисловість** базується переважно на власній сировині. Бавовняне виробництво набуло розвитку в *Єгипті, Судані, Ефіопії*, вовняне – у *ПАР, Марокко, Тунісі*, швейне – у більшості великих міст. У **харчовій промисловості** переважають традиційні галузі – олійна, цукрова, рибна, плодоовочеконсервна, фасування какао й кави.

Спробуйте самі

На що спирається розвиток виробництв вторинного сектору?

ДОСЛІДЖУЄМО

За даними *табл. 57.2*, політичною й економічною картами (*див. атлас*) дослідіть відмінності в економічному розвитку країн Африки, зокрема встановіть:

- 1) «пояси розвитку» в Південній, Північній і Західній Африці;
- 2) «зони відчаю» – території з низьким рівнем розвитку.

У **третинному секторі** найвищі темпи зростання мають **банківська сфера і телекомунікації** завдяки технологічним інноваціям. Швидко розвиваються також транспорт, логістика і туризм, які закладають основи сучасної економіки послуг в Африці. Попри економічну відсталість й етнічні конфлікти, Африка є привабливою для туристів. Найбільшого розвитку **туризм** набув у *Єгипті, Марокко, Тунісі, ПАР*,

Кенії, Танзанії і Сейшельських Островах. Він забезпечує валютні надходження. Розвитку **транспорт**у перешкоджають природні чинники, економічна відсталість і політична подрібненість території. Сучасні **автомагістралі** є лише поблизу столиць і промислових центрів, а одноколісні **залізничі** сполучають переважно порти з внутрішніми районами країн. Найбільші **морські порти** Африки – *Касабланка, Дакар, Кейптаун, Дурбан, Момбаса, Порт-Саїд, Лагос.* Більшу частину вантажів перевозять іноземні судна. Така сама ситуація і в повітряному транспорті. Найбільші аеропорти – *Касабланка, Дакар, Тріполі, Кіншаса, Каїр, Найробі.*

Спробуйте самі

Який сектор відіграє провідну роль у структурі економіки більшості країн Африки?

На Африку припадає лише 4 % обсягу світової **зовнішньої торгівлі** (2024 р.). Основа **експорту** країн – мінеральна сировина й продукція тропічного землеробства. Збільшився експорт готових виробів, зокрема рафінованих кольорових металів, оброблених алмазів, тканин і готового одягу. Зростає торгівля фінансовими і туристичними послугами. В **імпорті** переважають готові вироби – устаткування для гірничодобувної промисловості, транспортні засоби, електротехніка, ліки й харчові продукти.

Основна економічна активність у країнах Африки зосереджена в столицях і прилеглих до них територіях, а також у портах, через які експортують сировину. Великі економічні центри сформувалися в районах видобування мінеральної сировини.

Світ у просторі й часі

Суперництво за Африку

Африка є полем суперництва провідних країн світу за природні ресурси цього регіону. Велика Британія й Франція намагаються утримати колишні африканські володіння у сфері свого впливу. Гостру конкуренцію європейському капіталу створюють корпорації США і Китаю. До боротьби за вплив долучається і Росія, яка діє через приватні військові формування.

ДОСЛІДЖУЄМО

Готуємо проєкт

Українська присутність в Африці – спосіб реалізації потенціалу України

Використайте інтернет-ресурси, дані Державної служби статистики України і дізнайтеся про: 1) країни Африки, де в останні 2–3 роки було відкрито посольства України; 2) структуру товарообігу між Україною й Африкою. Розробіть пропозиції щодо збільшення експорту українських товарів і послуг до Африки.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому країни Африки мають низький рівень економічного розвитку?
2. Наведіть приклади, які свідчили б про різномірний розвиток країн Африки.
3. Наведіть приклади моноспеціалізації господарства африканських країн.
- 4*. Як Україна може посилити свою економічну й політичну присутність в Африці? Чому це важливо?

ОКЕАНІЯ

Oceania Ōteania Oseania Océanie ‘Okeania

Регіон, як нам здається, на краю світу, серед безкрайого водного простору. Там люди живуть у ритмі океану, ловлять рибу, співають під барабани і дбайливо передають знання про вітри й течії – головні «дороги» у світі без суходолу. Там світові потоки глобалізації зустрічаються з плеємними традиціями, а етнічна й культурна палітра нагадує яскравий риф. Океанія – це економіки як із високими кокосовими пальмами, так і з високими технологіями.

§ 58. ОКЕАНІЯ

- Пригадайте, яке походження мають острови, що виникли в басейні Тихого океану.

Регіон Океанія охоплює країну-материк Австралію та численні острівні території, розкидані в просторах Тихого океану. В Океанії розрізняють чотири субрегіони, кожний із яких має свої природні, соціально-економічні та культурні особливості (мал. 58.1, табл. 58.1).

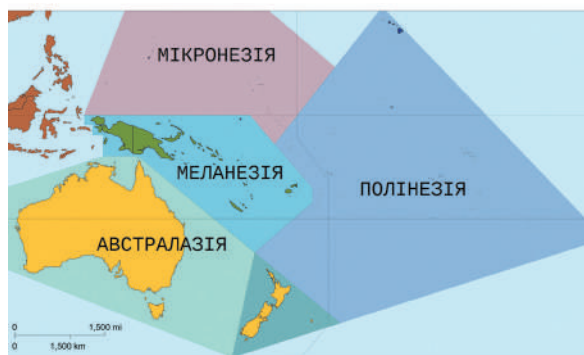
Спробуйте самі

1. Пригадайте, де розташовані Мікронезія, Меланезія, Полінезія.
2. Яку господарську діяльність провадять жителі островів Океанії?

У регіоні одні країни мають власний парламент і сильну демократію, інші ж – спільну з колишніми метрополіями оборону й валюту. Океанія – це справжній політичний архіпелаг – не лише географічний, а й за статусом: у її політичній мозаїці поруч уживаються потужні незалежні держави – Австралія й Нова Зеландія, маленькі республіки з поетичними назвами – Фіджі, Самоа, Науру, Тувалу та заморські володіння Франції, США, Великої Британії.

Таблиця 58.1
Регіональний поділ Океанії

Субрегіон	Країни / Залежні території
Австралія і Нова Зеландія	Співдружність Австралії (Австралія), Нова Зеландія
Меланезія	Вануату, Фіджі, Папуа Нова Гвінея, Соломонові Острови, Нова Каледонія (у складі Франції)
Мікронезія	Кірибаті, Науру, Палау, Маршаллові Острови, Мікронезія (Федеративні Штати Мікронезії), Гуам і Північні Маріанські Острови (володіння США)
Полінезія	Самоа, Токелау, Тонга, Тувалу, Острови Кука, Ніуе, Піткерн (володіння Великої Британії), Американське Самоа (володіння США), Французька Полінезія , Волліс і Футуна (володіння Франції)

Мал. 58.1. Склад Океанії

Географічне положення

Охоплює весь материк Австралія, о. Тасманія та численні дрібні острови в Тихому й Індійському океанах.

Природні умови і ресурси

Клімат: на більшій частині – сухий тропічний; вологий на сході – субекваторіальний перемінно вологий.

Рельєф: рівнинний; на сході – Великий Вододільний хребет.

Річки: Мюррей, Дарлінг.

Мінеральні ресурси: вугілля, природний газ, боксити, залізні, поліметалічні, мідні, нікелеві, уранові, марганцеві, срібні руди, золото, алмази.

Співдружність Австралії

Канберра

7,7

млн км²

26

млн осіб

Державний лад

Парламентська демократія у складі Співдружності націй. Федерація.

Населення

За чисельністю – 55-те місце у світі.

Міське населення – 86 %.

Найбільші міста – Сідней, Мельбурн, Брисбен.

Економіка

Індустріально-аграрна країна. Перша в Океанії за загальним ВВП і 13–14-та у світі.

ЯКИМ Є МІСЦЕ АВСТРАЛІЇ У СВІТІ? Співдружність Австралії – країна в Південній півкулі, яка є шостою за площею у світі. Її найближчі сусіди – винятково острівні країни. Від решти розвинених країн Австралія розташована на значних відстанях.

Спробуйте самі

1. Пригадайте, які особливості розташування роблять Австралію найбільш посушливою територією у світі. Як це позначатиметься на розвитку господарства?
2. Австралія має найвищу у світі частку пасовищ серед сільськогосподарських угідь. Розташування в межах яких природних зон зумовлює таку особливість?

Австралія – високорозвинена держава, її економіка входить до двадцятки найбільших економік світу, а за показником ВВП на особу вона у першій десятці (2024 р.). Країна має високий індекс людського розвитку за якістю життя. Вона є учасником «Великої двадцятки» і Співдружності націй.

Спробуйте самі

1. Пригадайте, яка країна почала колонізацію Австралії ще у XVIII ст. Як це пов'язано з її теперішньою формою правління?
2. Які країни об'єднує Співдружність націй? Що в них спільного?

Найкращі умови для життя і господарського освоєння території склалися на сході країни, де найвищий рівень зволоження. З просуванням на захід рослинний покрив стає біднішим, знижується родючість ґрунтів, ліси змінюються чагарниками й сухостеповою рослинністю. Там поширені пасовища для овець і великої рогатої худоби. Австралія багата на мінеральні ресурси, однак має недостатні запаси внутрішніх вод.

Мал. 58.2. Сідней – найбільший промисловий центр Австралії

Чисельність **населення** в Австралії стабільно зростала за рахунок хвиль імміграції. Нині більшість є нащадками іммігрантів, а корінні австралійці становлять лише 3 % усіх мешканців. Офіційна мова – англійська. За щільністю населення (3 особи/км²) країна посідає одне з останніх місць у світі. Населення сконцентровано на південно-східному узбережжі – там проживає 80 % мешканців країни. Рівень урбанізації дуже високий – 86 %. Найбільші міста – *столиця Канберра, Сідней* (5 млн осіб), *Мельбурн*.

ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ

1. За політичною картою світу (див. атлас) назвіть країни, що є найближчими сусідами Австралії. До яких регіонів світу вони належать?
2. Чому Австралія є однією з найменш густозаселених країн світу? Чим це зумовлено? Покажіть на карті, де сконцентровано населення. Назвіть найбільші міста.

ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ? Австралія – високорозвинена постіндустріальна держава з ринковою економікою і високими стандартами життя. Індустріальний розвиток став можливим завдяки освоєнню різноманітних мінеральних ресурсів у близьких до узбережжя районах.

В економіці домінує **третинний сектор**: на нього припадає 71 % ВВП країни. Австралія надає **наукові і технічні послуги**: її компанії розробляють унікальне програмне забезпечення з геологічними базами даних для планування видобування і гірничих розробок корисних копалин. Експорт таких ІТ-гірничодобувних послуг щорічно дає країні мільярди доларів США. Наукові центри – *Канберра, Сідней, Брисбен*. Важливим складником економіки є **туризм**. Візитівка Австралії – культура корінних мешканців та унікальна дика природа: підводний світ *Великого Бар'єрного рифу*, загадкова *скеля Улуру*, *національний парк Какаду* та ін. У численних приморських курортних містах є прекрасні пляжі й можливості для серфінгу.

Австралія має розвинену **транспортну систему**. Унаслідок великої території та низької щільності населення країна сильно залежить від розвитку автомобільного транспорту. Товари, які зазвичай транспортують залізницями, там везуть автопоїздами. Австралійські автошляхи – це і швидкісні автомагістралі, і ґрунтові дороги. Залізниця обслуговують як пасажирів, так і гірничодобувну промисловість, транспортуючи копалини, що йдуть на експорт, до портів. Морський транспорт здійснює вантажні перевезення (найбільші порти – *Брисбен, Кернс, Мельбурн*), а повітряний – пасажирські (у країні понад 300 аеропортів, найбільші – *Аделаїда, Сідней, Мельбурн*).

Спробуйте самі

1. Які чинники забезпечують розвиток туризму в Австралії?
2. Чому особливу роль у перевезеннях відіграє автомобільний транспорт?

Первинний сектор: місце Австралії у міжнародному поділі праці визначає **видобувна промисловість**, яка дає понад 75 % продукції, що йде на експорт. Австралія входить до п'ятірки найбільших ви-

робників мінеральної сировини у світі. Видобувають кам'яне вугілля, залізні, марганцеві, нікелеві, вольфрамові, мідні, олов'яні, свинцево-цинкові, титанові й уранові руди, боксити, золото, циркон, тантал, нафту, будівельну сировину. А також коштовне каміння, зокрема алмази, рубіни, сапфіри. Мінеральну сировину експортують у більш ніж 100 країн світу, першочергово – до країн Азії. Австралія – третій у світі за величиною виробник скрапленого газу.

Сільське господарство – також галузь міжнародної спеціалізації, 60 % виробленої продукції якого йде на експорт. Провідним є тваринництво: Австралія – один із світових лідерів за поголів'ям овець і настригом вовни (мал. 58.3). Нині шириться м'ясний його напрям (виробництво баранини). На півночі країни поширене розведення великої рогатої худоби, яке має м'ясний і молочний напрями. Більшість виробленої вовни, баранини, яловичини, м'яса птиці, молока йде на експорт, також експортують телят (здебільшого в країни Азії) для відгодівлі.

Рослинництво спеціалізується на вирощуванні зернових, олійних і зернобобових культур, що їх використовують як продукти харчування й корми для худоби. Зрошення – поширена практика, тому що значні території є посушливими. Продукція для експорту і внутрішнього споживання – це пшениця, ячмінь, овочі, тропічні фрукти (апельсини, банани, манго, ананаси), горіхи, цукор із цукрової тростини. Вирощують картоплю, бавовник. Добре розвинене виноградарство. Мільярдні надходження в економіку країни забезпечують **риболовство** й **аквакультура**. Основні морепродукти – тунець, омари, креветки, інші молюски. Уздовж берегової лінії ведуть промисел морських водоростей, культивують вирощування перлів.

Мал. 58.3. Вівчарство – провідна галузь тваринництва Австралії

Рекорди світу

Австралія є світовим лідером у сфері органічного сільського господарства. У країні зосереджено 32 % світових сертифікованих угідь. Нині загальний тренд – заміщення штучних добрив органічними – компостом.

Спробуйте самі

1. Прокоментуйте образний вислів економістів: «Господарство Австралії, що колись їхало на вівці, пересіло на рудну вагонетку». Про які зрушення в первинному секторі йдеться?
2. Під впливом яких природних чинників сформувалася спеціалізація тваринництва Австралії?
3. Якою є спеціалізація рослинництва Австралії? Яким галузям промисловості воно дає поштовх до розвитку?

У **вторинному секторі** ключовими є металургія, машинобудування, хімічне виробництво, виробництво продуктів харчування, тканин, одягу, взуття. Основу **електроенергетики** становлять ТЕС, які

працюють на власному вугіллі й виробляють 75 % усієї електроенергії. **Металургія** базується на власній різноманітній сировині: чорна виплавляє чавун, виробляє сталь і прокат, кольорова – алюміній та інші метали. **Машинобудування** виробляє обладнання, електротехніку, судна, катамарани, потяги, автобуси, вантажні автомобілі, позашляховики, двигуни. Продукція **хімічної промисловості** представлена хімікатами, фарбами, шинами та іншими продуктами нафтоперероблення. **Виробництво продуктів харчування і напоїв** є одним із найбільших у регіоні. Країна – один із найбільших виробників яловичини і другий світовий її експортер після Бразилії. Розвинені плодоовочеконсервне, виноробне виробництва і перероблення морепродуктів. Більшість **тканин, одягу, взуття** австралійських компаній виготовляють в Азії. Австралійська текстильна промисловість відома виробництвом високоякісної мериносової вовни, яке зорієнтоване на експорт.

Спробуйте самі

1. Чому в Австралії більшу частину електроенергії виробляють на ТЕС?
2. Які чинники зумовили розвиток чорної та кольорової металургії Австралії?

Промисловість, як і населення, зосереджена на сході країни. Найбільші центри – *Сідней, Мельбурн, Брисбен, Аделаїда*.

НОВА ЗЕЛАНДІЯ. Це сучасна технологічно оснащена країна. Вона спеціалізується на сільському господарстві, продукція якого становить більшу частку новозеландського експорту. На зовнішні ринки постачають м'ясо, вовну, молоко і молочні продукти, фрукти, деревину і рибу. Головну роль відіграє третинний сектор, зокрема банківська справа, туризм.

Розвинені виробництва вторинного сектору, зокрема виробництво харчових продуктів, машинобудування, деревооброблення й нафтохімія. Головним осередком промисловості та районом, де сконцентровано ділову активність, є *місто Окленд* і його околиці.

ШУКАЄМО В ІНТЕРНЕТІ

Нова Зеландія – одна з найекологічніших і найінноваційніших країн світу. Дізнайтеся, які екологічні технології розвивають у країні.

МЕЛАНЕЗІЯ. Субрегіон охоплює величезний водний простір, у якому на островах розташовані чотири незалежні держави та заморська територія Франції – *Нова Каледонія (табл. 58.1)*.

Спробуйте самі

Охарактеризуйте економіко-географічне розташування Меланезії (див. атлас).

Наявність мінеральних ресурсів, сприятливі агрокліматичні умови для розвитку сільського господарства, а також запаси риби і морепродуктів в океані дають змогу країнам Меланезії брати активну участь у міжнародному поділі праці. Важливим ресурсом є рекреаційний потенціал мальовничих островів, оточених кораловими рифами. У структурі економіки переважають первинний і третинний сектори, промисловість розвинена слабо – лише виробництво окремих видів харчових про-

дуктів, одягу і взуття. Головною сферою зайнятості населення є **сільське господарство**. Плантації кокосових пальм забезпечують експорт пальмової олії та кокосової копри. Традиційний промисел – **рибальство**. Меланезія має більші запаси мінеральних ресурсів порівняно з іншими островними субрегіонами Океанії, тому там є **видобувна промисловість**, зокрема *Нова Каледонія* – провідний у світі постачальник нікелевих руд (20 % світових запасів). **Традиційні ремесла** – ткацтво, виготовлення ритуальних масок, амулетів, прикрас із морських мушель – відображають давні мистецькі традиції і є популярними серед туристів. Стрімко розвивається **туризм**: коштом іноземних інвесторів збудовано сучасні курортні комплекси для пляжного відпочинку, дайвінгу, вітрильного спорту.

Таблиця 58.2

Соціально-економічні показники країн Меланезії

Країна / Територія	Площа, тис. км ²	Населення, тис. осіб	ВВП номінальний, млрд дол. США	ВВП на особу, дол. США
Вануату	12,3	336	1,0	3188
Особливості економіки				
Сільське господарство (кокосові пальми, какао); експорт копри, яловичини, деревини; рибальство; туризм; офшорна банківська діяльність				
Нова Каледонія	18,6	271	9,5	34 939
Видобування нікелю; сільське господарство (кокосові пальми, банани, овочі, цукрова тростина); рибальство; туризм				
Папуа Нова Гвінея	462,8	11,8 млн	32,8	2560
Видобувна промисловість (мідь, нікель, золото); сільське господарство (кокосові пальми, чай, кава); виробництво копри на експорт, каучуку, цементу, паперу, меблів, фарб, одягу, цукру, м'ясних консервів; туризм				
Соломонові Острови	28,9	735	1,7	2205
Видобування золота; сільське господарство (кокосові пальми); виробництво пальмової олії, копри; рибальство; туризм				
Фіджі	18,3	926	5,5	6024
Видобування золота; туризм				

Спробуйте самі

Проаналізуйте інформацію, подану в *табл. 58.2*.

1. Обчисліть, скільки загалом населення проживає в Меланезії.
2. Яка країна Меланезії найбільша за площею території та чисельністю населення?
3. Яка країна має найпотужнішу економіку? У якій – найвищий рівень добробуту населення?
4. Назвіть види діяльності, що розвинені в усіх країнах Меланезії.

МІКРОНЕЗІЯ. У цьому субрегіоні розташовано п'ять суверенних держав і дві залежні території США (*табл. 58.3*).

Населення Мікронезії охоплює багато етнічних спільнот, що формують особливу мікронезійську культуру, яка є синтезом меланезійської та філіппінської. Надра островів бідніші на корисні копалини, ніж острови Меланезії. Головним багатством були фосфорити, але більшість запасів вичерпано. Доступними для використання є переважно біологічні ресурси океану. Більшість країн заробляють тим, що продають іншим державам право на промисловий вилов риби в акваторіях своїх виняткових економічних зон. На островах вирощують банани, батат, папаю, кокосові пальми, хлібне дерево, розводять свійську птицю, експортують копру. **Традиційні промисли** – ткацтво, виробництво прикрас і ритуальних предметів. Головною **туристичною** принадою є можливості дайвінгу та вітрильного спорту. Має місце офшорна діяльність (*Маршаллові Острови, Науру*). Найбільш різноманітною є економіка *Маршаллових Островів*. Вона охоплює як традиційні види сільського господарства (вирощування кокосових пальм, помідорів,

динь, тропічних фруктів, хлібного дерева, розведення свиней, птиці) та ремесел, так і туризм та виробництва харчових продуктів, одягу, взуття. Розвинене рибальство. Мікронезія має особливо тісні політичні й економічні зв'язки із США. Острови напряму залежать від різних форм допомоги американського уряду. Багато мікронезійців працює в США, а переказані членам родини заробітки становлять значний обсяг їхніх доходів. Тому найвищий рівень життя мають залежні території США – *Гуам і Північні Маріанські Острови*.

Світ у просторі й часі

Дефіцит води

Острови коралового походження практично позбавлені прісних вод. Невелика висота над рівнем моря не дає змоги сформувати достатню товщу порід для накопичення в них води для струмків. Для пиття використовують солонувату воду, яка міститься в скупченнях дощової води у верхньому шарі пористих порід над солонішою морською водою, яка насичує нижчі шари, а також сік кокосових горіхів (так звана кокосова вода).

ПОЛІНЕЗІЯ. За охопленням океанічних просторів вона більша за Мікронію разом узятих. Більшість архіпелагів – це вулканічні

Таблиця 58.3

Соціально-економічні показники країн Мікронезії

Країна / Територія	Площа, км ²	Населення, тис. осіб	ВВП номінальний, млн дол. США	ВВП на особу, дол. США
Кірибаті	811	119	248	1989
Науру	21	12	150	10 125
Палау	459	18	322	17 448
Маршаллові Острови	181	42	220	3866
Мікронезія	702	104	500	5291

Спробуйте самі

Проаналізуйте дані в табл. 58.3. Яка держава є найбіднішою, а яка – найбільш заможною в Мікронезії?

острови, довкола яких утворилися коралові рифи. Острови розташовані переважно в тропічних і екваторіальних широтах, тому клімат жаркий і вологий. Полінезія є ареалом поширення полінезійської культури (мови, що належать до полінезійської підгрупи австронезійської мовної сім'ї, релігійні вірування, мистецькі традиції, зокрема ткацтво, різьбярство, виготовлення прикрас). У Полінезії розташовані три незалежні держави: *Тонга*, *Самоа*, *Тувалу*. Острови *Кука* і *Ніуе* – це самоврядні території у вільній асоціації з Новою Зеландією. Решта територій є залежними. У країнах Полінезії через брак землі й виробничих ресурсів багато молодих людей шукають роботу в розвинених державах, передусім США, Австралії та Новій Зеландії. Країни відзначаються відсталим економічним розвитком. Істотну частку надходжень становлять міжнародна фінансова допомога та перекази громадян, що працюють за кордоном. Джерелом доходів є туризм.

Спробуйте самі

Порівняйте природноресурсний потенціал країн Меланезії, Мікронезії та Полінезії. Як це позначається на їхньому економічному розвитку?

Країни Океанії мають низку екологічних проблем. Це – підняття рівня води Світового океану, забруднення океанічних вод сміттям і скорочення біологічних ресурсів, виснаження покладів мінеральної сировини, брак прісної води. Серйозну проблему становить використання Океанії передовими світовими державами для розміщення в ній військових баз.

Світ у просторі й часі

Експорт марок і меду

Цікавими прикладами участі в міжнародному поділі праці є експорт островами Кука поштових марок, островами Піткерн – екологічно найчистішого у світі меду.

Світ у просторі й часі

Військова присутність в Океанії

США мають низку військових баз на островах Гуам, Уейк, атолі Кваджалейн, Франція – на Таїті. Упродовж XX ст. вони проводили ядерні випробування, зокрема на території Маршаллових Островів, Французької Полінезії та Кірибаті. Це призвело до їх радіаційного забруднення.

ДОСЛІДЖУЄМО

Дослідіть, чи має Україна зовнішні економічні зв'язки з країнами Океанії. Якими можуть бути перспективи їхнього розвитку?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому за всіма показниками Австралія посідає перші місця в Океанії? Яким є її місце у світі?
2. Поясніть, під впливом яких історичних, природноресурсних і соціально-економічних чинників сформувалася економіка Австралії.
3. Чи вигідним є економіко-географічне розташування країн Меланезії, Мікронезії та Полінезії? Як це впливає на туризм?
- 4*. Назвіть види господарської діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію країн Меланезії, Мікронезії та Полінезії.

Навчальне видання

БОЙКО Валентина Михайлівна
БАРАНОВСЬКИЙ Микола Олександрович
КОВАЛЬ Юстина Олександрівна
ГРИНЮК Тетяна Анатоліївна
АТАМАН Людмила Василівна

ГЕОГРАФІЯ

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Ілюстративний матеріал ресурсів «Вікіпедія» та «Вікімедія» використано на умовах ліцензій
Creative Commons (CC BY, CC BY-SA, CC BY-NC тощо) і *Public Domain*

Фрагменти карт, використані в підручнику, створені ТОВ «Українська картографічна група»
на замовлення ТОВ «Літера ЛТД»

Зображення використовуються відповідно до ліцензії Fit Ztudio, carlos castilla, Cezary Wojtkowski, eFlexion, Guitar photographer, Lee Yiu Tung, Mattia Bicchi, Richie Chan, saiko3p, ABCDstock, CHIRATH PHOTO, cstrike, Falcons Spotters, fokke baarsen, Itsanan, Jasen Wright, Marten_House, Oliver Hoffmann, Pedal to the Stock, Sonia Alves-Polidori, Steve Allen, vedrana2701, fire racoon, Inactive design, HM TECH Creations, J_D_B, lzf, M. M AFZAL BAKY, twenty-icons, Vlad Ra27, amingdesign, Applemagic, Asma Samoh, BestBuyPoint, Cromagnon, Eugene Ga, itiir, jirawat phueksriphan, Khadija_99, Khairul Ishra, Peter Hermes Furian, Robert Paul Laschon, Ruben Adrian Rohte, Sergj, shahsoft, sweet_tomato, Vektori Tri, Weredragon, Aedka Studio, Jose Mario Espinoza, Kirkam, Longfin Media, LoveMetaverse, Luciana Tancredo, Make more Aerials, Mario Trusch, Mark Heider, Markus Mainka, mzabarovsky, PedroMestres, Plamen Galabov, Sevenstock Studio, shutterpeire, Steve Lovegrove, Tada Images, VTT Studio, Will Rodrigues, zjtmath / Shutterstock / Фотодім Україна

Відповідальна за видання Олена Бородіна
Малюнки, інфографіка – Світлана Железняк

Підписано до друку 06.04.2026. Формат 70х100/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 24,70. Обл.-вид. арк. 22,0.
Наклад 60 578 прим. Зам.

Видавництво «Літера ЛТД».
Україна, 03057, м. Київ, вул. Нестерова, 3, к. 508.
E-mail: commerce.litera@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6901 від 10.09.2019 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПЛЮС».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи,
серія ДК № 8257 від 30.04.2025.
Юридична адреса: 01094, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Тел.: +38(044)391-33-73

ISBN 978-966-945-574-1

